

A

KATH. ISKOLAKÉRDÉS

TEKINTETTEL

KORUNK- S HAZÁNKRA.

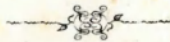
A PESTI MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM HITTAJÁRA AL-
TAL A HORVÁTH-FÉLE ALAPTVÁNYBÓL JUTIMALKOTT
PÁLYAMUNKÁ.

IRTA

HARAGÓ JÓZSEF

pécsmegyei áldozár s szolátnaki plebános.

38.602

PÉCSETT

NYOM. A LYC.-NYOMD. RAMAZETTER KÁROLY

1870.

Csak helyben
használatra

„obuictori tuo reverentiam rogamus“

a római tanács válasza Iulianának

Constantins elleni vádiratára.

MÉLTÓSÁGOS ÉS FŐTISZTELENOŐ

KOVÁCS ZSIGMOND

URNAK

ISTEN ÉS AZ APOSTOLI SZENT SZÉK KEGYELMÉBŐL

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE

püspökének

MAGYAR KIRÁLYI EGYETEMI BEKESELEZETT

HITTUDORNAK

Megyes papsága előretörekvő ifjabb tagjai

LELKESITŐ KALAUZ S PÁRTOLÓJÁNAK

FIÚI HÓDOLATTAL

a. a. a.

szerző.

Különös idöket élünk; idöket, melyek a „misem állandó az ég alatt“ közmondást naponként ténylegítve, gondolkodóba ejtik az embert.

Ma már mi sem látszik biztos alappal birni; minek tegnap századokat jósoldunk volna, annak tán pillanatnyi szeszély okozta romjai fölött ma villitánczot jár a történelem gúnyosan nevető szelleme.

Napjaink e szomorító jelenségét a haladás mezébe való burkolással akarja igazolni a közvélemény képviselését negélyző sajtó.

Mióta e világ áll — pedig nem tegnaptól szól annak kelte — sok mindenfélével éltek már vissza az emberek; de annyi visszaélést, mennyit a modernvilág a „haladás“ szóval elkövet, az összes mult sem képes felmutatni.

Az erős, letiporva a gyöngét haladásra hivatkozik, s — mentnek hiszi magát.

S a hűtlenül kezelt sajtó az ilyfajta haladásra a „bevégzett tény“ ujszabású palástját vetve, elég szánandó

kiskorú magával elhitetni azt, hogy ezuton lefegyverez minden kutató elmét.

A történelmet olvasgatni szoktuk, az emberi természet is ismerjük; miért is a mult minden intézményére kivétel nélkül nem merjük alkalmazni a jó minőnyt, — de épen emiatt azok fölött általában pálczát törni sem tudunk.

Van a multban jó; roszt is akad abban.

Ezt tagadni józan értelemmel nem lehet.

Mindent hasznunkra kellvén fordítanunk, amaz fejlesztessék; s — a mennyire véges lényektől kitelik — a rosz kihatásainak éle tompitassék; ebben áll a haladás.

Vigaszt lehel a csüggeteg kedélyekbe annak tudata, hogy ezidő szerént az imént körülirtuk haladás védelmére — mert oda jutottunk, hogy azt védeni kell — több erő vértetzte föl már magát; csekélységünk is ily czélból lép ki a küzdőmokra e munkával.

1869-ből 1870-be husszú tél nyúlott; a mi izlésünk szerént falun az ily hosszú télnek borongós óráit, melyekben sokan a dolce far niente karjaiba dőlnek, legczélszerűbben úgy lehet értékesíteni, ha kötelmeink pontos betöltése mellett fönmaradt üres perczeinket olvasás, tanulmányozás által önképzésünkre fordítjuk olykép, hogy abból közvetlenül ugyan minmagunk, közvetve pedig mások is erkölcsi hasznót huzzanak.

A jeleztük hosszú tél alatti tanulmányaink eredményét nyújtjuk e könyvbe a szives olvasónak azon megjegyzéssel, hogy azt a pesti magy. kir. egyetem hittani karának 1869|70-re másodizben kitűzött eme pályakérdésére: „Határoztassék meg az iskola feladata, és bizonyíttassék be dönthetlen érvekkel a kath. egyháznak isteni, a szülőknek természetes joga az oktatásra és nevelésre; és ezen alapon fejtssek ki egyrészről azon jogi viszony, melyben az egyház isteni küldetésénél fogva általában, különösen pedig hazánkban az alapításokból eredett, és 800 évi törvényes gyakorlat által is szentesített jogát is tekintve, az iskolához áll; más részről deríttessék föl az egyház ilynemű befolyásának üdvös volta szemben azon következményekkel, melyek az iskolának az állam kezébe való teljes átadásából okvetlenül származnak“ pályamunkául beküldvén, az a tisztelettel nevezett hittani kar által a versenyző másik két munka mellett érdemleges bírálat alapján a Horvát-féle alapítványból jutalmazandónak ítéltetett.

Munkánkban, melyet a pályakérdés szellemében dolgoztunk ki, s annak kíváncsi szerént osztottunk föl, egyházunknak iskoláihozi jogait védvén nagyítás s kisebbités nélkül a jót jónak, a roszt rosznak; azaz: mindent a maga nevéen neveztünk, s így tárgyilagosa maradtunk.

A felhasznált adatokról, azok forrásait az illető helyeken megnevezvén, himezés nélkül beszámoltunk; minélfogva munkánknak egészben véve, eredetiséget nem tulajdonítunk. Ám az adatokat összefüggő egészbe mi öntöttük: s csakis ez a mi érdemünk.

Érveléseink egyházunknak iskoláihoz való elvitázhatlan tulajdonjogát kellőleg bevitatják s hisszük, hogy meg is mentik, mert azt nem akarjuk feltenni, hogy korunknál, melyben mindig a jogfolytonosság tisztelete hangoztatik, akkor, midőn azt saját részére az egyház is követeli, süket fülekre találjunk.

Szalatnakon, 1870. november 1-én.

A szerző.

Előzmények.

1. §.

Kérdés és felelet feltételezik egymást; a kérdést feleletnek követni, a feleletet kérdésnek megelőzni kell.

Egy és ugyanazon kérdést többféle szempontból lehet kockáztatni; s egy és ugyanazon kérdésre szintén többféle szempontból lehet feleletet adni.

Hogy bizonyos kérdésre a felelet teljesen kielégítő lehessen, annak a kérdés szempontja mellett más szempontból is adottnak, és tárgyilagossnak kell lenni.

Jogi kérdésre jogi, orvosi kérdésre orvosi, gazdasági kérdésre gazdasági, történelmi kérdésre történelmi, hittani kérdésre hittani szempontból adandó felelet a szaktudósokat kielégítheti ugyan, de az a többségre való tekintetből teljesen kimerítettnek nem mondható.

Ezt a dolog természete, a logikai egymásután rendje hozza magával.

Ha valamely vitatkozás alá eshető tárgyat kellő világosságba akarunk helyezni, az akörül támasztott kérdésre oly feleletet várunk, mely a kérdés tárgyat mindazon szempontokból vegye elemzés alá, melyek a közéletben gyakorlati érvényűek.

Ez a felelet helyességének első criteriuma.

Ezen fölül az adott feleletnek tárgyilagossnak is kell lenni; s ez a felelet helyességének második criteriuma.

Századunkban már sokféle kérdés került szőnyegre; részben megoldattak azok, részben pedig megoldásra várnak; méltán nevezhetnők azért századunkat a kérdések századának.

A felszínre hozott kérdések közül egyik-másik általános jellegű; a legtöbb nemzetközi érdeket képvisel.

Az általános jellegű kérdésekhez igen gyakran egyéb másodrendű kérdések láncolata fűződik.

Amazokhoz első sorban számítjuk a haladás kérdését, mely mint mondani szokás, korunk zászlójára van írva.

Szoros kapcsolatban áll e kérdéssel napjainkban az iskolakérdés, melyet e kapcsolatnál fogva az általános jelleg szintén megillet.

2. §. A haladás kérdése.

Napjainkban hivatott, hivatlan, avatott, avatlan nem egyszer hangoztatja a haladást, felvilágosodást; alig van már lapunk, melynek keretében korszellem, haladás, felvilágosodás, civilisatio, népműveltség, s divatba hozott egyéb rokonértelmű csattanós szólások ne szerepelnének.

Szakférfiaink nagy mügonddal irt munkáikban lelkiismeretesen kijelelik a józan haladás biztos irányát; akadnak egyes kontárok is, kik feltünési viszketegből gyártott férczműveikben helyesnek álmodott rendszerekkel állnak elő, melyek szerint a korszellemmel haladni lehetne.

Ha elvontan tekintjük a dolgot, szép s nemes valami van abban, ha az ember előretörni, haladni akar; s leplezetlenül kimondjuk, hogy megvetésre méltónak tartjuk azt, ki a haladni akaró komoly törekvését összehuzott szemölddel ócsárolni tudná.

Azonban mégis szemben a fönnebb jelzett szólásokkal eszünkbe jut azon háborui adoma, melyben X-nek abbeli

nyilatkozatára: „mi dicsőségért küzdünk“ Y azt válaszolja: „mindenki azért küzd, a mi je nincs.“

Távol vagyunk attól, hogy ez adoma kaptájára huzzuk kivétel nélkül napjainknak haladásféle nyilatkozatait; de amenynyire mégis ismerjük korunkat, bátran kijelenthetjük, miszerént azok közül, kik ez időszerént szüntelen felvilágosodás után sóhajtoznak, egyiknek másiknak nem ártana valamely gymnasiumi tanártól leczkét venni „a sutor non ultra crepidam“ jelentőségéről.

Az ilyeneknek iszonyúan ferde fogalmaik vannak a haladásról; s mindemellett uton-utfélen beszélnek arról nemcsak, hanem magukat csakugyan századunk fölvilágosultjaihoz számítva, még tanácsokat is osztogatnak, pedig ők maguk maradtak el leginkább, nekik maguknak is még nevelésre, s igen-igen nagy művelődésre volna szükségök.

Csakis az ilyfélékre lehetne alkalmazni az említett adomát; mert abból, hogy a koldús kenyeret, a beteg orvost óhajt, még nem következik mindenkor, hogy a ki kenyeret kér, az koldus, a ki orvost óhajt az beteg, mert kérhetek én kenyeret más szűkölködő számára, és hívhatok orvost beteg embertársam javára; és így nagyon is lehetséges, hogy azok közül, kik jelenleg annyit emlegetik a haladást, igen sokan hátramaradott embertársaik érdekében szólnak föl.

Ezeknek kendőzetlen elismeréssel adózunk.

3. §. A haladás lehetősége.

A természetben mindenütt haladással találkozunk. A széntelepek alakulásához idő kellett; a földgyomrában rejlő ékkövek jegeczedése nem pillanat alatt történik.

A rózsza feselő bimbaja nem rögtön tárja ki illatos kelyhét; a Lybanon czédrusai is elejénte csak bokrok valának.

A kagyló a vizek tengernyi mélyében hosszabb időköz

alatt képezi értékes gyöngyeit; s habár nem is szül gyáva nyulat Nubia párducz, de az elejénte mégis csak párduczkölyök.

A természet mindhárom országában tehát van haladás.

„Homo non nascitur, sed fit“ mondja a latin közmondás; „a lángész nem születik, hanem lesz“ tartja a magyar.

„Qui habet tempus, habet vitam“; ki nem halad, elmarad; azaz ki nem haladott eddig, haladjon ezután.

Minden ami teremtvé van, tehát az ember is, haladásnak van alárendelve.

Az ily általánosságban vett haladás kétféle: öntudatos és öntudat nélküli.

Csak az ember haladhat öntudatosan.

E tétel bevitására nem szorul.

4. §. A haladás lényege.

A haladás nem állapot.

A tökély állapot.

A haladás út a tökélyhez, vagyis törekvés és küzdés a tökély után.

Az öntudatos haladásról szólunk.

Mi emberek időben létezünk, tehát cselekményeink is időben történnek.

Erőink használata nélkül cselekményt nem végezhetünk.

Minthogy tehát a jelzett törekvés időben és erőink alkalmazásával történik, tán nem hibázunk, ha a haladás fogalmát így adjuk: A haladás az idő és erő együttes felhasználása a tökély elérésére.

A haladás nem cél, csak eszköz.

A cél, melyre a haladás irányul, a tökély.

„Legyetek tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes“ mondá az Istenfia.

A tökély eszerént, mely felé az öntudatosan törekvő embernek haladni kell, isteni.

Kell tehát, hogy ezen isteni tökélyhez vezető haladás is kifogástalan legyen, mert szent czélnek csak szent eszköze lehet.

„Az embernek mint Isten képére teremtetett lénynek egyedüli főczélja magát a tökély útján úgy kiképezni, hogy Teremtőjéhez mindig hasonlóbba váljék. Hogy pedig e nemes czélt minél nagyobb mérvben elérhesse, kell, hogy akaratereje mindazok elfogadására képesítessék, miket erénynek, vagy köznyelven szép tettek mondunk. És valóban mi is különböztetné meg jobban az embert az állattól, ha nem az észszerű tett, melylyel embertársaink javát előmozdítva, nevünket az utódok szívében kegyeletessé, tiszteltté tehetjük. Verseny az élet, versenyzők abban az emberek. Ki bizton halad a szép tettek útján, naponként közeledik a célhoz, mely fáradalmai határát képezi.“ ¹⁾

E fenséges czélt, mely a messze távolból nyájasan mosolyog felénk, elérni nem mindenkinek, megközelíthetni mindnyájunknak adatott, mert „biztosan haladó léptekkel eljuthatni legalább addig, honnan a gyengébb erejűeknek vagy ingadozóknak biztatóul szolgálhatni. Ki annyit tett, mennyit ereje tenni engede, hasznosan tölté idejét, s méltó az utódok emlékezetére.“ ²⁾

S miért nem érhetni el e magasztos czélt?

Mert életünknek határa van, s mert erőink is fogyatosoknak vannak kitéve.

5. §. Az öntudatos haladás nemei.

Az öntudatos haladás alanya — mint láttuk — az ember, ki testből és lélekből állván az anyagi és szellemi,

¹⁾ Pap János a Tanodai Lapok 1868-iki folyamának 23. sz.

²⁾ Pap János Tan. L. 1868. 28. sz.

tehát két világ polgárául tekintendő, s mint ilyen az Alkotótól nyert erőit mindkét világban fejlesztheti.

Eként áll elő az öntudatos haladás két neme: az anyagi és szellemi.

Az anyagi haladást a szaktudósok a realismus, a szellemi pedig a humanismus műszóval jelezzik.

Volt idő, midőn a realismus és humanismus barátai éles küzdelmet víttak egymással.

A realismus vádoltatott, hogy az aranyborjút imádja; a humanismusnak bűnül rovatott föl, hogy az elmét száraz elvont ismeretekkel akarja túltölteni.

E küzdelem, melynek mozzanatai igen érdekesek, már a múlté.

A realismus és humanismus hívei álláspontjukat szabatosan körülírván, a vitás pontokat kölcsönös eszmecsere és felvilágosítás által kiegyenlítvén egymásnak immár békejobbot nyújtottak, s a küzdelmököt éber figyelemmel kísérő világ előtt dönthetlen érvekkel bebizonyították, hogy a realismus és humanismus szépen megférnek egymás mellett, s az emberi életben, ha köztük a kellő összhangzat megvan, egyik oly szükséges mint a másik.

S csakugyan „a népek története az élet adataival tanúskodik arról, hogy csak azon nép gyarapodik erkölcsben, vagyonosodásban, csak az biztosíthatja magának a szabadságot s önállóságot, mely eléggé művelt; ellenben nyomorognak, szolgaságba merülnek, végre egészen elbuknak azon népek, melyek a tudatlanság sötétségében börtökölnak.“ ¹⁾

6. §. A haladás kérdésének állapota.

Volt idő, midőn valamely nép anyagi, nyers erő által hitte haladását biztosítottak.

¹⁾ Környei, a komáromi megyei isk. tanácsotmegnyitó beszédében.

A történelem e részben feljegyezte a világhódítók neveit és tetteit.

Napjainkban a tények kérlelhetlen logikája fényesen igazolja, hogy a szellemi erő képezi egyedüli garantiáját a haladásnak.

Jól mondá azért 1868-iki nov. 19-én a magyar képviselőházban — az iskola-törvényjavaslat fölötti vita alkalmával a ház helyeslése közt — Nyáry Pál képviselő: „Akármily nagy hadseregünk legyen, ez még civilisált állammá nem tesz bennünket, mert tudnék idézni egy birodalmat, a melynek talán legtöbb nyers erő áll rendelkezésére; de senki sem mondta még, hogy a civilisált államok közé tartozik.“

A haladás kérdése még nincs megoldva; véges szellemi tehetségeink mellett nincs is kilátás arra, hogy az maholnap teljesen megoldassék.

Ám azért korunk elvitázhatlan dicsőségei közé tartozik azon lankadatlan törekvés, melylyel e nagyhorderejű kérdés megfejtésének megközelítése felé iparkodik; e törekvés csak elismerésre számíthat.

S Verul. Baco büszke szava, hogy a tudomány hatalom, mely még a megérteni képesek előtt is merész jóslatnak látszott, napjainkban már csakugyan teljesült; teljesült legalább annyiban, hogy többé nincs hatalom tudomány nélkül. ¹⁾

7. §. Az anyagi és szellemi haladás korunkbani status quoja.

Óriási erőt fejtenek ki a haladás terén egyes nemzetek nemzeti létük felvirágoztatása végett; a nagyszerű vállalatok, melyek kivált az ipar emelésére irányozvák, kétség-

¹⁾ B. Eötvös József elnöki beszéde az academia 1869. apr. 17. közgyűlésén.

telenné teszik ezt; a vaspálya-hálózatok, melyek napjainkban a continenst keresztül-kasul szelik; a távirda-vonalok, melyek a legtávolabb eső pontok közt az összeköttetést majdnem hihetlen gyorsasággal eszközlik; a gőzhajók, melyek ma már minden nagyobb folyam hullámain uralkodnak; a különféle gazdasági gépek, melyek a kézműiparnak tágasb lendületet, a földmivelésnek gazdagabb productiot biztosítottak: mind az emberiség haladásának emeltyűjeül szolgálnak dacára annak, hogy sokan korunkat gunyolódva gyár- vagy vaskorszaknak nevezgetik. ¹⁾

Nem lehet szándékunkban korunk illetén haladását rosszalnunk; mert „az emberiség fejlődésének története nyomról nyomra bizonyítja, hogy a szellemi műveltség nagyrészt az anyagi haladástól föltételeztetik. Mig a hunnok és mongolok nomád életük miatt műveltség nélkül maradtak: Ganges termékeny völgyének hinduja költészet, művészet, s tudományban gyönyörködött. Hogy a görögök a világ legműveltebb népeivé lettek, arra nem csekély befolyással volt Nagy Sándor hadjárata, mely a görög műveltséget Ázsiába és Afrikába vitte. Olaszországban virágzásnak indult a művészet és tudomány, amint a tudós Mediciek erszényeiket megnyitották, amint a pápák és fejedelmek a tudósokat szükség és gond ellen oltalmazták“; ²⁾ s így már bevitatott igazságnak van elismerve azon feltevés, hogy az anyagi haladással a szellemi haladás karöltve jár; de midőn ezt készséggel aláírjuk, azon minden napi tapasztalatnak is kendőzetlen kifejezést kell adnunk, hogy mig ezideig az anyagi haladás előmozdítására egy lépés sem kiméltetett, addig a szellemi haladás előbbvitelére vajmi kevés történt; és ez nem jól van így, mert a történet

¹⁾ I. Zádor János „Spanyol út 1868“ czimű munkáját. Pest, 1869. 163. l.

²⁾ Lubrich, Tan. L. 1868. 23. sz.

bizonyítja, hogy a szellemi haladás folytán „felvilágosultabbá lett nép mindig fölülkerekedik a tudatlanok vagy kevesbé felvilágosultakon; sőt ha a tudatlan tömeg anyagilag nagyobb erőt fejt is ki, ugyanazon győző meghódolt mindig az értelmi erőnek. Természet törvénye ez, melynek példáit látjuk Indiában, Chinában s így tovább, hol a termelők, dzsingiszkánok s hozzájuk hasonlók daczára iszonyú hadierejöknek több százezernyi fegyvereiket lerakták a csak 17,000 felvilágosult angol győztes lábai elé.”

Ide céloz B. Eötvös is, midőn mondja: „Korunk kiválólág practicusnak tekinti magát, és az anyagi művelésre fordítva tevékenységét, azt mi ezzel közvetlen összeköttetésben nem áll, nem méltatja figyelmére.” Ilyesmit kell értenünk Göthe szavaiban is: „Ami szükséges azt nem tanuljuk meg; és amit megtanulunk, gyakran nem használhatjuk.”

Századunké a tisztos feladat a szellemi haladás félig burkolt lobogóját egészen kigöngyölgetni, hogy az nyiltan, szabadon lengjen; korunk ébredett csak teljes öntudatára azon igazságnak, hogy az anyagi haladásnak valódi értéke csak akkor van, ha annak helyes méltánylására a szellemi kifejeltség tanítja meg az embert. A ki e feladattal közremunkál, az nemcsak magától, de korától is az anyaginál kétségkívül fontosb szellemi élet iránt való érdekeletlenség s közönynek vádját hárítja el a művelt világ részrehajlatlan ítélőszéke előtt.

8. §. A haladás kérdése magyar szempontból.

Egyeseknek s nemzeteknek életében is megvan a gyermek-, ifju-, férfi- és aggkor. A gyermekkor játszik, az ifjúkor vállalkozik, a férfi cselekszik, az aggkor visszaemlékezik. Nyomorék azon gyermek, ki játszani nem szeret; satnya azon ifjú, kit vállalkozási szellem nem lelkesít; haszontalan azon férfi, ki a cselekvés terére kilépni nem

38.602

bátorkodik; szánandó azon öreg, kinek emlékező tehetsége nem talál multjában kedves emléket.

A nemzeti életerő, melynek létezését tagadni nem lehet, kedvező viszonyok közt gyorsabb, kedvezőtlenek közt pedig lassúbb fejlődésnek néz elé.

Ha valamely nemzetnek életeroje kedvező körülmények közt van, akkor annak gyermek és ifjúkora hamar leáldozik; ilyen nép volt a hajdani görög nép, melynek szellemi gyors fejlődését találóan hasonlítja valaki egy ibolya virágzásához.

Ha pedig a nemzeti életerő kedvezőtlen körülményekkel küzd, akkor annak gyermek- és ifjúkora jó hosszúra nyulik; példa erre az egykori római nép, melynek sajátos komolysága a figyelőt méltán lebilineseli.

A magyar nemzet is leélte már gyermek és ifjúkorát; de minthogy szellemi életének kifejlődését nem vették körül kedvező körülmények, azért mind gyermek, mind ifjúkora a görögökénél jóval hosszabbra nyult ugyannyira, hogy a mi a görögöknél néhány év alatt létesült, az nála egy század vívmánya volt.

Nemzetünk gyermekkorán Ázsiában, ifjúkorán pedig Európában majdnem ezeréves lassusággal hatolt át, mely lassúság szívós életerejének kiváló bizonyítéka, s jövődő férfiúságának hatalmas előjele.

Hogy népünk a fejlődés azon fokán áll, melyről még egy újabb és szebb létre nyílik kilátás, s mely annak férfikorába való átmenetül tekinthető, oly jól érezte a legnagyobb magyar Széchenyi István, mint a legnagyobb nemzeti költő Vörösmarty Mihály. Ezek a magyar nép szellemében szendergő dús életerőt felfogván, oly jövőnek képét mutatják felénk, mely méltán annak férfikorául üdvözölhető. „Magyarország nem volt, hanem lesz,“ jóslá amaz; „Még jöni kell, még jöni fog egy jobb kor“ — éneklé emez. E férfikor azonban

következetesen fog a múltból kifejlődni, mert „csak törpe nép felejteth ősi nagyságot, csak elfajult kor ős elődöket. A lelkes eljár ősei sirlakához, s gyújt régi fénynél új szövétneket“ mondja Garay János. E férfikor lesz a magyar cselekvés kora, melyet már Garaynk is sejt, midőn buzdít: „A cselekvés kora tűnt föl nekünk, tenni a jelszó, szeretett barátim!“

„Még húsz év, és épen egy ezred őrlődött le, mióta e földet, melyen apáink temetve vannak, Magyarországnak hívják. Ezer év egy nemzet életéből elég biztosíték a jövőre. „Ezer évig élni egy csillagnak is sok, az is megváltozik, azalatt fényesebb vagy halványabb lesz, alább hajlik vagy magasbra hág. Ezalatt a czedrus is kiszárad, a kőszikla is kizöldül, a föld vasérczczé válik, s mi vagyunk örökké zöldellő, sohasem virágzó fa.“ Nem azért tartott fel Isten ellenségek közt tiz századon át, hogy elveszszünk önmagunktól, egymás jogát nem tisztelve; nem azért támasztott fel annyiszor a pogányok által okozott halálból, hogy most ker. zsarnok öljön meg“ hirdeté szent lelkesedéssel Budán 1869 sz. István király napján Zádory János. Nemzeti félelemmel gondolva Vörösmarty e kérdésére: „Teremt-e Isten több magyart, mig a világ, mig napja tart, ha mink is elfogyánk?“ Bajzával hangoztatjuk „Ébredj nagy álmaidból, ébredj Árpád fia!“ mert ne feledjük mit Kisfaludy Károl mond: „Mindenható elménk istenkedése, ég s földbe hat;“ s így teljesülend Vörösmartynk intelme: „Legyen minden magyar utód különb ember mint apja volt.“

Tizennyolcz év mulva lesz „ezer esztendeje annak, hogy a magyarok itt laknak“; 1888-ban lesz a magyar honalapítás ezredik évfordulója. „Ezredév előtt elég erős volt a nemzet aczél élével foglalni el s megalapítani hagyományos új hazáját; most ha hazáját egy második évezredben is magáénak akarja tudni, ujra kell azt elfoglalnia, de az

erkölcsi hatalom és szellemi műveltség fegyvereivel," mondja Lubrich.

Ily hangulattal szól e tárgyhoz Csaszin József g. kath. áldozár és zemplénmegyei másodtanfelügyelő is a zemplénmegyei iskolatanácsnak m. évi oct. 4-én tartott második gyűlésen: „E hazát egykor őseink dicső hódítással szerezték, a mi kötelességünk azt a felvilágosodás szövéténekével biztosítani, mert csakis a népnevelés lobogó szövéténeke képezi ama lángoló Kerubi tüzes kardot, melylyel a négy folyóval öntözött paradicsom-hazánkat ellenségeink támadásai ellen biztos diadallal megvédehetjük. Valóban, amint egy márvány szilárd oszlopban, melyben habár különbözően cikázó színek és elemek vegyülnek, de egy elválhatlan és remek egészet alkotnak, úgy s akként fogja a népnevelés is e honnak különböző ajkú és vallású fiát és leányát választékos vegyületben ugyan, de rendületlen integritásban fentartani. Őseink egykor e célra biztosítékképen várakat építének, de ezek jelentőségét korunk vívmányai leejték; most az iskolák képezik a nemzet leghathatósabb erődeit, félünk csak a tudatlanságtól lehet, mert: elvész a nép, mely tudomány nélkül van. A népnevelés mezejéni fáradalom jutalma lesz a haza megifjult élete, dicsősége, hatalma és népeinek boldogsága.“

Ide vonatkozhatnak a váczi püspök e szavai is: „Korunkban a nemzeti existencia egyik fő támasza a műveltség, erre pedig valamely nép úgy tehet szert, ha vezetői maguk is behatoltak a tudományok szentélyébe, mert omnia iacent in tenebris, nisi litterarum lumen accedat, et ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest, sic sine doctrina animus.“ ¹⁾

¹⁾ Peitler elnöki beszéde a sz. László társulatnak 1869. Pécssett tartott közgyűlésén.

Lassan de biztosan halad a magyar, s így számolhatni arra, hogy haladása olyan lesz, mely Haynald kalocsai érsek szerint halálos óráján megnyugtathatja az embert.

9. §. A haladás kérdésének jogosultsága.

Annak megítélésére, hogy e vagy ama kérdés jogosult-e, tekintetbe kell vennünk azon körülményeket, melyek azt támasztották. Ha e körülmények oly érdekek kinyomataul vehetők, melyek magukban és kihatásaikban is anélkül, hogy egyéb helyes érdekeket korlátoznának, közhelyesléssel találkozunk, a kérdés jogosult.

Ennek fonalán a haladás kérdését teljesen jogosultnak tartjuk, mert azt oly érdekek keltették, melyeket nem helyeselni nem lehet.

Az erkölcsi bölcsészet azon elvének, hogy innatae ideae nincsenek, teljes tiszteletben tartása mellett, a tökély utáni vágyat az emberi kebel oly kívánalmának valljuk, mely minden kebelben birja csiráját, s mely mindenütt kifejlésre, életre tör.

Mindenki boldog akar lenni; a boldogság relativ dolog; „a boldogság mivolta felől hajdan is, ma is igen elágazók a vélemények; egyik kincsekben, a másik hosszú egészséges életben, amaz testi gyönyörökben, s többen többfélekben helyezvén azt; de ezen nézetek a tiszta józan észszel, még inkább a vallással ellenkeznek. Mit megszerezhetni nem rajtunk áll, minek birtoka kezeinkben biztosítva nincs, mi fájdalmat, gondot okoz, abban boldogságot keresni nem lehet. Boldognak csak az mondható, ki rendeltetésének megfelel.“ ¹⁾ Kiki akkor érzi magát boldognak, ha czélját elérte; a boldogság utáni törekvés azonos a

¹⁾ Thomaor. Pécsi Egyháztöredékek 1847. 119. lap

tökély utáni törekvéssel; a tökély pedig a haladás legfelső lépcsőjénél kezdődik.

A tökély utáni törekvés az emberiség közmeggyőződésének helyeslését már rég kivivta magának; mi felment azon kötelem alól, hogy a tökély utáni törekvés jogosultságát bizonyitgassuk.

Jogosult tökély mellett nem lehetnek jogosulatlanok azon lépcsőzetek sem, melyek oda vezetnek; e lépcsőzetek képezik a haladás utját, tehát...

Jogosult haladás kérdésének is jogosultnak kell lenni.

Ily kérdésre adandó felelet sem nélkülözheti a jogosultságot, mert kérdés és felelet, mint sorainkat kezdtük, feltételezik egymást.

Igaza van b. Eötvösnek: A világ — legalább amennyire ker. civilisationk befolyása terjed — újabb időben nagy átalakuláson ment keresztül, melynek az államok egymás közti viszonyaiban s a társadalomban történt változások csak egyes jeleneit képezik. Alapja ez átalakulásnak azon befolyásban található, melyet napjainkban szellemi tényezők az államra s a társadalom minden viszonyaira gyakorolnak.“²⁾

10. §. A haladás kérdésének egyéb kérdésekhez viszonya.

Mint mondók, sok kérdés merül fel napjainkban a nyilvánosság terén, még több hurczoltatik oda oly jogra vonatkozó, melyet régi és újabb törvények biztosítanak, évszázadok gyakorlata szentesített. Azokat megfejtetni, azokhoz hozzászólni illetékes, illetéktelen mintegy hivatva érzi magát anélkül, hogy mindenelőtt azok jogosultságáról magának tiszta fogalmat szerezni illő és kellő dolognak tartaná.

²⁾ B. Eötvös fönnebb jelzett acad. beszédében.

Századunk a dolgok rendjét új jogalapra akarván fektetni, alig van már joggyakorlat, melyet nem bolygatott, kétségbe nem vont, vagy meg nem támadott volna. Az eddig létezett jogok nagyrésze elkallottúl tekintetik, azokra az avas obscuritások meze függesztetik a nélkül, hogy komolyan gondoskodva lenne a társadalom jövőjét oly alapra építeni, melyről a legoptimisticus remények után is fel lehetne tenni, hogy az csak felényire is birand annyi szilárdság-, oly szívós tartóssággal, mint a mennyivel bir az élet szinteréről leszorítani szándékolt előbbi alap.

E kérdések döbrentőn szaporodnak; s attól lehet tartani, miszerént egy szép tavaszi reggelen arra fogunk felébredni, hogy korunknak az eseményekre határozott befolyást gyakorló szereplői a mai idők szellemével össze nem férhetőknek kikiáltott jogalapokat oly rohamos sebességgel adták föl, miként nem volt elég idejük azok helyébe a mai kor kívánta jogalapokat mindenütt lerakni; minek következménye az lehetend, hogy a társadalom czélzott szebb jövőjének épülete nélkülözendi az alapot, vagy legfőlebb oly alapon fog az felemelkedni, mely napjaink forrongó eszméinek könnyen kitörhető áramlatával alig leend képes sokáig dacolni.

Írónak bölcsőjét e század negyedik tizedében ringatták; mi is tehát e század gyermekei vagyunk; egyéb okok mellett már e miatt is távol vagyunk attól, hogy föltétlenül bálványoznók a multat, vagy a jelenre nézve azt tartanók, hogy a jónak, helyesnek nincsenek fokozatai. Mi is úgy tudjuk, hogy a jelen társadalom, így, a mint van, fön nem állhat sokáig, mert ez csak átmeneti állapot; de egy-nél több okunk van azt kívánni, hogy ezen átmeneti állapotot oly állandóság váltsa föl, mely elégséges garantiákat nyújtson afelől, hogy a közjóra törekvő minden életképes érdek fel-találhatandja abban érvényesedésének összes fetételeit.

Ha az emberi társadalom multját a jelenkor szebb jövőt ígérő vívmányaival párhuzamítjuk, azon logikai lehozásra bukkanunk, hogy abban sok olyasmi van, mi azon idők keretébe igen is beillett; s hogy e sok közt több oly jogviszonyt is találunk, melyeket ujakkal aként fölcserélni, s némileg átidomitani, hogy az azokkal összefüződött érdekek is kiegyenlítve, megnyugtattva és megóva legyenek, a kor józan, czélszerű és épen azért elodázhatlan kívánalmának tartjuk.

Hangsúlyozva emeljük ki a jelzett érdekek kiegyenlítését, megóvását, még pedig azért, mert annak lehetőségét se az ok-szerűség, se a czélszerűség szempontja nem zárja ki.

Van jogviszony, a melyhez fűződött érdekek nemcsak egykorúak magával a jogviszonynyal, hanem e mellett mindenkor még oly dicséretes életrevalóságot is tüntettek fel, mely a támpontul szolgáló jogviszonynak koránsem mindennapi előnyt biztosított; találhatni olyatén érdekekre is, melyek az emberi társadalom primitív állapotában szép összhangban megfértek egy bizonyos jogviszony védpaizsa alatt, de amelyek ma már, szemben a feltartóztathatlanul haladó korrall, magánosan meg nem állhatnak, minthogy azok jogviszonyuk oly fontos pontja körül helyezkedtek el, mely az ujjabb, a mai kor által előtérbe tolt érdekeket annyival is inkább felkölté, mint-hogy századunk az annyiszor emlegetett haladás terén minden fedezetlenül hagyott, vagy csak félig meddig elfoglalt álláspont birtokába jutni, lankadatlan kitartással iparkodik, hogy aztán annak magaslatáról is polgárosító szellemének nyibusát mindenfelé felragyogtathassa.

Nem hinnők, hogy találkoznék valaki, ki az elsőben festett érdekek ok- és czélszerűségét kétségbevonólag megcsillagolná; szeretjük továbbá feltenni mindenkiről ki a rák-módra haladásnak nem barátja, hogy az ujjabb kor-

ban felmerült érdekeknek egy bizonyos jogviszony előbbi érdekeivel megegyeztetését korszükségnek fogja elismerni.

11. § Ez érdekek összeegyeztetése.

Következtetéseink fonalán, melyeket a lehetőségig tiszta egymásutánban törekedtünk a mondottakból lehozni, a csak imént kockáztatott feladat megoldásához jutottunk: miként lehetne t. i. valamely jogviszony előbbi és újabb érdekeit egymással megegyeztetni? Ha ezen érdekeknek egymással homlokegyenest ellenkező céljaik nincsenek, elférnek azok egymás mellett; ellenben ha különböző céljaik vannak, akkor azok összeegyeztetése is legtöbb esetben lehetetlennek bizonyul be.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni végre azon esetet sem, melyben az érdekek elé ugyanazon cél látszik kitűzve lenni, de annak elérésére nem egy és ugyanazon irányban haladnak, más-más eszközöket alkalmaznak; ily esetben nem adjuk fel azon reményt, melyet azok lehető összeegyeztetése felől táplálunk, ugyanis ilyenkor azt mindkét részről hozandó, egy kis lényegtelen áldozat árán kivihetőnek véleményezzük. Ezen kölcsönös áldozat, éppen azért mert lényegtelen, korántsem vonatkozhatik magára a célra, hanem csak a cél elérhetésének kétféle irányára, s többféle eszközeire.

Valamely cél elérésére azon irányt tartjuk leghelyesbnek, melyen a kitartóan törekvőnek csak kevés, s oly akadályokkal, melyek könnyedén legyőzhetők, kell küzdenie; valamint csak oly eszközöket is tarthatunk a kitűzött cél elérése tekintetéből jóknak, melyeknek használata magára az elérendő célra, s az azt elérni óhajtó érdeklettnak intentiójára legkevesebb erkölcsi homályt sem borít. Hogy az ily összeegyeztetéseknél az óvatos tapintatosságra eléggé tágas s nem mindennapi ténykedési szerepkör vár, s hogy

attól függ leginkább a többször említett érdekek szőnyegre hozott megegyeztetetése, mondanunk sem kell.

Vonjuk azonban összebb gondolatmenetünk fonalait, s alkalmazzuk a mondottakat oly kérdésre, mely, mint az első §. végén állítottuk, szoros — mert elválhatlan — kapcsolatban áll az általános jellegű haladás kérdésével oly annyira, hogy annak megfejtését e nélkül megközelíteni se lehet.

12. §. Az iskola-kérdés és annak fontossága.

E kérdés létezésének bebizonyítása alól további indoklás nélkül is felmentve érezzük magunkat, mert aki a hírlapirodalom világában csak egy kissé is körültekintett, tudni fogja, hogy a napjainkban a nyilvánosság terére vitt közjogi kérdések mellett alig van a haladás fontos kérdésével szoros kapcsolatánál fogva a közéletre kihatóbb kérdés az iskola-kérdésnél; avatott és illetékes beható tanulmányozásának, avatlan és illetéktelen gyakori szócserejének tárgyát képezi az; s méltán, mert e kérdés szerencsés megfejtésétől függ kiváló részben az emberiség szebb jövője, népek közjava, családok boldogsága, egyesek megelégedése; vagy, mint az egri joglyceum megnyitásakor az egri érsek mondá: „a czélszerű tanítástól függ polgártársaink szerencséje, boldogabb állapota, függ magának a hazának felvirágzása.“

Az iskola-kérdés napjaink közfigyelmének méltó tárgya. Az iskola folytatja ugyanis a házi nevelést; a tanító a szülőt helyettesíti; s valamint a szülőknek jó vagy rossz nevelési elvei rendszeren elhatározólag folynak be a gyermek jövő gondolkozása- és életirányára, úgy a tanító-nevelő szelleme üdvös vagy káros behatással van növendéke szellemére, szívére és életkörülményeire.

Ez ügy fontosságát soha oly általános érdek nem

kísérte, mint napjainkban, midőn tiz hó alatt több tanügyi czikk, értekezés, röpirat jelenik meg, mint azelőtt tiz év alatt; korunk belátja, hogy az iskola a nemzedék áldásává, de átkává is válhatik. Akinek a haza jövője szívéen fekszik, azt kell, hogy az iskola-ügy melegen érdekelje. Ily érdekeltség vezethette egyik pol. lapunkat, midőn irta: „e kérdés helyes megfejtésétől függ a honpolgároknak a közjogi állapotokat megérteni és betölteni tudó, ugy szintén a pénzügyi terheket elviselni, sőt emellett még a szükséges nemzeti pénzzerőt növelni képes qualificatioja.“ ¹⁾

Az iskolának első kelléke, hogy jó legyen. Ez pedig azon viszonyoktól függ, melyekben a nép él. Például lehet egy magyar népiskola igen jó, mert a tanulók minden igényeinek megfelel, ellenben az nagyon rossz lenne egy párisi ifjú számára; a 17-ik század legjobb iskolája napjainkban a legrosszabb lehetne; a középszázadok legrosszabb iskolája maga idejében jobb lehetett, mint napjaink legjobb iskolája.

A történelem bizonyítja, hogy minden nemzet azon mértékben volt boldog otthon és hatalmas kifelé, amily mértékben iskolái virágoztak. Görögthon és Róma saját műveltségét, fényét és dicsőségét iskoláinak köszönheti. Az iskolák azért a nemzeti művelődés legcsalhatatlanabb hévmérői; és amint ezek emelkednek vagy esnek, épen ugy növekedik vagy csökken a nemzeti műveltség és jólét.

Az iskola-kérdés azon valóban közös-ügy, melyet minden politikai pártárnyalatok osztatlan megegyezéssel édes mindnyájunkénak vallanak; s habár e kérdés körül nem egy tévnézettel, több álfogalommal találkozunk, mégis örvendünk kell azon felhoztuk körülménynek, hogy az már mint-

¹⁾ Független Lapok 1868. 122. sz.

egy közöszgygyé van emelve, mert csakis innen szabad azon reményt meritenünk, hogy az iskola-ügy majd csak valahára eljutand a virágzás azon magasára, melyre olyannyira méltó.

Azonban a kölcsönös jóakaratnak, s a nagy czél elérésében kifejtendő nemes versenynek könnyen sikerülend-e e fontos kérdést elválasztani azon tévnézetektől és álfogalmaktól, melyek az avatlanok és illetéktelenek egy töredékétől ahhoz tapadtak, nem tudnók biztosan megjósolni; mert az iskola-kérdés, mely nem egy országban a kormány és egyház közt fájdalmas surlódásokat keltett, s a családoknak sokszor nyugtalanságot és keserűséget okozott, legbensőbb viszonyban áll, mint a pannonhalmi főapát 1868. dec. 1-én a főrendi ház ülésében helyesen megjegyzé, az emberek változó nézeteivel és vágyaival, meggyőződésével és szeszélyeivel, vallásos érzeteivel és önző céljaival; azaz az emberi sziv erényeivel és gyarlóságaival.

13. §. Az iskola-kérdés létezésének kelete.

Teljes igaza van egyik tanügyi lapunknak, midőn írja: „hogy tiszta időben a nap világít, minden ép szem látja; s midőn a madarak a ligetekben dalaikat zengik, minden fül hallja; s azért nem volna semmi esztelenebb, mint tagadni az egyik vagy másik igazságot. S ime a nap fényénél jobban világít az emberi ész a tanítás és nevelés terén, s a madarak dalai fölött áll az emberi hang és beszéd. S még sem fordítottatott kellő figyelem az ész művelődésére. Századunk utolsó évtizedeiben kezdődött a nevelés mezején magasztos czéljának megfelelő harc, mely az embereket némikép megnyerte a nevelésügynek; de a harc még nincs bevégezve, mireánk vagy utódainkra várakozik.“ ¹⁾

S valóban az iskolakérdés mai érteményben még nem számít századokat; nem rég mult el azon idő, melyben

¹⁾ Tan. Lapok 1868. 13. sz.

az iskola-ügy kizárólag vallási dolognak tekintetett; csak lassanként kezdett az állam nem helyeselhető közönyös állásából, melyet az iskola irányában elfoglalt, kibontakozni, és az iskola-ügy iránt nagyobb érdekeltséggel viseltetni.

Ez érdeklődés fokozatosan növekedik, s örömmel tapasztaljuk, hogy annak hálózatába a művelt continens mármár oly jelentékeny contingenst szolgáltat nemzetei részéről, mely mind számát, mind képességét tekintve azon kilátással kecsegtet, hogy már e téren is maholnap egy szebb jövő hajnalának derengését üdvözölhetjük.

S csakugyan „iskola és nevelés, tudomány és műveltség azon szavak, melyek fölött most Europa parlamentjei tanakodnak, törvényhozói vitáznak, nemzetei vetélykednek. Pannonia bércei is iskola és nevelés, tudomány és műveltség szép szavait visszhangozzák. Haladás a jelszó.“ ¹⁾

Nem alaptalan tehát azon föltevésünk, hogy a sajtó által divatba hozott, s a gyakori és nem mindig helyes használat által már-már locus communissá vált óhaj: „Népnevelés, jöjjön el a te országod“ nem fog egészen kopott szólamná törpülni; mert ennek horderejét a művelt világ úgy fogja föl, hogy az iskola-ügy közérdeklődésre igényt tarthat.

14. §. Az iskola-kérdés jogosultsága.

Az iskola-ügy az emberiség legtermészetesb közös-ügyét képezvén, az iskola-kérdés jogosultságának minden kételyen felül kell állnia.

Egyeseknek s államoknak az iskolaügy iránti érdekeltsége nem csekélyebb, mint annak fontossága; mi fölött épen nem csodálkozhatunk, mert az iskolaügy az állami és társadalmi viszonyokkal a legbensőbb összeköttetésben

¹⁾ Kalauz, V. évfolyam, 22. sz. 344 l.

áll; ily közérdeknek pedig nyilvánulnia szabad, s nyilvánulnia kell is, mert csak a nyilvánulat által adhat magáról életjelt. Aminek pedig nyilvánulnia kell, az jogosult is a nyilvánulásra.

Igy tehát az iskola-kérdés jogosultsága is oly világos, mint bármely mennyiségtani tétel igazsága.

Quod erat demonstrandum.

15. §. Az iskolaügy érdeklett tényezői.

Oly fontos az iskolaügy, hogy annak mindenkit érdekelni kell.

De nem mindenki emelkedett föl az értelmi érettség azon fokára, hogy az iskolaügy iránti érdekét felfogni, érdeklődni tudna.

Az iskolaügy iránt érdekelve vannak: az egyház, állam, s tanítók; továbbá a szülők és tanulók.

Azok fel is fogják ez érdeküket; ezek nem mindig.

Az egyház, mert tagjai, az állam, mert leendő polgárai kerülnek ki az iskolából, a tanítók, mert életpályájuknak színterét képezi az, érdeklődnek iránta.

A szülőknek is, mert gyermekeik boldogságának egyik legelső közegéről, a tanulóknak is, mert ismereteik gyűjtésének egyik lényeges eszközéről van szó, kivétel nélkül kellene érdeklődniök az iskola iránt.

Azon viszonynál fogva, melylyel az egyház tagjai, az állam polgárai, a tanítók életpályájuk, a szülők gyermekeik s a tanulók az iskola iránt viseltetnek, az egyháznak, államnak, tanítóknak, szülőknek s tanulóknak iskolához jogát természetesnek találjuk.

Az egyház, állam, tanítók, szülők és tanulók képezik az iskolaügy felvirágozásának nélkülözhetlen tényezőit.

Az iskolaügynek tehát, mely ily nevezetes tényezők érdeklődését felkeltve tartja, fontos ügynek kell lenni;

annak oly feladattal, oly czéllal kell birnia, mely ily sokoldalu érdeklődésre csakugyan méltó.

A többit mellőzve csak azt jegyezzük meg, hogy többhelyütt az állam, egyéb jogai közt iskoláhozi jogait Spinoza és Hobbes elvei szellemében akarná érvényesíteni; az egyház pedig iskoláhozi jogait isteni szervezetéből származtatja le.

I. RÉSZ.

Az iskola és annak feladata.

Az iskola feladatának meghatározásában sokszor egyoldalúsággal, nem ritkán csupa sophismákkal találkozunk; így és úgy kellene, okoskodnak, kutatnak, s az egyenes uttól mégis messze maradnak.

Egyik tanügyi lapunk nem is késik az ily egyoldalúság fölött pálczát törni: „Terjedelmes módszerben — olvassuk e lapban — kimondják, hogy így és így kellene kiművelni az elmét a tudományos ismeretek minden ágára alkalmasnak, a szellemi tehetségek kitünő módon való nyilatkozatára képesnek, hogy mint jusson a természet bámulandó tüneményeinek okaihoz, mint hasson titkaiba, s mint zsarolja ki azokat saját használatára; és egyről, mi az elmének igazi ékességet ad, mi azt kormányozza és Istenéhez közelebb segíti, egyről: a szivről megfeledkeznek.“

Találkozhattak, kik kormányunkat is ily egyoldalúságról vádolták; ilyesmit látszik mutatni a budapesti iskolai tankerület tanfelügyelőjének eljárása, ki a nevezett tankerület iskola-tanácsának 1869. évi aug. 14. tartott első alakuló gyűlésén következőleg tiltakozik az ellen,

mintha a magyar kormány csak az oktatást karolná fel: „Ugy hiszem, nem helytelenül cselekszem, midőn ezen első alkalommal is azon vádat, mely az újabb kor szabadelvű törekvései ellen e téren annyiszor emeltetik, mintha t. i. mi csak az észnek kifejtésére, s száraz tudományi megterhelésére fektetnénk súlyt, a szív képzését, s a vallásos érzület ápolását ellenben elhanyagolnók, — e súlyos de méltatlan vádat mind magam mind Önök nevében e helyen ünnepélyesen visszautasítom.“

Ezek előrebecsátása után lássuk, hogy egyes tanügyi közlönyeink és szakférfaik miként nyilatkoznak az iskola feladatáról; és csak ezek meghallgatása után állapítjuk meg az iskolának nézetünk szerénti feladatát.

16. §. Az iskola feladatának meghatározásai.

1. „Az iskola csak akkor oldja meg helyesen feladatát, ha az ész és szív képzésére egyenlő gondja van; e kettő tesz egy egész tökéletes embert; — a nevelés, mely bármelyiket elhanyagolja, fél embert ad csak a társadalomnak, hogy romlására legyen.“¹⁾

2. „Az iskolának kettős feladata van: elméleti és gyakorlati tanítás által a növendékeket valódi jellemiségre vezetni, s egyszersmind leendő hivatáskörükre kiképezni; amaz a szív nemesítése, emez pedig az ész kiművelése által érhető el. Mindekét cél egymással a legszorosb viszonyban és összefüggésben van, egyik a másik nélkül csak szellemi korcsokat, tökéletlen egyéneket szül, kik mindannyiszor zavarba jönek az élet utjain, valahányszor önerejükre hagyatnak. Párhuzamosan kell tehát művelni az ésszt és szívet, mert mihelyt valamelyik túlsúlyra emelkedik a másik fölött, azonnal kész birtokosuk számára a tévedés, kivált az észnek túlművelődése a szívnek

¹⁾ Tan. Lapok 1868. 36. 37.

elhanyagolásával ölü szörnyeteg, mely tudtunk nélkül gyilkolja boldogságunkat.“ ¹⁾

3. „A tanítás még nem művelés. A művelés az egész embert annak ész- és szívbéli, valamint physikai tehetségét is átöleli. Valakinek esze ki lehet művelve, de szíve rideg maradhat. Az egyoldalúságot az élet boszúlja meg. A szív elhanyagolása mellett történt eszművelődés önzessé fajul.“ ²⁾

4. „Csak azon nemzet lehet boldog, melynek gyermekei az oktatás és nevelés áldásaiban részesülnek. Innét ered aztán a népiskola kettős célja, t. i. a tanítás és nevelés.“ ³⁾

5. „...a népiskolának nagyfontosságú feladata a nép értelmi művelése, különösen pedig alkotmányos országban, hol a nép hivatva van sok alkotmányos jogokat gyakorolni, hol tehát nem lehet egykedvű az állam céljaira nézve, vajjon ezen jogokkal kellően tud-e élni? De valamint a jogélvezet céljaira tekintve nem elég ismerni a jogokat, hanem szükséges, hogy azokkal jól is akarjon élni a nép: már csak e tekintetben is szélesebbnek ismerem a népiskola rendeltetését. Ne csak oktasson ez... hanem növeljen is... a népiskolának feladatát nem csak abban keresem, hogy bizonyos a mindennapi életre, az állam szolgálatára és céljai előmozdítására képesítő, szükséges és hasznos ismereteket és ügyességeket oltson be a sarjadó nemzedékbe: hanem hogy sokkal magasb rendeltetésénél fogva egyszersemind az embert emberré növelje. És e tekintetben összeesik az iskolának célja az ember rendeltetésének végcéljával; nem csak az ember külső társadalmi életére, nem csak értelmű kifejtésére, hanem egész beléletére vonatkozik; átöleli a gyermek értelmi,

¹⁾ Kalauz, 1868. 3. sz. a jellemnevelésről.

²⁾ Kalauz, 1869. 13. sz.

³⁾ Kalauz, 1869. 22. sz.

érzelmi és akaratvilágát, Istennel, végrendeltetésével és kötelmeivel megismerteti őt, és ezeknek minden viszonyok közti teljesítésére oktatja, vezeti, képesíti. Ez az iskola feladata..... Csak azon iskola fogja ilyen feladatát kellőleg megoldani, mely szüntelen belső és szoros összefüggésben levén az egyházzal, ettől nyeri nevelői küldetését, ennek szellemében és segédelmével teljesíti azt; azon iskola, melynek működése összhangzó, egyöntetű, egyszellemű, melyben a tanítás nem gátolja a nevelést, melyben a profán tantárgyakban való oktatás nem zavarja meg a vallás-erkölcsi oktatást; ezzel karöltve jár, ezt támogatja, s általa viszont támogattatik.“ ¹⁾

6. „Az iskola oly intézet, melyben a családok gyermekei, az anyaszentegyház hivei és az államnak leendő polgárai a nevelés és oktatás jótéteményében részesülnek.“ ²⁾

7. „A népiskola első feladata az, hogy a szükséges tanításon kívül a népifjúság vallás-erkölcsi kiképeztetését is előmozdítsa, azért a népiskolában nem szabad olyasmint megtűrni, mi ezen irányzatokkal ellenkeznék.“ ³⁾

8. „A tanintézetek oly társadalmi intézmények, melyekben az ifjúság hiterkölcseileg és tudományosan kiképeztetik. Célja a tanintézeteknek nem az egyoldalú tudományos képzés, hiszen ez rossz szív mellett oly veszélyes, mint gyermekkézben a kés; nem is az egyedüli humanizmus, hiszen Isten nélkül a társadalom fön nem állhat, — — hanem az a valódi célja a tanintézeteknek, hogy az ifjú nemzedékben a hiterkölcsei életet megalapítsák, benne ez által az önzést fékezzék, a keblet szelidítsék, emberiségre, lelkiismeretességre, becsületességre tanítsák és vezessék, korhoz mért üdvös fegyelem által az ifjút rendezzék és

¹⁾ Haynald érsek 1868. dec. 1. a főrendi házban.

²⁾ Kruesz pannonhalmi főapát körleveléből.

³⁾ Vukovics zágrábi kanon. és követ a horvát országgyűlésen.

tudományos kiképzés által őt a társadalom művelt, hasznos tagjává tegyék; szóval az ifjút művelt nemeslelkű emberré, de nem Isten nélküli tudóssá, hanem istenfelő művelt polgárrá neveljék.“ ¹⁾

9. „Ha a nevelésnek czélját tekintjük, kitűnik, hogy annak nem csak az észre és akaratra kell hatnia, hanem a kedélyre is; mert mihelyt ez utóbbit elhanyagoljuk, nevelésünkben egy hézag támad, és így tökéletlen lesz, mivel a kedélyt nem vettük figyelembe, pedig ez az érzelmek és vágyak tehetsége, melyek nagy befolyást gyakorolnak az akarat elhatározására.“ ²⁾

17. §. Az iskola feladatának helyes meghatározása.

Az imént közlött idézetek után áttérhetünk már mi is az iskola és feladatának meghatározására.

Az iskola képző intézet. Ez általános fogalom alá esnek: az iskola per eminentiam így nevezve, gyermekek számára, mely többféle lehet; továbbá fa-iskola, szállóiskola, stb.

Megbeszélésünk keretébe csak a per emin. iskolát vonjuk.

És ez emberképző intézet.

Az embernek esze és szive van; az észnek tehetségei, a szivnek hajlamai vannak.

Azért az iskola feladata: az embert emberileg gondolkodni és érezni megtanítani, vagyis az emberi észet és szivet, annak minden tehetségeivel, ennek minden hajlamaival összhangzatosan, hivatás- és célszerűen kifejleszteni.

Összhangzatosan, azaz az észtehetségek és szivhajla-

¹⁾ Szalay Alfréd pécsi főgymn. ig. a Kalauzban.

²⁾ Samú József a Kalauzban 1869. 12. sz.

mok kifejlesztésében meg legyen azon arány, mely egyiknek a másik fölötti túlsúlyát kizárja.

Hivatásszerűen, vagyis a kiképezendő jövő életpályájának méltányos szemmeltartása, figyelembe vétele mellett.

Czélszerűen, t. i. oly eszközök segítségével, melyek az elérendő czélt: a képzettséget lehetőleg biztos kilátásba helyezték.

Azaz: az iskolának feladata az embert emberré képezni.

Az észtehetségek és szivhajlamok összhangzatos kifejlesztése ellen lenne az észet sok ismeretekre tanítani, a szivet pedig eredeti parlagiságában meghagyni; ily képzés nem csak egyesekre, hanem egész népekre nézve is káros hatású lenne. ¹⁾

Hivatásszerűtlen képzés volna, ha pl. azt, ki gazdaszatra szánja magát, szaktudós nyelvészszé képeznök ki; ily képzés, habár az illető szerzett volna is magának némi gazdaszati ismereteket, a képzetten idővel önmagával és sorsával elégtelenné tenné; az elégtetlen ember pedig legnagyobb terhe, legnagyobb veszedelme a társadalomnak.

Czélszerűtlen lenne a képzés, ha én pl. a kis gyermekket a betűismerés nélkül akarnám az olvasásra tanítani; eredményre, jó eredményre soha se jutnánk.

Az észtehetségek képzése a tanítás, a szivhajlamoké pedig a nevelés által eszközöltetik.

A tanítás tudományt, a nevelés műveltséget eredményez.

E kettőről együttvéve mondja a költő: „Művelt fő,

¹⁾ Ily képzés ellen panaszkodik Bonald lyoni bib.-érsek is 1844. a párisi kamarához írt levelében: „Die Wissenschaft ist alles!... gerade als wenn die Wissenschaft der ganze Mensch wäre, als wenn die Erziehung nicht mehr als die Wissenschaft zum Glücke des Lebens und zur Ruhe der Familien beitrüge.“ Der Katholik, 1844. p. 197.

s jó szív legdrágább nemzeti kincsek; tőlük függ népek léte, hatalma, neve.“ S csakugyan a tudomány műveltséggel párosulva boldogít, anélkül romlásra vezet; a tudomány és műveltség összeforrvá oltalmazza meg a nemzeteket a végenyészettől; a tudomány és műveltség felemelik a népeket, a tudatlanság és vadság porban hagyják azokat.

„Nevelni a népet oktatással, intéssel, czélszerű törvényekkel: ez a legnemesb feladat, mert kifejti a nemzet erejét, virágzásra emeli a hazát; biztosítja törvényeink szentségét, s az embereket jobbakká és boldogabbakká teszi“ mondja Deák Ferencz.

Az iskolai képzésnek tehát az egész emberre, annak észtehetségeire és szívhajlamaira kell kiterjeszkedni; ellenkező esetben csak egyoldalúlag oldaná meg feladatát.

Az iskola feladatának az iskolabarátok által adott meghatározásai közt a mondottakban körülírtuk meghatározást legszabatosbna, s mert teljesen kimerítő, leghelyesbnek is tartjuk. Keresztény szempontból sem eshetik az kifogás alá, mert a keresztény iskolának feladata: a keresztelt embert keresztény emberré képezni. ¹⁾

Az ily keresztény iskoláról mondja találóan Collieridge, hogy annak feladata a növekedő emberiségnek erkölcsi és vallási kötelmeiről, földi és örök érdekéről helyes fogalmat kölcsönözni, s azt egyszersmind azon helyzetbe hozni, hogy polgári köteleseit teljesítse, a társas életben jó tulajdonokat és szokásokat, munkaszeretetet és öntiszteletet kifejtsen. „Az ész magában drága kő, mely akkor ragyog legszebben, mikor alázatosságba van foglaltva. ²⁾ A bajor

¹⁾ „Isten képére és hasonlatosságára teremtetett az ember, kell tehát, hogy e legszentebb lényhez mindinkább közeledjék“ mondja gyönyörűen Zsarnay Imre tanfelügyelő a bereg- s ungmegei iskola-tanácsban, 1870. febr. 9.

²⁾ Aszalay József „Pikáns vázlatok“ Eger, 1864. 135. l.

képviselőház is hangoztatá, hogy „az iskolának nem egyedül az oktatás, de a nevelés is feladata; s a vallás igazságait nem csak tudni, de a szivben átérezni és a gyakorlati életbe is átvinni szükséges.“ ¹⁾

Az iskola feladata tehát az ész és szivképzés, vagyis az oktatás és nevelés.

18. §. Az oktatás és nevelés közti párhuzam.

Az észképzés vagyis oktatás az embert okossá; a szivképzés vagyis nevelés az embert jóvá teszi.

Az okos de nem jó ember másokat csal meg; a jó de nem okos ember másoktól szedetik rá.

Okos, és jó ember = tökéletes ember.

Nézzük: az észképzés eredményei tartósbak-e, vagy a szivképzésé? A történelem mutatja, hogy ez utóbbié.

Az ész találmányai és működései sokkal veszendőbbek mint a szivnek érzeményei.

A hajdani Babilonia és Egyiptomnak az ész által az anyagvilágban tett óriási vívmányait még csak néhány rom hirdeti, s legnagyobb részét már feledékeny por födí.

A zsidók és görögök gazdag szellemi élete pedig menyire daczol az idők vasfogával?

Amazok az észre alapították nagyságukat, emezek pedig a szivre; s míg amazok majd teljesen elenyésztek, emezek szivbeli termékeire alig hatott az enyészet.

Nem is lehet tagadni, hogy az emberi nagyságnak és műveltségnek erős alapja rejlik a szivben, mintsem az észben.

Ahol az ész találmányai nagy mértékben kifejlődtek, még korántsem mondhatjuk, hogy ott van a műveltség hazája.

¹⁾ Dr. Edel, a bajor képviselő-ház 1869. febr. 19-iki ülésében.

Sem a hajdan-, sem a jelenkorban nem az ész, hanem a szív országai voltak a magasb műveltség zászlóvivői. Hajdanta a szívnek hazája volt Hellas, az újabb korban pedig Olasz és Franciaország. Észak-Amerika bámulatos az ész terén, de szíve csak Európának van. ¹⁾

19. §. Az oktatás és nevelés szükségessége.

Minden ember észszel megáldva születik, de eszének tehetségei kifejeletlen állapotban szunnyadnak; a szülők azon első tanítók, kiknek tisztében áll gyermekük észtehetségeit lassanként kifejleszteni, mely munka az iskolában a tanító által folytattatik, vagyis a tanító a tanítás által a gyermekész szendergő tehetségeit lassanként tovább fejlesztvén, azt oly ismeretek időveli elsajátítására képesíti, melyek az ember életviszonyaiban felmerülő szükségletek fokozatai szerint szükségesek, hasznosak vagy kellemesek lehetnek, s melyek által az ember közvetlenül magának, közvetve pedig az emberiségnek hasznát mozditja elő.

Minden ember szívvel ellátva lépi át az élet küszöbét, de szívének hajlamai csendesen pihennek; a szülők azon első nevelők, kiknek kötelességében áll gyermekük szívhajlamait óvatosan felébreszteni, azoknak jó irányt adni; mely fáradságos munka az iskolában a tanító által folytattatik, vagyis a tanító a nevelés által a gyermeki szív veleszületett hajlamait a szülők által megkezdett jó irányban vigyázva tova fejlesztvén, a szívet a nemes és humanus érzelmek befogadására annyi fogékonysággal ruházza föl, hogy az az ész által már beismert igaz, jó és szép eszméin odaadó szeretettel csüngjön.

Az ember Istennek legremekebb, de leggyámoltalannabb teremtménye is. „A legutolsó bogár alig születik, már fut, érzékeit, erőit szóval minden tehetségét használja;

¹⁾ Váry Gellért a „Szabad Egyház“-ban.

mi hasznos vagy káros neki, megkülönbözteti és a tápláló életmagvakat fel tudja keresni. Minden teremtményt a természeti ösztön vakon vezérel, és minden állat, a maga rendeltetése és szükségeihez képest ugyyszólván életrevalóságban születik. A méhek, mihelyt a tojásból kikelnek, szárnyra kelve minden írott törvény nélkül oly tökéletes társaságot képeznek, amilyen Likurgusé és Soloné nem volt; építnek oly kimért szegletekre és tökéletes arányban, hogy Archimedes nem tudta ábráit úgy rakni, — ismerik a mézadó plántákat jobban mint Linné vagy a legnagyobb fűvész. A pók oly vékony és mesterséges szálakat sző, hogy azokat Manchester minden szövői és az egész világ minden gyárai nem tudnák utánozni. A fecske, gólya, darú ismerik a levegőben az utat minden iránytű és térkép nélkül; s mielőtt Columbus az új világot fölfödözé, ők azt minden évben megjárták. De az emberrel épen megfordítva van a dolog. Az Isten öneki az állati készség helyett szabad akaratot adott; keblünkben hordozzuk az isteni szikrát, a lelki erőket és tehetségeket; de ezek a testnek vastag és durva tömegében, mint a nemes arany a nemtelen érczek otromba elegyedésében vannak elrejtve. Ki kell ezeket fejteni és pallérozni, hogy megtisztittassanak és eredeti méltóságukban tündökölhessenek. Ezt a nagy, nehéz, de egyszersmind méltóságos munkát Isten az emberre bízta. Ő az, ki egyedül az összes teremtmények közt, csupán a természetre hagyatva — elfajulna. Azonban valamint a gyémántot csupán gyémánttal lehet simítani, úgy az ember is csupán magához hasonló lények társaságában műveltethetik ki, s hogy rendeltetésének igazán megfeleljen, tökéletesíthetik. Zárd ki az embert a társas életből, és alábbvaló lesz az oktalan állatoknál; mert valamint kiművelve a legfelségebb teremtmény: úgy műveletlenségében ő a legvadabb

és legiszonyatosb“ ¹⁾ Ezen ember kiképzését eszközlik az iskolák.

Igaza van azért Kniggenek, midőn írja: „Nincs nagyobb jótétemény, mint az oktatás és nevelés jótéteménye. Mindig legnagyobb hálánkra méltó az, ki közreműködött abban, hogy értelmes, jó, szerencsés emberekké válhattunk.... Felette nehéz dolog embereket kiképezni, oly dolog, melyet soha sem lehet pénzzel megfizetni.“ ²⁾ S csakugyan „az oktatás és nevelés emeli fel az embert a barbárság süllyedt állapotából azon fényes polczra, mely az istenség képét és hasonlatosságát méltán megilleti. Csak az oktatás és nevelés által lesz az ember emberré.“ ³⁾

Az iskola e kettős feladata oly fontos, hogy mindegyiknek külön fejezetet szentelhetünk.

1. FEJEZET.

Az ész és észtehetségek kiképzése.

20. §. Az ember és szellemi tehetségei.

Az észtehetségek kiképzése a tanítás által történik. A tanítás, mint előbb láttuk, tudományt eredményez.

Egyéb teremtményeknek az Alkotó ösztönt adott, csak az emberbe oltotta az isteni szikrát, csak az embert ruházta föl észszel. Épen azért méltán tartatik az ember a teremtés remekének.

Az egész természet már meg volt alkotva. Az égő nap játékonnyan hinté szét az ujdón földre éltető sugarait; a méla hold játszva tekintete ki a kéklő égbolt szaka-

¹⁾ Müller Mihály váci kanon. és egyházmegyei tanfelügyelő az 18⁵⁹/₆₀ isk. év megnyitásakor az összegyülekezett elemi tanítókhoz intézett beszédjéből.

²⁾ Über den Umgang mit Menschen von Adolf Freiherrn Knigge. Hannover, 1853. 234. l.

³⁾ Hatala Péter a „Szabad Egyház“ 1869. 65. sz.

dozott fellegcsoportjai közül; a pislogó csillagok ragyogva mosolygának le a vak éj vastag homályába burkolt földre; az üde lég szárnyasai a magasba repülve zengék el háladalukat; a száraz föld állatai sem tagadták meg természeti ösztönüket; a víz lakói vígan bukkának fel hideg elemük felfeltorló hullámainak felszínére, míg annak megmérhetlen fenekén a kagyló készítő becses gyöngyeit; a föld magasra törő czédrusai légben fürdő koronájukkal dicsőíték a Teremtőt, míg a földhöz tapadt bokrocskák alázatosan hajlának meg Annak nagysága előtt; a különféle virágok himes kelyheiből kellemes illatár szálla a Magasbelihez; az ékkövek már megjegyezsedtek a föld gyomrában, az arany és ezüsterek is kiképződtek annak méhében;¹⁾ — — — az egész természet itt állott az ő pompájában, nagyszerűségében, fenségében: s a nagy Alkotó isteni székéről örömben uszó szemekkel pillanta le lábainak zsámolyára: a földre, melyet Ő isteni kedvében oly ékes paradicsommá alkotott. De — legyen szabad így szóllanunk — mindenható szemeiben egy könny rezeg, melyet annak észrevétele csalt ki isteni arczára, hogy a teremtett mindenség és Ő közötté egy megmérhetlen űr létezik; nem vala ugyanis kapocs, mely a teremtett anyagi világot vele, ki csupa lélek, a teremtő szellemmel közelebb-ről összekötötte volna. Véghetetlen bölcsesége, mely a teremtésben mindent oly következetesen hoza létre, nem engedheté, hogy a teremtés itt már bevégeződjék; nem engedé, hogy itt saltus legyen in natura, saltus t. i. a véges lényektől egyszerre a véghetetlen nagy Alkotóhoz. Mit tett tehát? Megtekinté roppant művét, s látá, hogy minden jó; és aztán így szóla: „Teremtsünk embert ami képünkre és hasonlóságunkra.“ És teremté az embert saját képére és hasonla-

¹⁾ E rajzot nem a teremtés rendje után adtuk. Sz.

tosságára, vagyis halhatatlan lelket lehelt belé felruházván azt értelemmel és szabadakarattal.

„Esméretesek mindeneknél, — így olvassuk századunk második tizedében megjelent ékesszólási munkában, — azok a szép lelki tehetségek, melyekkel a Teremtő az embert felékesítette, s melyeknél fogva a látható világ dicsőségévé lön: a mindenekbe beható értelem, a dolgok minéműségeiket bíráló ítélet, a századok történeteiknek képét megújító emlékezet, a végetlenségig fölemelkedő okosság, a maga magát határozó akarat.“ ¹⁾

Az értelem alatt azon szellemi erőt, eszünk azon tehetőségét értjük, melyet Isten azért adott, hogy az bennünket vezessen, hogy általa megkülönböztethessük a jót a rosztól.

Szabadakarat eszünk azon tehetsége, mely által önkényt válaszszuk az eszközöket e vagy ama cselekedet véghezvitelére, s mely által a jót szabadon gyakorolhatjuk, a rossz pedig szabadon elkerülhetjük.

E két észbeli tehetség velünk születik; ezt felébresztetni, fejleszteni és működni szoktatni annyit tesz, mint az embert tanítani.

Iskolát tanítás nélkül nem is lehet képzelni.

Tanítás által ébred az ember emberi méltóságának öntudatára; a történelem bizonyítja, hogy azon népek, kikhez a polgárisodás világa még be nem hatott, s így az oktatás jótékonyágában részt nem vehettek, az értelmi fejlettségnek oly alacsony fokán állanak, hogy a legegyszerűbb ismereteket is majdnem nélkülözik. ²⁾

21. §. Tanítás a chinaiaknál.

Mindazon népek, kiket az ókor művelt népeiül ismerünk,

¹⁾ Az ékesszólás a koporsóknál Horváth János rudinai apát s veszpr. kanon. Veszprém 1816. 349. l.

²⁾ Ezen és a következő két §-hoz az adatokat szolgáltatta: Skizzen und Bilder aus der Erziehungsgeschichte von L. Kellner. Essen 1862. Bädeker 1. Band.

az iskola egyik lényeges feladatának tartották az észtehetségek kiképzését. Rájuk hivatkozni csak előnyünkre szolgáland.

Kit sem szükséges figyelmeztetnünk arra, hogy az ókor iskoláiról mind helyiségi, mind berendezési tekintetben a maitól elütő fogalommal kell bírnunk.

A kiváló tudós, ki bölcsességét az élettapasztalatokból merítette, maga körül látá összegyűlni a tudvágyó népet kor, rang és nemkülönbség nélkül az utcán, a piacon, vagy bármily magánházban, s hallgatták őt tanulékony készséggel, ki velük minden meghatározott rendszer nélkül azon ismereteket, melyeket birt, közölte.

Ez, vagy legfőlebb ilyesmi lehetett az ókoriak iskolája. Később itt is, mint mindenben, ami emberi, fejlődéssel találkozunk. A világbölcsek, kik eszerént az ókor tanítóinak szerepét vitték, tényleg mutatták meg azt, hogy ha a körülöttök helyt foglalt tudvágyó hallgatóság elméjét kiképezni akarták, saját ismereteiket velük előszóval közleni, vagyis őket tanítaniok kelle.

Nézzük csak az óvilág művelt népeinek: a chinaiak, görögök és rómaiaknak tanítását azon időben, midőn az már haladóban volt.

A chinaiak már az ókorban, a művészeteket tekintve, a képzettségnek magas fokán állhattak; a kereskedelmi világ ugyanis a legrégibb időben tőlük kapta a selymet, festéket és theát; ők a nyomda, löpor, porcellán, iránytű, s legjobb írószerek birtokában sokkal előbb voltak, mint a nyugati népek. Ez értelmi fejlettséget feltételez, s azt mutatja, hogy náluk az észtehetségek képzésére, a tanításra kiváló gondnak kellett fordíttatni. A modern polgárisodástól ugyan elmaradtak, ám e hanyatlásukat nagyaik gögös kényuralmának és elszigeteltségüknek lehet betudni; de azért mégis van egy kis gondjuk a tanításra, mert a gyermeket már 5—6 évében kezdik tanítani, mely tanítás szembeötlő

tárgyak megnevezésével kezdődik, s így a képzerőt foglalkoztatja, mi tehát egy bizonyos neme a szemléltetési tanulmánynak. Az első könyv neve, mely tankönyvül szolgál: Pekia-sing, mely száz előkelő család összes személyeinek neveit tartalmazza; a második könyv: Tha-ta, hasznos reálismeretek gyűjteménye; a harmadik könyv: Thien-the-ouen ezer betűnek egybekapcsolása; a negyedik: San-thea-king, erkölcstan és történelem alaprajza. Nyelv- és írás főtárgyai a tanításnak, mert ezek a legtöbb nehézséggel kötvék össze.

22. §. Tanítás a görögöknél.

A görögöknél tekintsünk be először is a spartaiak iskolájába. A spartaiaknak nemcsak ritka következetességű törvényhózzójuk, de nevelőjük is Lykurg volt, ki a delphi jósda által is helyeselt új törvényeivel azok alkotmányát átalakította és iskolájukat is szervezte. Törvénye azon alapelvének, hogy mindennek az állam céljai előmozdítására kelle legelsőbbben is szolgálni, az iskolákat is alárendelte, amennyiben az ifjak kiképzését az állam céljaihoz szerintezté. A spartaiak mintegy nagy családot képeztek; a gyermek hetedik életéve után nyilvánosan taníttatott. A rendes tanítás testgyakorlatokból állott, hová nem csak a testi ügyesség elsajátítása, mint uszás, ugrás, kuszás és táncz, hanem a hadigyakorlatok és fegyverforgatás is tartozott. Ünnepi kardalok, mimészi és harci tánczok néha lapdajátékkal összekötve szintén az oktatás tárgyát képezték. Az ephebeknek nevezett 18 éves ifjak a Therapne térségen emelt ephebeumban a Hadúr tiszteletére két fiatal ebet feláldozván, két vadkant bocsátottak egymásra azon hitben, hogy a másnap megkezdendő harczban azon párt győzend, melynek vadkana erős lesz; s másnap csakugyan a Poseidon temploma melletti platan szigeten az ephebek csapatokra osztva küzdöttek egymás ellen, ekként

gyakorolván magukat a hadi fogásokban. A zene is taníttatott. Rendkívüli tantárgyak voltak az olvasás és írás.

Athénben, mely iskoláit bölc Solonnak köszöné, a gyermek mellé egy rabszolga, paedagog adatott, ki nem anyyira tanító mint inkább felügyelő volt, kinek tisztében állott a gyermekeket a gymnasiumba a tulajdonképi tanítóhoz elvezetni, kitől kortársaival padokban ülve a betűket ismerni, szótagolni, olvasni, helyesen írni tanultak, s Homerből egyes szép helyeket beemlézték; később zenetanító oktatta a gyermeket nem csak a lantkezelés és énekekre, hanem a külső illemre is. Majd aztán 18 éves korában a nyilvános testgyakorlatokban vett részt, hová számíttattak a birkózás, ökölvíadal, versenyfutás, ugrás, diskus-dobás, uszás, táncz s hadi gyakorlatok.

Pythagorásnak krotóni iskolája családi jellegű volt, melyet három osztályra különített; az első osztály tanulóit holmi nélkülözésekre szoktatta, a második osztályúak a zenét és testgyakorlatot tanulták; csak a harmadik osztályban adatott elő a mennyiségtan, csillagászat, bölcseztan és orvostan. Pythagorás iskolájával odatörekedett hatni, hogy tanítványaiában a gyors felfogást a jó emlékezetet, s pontos következtetési tehetséget kifejleszsze; és épen ezért a krotóni iskola Görögön mintaiskolájának ismertetett el, valamint Pythagorás a legnagyobb tanítónak.

A delphi pythia által a halandók legbölcsebbikének ¹⁾ mondott Socrates, a tudományt az erény forrásának, a tudatlanságot a bűn fészkekének tartván, valamint maga nem volt sokat tudó, úgy tanítványait is nem sokat-tudókká, hanem inkább gyakorlati eszes gondolkodókká törekedett képezni oly tanmód szerint, melyet nevezetesb tanférflaink ma is kiemelnek. Xenophon szerint a mértanban megelégedett ő

¹⁾ „Bölc ugyan Sophocles, bölcsebb Euripides, de a bölcsek között legbölcsebb Socrates.“

azzal, ha valaki egy földdarabot kimérni tudott. A testgyakorlatra nem sok gondot fordítván tanította a már említett mértan mellett a számtant, csillagászatot, természettant és bölcsészetet.

Plato a paedagogok szerepét a gyermek őrzésére, annak a játékokhoz és ünnepélyekhez ki kísérésére szorítván, a szoros értelemben vett tanítókra kívánta ruháztatni a tanítást, melynek tárgyai a betüismeret, olvasás és írás, később a lant és citherából álló, ének és táncz kíséretében gyakorlott zene és külön gymnasiummal birt testgyakorlat voltak. Tanítványai, kik azon épülettől, melyben tanultak, akademikusoknak neveztettek, később oktattattak a számtan, mértan, csillagászat, s bölcsészetben, mely utóbbira legtöbb figyelmet fordított. Kortársaitól eltérőleg a költészetre, mert azt a jellem elpuhítójának tartotta, nem sokat adván, Sokratessel együtt a lélekalhatatlanságot tanította és vallotta.

Aristoteles, ki Macedoniában nyolcz évig N. Sándort tanítá, később pedig 13 évig az athenei lyceumban, föl és alá járva annak csarnokaiban oktatott, miért is tanítványait peripatetikusoknak nevezték, az oktatás tényezőiül a szoktatást, szóbeli előadást és példaadást tartván, tanítványait három csapatra osztályozá; az ötödik évtől a hetedikig a gyermekek csak látták, hallgatták a tanítást, a hetedik évtől a tizennegyedikig tartattak a tulajdonképi tanulás és testgyakorlatok, innen a huszonegyedik évig oktattattak a zenében, melyre ő különös súlyt fektetett. A rajztant is tanította nem annyira gyakorlati haszna mint inkább amiatt, hogy a művészek munkáit kiki alaposan megbirálhassa; a nyelvtant sem hanyagolta el.

Plutarch, kinek korában az erkölcsök tisztasága mélyen sülyedett, egy, némelyektől kétségbe vont értekezésében így ír: Csak a jó nevelés és oktatás teszi az embert boldoggá. Egyéb földi javakért nem érdemes küzdeni. Előkelő születés

valami kiváló ugyan, de az elődök öröksége; a gazdagság becses, de a szerencsétől függ, mely egyiknek adja, a másiktól elveszi; a hirnévért lehet fáradni, de az nem állandó; a szépség pompás, de nem tart sokáig; az egészség kedves, de változó; az erő irigylendő, de mulandó; csak a tudomány az egyedüli, mely isteni és mindig tartó.“ Javasolta taníttatni az orvostant az egészség, a testgyakorlatokat az erő szempontjából; a bölcsészetet a lélek gyarlóságai és szenvedélyei orvosságának vallotta. Kortársait igen sürgette gyermekeik oktatására; Aristippusról, ki Sokrates tanítványa volt, feljegyezte, hogy azt egykor egy atya kérdezte: mennyiért tanítaná gyermekét? „Ezer drachmáért“¹⁾ felelé Aristippus; „egek! minő díj! azért egy rabszolgát vehetek“ viszonzá az atya; „mindenesetre, egészíté ki Aristipp, akkor két rabszolgád lesz: fiad és a vett.“

23. §. Tanítás a rómaiaknál.

Mig a görögöknél a nők kiképzésére nem nagy gond szenteltetett, addig a rómaiaknál már leányiskolákra akadunk, amelyekből kikerült anyák különös figyelmükre méltatták gyermekeik kiművelését. Emlékezhetünk a történelemből Coriolán anyjára Veturiára, s kivált a Grachusok anyjára Corneliára, ki látogató barátnéjának nemes büszkeséggel mutatá be az ő gyermekeit, mint legszebb ékeit. Tizenhat éves koráig az ifjú az apa vezetése és az anya nevelése alatt állott, ekkor ölthette csak magára az ünnepeknel használtatni szokott toga virilist.

Később a görög műveltségnek a rómaiakhozi behatolásával találunk a rómaiaknál tanítókra, kiknek hivatásuk volt az olvasást, írást és számolást tanítani. Virginia, kit Appius Claudius decemvir annyira üldözött, 449-ben Kr. U.

¹⁾ 214 tallér.

előtt, a nyilvános iskolát látogatta; ez iskolák a piacon fasátorokban tartattak, de azért a nyílt utcákon is — in triviis — taníttattak a gyermekek; innen Quintilian a legelső iskolai ismereteket trivial ismereteknek nevezi. Az első nagyobb iskola a második púni háború ideje körül Claudus Spurius Carvilius által állíttatott, s tandij is hozatott be. ¹⁾ A kezdő ifjak a Marsmezőn a fegyverforgatást, a Tiberisben pedig az uszást tanulták; a zene nem tartatott oly becsben, mint a görögöknél.

Tarentum és Korinthus elfoglalása után az előkelő római világ, mintegy a divat ingerétől elkapatva, a bevándorlott görög tanítókra bizta gyermekei tanítását. A római ifjak görög írókat olvastak és tanulmányoztak. Tacitushoz az ifjú Plinius egy levelet irt, melyben kéri őt, hogy azok közül, kik körülötte többször összegyűlnek, küldene neki egy tanítót; mely levél egyrészt arról tanúskodik, hogy akkor már minden nagyobb városban létezhetek tanítók, s másrészt arról, hogy Tacitusnak is több tanítványai lehettek.

A római tanítás odairányult, hogy a gyermek nem annyira szépen, mint hasznosan élni megtaníttassék. A testgyakorlatokat is a görögöktől elütőleg, nem a test edzése és szépsége, mint inkább a hadi gyakorlatok miatt tanulták. Erre czéloztak játékaik is.

Cicerónak irataiból, ki önmagáról írja: „midőn kérdezém magamat és sokat gondolkodnám fölötte, mi által lehetnék minél többeknek javukra, — nem ötlött fontos eszembe, mint az, ha a tudományok utaira tanitanám polgártársaimat“ ²⁾ — tudjuk, hogy a rómaiak oktatási elve nem a bölcsekedő elméletre, mint inkább a gyakorlati életre volt alapítva.

¹⁾ Nagy Márton academ. felolvasása, Tan. Lap. 1868. 3. sz.

²⁾ De div. 2. 1.

A spanyol eredetű Quintilian, a valódi iskolamester volt az első, kit a római állampénztár mint nyilvános tanítót fizetett; husz évig tanított*); irt is egy tizenkét könyvből álló munkát az ékesszólásról, melyben gyönyörűen megczáfolja azon két ellenvetést, melyek egyike erkölcsi, másika előmeneteli szempontból hozatott fel a nyilvános tanítás ellen. A gyermek játszva kezdjen tanulni, tanácsolá ő. Az olvasást és írást sajátos módszer szerint tanította. A zenét, mértant s taglejtéseket, amennyiben ezek az ékesszólással vonatkozásban voltak, szintén ajánlotta; a latin nyelv mellett a görögöt is megkívánta.

Adtuk tehát kimerítő vonásokban az ó világ művelt népeinek: a chinaiak, görögök és rómaiaknak tanítási eljárását csupán annak bizonyítékaul, hogy az iskola egyik lényeges feladataul ők is az északépzt, vagyis tanítást tartották; iskolát tanítástól különváltan képzeln se lehet; nem is találkozott még senki, ki az iskola e feladatát kétségbevonta volna.

2. FEJEZET.

A szív és szivhajlamok kifejlesztése.

24. §. A szív és annak hajlamai.

A szivhajlamok kifejlesztése nevelés által eszközöltetik. A nevelésnek eredménye műveltség.

Az állatok nagyrészének adott az Alkotó szívet, nem csak az embernek. Az érzelem a szivből fakad; ez elvitáztatlan.

Ismerünk az állatok közt egy némely fajt, melyekben a természettudósok ily érzelmi nyilvánulatokat vélnek feltehetni; de bármennyire költsék is föl azok bámulatunkat, azok mégis tökéletlenek, legtöbbnyire kivételes eseteket képeznek s könnyen megfejthetők.

*) Domitián császár nővére gyermekeinek tanítása után consuli méltóságra emeltetett.

Állományra nézve az állati és emberi sziv közt, mert mind a kettő hústömeg, nincs különbség; de a belőlük fakadó érzelmekre nézve hasonlíthatlan köztük a különbség. És e különbség onnan ered, mert az ösztönnek hódoló állat érzései felett nem tud uralkodni, de az észszel megáldott ember igen is tud. Az állat érzelmeinek is — ha lehetne ezt így nevezni — tud az ember a szoktatás által, tetszése szerénti irányt adni; de ha az emberi sziv érzelmeinek nem adunk irányt, vagy ha azoknak rossz irányt adunk, úgy ez rémitően szokott boszút állni, mi az állati és emberi sziv közötti különbséget borzasztóan állítja elő.

Azért jól mondja Plato, hogy az ember a nevelés által a legszelidebb teremtés lehet, ellenben nevelés nélkül a legvadabb lesz, milyent valaha a föld hordott; Aristoteles is azt tartotta, hogy a tudományos kiképzés megfelelő erkölcsi képzés nélkül nagyon veszélyes s rossz fegyver; Sz. Jeromos pedig írja: „Azt, ki az ifju sziveket nevelni tudja, sokkal többre becsülöm minden festész-, szobrász- s egyéb képzőművésznél.“¹⁾

A mindennapi tapasztalás bizonyítja, hogy oly népeknél is, kiket polgárisultaknak tartunk, találhatni egyesekre, kik elhanyagolt vagy rossz nevelés mellett hajmeresztő kegyetlenségekre képesek vetemedni; hogy napjainkban a társadalom oly sok munkakerülő vallástalan embereket mutathat fel, onnan van, mert rossz nevelést kaptak. „A nevelés a társadalom, a nevelés a jövő; mert a nevelés maga az egész ember a siron innen, a siron túl“ mond Gaume. „A jó nevelés tanítja meg az embert különféle foglalatosságainak méltó végzésére“ írja Lamartine.

A szivképzés igen fontos. Bias, a hét bölcs egyike, azon kérdésre: mi volna az életben legbiztosb? felel: a jó lelki-

¹⁾ Jerom. 60. Homil.

ismeret. Ez pedig a szív lakója. Sokrates is azt válaszolá egyik kérdezőjének, hogy azért nem tartja Archelaust, Macedonia királyát boldognak, mert nem ismeri erkölcsét — szívét.

Mindazt, mit nem birunk, de amire érettebb korunkban szükségünk van, a nevelés által nyerjük. „Ki meri tagadni — mondja egy nevelésbarát — hogy napjainkban egyedül a nevelés azon főrugó, mely a nemzet álladalmi életének szebb jövőjét tartja rejtve keblében? Azon igazságot sem vitázhatja el még a legrationalisabb bölcész sem, hogy az ember, e szép és bájoló természetnek legnemesb műve és az istenségnek képmása, mely a természet legmerészebb titkainak fátyolát föllebbentő eszének hatalmas erejében, hogy úgy mondjam, a mindenhatóság szikráját hordozza, oly gyarló és erőtlen, hogy ha jó irányu nevelés nem veti meg fönséges czélja felé való haladásának erős alapzatát, anyagilag ha nem is, de szellemi értelemben meghalt, s tétlen hustömeggé aljasul, mely pusztán saját énjének áldoz, s természeti elfajult ösztöneitől elragadtatva, az oktalan állatokhoz való hasonlóság nehéz békóiba veretik.“

Valamint a kertész nem kapja készen, hanem fáradtsággal és ügyességgel neveli és nemesíti a vadoncz csemetéket, akként az embert is nevelni kell, hogy jó keresztény-nyé, lelkes hazafivá és hasznos polgárrá váljék, szóval, megfeleljen Isten által kitűzött rendeltetésének. Innen van, hogy minden szülő a legjobb nevelésben óhajtja részesíteni gyermekeit¹⁾

Az iskolában a gyermeki szívet, mely hajlammal bir mind a jóra, mind a rosszra, a tanítónak akként kell átido-
mitani, hogy abban a jóra való hajlam túlsúlyra jusson a

¹⁾ Tudósítás a nagyváradi sz. Józsefről czimzett finövel-
déről, melyet Szaniszló püspök szokott bőkezűségével emeltetett.

roszravaló fölött; ha ezt a tanító tenni elmulasztja, úgy nemmes hivatása másik részében, az oktatásban sem fog kellő sikert felmutathatni. A kitünő ész, de rossz szív, az emberiség legnagyobb veszedelmévé fajulhat. Ennek tudata vezethette az 1819-iki porosz iskolatörvény alkotóit, midőn kimondák, hogy „az iskola feladata, oly módon nevelni az ifjúságot, hogy benne az Isten és az ember közötti viszonyok ismeretével egyszersmind az erő és vágy föléb-resztessék, miszerént életét a kereszténység szelleme és alapelvei nyomán rendezze.”

A szív legnemesebb hajlamai: a hála és szeretet.

A hála elismerésünk érzete és kifejezése a vett jókért; a szeretet másoknak javára irányul.

E két szívbéli érzelem kifejlesztése áldást, elhanyagolása átkot hoz az emberiségre.

Az ókor művelt népei is az iskola másik lényeges feladatát a szívhajlamok kifejlesztésében, a nevelésben helyezték. Rájuk hivatkozni tán nem lesz fölösleges.

Természetesnek fogjuk találni azt, hogy a régiek kiindulási pontja a nevelésben alig azonos mindenkor napjainkéival. Az életbölcs a körülötte elhelyezkedett tudvágyó hallgatóságnak nem csak eszére, de szívére is hatni törekedett. Az ókor bölcsei eszerént a népnek egyszersmind nevelői is voltak. Az ekként kezelt nevelés szintén fejlődött idővel.

25. §. Nevelés a chinaiaknál. ¹⁾

Az olvasót ismét az óvilág művelt népeinek: a chinaiak, görögök és rómaiak nevelési eljárásával ismerkedtetjük meg.

Confucius a chinaiak tanítója minden tehetségét odaforította, hogy népét a romlottságból és erkölcsi alásülye-

¹⁾ Ezen, és a következő két §-nál Kellner előbb idézett munkáját használtuk.

désből kiszabadítsa. Tanácsolta az ég Urának engedelmeskedni, azt tisztelni, félni, az embertárust mint önmagát szeretni, a szenvedélyek és vágyak fölött uralkodni, s mindig az ész szavára hallgatni. Tanítványait azon kötelességekre figyelmeztette, melyek a fejedelem és nép, apa és fia, férj és nő közti viszonyból erednek.

A családtagok feltétlen engedelmességgel tartoztak viseltetni a családatya iránt. A gyermeki szeretet volt azon sarkpont, melyen a chinaiak nevelési elve megfordult.

A leánygyermek nevelése azonban nem találkozott méltó figyelemmel. A gyermeki engedelmességet kényuralom, a gyermeki szeretetet önzés miatt követelték.

A chinai nevelési rendszer, mely megtestesült dressura, sokat adott a külsőségekre.

Nem szükséges e pontnál hosszasan időznünk; a felfozottakból is láthatjuk, hogy a chinaiak is neveltették gyermekeiket, habár tévuton is.

26. §. Nevelés a görögöknél.

Nézzük először is a spartaiakat.

Itt a nevelés azon elvből indult ki, hogy a gyermekek az állam tulajdonát képezik, miért is annak célja szerint neveltettek. A fiú az atya, a leány az anya felügyelete alatt állott; azt az atya magával vihette a nyilvános helyekre, ez majdnem mindig otthon anyja mellett volt. Az elv, hogy az ifjúság engedelmeskedni tartozik, a legszigorúbban érvényesített. Az ifjúság csak eszköz volt a célra, egy akarat nélküli államtulajdon, miért is nem kell csodálkoznunk, hogy az ily nevelés a természet minden kötelékét széttörte, és elnyomott minden gyengédebb érzelmet. A spartaiak erőnei gyakran a legnemesb ösztönök megtagadásában állottak. Spartában a nevelés nyilvános volt, s rendkívüli szigora miatt az önbecsérzetet elnyomta, vak engedelmességet követelt.

Athénben a nevelés szabadabb és tágasb körben mozgott, mint Spartában; az ifjak mértékletességre és illemre serkentettek. A soloni nevelés lényegesen különbözött a lykurgusitól, mert az önérzetet fejlesztette. A nők a házban elkülönítve éltek, s szintén keveset érintkeztek a külvilággal. Az anyák leányuk testi kellemeinek kifejtésére fordíták fő figyelmüket, mi csak satnyulást okozott.

Pythagoras született nevelő volt. Nemes tartása, csengő nyelve, méltóságteljes bánásmódja, szóval egész személyisége által hatalmas befolyást gyakorolt. Őt különösen nevelővé tették az emberi természetnek helyes ismerete, lelkének csendes nyugalma, hivatásának és a világnak mély áttekinthetése. Az életnek magasb, erkölcsi eszméje volt célpontja Pythagoras nevelészetének; miért is ő a legnagyobb nevelészek egyikének tartatik.

Sokrates nevelészeti elve volt az erényt önmagáért, s nem előnyei miatt gyakorolni. Ő a porladozó államot egy erősb alapra akarta emelni, s az üres alakiségbe nemesb szellemet önteni. A hazugságot, s vakító külfényt egyaránt ostorozta. A bölcseséget az erkölcsiségtől elválaszthatatlannak tanította. A földi javak értékét a bölcs használattól föltételezte. Tanításain az erkölcsi vonatkozások mindig észrevehetők voltak.

Plato, kiről sajnálni lehet, hogy a communismus legvastagabb nemét a nők közösségét védte, tanítványai szívébe a bölcsesség, bátorság, mértékletesség és igazság erényeit kívánta ültetni olyformán, hogy egyik ezen, másik azon erény megszerzésére törekedjék, mint t. i. polgári állása hozza magával. Ő az állampolgárokat három osztályra különöz: munkás, védő és kormányzó osztályra. Az elsőnek a mértékletességet, a másodiknak a bátorságot, a harmadiknak a bölcsességet, s mind a háromnak az igazságosságot ajánlá. A gyermekeknek szent kötelességükké tette szülei-

ket tisztelni. Communismusa mellett még egy más hibában is synylódott, s ez az: hogy a gyermek-kitevést pártolta.

Aristoteles, kiről Nagy Sándor a hálás tanítvány így nyilatkozott: „atyámnak köszönöm az életet, tanítómnak azt, hogy méltóan élek“ növendékeit az illetlen beszédektől, rosz társaságoktól óva szerette látni, miért is megtiltá nekik az erkölcstelen játékok s szemtelen képek megtekintését. Étel- s italbani mértékletességet, s a szemérem érzetének korai felkeltését ajánlá; az engedelmisséget sarkerénynek tartotta, melyhez az ifjúságot idején kívánta szoktatni.

Plutarch is fösulyt helyezett a nevelésre; föllebb nevezett iratában Stilpot, a megarai világbölcset beszélteti. Midőn Demetrius elpusztította Megarat, Stilpot kérdezte: nem vallott-e ezáltal kárt? Semmit, volt a felelet, mert az erény nem lehet harczi zsákmány soha. Tanítványainak szívébe csepegtette, hogy az isteneket féljék, szüleiket tiszteljék, az öregeket becsüljék, a törvénynek és felsőségeknek engedelmeskedjenek, barátaikat szeressék, a szerencsében el ne biza- kodjanak, a szerencsétlenségben el ne csüggedjenek, az érzé- kiségbe el ne merüljenek, s haragukat fékezzék. Aki a szeren- csében nemeslelkű, azt férfúnak; aki irigységet nem támaszt, azt okosnak; aki az ész által az érzékiséget legyőzi, bölcsnek; ki haragját zabolázni tudá, azt rendkívüli embernek tartá.

A görög iskolákban is ezekszerént az ifjak nem csupán tanulóknál, hanem egyzsersmind növendékekül is tekintettek.

27. §. Nevelés a rómaiaknál.

Nézzük most a rómaiakat.

A családi tüzhely a gyermek életének köztere volt, mi annál kedvezőbben hatott a gyermek nevelésére, mert az egynejűség törvényesítve levén a nő nagyobb befolyást gyakorolhatott, s több tekintélye volt mint a görögöknél. A rómaiak voltak az első nép, mely a női szüziességet nagyra

becsülte, s azt vallásos tisztelettel — Vestaliák — hozta kapcsolatba. A gyermekkitevés a kivételes esetek közé tartozott; később Valens és Gratián alatt halállal büntettetett.

Beszármazván a görög tanítók, a római nevelés is a göröghöz idomult, melylyel a rómaiak nem voltak mindnyájan megelégedve, amint Juvenalis panaszaiból tudjuk. De ez nem volt mindenütt így. Mennyire becsülték a rómaiak a jó nevelést, kitűnik az ifjú Pliniusnak Hispullához, ki nejének nagynénje volt, irt leveléből, melyben nem győz elég hálát mondani azért, hogy nejének jó nevelést adott.

Cicero a természeti hajlamok lehető kiképzésébe, mely erényre vezet, helyezte a nevelést. Az első benyomásokat a növendék kedélyére nagyhorderejűeknek és maradandóknak ismerte.

Quintilian a nevelőben megkívánta, hogy az növendékének tehetségei mellett jellemét is jól kiismerje. A testi büntetéseket alacsony eljárásnak tekintette, melyeket a jó fegyelem, éber felügyelet által hitt mellőzhetőknak.

A római nevelés jobb volt a görögnél, de szintén megvoltak árnyoldalai amennyiben a görög szokások átvételével elpuhulásra vezetett. A római ifjúság ginkább élvhajhászat-, mint tudvágyból a már merülőfélben levő Athénbe ment, honnan elsatnyult lélekkel tért vissza. Már Scipio Aemilianus Carthago elfoglalója megrója a rómaiakat, hogy gyermekeiket a histriok iskolájába küldik, hol dévaj, kétes nők társaságában a csábító jóniai tánczot tanulták.

A római fiatalság mindig rosszabbuló nevelésének forrása a rabszolgaság volt, mert a rabszolgák — paedagogok — voltak többnyire a nevelők, kiknek társaságában a gyermekek naphosszant időztek, s kiktől mi jót sem láthattak. A hunyászkodó rabszolga kíséretében jelent meg a római ifjú a nyilvános helyen; tudta, hogy a paedagognak, ki most fölötte örködik, ő egykor ura lesz; ily körülmények csak a

kevélység, büszkeség, lenézés érzelmeit ápolták szívében. A rabszolgáktól kezdett nevelést a szinkör, theatrum és arena végezte be. Itt lehetett látni mindazon borzasztóságokat, melyeket a fékezetlen szenvedély, kéj és kegyetlenség csak kigondolhatott. Seneka, Neró tanítója mondá: az erkölcsi-ségre mi sincs oly káros, mint a szinkörök.

Igy neveltek a rómaiak!

Az ókor művelt népeinek iskoláira nem azért hivatkoztunk, mintha olvasóink közül bárkiről is feltenni tudnók azt, hogy az iskolák feladatát nem az ész- és szívképzés, nem a tanítás és nevelés, nem a tudomány és műveltségszerzésben helyezné; hanem hivatkoztunk azért, hogy lássuk, miként azon népek is, kikre nézve a keresztény polgárisodás napja későn tűnt föl, a természeti ész világánál fogva belátták, hogy az ember embernek születik ugyan, de hogy hasznos ember legyen, taníttatnia és neveltetnie kell.

Hogy a régiek tanítási és nevelési rendszere nem vala eléggé összhangzó, nem volt eléggé hivatás- és czélszerű, történelmük mutatja; miért is a mai képzettség színvonalán álló ember az óvilág értelmi fejlettségét némely részleteiben ha bámulja is, de azzal teljesen rokonszenvezni nem tud.

Dióhéjba vonva a mondottakat: az iskola feladata az ész és tehetségeinek, a szív és hajlamainak összhangzatos, hivatás- és czélszerű kiképzésében áll. „A tanítás művelje az eszt, a fegyelem szabályozza azt; a tanítás birja az akaratot elhatározásra, a fegyelem szoktassa; a tanítás vezessen a szív érzelmeinek megkülönböztetésére, a fegyelem segítse a gonosz vágyakat elnyomni. A fegyelem tehát szükségesebb mint a tanítás, s ha csak egy választás engedtetnék meg nekünk, választani t. i. a fegyelem nélküli tanítás, és tanítás nélküli fegyelem közt, az utolsót kellene választanunk. Ez tán föltűnőnek látszik, de gondoljuk meg egyszerűen: tanítás

nem fegyelem, de fegyelem egyszersmind vallás-erkölcsi tanítás.“ ¹⁾ Ez idézetben fegyelem alatt nevelés értendő.

Az iskola az észtehetségeknek és szivhajlamoknak a szülők által megkezdett kiképzésének tágasb lendületet, biztosb irányt ad ugyan, de a melyet csak a nagy iskola: az élet iskolája fog teljes fejlettségre hozni, mert „ész-, tudomány- és gondolkozással kevésre jutunk, ha azoknak a tapasztalat által szilárdságot és biztos alapot nem szereztünk.“ ²⁾

¹⁾ Die kath. Volksschule, ihre gegenwärtige Leitung, und ihre nothwendige Umgestaltung. Von einem badischen Ortsschul-inspector. Mainz 1859.

²⁾ Néptanítók Lapja, 1869. 30. sz.

II. RÉSZ.

Az egyháznak és szülőknek joga az oktatásra és nevelésre.

Általánosnak mondható a megállapodás a tan- és nevelésbarátok közt aziránt, hogy az ész- és szívképzés, a tanítás és nevelés tényezői: az egyház, az állam, tanítók, szülők és tanulók.

Etényezőközön bensőviszonynál fogva, melylyel az iskolához állnak, érdekelve is vannak ügye iránt; még pedig a tanítók és tanulók közvetlenül; az egyház, állam s szülők közvetve.

És ez nagyon természetes.

A tanító az iskolában tanít; a tanuló az iskolában tanul; tehát közvetlen érintkezésben, viszonyban vannak azzal.

Az egyháznak tagjai a keresztség által születnek ugyan, de azok gondozását az iskolával osztja meg; az állam a polgárok gyermekeiben szintén polgárokat kap, de hogy azok idővel hasznosan azokká váljanak, az iskolától várja el; a szülők gyermekeiknek életet adnak ugyan, de azokat boldogokul csak az iskola által láthatandják majd. Így tehát ez utóbbi három tényező közvetett viszonyban áll az iskolához.

Minden viszony bizonyos jogból indul ki; és így a dolog természetes fejlődése hozta magával, hogy az ily viszonyban álló tényezőknek joguk is van az iskolához.

E tényezőknek illetően jogát azon időre lehet vissza-vinni, melyben viszonyuk az iskolához kezdődött; e viszony pedig az iskolával egykorú, következőleg a nevezett tényezőknek az iskoláhozi joga szintén egykorú magával az iskolával.

S miben áll e joguk?

Az egyháznak az iskoláhozi joga ekként határozható meg: az egyház megkövetelheti, hogy az iskolában a hozzátartozó gyermekek oly oktatást és nevelést nyerjenek, mely az ő szent céljaival tökéletesen megegyezzek; miért is, mint a 68-iki iskola-törvény mondja: az egyháznak joga van iskolákat állítani és fentartani.

Az államnak iskoláhozi joga így fejezhető ki: az állam megkívánhatja az iskolától, hogy a tanulók abban a korukhoz mért ismeretekben oly alaposan oktattassanak s oly nevelést nyerjenek, miszerént az államnak idővel hasznos tagjaivá lehessenek, mit az új iskola-törvény is biztosít, midőn az államnak iskola-állíthatási és fentartási jogát hangsúlyozza.

A tanítóknak joguk van az iskolában oktatni és nevelni.

A szülőknek az iskoláhozi joga oda terjed ki, miszerént elvárhatják az iskolától, hogy abban gyermekeik ne csak a szükséges és hasznos ismeretekben taníttassanak, hanem oly nevelést is kapjanak, mely azok jövődjét előre biztosíthassa.

A tanulók az iskolától oktatást és nevelést követelhetnek.

E jogokkal kötelességek is járnak. Ez természetes; ugyanis, mint Zádori 1869 sz. Istvánnapi beszédjében Budán ékesen kifejté, „a kötelesség nem egyéb, mint folománya a jognak; az nem csak foglalja magában a kötelmet, hanem teljesítésére ösztönöz, kényszerít . . . sőt nem is lehet beszélni kötelességekről, ha csak meg nem állapítjuk előbb a kötelezettség elvét: a jogot.”

Az egyház kötelességében áll felügyelni az oktatás és nevelés szellemére, befolyással lenni annak vallásos irányára.

Az államnak kötelessége figyelemmel kísérni azt, hogy az iskolában a tanulók a korukhoz mért s előirt ismeretekben hogyan oktattatnak s minő nevelésben részesülnek.

A tanítók kötelességében áll az oktatás és nevelés tisztét pontosan és lelkiismeretesen betölteni.

A szülőknek kötelessége gyermekeiket az iskolába beküldeni, a szükséges tanszereket beszerezni s más vonatkozású iskolai kötelezettségüknek megfelelni.

Végre a tanulóknak kötelessége hozza magával az iskolába szorgalmasan bejárni, képességükhöz mértén tanulni, a tanító iránt tisztelettel, engedelmességgel viseltetni.

A tényezők iskoláhozi jogaik mellett iskola iránti kötelességeiket csak azért hoztuk föl, hogy tárgyunknak kimerítőbb alakot adjunk.

Valamennyi tényezőnek iskoláhozi joga kétségtelen; ám az egyháznak és szülőknek illetén joga szokott kivált napjainkban nem ritkán megtámadtatni, miért is nem leend hasztalan ezek iskoláhozi jogait bővebben körülírni, illetőleg bevitatni; mit a következő két fejezetben fogunk megkísérteni.

1. FEJEZET.

Az egyháznak joga az oktatásra és nevelésre.

Az olvasó tudni fogja, hogy midőn mi itt az egyházzal beszélünk, mindig a kath. egyházat értjük.

A jogtudósok szerint a jog nem más, mint törvényeken alapuló igény.

Vannak isteni törvények és emberi törvények.

Isteni törvényeken alapuló igényt isteni jognak, emberi törvényeken alapulót pedig emberi jognak nevezhetünk.

Az isteni törvények változhatlanok, mint maga az Isten, következőleg az isteni jog is változhatlan.

Nem így az emberi törvények s ennek folytán nem így az emberi jogok.

A jog alanya az értelemmel és szabadakarattal bíró ember; „minden lény, mond Zádori fönnebb idézett beszédjében, ahogy születik, jogokkal ruháztatik föl. Maga a lelketlen kő hoz a világra egy törvényt, mely védi, nemesíti: a nehézkes örök törvénye alatt állván, egyik parányát sem lehet érinteni erejének, jogának észrevevése, tisztelete nélkül. Minden dolog tehát, legyen bármi csekély, az Isten hatalmának viszfényét hordja magán: annál inkább az ember oly teremtmény, mely gondolkodik és akar, bir jogokkal.“

Ha több ily jogalany társaságba lép, akkor a társaság is mint jogi személy collectiv jogalanyt képez.

Az egyház is tehát, mint morális rendszeres testület ily collectiv jogalanyúl tekinthető, vagyis az egyház is birhat és gyakorolhat jogokat.

Ha az egyház alatt a tanító-egyházat értjük, akkor azt mondjuk, hogy a tanító-egyháznak, mely az igazság oszlopa s közös üdvünk rendületlen pyramisa, isteni joga van oktatni és nevelni.

Ha az egyház alatt pedig a papok és hivek közönségét értjük, akkor azt állítjuk, hogy az egyháznak mint ilyennek joga van az oktatásra és nevelésre befolyni.

E különbözetet tenni szükségesnek tartottuk már csak azon elv miatt is: qui bene distinguit, bene docet.

a)

28. §. A tanító egyháznak isteni joga az oktatásra és nevelésre.

A tanító egyház alatt értjük Péter és az apostolok utódait: a római pápát és a püspököket. A fölszentelt papok is, mint ilyenek az apostolok utódai, kikből mint törzsből sarjadzanak, mint forrásból csergedeznek. (Conc. Trid. Sess. 23. C. I. de Sac. ord.)

Isteni joga a szó valódi értelmében tulajdonképen csak az Istennek van; mert minden Tőle van, Övé minden, Ő alkotta az úgynevezett természeti törvényeket is.

De isteni joguk van azoknak is, kiket Isten azzal fölruházott.

Ily Istentől nyert joggal birnak az angyalok: Istennek szolgálni, és az embereket őrizni.

Nem csak az angyalokat, másokat is fölruházott Isten az ő jogával; az ő frigyben a patriarchák és látnokok birtak Isten abbeli felhatalmazásával, vagyis Istentől kapott olyan joggal, hogy az emberekben az eljövendő Megváltóhani hitet fentartsák.

Az új szövetségben isteni jogával látta el a Megváltó az ő egyházát akkor, midőn azt az apostolok személyében a tanítói, papi és kormányzói tisztben álló fölhatalmazással megbizta, minek folytán magától értetik, hogy az egyház isteni joga kiterjed az oktatásra és nevelésre is.

Jézus, ki magáról elmondhatta: „én és az atya egy vagyunk“¹⁾ az anyaszentegyházat Péterhez intézett e szavakkal alapítá: „Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non praevallebunt adversus eam.“²⁾ Az isteni Mester ez ünnepélyes szavai képezik azon alapító okmányt, melylyel az egyház a létezés oly stadiumába lépett, mely a világ végeig tartó évszázadok minden viharával bátran daczolhat, minthogy az isteni Alapító isteni szavát kötö le: „ime én veletek vagyok minden nap a világ végezetéig“³⁾ hogy a pokol kapúi se vesznek rajta erőt. E szavakkal az egyház léte istenileg van biztosítva; s így az egyház isteni meghatalmazás folytán létezik, vagyis az egyháznak isteni joga van a létezésre, miből

¹⁾ Ján. 10. 30.

²⁾ Máté 16. 18.

³⁾ Máté 28. 20.

szükségkép következik, hogy isteni joga van a létezés eszközeire is, melyekhez első sorban az oktatás és nevelés is tartozik.

„Adatott nekem minden hatalom mennyben és földön“ ¹⁾ mondja az isteni Mester. Ahol törvényes hatalom van, ott jognak is kell lenni annak gyakorlatára. Jézus idézett szavaival magáról állítja, hogy mennyei atyjától ily törvényes hatalommal láttatott el, tehát joggal is annak gyakorlatára; e hatalom mint Ő mondja, „mindenre“ kiterjedő, tehát a tanításra és nevelésre is, és így a jog is e hatalmat gyakorolni kiterjed a tanításra és nevelésre. E hatalmat, e jogot átadta Jézus az ő apostolainak, egyházának e szavakkal: „amint engem küldött az atya, úgy küldlek én is titeket.“ ²⁾ Tehát az egyháznak isteni joga van tanítani és nevelni.

29. §. Folytatás.

„Annakokáért elmenvén tanítsatok minden népet,“ ³⁾ mely szavakkal Jézus az apostolokat, tehát azok utódait is: a tanító-egyházat képező püspököket és papokat határozottan megbizta a tanítással és neveléssel. Ha engem valaki valamiben megbiz és én a megbizást elfogadom, nekem a megbizó nevében nem csak kötelességem, de jogom is van a megbizásnak megfelelni és pedig ilyen jogom tekintélye olyan minőségű, minővel a megbizó bir. Krisztus az Isten fia idézett szavaival a tanítást és nevelést isteni letéteménykép egyházára bizza, mely elfogadta e megbizást s így nem csak kötelességében, de jogában is áll e megbizásnak a Megbizó nevében eleget tenni; a Megbizó isteni tekintéllyel bir, következéské az egyháznak tanítási és nevelési joga szintén isteni tekintélyű, vagyis az egyház a tanítást és nevelést isteni joggal gyakorolja.

¹⁾ Máté 28. 18.

²⁾ Ján. 20. 19.

³⁾ Máté, 28. 19.

„Aki titeket hallgat, engem hallgat; aki titeket megvet, engem vet meg; aki engem megvet, megveti azt, aki engem küldött.“ ¹⁾ Ezek az Üdvözítő szavai, melyekben azt mondja, hogy azok, kik az apostolok tanítását hallgatják, Előtte ép oly kedves, épen oly értékű dolgot cselekesznek, mintha csak Őtet hallgatnák; az apostolok tanítását tehát egy rangba, párhuzamba helyezi saját tanításával; az Ő tanítása pedig isteni tanítás volt s arra Ő isteni joggal is birt, következésképp az apostolok tanítása is isteni tanítás volt s arra ők is isteni joggal birtak; az apostolok utódai a püspökök és bizonyos értelemben a felszentelt papok, tehát ezek is, vagyis a tanító egyház is isteni joggal tanít és nevel. A felhozott idézet másik két passusából a lehozást a józan olvasó ép ítéletére bizzuk.

„Ti vagytok a világ világossága.“ ²⁾ A világ világosságává az apostolok szavaik és tetteik által lehettek, vagyis azon tanítás és nevelés által, melyben az emberiséget részesítették. E tanításnak és nevelésnek mind eredetére mind tartalmára nézve olyannak kell lennie, mely megérdemelte azt, hogy miatta az Üdvözítő a világ világosságaül jelentse ki az apostolokat, kik a tanítás és nevelés tisztét Jézus parancsából vállalták magukra.

„Ugy fényeskedjék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket s dicsőítsék az atyát, ki mennyekben vagyon,“ ³⁾ mely szavakkal Jézus szívükre köti apostolainak, hogy azon legyenek, miszerént a tanításban és nevelésben kellő sikert mutathassanak föl.

30. §. Folytatás.

„Non est discipulus supra Magistrum,“ mondá Jézus; Ő pedig tanított, tehát tanítványainak, az egyháznak is

¹⁾ Luk. 10. 16.

²⁾ Mát. 5. 14.

³⁾ Matth. V. 16. I. Péter 1. 2. 12.

kell tanítani; Ő isteni joggal tanított, ily joggal tanít tehát az egyház is.

Még számtalan idézeteket lehetne felhoznunk; de bátran utalhatunk az egész új szövetségi sz. írásra, mely minden lapján ecclatans bizonytságot tesz affelől, hogy az isteni Üdvözítő az ő egyházát isteni missioval, isteni joggal bizta meg az emberiség tanítására és nevelésére.

Maga az Istenember tanítását az egész néphez intézte; Ő tanításában rendszerhez nem kötötte magát, hanem hallgatóinak szellemi igényeit tartotta mindig szem előtt, azok lelki szükségletei szolgáltak neki zsinórmértékül; mindig az emberek fölfogásához alkalmazta magát; így hegyi beszédje a nyolcz boldogságról egy gyönyörűen összefüggő előadást képez; majd példabeszédekkel és hasonlatokkal tette kedvessé, könnyebben fölfoghatóvá tanítását. A kisdedek isteni figyelmének kiváló tárgyai voltak, azokat isteni karjaira emelé¹⁾ s megáldá, mely tette által az iskolákat mintegy megszentelte, azoknak a helyes irányt kijelölte, azokat az egyház előcsarnokává felavatta.

Jézus az emberiség történetében mint annak tanítója tündöklék.

Az ő parancsa és megbízása folytán, az ő példáján lelkesülve az apostolok és tanítványok nem csak a synagógákban és nyilvános összejöveteleknél, hanem magán házakban is, mint erről sz. Pál az apost. cselekedeteinek könyvében említést tesz,²⁾ hirdették az ő tanítását.

A felhozott idézetek s az azokból lehozott következtetések azok előtt, kik Krisztus istenségében s abban, hogy a kath. egyházat Ő alapította, hisznek, nem nyomatéknélküliek s elégségesek annak bevitatására, hogy a

¹⁾ Márk 10. 14.

²⁾ Ap. csel. 20. 20.

kath. egyház, mely Jézus rendelkezéséből a megváltott emberiség bölcsőjét ringatta, isteni joggal van felruházva az emberiség tanítására és nevelésére.

Lehetne azonban mondani, hogy legió azok száma, kikre említett feltevésünk nem alkalmazható; mert igen sokan vannak, kik az egyház illetén jogát kétségbevonják, sőt el is tagadják; az ilyenek aztán mi súlyt sem fektetnek a sz. írási idézetekre, habár nem tagadhatják azt, hogy az egyház jogainak fő forrását a sz. iratok alkotják; de e mellett nem hiszik el, hogy a társadalmi élet biztonságának alapja azon köszál, melyen Jézus egyháza nyugszik s csarnoka az iskola, hol a vallásos neveléssel párosult tanítás eszközöltetik. Ezek iránti szánakozó részvétekből irtuk a következő §-t.

31. §. Folytatás.

Az ujvilág bölcsei, nagyjai, kiket részrehajlásról kisem fog vádolni, Jézus és Annak egyháza iránt, kivált ihlett perczeikben, magasztalólag nyilatkoznak.

Rousseau Emiljében így ír: „Bármily emberek is a keresztények, kérdem: csupán ember-e az, kinek történetét az evangeliomban feljegyezve találjuk? Mily kegyesség, mily erkölcstisztaság, mily nagyszerűség az ő alapelveiben! Mily vonzó kellem az ő tanításaiban! Mily mély bölcsesség az ő beszédjeiben! Mily lélekjelenlét, mily elmeél, mily őszinteség az ő feleleteiben! Aristides igazságos volt, mielőtt Sokrates megmondta volna: mi az igazságosság. Leonidas elesett hazájáért, mielőtt Sokrates a hazaszeregetet mint kötelességet felállította volna. Göröghon bővelkedett az erényes emberekben, mielőtt Sokrates az erényt meghatározta volna. De hol vette Jézus azon tiszta és magasztos erkölcstant, melyet szóval és példájával

tanított? Ha Sokrates mint egy böcs élts és hals meg, ugy Jézus mint Isten élts és hals meg.“¹⁾

Napoleon sz. Ilona szigetén igr nyilatkozott egykor meghittjei körében: „A világon csak három nagy hadvezér volt: Nagy Sándor, Caesar és én. Daczára hadi tetteiknek Sándor és Caesar csak mindig egy feladat maradnak a tanulók előtt; de napjainkban ki szereti őket? Igy vagyok én is; emlékem talán ötven, hatvan évig élni fog egy vitéznek szívében, de szeretni senki sem fog már engem. Csak egy ember van, aki tizennyolcz század után is szerettetik a földön és ez: Jézus Krisztus. Montholon! embereket mondtam, de én mondom neked, hogy Jézus Krisztus nem volt ember.“²⁾

Voltaire igr ír: „Ha nevem alatt egy lap nyomattatnék, mely a legkissebb lelkészség egyházfijának botrányúl szolgálhatna, ugy kész lennék azt azonnal megsemmisíteni. Én a kath. apostoli római egyházban akarok élni és halni anélkül, hogy valakit megtámadjak, vagy megsértsek.“³⁾

„Habár a nagyszámú püspökök közül némelyek állásukhoz nem méltó életet élnek is, nem kevésbé bizonyos az is, hogy a papság között a legnemesb gondolkozású püspökök és jótékony lelkészek találtatnak.“⁴⁾ Ezek is Voltaire szavai.

Diderot (pens. phil.) mondja: „Én keresztény vagyok, mivel észszerű dolog annak lenni; én a katholika, apostoli, római egyházban születtem, és egész lélekkel alávetem magam az ő határozatainak.“⁵⁾

¹⁾ Lahure, Das Christenthum und die Philosophen. Wien. 1846.

²⁾ U. o.

³⁾ Lett. au Père de la Tour. 7. fév. 1746.

⁴⁾ Essai sur les moeurs.

⁵⁾ Lahure, Das Christenthum und die Philosophen. Wien, 1846. 128 l.

„Az emberiség érdekében zabolára van szükségünk, mely a fejedelmeket fékezze, s a népet oltalmazza: ezen zabola a religio.“ ¹⁾ Voltaire.

„Örökké igaz leend, hogy mi időnkkel, bölcsészeti kutatásainkkal s mindenünkkel a kereszténység terére vagyunk helyezve; ez haladásunk emeltyűje, művelődésünk előmozdítója, s mi végtelenül elmaradandottunk, ha ez fel nem tűnt volna“ ²⁾ olvassuk Fichtenél; „csak az egyháznak vannak törvényei, mondja Thiers, az emberiség minden szükségére, vigasztalásai minden fájdalmaira, leczkéi a sors minden változásaira, csalhatatlan titokszerei a világ, egyes ország és város bizottságára.“

A felhozott bölcsészek, kik e téren nem maguk állnak egyedül, ³⁾ ki által sem számíttatnak a kath. egyház barátai közé, mégis midőn a részrehajlatlansági érzet bennük fölébred, az odaadó tisztelet hangján nyilatkoznak a kath. dolgokról; Rousseau Jézus erkölcstanát magasztalja s abból kifolyólag őt Istennek vallja; I. Napoleon azon ritka körülmény folytán, hogy Jézus még most is szerettetik, annak istenségére következtet; Voltaire és Diderot a kath. egyházban akarnak élni és halni; Fichte és Thiers is kiemelik azt.

E bölcsek, kik a magábaszállás pillanataiban ily lélekemelő bizonylatokat nyújtanak, bizonynyára nem kevesb tisztelettel és elismeréssel lehettek azon jogok és kötelezettségek iránt is, melyekkel Jézus jónak látta egyházát ellátni.

32. §. Az egyház ezen isteni jogának megtámadása.

Hogy az egyháznak tanítási és nevelési joga megszoríttassék, szűkebb korlátok közé helyeztessék, minden időben

¹⁾ Essai sur l'histoire gèn. ch. 60.

²⁾ Fichte, Religionslehre zum sel. Leben. Berlin, 1806.

³⁾ I. Lahure, Das Christenthum und die Philosophen. Wien, 1846.

voltak, kik arra törekedtek; de a multban az egyház e joga korántsem találkozott oly konok megtámadással, mint jelenleg.

Pedig, „aki az egyháznak tiltaná a tanítást, vagy az iskolákat, melyekben azt teljesítenie kell, elakarná tőle ragadni, az magát az életet tiltaná el neki,“¹⁾ s mint a kassai püspök főpásztori levelében mondja: „a kath. egyház a hitigazságok birtokának öntudatában él, azért az iskolák iránt közömbös nem lehet; hanem úgy tekinti azokat, mint hitfelekezeti állásának egyik legerősb alapját.“ Szép szavak hangzottak mult évben e tárgyban a bajor képviselő ház előtt: Az egész nevelés a család feladata. De épen a családi nevelés elégtelensége miatt áll fenn a nyilvános nevelés. Egy családnál az akarat, másiknál a képesség hiányzik a jó nevelésre Az ifjuság vallásos nevelése az egyház természetszerű hivatása, s az ő lényéhez és ösjogához tartozik az emberek üdvét munkálni.“²⁾

Napjainkban az alkotmányos Magyarország egyik tanfelügyelőjének concipista-korából jutott nem épen irigylendő osztályrészül a kath. egyháznak oktatási és nevelési jogát, csupa tagadás alapján, nem létezőnek hirdetni.

Ama bizonyos tanfelügyelő: „Az iskola társadalmi jelentősége“ czimű munkájában így okoskodik: „Az egyháziak jogra hivatkoznak, melynél fogva szeréntök jogsértés nélkül a mostani viszonyokat nem lehet megváltoztatni. A szabadság és jogegyenlőség korában mindenesetre legelső kötelesség a jogot tiszteletben tartani. De én arról vagyok meggyőződve, hogy a kérdéses jog nem létezik, sőt annak föntartása a jogtalanságnak volna állandósítása.“

E szavakkal úgy látszik, hogy azok írója a szent írásra mint jogforrásra mitsem ad; hát a 18 százados

¹⁾ Simor primás körlevele a népoktatás tárgyában.

²⁾ Dr. Edel, a bajor képviselő ház 1869. febr. 17. ülésében.

gyakorlat által szentesített szokás, nem is említve hazánk írott törvényeit, semmibe se veendő? Egyéni meggyőződés, legyen az bármily magas polczon álló emberé, 18 százados gyakorlattal, és ezrek meg ezrek meggyőződésével szemben = 0.

„Az állami vagy társadalmi különös jogviszonyok és intézvények nem birhatnak az örökkétartás természetével, mert a társadalmak rendeltetése folytonos haladás, a haladás pedig változás“ olvassuk továbbá a nevezett munkában, mely passus értelme az volna, hogy az egyháznak az iskoláhozi jogviszonya egyszer már megszűnhetik, ezt kívánván a társadalom végczélja a haladás, mely pedig semmi más, mint változás. Még legmerészebb bölcészek se állították soha, hogy a haladás = változás; ez egy fogalmazói fogalom, s újabb fölfödözés.

„A történet tanúsítja, hogy a jogviszonyok, még a magánjog körébe tartozók is, változnak“ mondja azután a nevezett röpirat; az igaz, a jogviszonyok gyakran változnak; de az is igaz, hogy a jogviszonyok változása nem történik mindig az igazság alapján.

Mint soraink elején megjegyzők, minden kérdésre többféle szempontból lehet válaszolni. Így vagyunk azon kérdéssel is, mely a kath. egyháznak iskoláhozi jogát tárgyalja. A modern civilisatio a kath. egyháznak e jogán könnyen túlrad mint olyvalamin, mit nézete szerént nélkülözhet; ellenben a solid polgárisultság a kath. egyházban egy hatalmas emeltyűjét tekinti, mely nélkül korántsem hatolhatott volna föl a fejlettség azon színvonalára, melyen jelenleg áll.

33. §. Az egyház ezen isteni jogának köre.

Krisztus Urunk, amint az ujszövetség sz. lapjai világosan mutatják, az emberiséget az igaz Isten ismeretére, Isten, felebarát és önmaga iránti kötelelességeire tanította; ide

vonatkozva is alkalmazhatók az ő igéi: példát adtam nektek, hogy amint én cselekedtem ti is úgy cselekedjete; s az apostolok követték is az isteni Mestert: *praedicaverunt ubique Domino cooperante et sermonem eorum confirmante sequentibus signis*. Az egyház is tehát a tanítás és nevelés Jézus által megjelelt körében, melyben az apostolok is mozogtak, azon joggal működik, melylyel az Alapító, s Ennek meghagyása folytán az apostolok működtek; vagyis „az egyháznak az oktatás és nevelés terén a valláserkölcsei tárgyakban isteni joga van; Krisztus tanát, a kinyilatkoztatott vallást, a kereszténység nagy eszméit első sorban csakis ő hirdetheti.“

Ezen isteni jogát az egyház két nyilvános téren gyakorolja: a templomban és az iskolában, amott a felnőtteket, emitt a kisdedeket tanítván a vallásra és erkölcsre; vagyis mint a győri főpásztor mondja: „az egyház tanít és taníttat a templomban, tanít az iskolában, tanít előszóval, tanít helybenhagyott könyvekben, tanít fegyelem és szertartások által, tanít törvényhozásában s törvényeinek végrehajtásában.“¹⁾ Teljesíteni kell az egyháznak e küldetést a szószékekben, a gyónószékekben, teljesíteni a felnőtteknél, teljesíteni az ifjúságnál, tehát teljesíteni a tanintézetekben is, mondja Szalay Alfréd.²⁾

Az egyháznak a tanítás és neveléshezi joga kiterjed mindenelőtt a valláserkölcsei tárgyra, mert a sz. iratok bizonyosságot tesznek affelől, hogy az isteni Mester az emberiséget valláserkölcsei tárgyra tanította, és apostolainak is azt mondta: „elmenvén az egész világra tanítsatok minden népeket tanítván őket megtartani mindazokat, amiket parancsoltam nektek“; és így az apostolok is arra taníthatták a népet, amire őket a Mester tanította.

¹⁾ Győrött, Gyertyaszentelő B. Asszony napján 1869.

²⁾ Kalauz, 1869. 18. sz.

Az egyház e jogát azonban nem lehet kizárólagosan a valláserkölcsei tárgyak tanítására szorítani, mert a tapasztalat megmutatta, hogy a történelmi, természettani sőt nyelvészeti tanár is az ifjúságot hitében megingathatja, s attól meg is foszthatja.

Miért is ezen isteni jognak corollariuma az, hogy azon vonatkozások, melyekben az oktatás és nevelés egyéb tárgyai a valláserkölcsei tárgyakhoz viszonylanak, mindig a részrehajlatlan igazság szempontjából legyenek megállapítva, mert az egyház valláserkölcsei tanainak korántsem hátrányára, hanem inkább előnyére szoktak kiütni azon természetes lehozások, melyek a többi tantárgyak alapigazságainak pártatlan felfogásából vonatnak.

Épen azért az egyháznak oktatás- és neveléshezi isteni joga kiterjed másodszor oda is, hogy az egész oktatást és nevelést úgy ellenőrizze, miszerént abban mi se történjék, mi a tanulóknak valláserkölcseire káros hatású lenne. Kitűnik ez az apost. cselekedeteinek könyvéből: „Minthogy hallottuk, írák az apostolok az antiochiai hivekhez, hogy némelyek közölünk kimenvén megháborítottak titetek beszédekkel, megzavarván lelkeiteket ők, kiknek nem adtunk parancsolatot: tetszett nekünk egybegyűlteknél férfiakat választani és hozzátok küldeni.“¹⁾ Az apostolok óvák a hiveket a gonosz nyelvektől, a gonosz tanok tévelyétől, sőt sz. Pálról olvassuk, hogy tanítása és föllépése folytán az ephesusiak bűbájolást tartalmazó könyveiket mind tüzre hányták.²⁾

Az egyháznak az oktatás- és neveléshezi isteni jogáról eddig koczkaztatott érveléseinket összevonva, az egyháznak illetén jogát körülbelül következőleg irhatnók körül:

Az egyháznak az oktatás és nevelés terén a valláserkölcsei tárgyakban közvetlen isteni joga

¹⁾ Ap. csel. 15. 24.

²⁾ Ap. csel. 19. 19.

van; az oktatás és nevelés egyéb tárgyaiban pedig azon összefüggésnél fogva, melylyel ezek a vallás-erkölcsi tárgyakhoz állanak, isteni joga oda terjed ki, hogy azokban is a tárgyilagosságnak részrehajlatlan felfogását követelheti, vagyis azokban is ellenőrködhetik.

Csak csodálkoznunk lehet, hogy egy nyilvános hazai lapunk (Századunk) így írhat, az egyház vonuljon vissza minden oly térről, mely azt nem illeti meg; s ily tér a nevelés és közoktatás tere első sorban.“ Ha az egyházat nem illeti meg e tér, akkor kit illet meg? És ugyan mi illeti meg az egyházat, ha ez sem? Ily állítás bebizonyítására majdnem kétezer év történelme nem képes egy természeti, állami, theologiai, erkölcsi, nevelési vagy jogtani érvet felhozni.

Mi sem könnyebb mint tagadni; az egyház e jogának ellenségei is csak tagadni tudnak. A tagadás pedig nem bizonyítás.

Az egyháznak ezen isteni jogát tehát elvitatni nem lehet; e jogára isteni küldetésénél fogva szüksége van.

Az egyház isteni joggal lép azért az ő iskolájába.

b)

34. §. A kath. hitközség joga az oktatásra és nevelésre.

Ha az egyház alatt a papok és hívek közönségét értjük, akkor azt mondjuk, hogy az egyháznak mint ilyennek vagyis a kath. hitközségnek joga van az oktatásra és nevelésre befolyni.

Az új iskola-törvény is elismerte hazánkban a hitfelekezetek ilyenén jogát, midőn a III-ik fejezetben a hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetekről intézkedik; amit tehát a törvény is elismer, azt hosszasan bevitatni nem szükséges.

Hazánkban egyes hitfelekezeteknek iskoláhozi jogát önkormányzatuk — autonómiájuk — szabályozza, melyet ezer és egy oknál fogva védenek; ¹⁾ autonómiáért küzdenek napjainkban a katolikusok is, mely keretébe vonná iskolánk eddigénél nagyobb gondozását. Eddig a kath. iskolák nálunk majdnem kizárólag a papság felügyelete alatt állottak, mivel a világi elem, a kath. hitközség világi hivei nem tekinték az iskolaügyet érdeklődésre méltónak; s így nálunk ekkoráig úgyszólván egyházi alapon feküdt az oktatás és nevelés. Ma már azonban a világiak közti érdeklődés oly alakot öltött magára, mely e téren is örvedetesb jövőre nyújt nem alaptalan kilátást; s így tényleg kezdik megczáfolni azt, amit a Pesti Napló fönnebb jelzett számában ír: „a kath. egyház pedig az eddigi viszonyba annál örömelebb nyugvandik meg, minél világosabban látandja be, hogy e viszony helyébe egyelőre nincs mit állitania, s különben is századok óta megszokta, hogy a világi elem befolyását az egyházi és oktatási téren a kormány helyettesitse.“

Hogy a hitfelekezetek mily féltékenyek e jogukra, követésre méltólag mutatja hazánk protestáns hitfelekezetének példája, kik az ötvenes évek legválságosb napjaiban bámulandó szívós kitartást fejtettek ki önkormányzati joguk szabad gyakorlatának megvédésében. Ők mindig önkormányzatilag intézkedtek felekezeti iskoláik fölött, mi által a magyar nemzetnek s így a magyar államnak kétségkivül nagy szolgálatokat tőnek. Maga az ország herczegprimása az új közoktatási törvény tárgyában kiadott főpásztori körlevelében szépen kiemeli ebbeli buzgalmukat e passussal: „a felekezeti tanodák felséges előnyét a nem kath. felekezetek valóban érdemleg tudják megbecsülni. Ezeknek eszköz ágában

¹⁾ Pesti Napló, 1866. nov. 30.

sincs feladni azon jogot, melyet bizonyára nem csekély áldozatokkal alapított s föntartott iskoláikra szereztek. Mert mindannyian mélyen meggyőződtek, hogy a felekezeti iskolából az ő közügyökre s különösen vallásukra sokkal több jó háramlik, hogy sem azt holmi az állam által nyújtandó előnyöktől s osztandó kedvezésektől függővé tehetnék. Belátják t. i. hogy az állam kitűzött legközelebbi czéljának s hatalmának természete szerint leginkább a polgári s anyagi létre tartozó ismeretekről gondoskodik: míg az egyháznak kötelessége arról is gondoskodni, ami az egyedüli szükséges¹⁾ t. i. a hívők vallása- és erkölcséről.“

De a kath. hitfelekezetet sem lehet arról vádolni, mintha az iskoláit egészen elhanyagolta volna; a felügyelet ugyan, mit nem csak a czélszerűség, de a takarékoság nézpontja is ajánlott, egyháziakra bizta nagyrészt, de a tanítás és nevelés egyéb terheinek viselésétől nem ijedt vissza; mert amint az ország hercegprimása is a főrendiháznak 1868. évi decz. 1. ülésében megjegyzé, tudunkra nincs kath. plebánia hazánkban, melynek iskolája nem volna, s habár némely messzeszórt fiókközségekben tán nincs iskola, bizonyosak lehetünk affelől, hogy ez oly országokban sincs másképen, melyek nálunknál sokkal magasb műveltségi fokon állanak.

Örvendetesnek mondható azon érdeklődés, melyet ez időszerént hazánk fővárosának katolikusai a kath. iskolaügy iránt kifejtene²⁾; fényes bizonyossága ez annak, hogy ők nem csak teljes öntudatával birnak azon joguknak, melyet számukra az új iskolatörvény is elismert, hanem hogy készek is azt gyakorolni.

E példa, mely az ország szívéből szétragyog mindenfelé, márig sem téveszté hatását, mert már eddig is nem

¹⁾ Luk. 10. 42.

²⁾ s melyben az oroszlanýrész Szilágyi Virgilt illeti.

egy helyütt felébreszté a katolikusokat, hogy törvényadta vagy szabatosban mondvá, a törvény által is tisztelt jogukat érvényesíteni iparkodjanak.

Hazánkban a katolikusok az ország lakósainak túlnyomó többségét teszik; eddig is kis és nagy iskoláikra sérthetlen joguk volt, mert még nem találkozott törvényhozó, ki az 1790-iki 26. törvényczikket megtámadni merte volna s ekként a katolikus hitfelekezetnek iskoláihoz jog az 1868-iki törvények nélkül is kétségtelen. A közoktatásügyi miniszter is azon válaszában, melyet Eger város képviselőjének interpellatiójára adott, elismeri a hitfelekezeteknek illetén jogát, melyet onnan a közérzület sértése nélkül, mint másutt szintén közoktatásügyi miniszterünk magát kifejezé, kivenni nem lehet.

E jogukat nem is az új iskolatörvénynek köszönik a katolikusok, mert e joguk már megvolt; az új iskolatörvény csak olybá vehető, mely e jogot elismerte; mely elismerés által mintegy felhívta a katolikusokat, hogy e jogukat ezután nagyobb mérvben s kiterjedtebb buzgalommal karolják fel; hogy annak gyakorlati érvényt szerezzenek.

2. FEJEZET.

A szülőknek természeti joga az oktatásra és nevelésre.

Természeti jog alatt természeti törvényeken alapuló igényt értünk.

Az emberiség természetéből kényszerüleg folyó törvényeket nevezzük természeti törvényeknek.

A szülőknek ilyen természeti törvényeken alapuló igényük vagyis természeti joguk van gyermekeik oktatására és nevelésére.

35. §. A szülőknek e joga kétségtelen.

Tagadhatlan, hogy minden embernek természeti jogában áll kötelességeit teljesíteni, melyekhez a többi közt

tartozik az erkölcsiséget és boldogságot még azoknál is előmozdítani, kik anyagi tehetségeik korlátoltsága, s szellemi tehetségeik kifejeletlensége miatt arra még képtelenek; vagyis eredetileg minden nagykorú embernek joga van kiskorú embertársa kifejlődésének előmozdítására hatni.

E kifejlődés előmozdítására hatni a természeti jog első sorban illeti a szülőket; erre sarkalja őket már a szülői szeretet, mely eredetileg természeti ösztönön alapszik, s mely nélkül a szülőket képzelni se lehet; a szülőknek mélyen szívükbe van oltva a gyermekeik iránti szeretet, mely oda-törekedik, hogy gyermekeiket, kik maguk még nem képesek céljaiknak megfelelni, boldogokká tegyék; a szülői szeretet illetén törekvését a józan ész a szülők elodázhatlan kötelességévé teszi.

A szülőknek tehát gyermekeik anyagi és szellemi tehetségei kifejlesztésében álló célra természetes joguk van; de akinek joga van valamely célra, annak egyszersmind joga van a cél elérése végett szükséges s az eszes lények közti egyetemes szabadsággal nem ellenkező eszközökre is; és így a szülőknek is joguk van gyermekeik oktatására és nevelésére mint oly eszközökre, melyek szükségesek arra, hogy gyermekeik anyagi és szellemi tehetségeit kifejleszthessék.

A szülők, minthogy joguk van gyermekeik oktatására és nevelésére, gyermekeik fölött első sorban gyakorolják az oktatói és nevelői hatalmat, mely azonban nem ruházza őket fel gyermekeik fölötti korlátlan intézkedhetéssel, vagyis oktatási és nevelési természetes jogukat addig, míg gyermekük arra rászorúl, gyakorolhatják, de nem használhatják fel gyermekeiket önző céljaikra eszközökül, mert oktatói és nevelői hatalmuk ennyire nem terjed ki.

Az eddigiekben a szülői szempontot vettük; helyezkedjünk a gyermekek szempontjára, és onnan vizsgáljuk e fontos kérdést.

Az embernek természetes, isteni és személyes joga van a neveltetésre; természetes, mert magát föntartani köteles, neveltetés nélkül pedig magát fön nem tarthatja; isteni, mert célját, melyre Isten teremté s melynek elérésére testi és lelki tehetségei kifejlesztésére szüksége van, neveltetés nélkül elérni képtelen; személyes, amennyiben minden egyes embernek van célja, melyet el kell érnie a társadalomban, de amelyet neveltetés nélkül el nem érhet. Ha az ember követelheti, hogy neveltessék, kell oly személyeknek létezni, kik e követelésének, jogának megfelelőleg arra kötelezve vannak. E személyek a természet szava után a szülők. „A gyermekek feljogosítvák szüleiktől állásukhoz mért nevelést követelni“ tanítja a római jog.¹⁾

A szülőknek természeti joga az oktatásra és nevelésre, mint hg. primásunk 1868. decz. 1. a főrendiház ülésében mondá, szent és sérthetetlen, mit Verböczy is hármaskönyve bevezető első részében s 9-ik czimében elismer: a szülőket gyermekeik nevelésétől semmiféle hatalom nem foszthatja meg; ezt közoktatásügyi ministerünk is 1868. decz. 2. a főrendi házban tartott beszédjében elismeri.

A szülők e joga csakugyan velükszületett joguk; az ily jogról pedig ezt olvassuk: „A velükszületett jogok eltiprása valóságos szentségtörés.“²⁾

36. §. A szülők e jogának fontossága.

Az állatok természeti ösztönüknél fogva mindaddig táplálják kölykeiket, míg azok képesek lesznek magukat föntartani; ez időköz néhány hétre, vagy legföllebb néhány hónapra szorítkozik. Egyedül az ember az, ki hosszú évek során át igénybe veszi szülőinek segélyét, kiknek szívébe

¹⁾ Dr. Mackeldey Ferd. A római jog tankönyve III. köt. III. könyv, 2. szak. 540. §. 36. 1.

²⁾ Lacordaire sur D. O'Connel.

önté Isten a gyermekszeretetet, mely elég hatalmas ösztön arra, hogy az apák és anyáknak erőt adjon gyermekeik ápolására, a veszélytől megóvására s boldogságuk előmozdítására.

Vannak ugyan az életben egyes kivételek, melyek arról tanúskodnak, hogy némely szülők imént rajzolt természeti jogukat elhanyagolják vagy rosszul gyakorolják; de az ily kivételes eset rendesen megboszulja magát, mi azt mutatja, hogy az ily szülők természetellenesen cselekesznek akkor, midőn velükszületett természeti jogukat elhanyagolják vagy nem czélszerűen kezelik.

Az ilyes kivételes eseteket tagadni nem lehet, mert habár b. Eötvös és Pulszky Ferencz a népoktatási törvényjavaslat fölötti vita közben népünkről feltették, hogy az e szép jogát s vele járó kötelességét felfogja, mégis ez ügy körül nem egy hibás eljárással találkozunk; a legnagyobb hibát a családi oktatás és nevelés körül az apa túlszigora, s az anya túlgyengesége által követi el; azért ez is, az is mellőzendő; a túlszigor a szülők megvetését, a túlgyengesség azok kijátszását vonja maga után. Szintén veszélyes valami a házi nevelésben a gyermek elkényeztetése, s igaz az, hogy nincs undorítóbb látvány vagyonos szülők elkényeztetett gyermekénél.¹⁾

A szülői nevelés van hivatva megvetni a gyermek boldog jövőjének alapját; ettől függ az embernek hite és erkölcsössége, tudománya és jelleme, egészsége, ereje és ügyessége. A gyermekből oly ember lesz, aminő nevelést nyer; a család és község oly tagokkal, az egyház oly hivekkel, az ország oly polgárokkal rendelkezik, aminőket a szülők nevelnek. A szülők tehát nem saját családjok, hanem az egyház, a község, sőt az egész haza iránti sz. kötelességet teljesítenek, midőn gyermekeiknek jó nevelést adnak; a jó nevelés pedig csak úgy biztosítható, ha azt vallásos szellem lengi át mindvégig.

¹⁾ Aszalay Jós. Pikánt Vázlatok. Eger. 1864.

Homo non nascitur, sed fit; azaz hogy a nevelés által lesz az ember azzá, amivé lennie kell. A szülők nevelési szép jogának, mely isteni és természeti törvényen alapszik, szigorú kötelesség felel meg. „Ti szülők, olvassuk a nm. veszprémi püspök körlevelében, legfőbb nevelői vagytok gyermekeiteknek, kiket Isten rátok bízott, s kikért egykor számot kell adnotok. Ati kezeitekbe van letéve a gyermekek egész jövője; mert az ember nem mint kiképzett ember, hanem csak mint a kiképzésre alkalmas észlény köszönt a világba. Ati kötelességtek a szunnyadó tehetségeket felkelteni, életre hívni, s azoknak a lehető legjobb irányt adni; s a legszükségesebb valláserkölcsei elveket leginkább jó példaadás által a gyakorlatba át is vinni.“

A szülők szóval és jó példával nevelik gyermekeiket; sz. Jeromos Laetához írt 7-ik levelében mondja: „Memento vos parentes virginis, magis eam exemplis doceri posse, quam voce.“ Verba docent, exempla trahunt; ismeretes közmondás. „Educati siquidem recte a parentibus per sanctos et iustos mores, boni merito evadent liberi. Contra si fiat, sentient detrimentum. Nisi enim parentes exemplum vitae filiis praestent, evidentem excusationis causam erga se illis relinquunt. Ac timendum est, ne contempti a filiis, quasi non bene vixerint, in senectute deserantur.“¹⁾ A pogány bölcs e szavai mellett a szülők megszívlelésére méltók még azon komolyan figyelmeztető szavak, melyeket b. Eötvös egyik szépirodalmi művében a gyermeknevelésről kockáztatott: „Az épen legbusítóbb része végzetünknek, hogy éltünk azon szakaszában, mely egész jövőnkre kihat, majdnem közönségesen a véletlennek vagy mi rosszabb, érzéketlen behatásoknak engedtetünk által s hogy mielőtt magunkat valamire elhatároznók, egész jövőnk már nevelésünk

¹⁾ Aristoteles. De societ. Conj. Cap. VIII.

által elhatároztatott. Mert ne bizzék senki a gyermek könnyelműségében, s hogy mert felejteni tud, fájdalmai s örömei nyom nélkül menendnek át lelkén. Habár feledékenység választja is el a férfit élete első korától, s ha az egyes emlék idővel eltűnik is s az egyes érzemény elveszti édes- vagy keserűségét: ő maga nem változott, s csak az lép ki a túlparton, ki az innensőn beszállt; arany, ha salakját, salak ha aranyát vevé el nevelése; vannak emberek, kiket egy szó, melylyel szülőjök vagy nevelőjök gyermekérményöket egykor sérté, embergyűlölökké tön; s mégis mi könnyelműséget tapasztalunk a nevelés körül?”

A szülők e jogának fontosságától volt áthatva a mult század végén a francia forradalom idejében Thibaudeau is, midőn arra, habár haszontalanul, hivatkozott; e fontosságnak tudata lelkesíté a francia klerust is, mely nem régiben a szülők e természeti joga mellett nagyszerű küzdelmeket vívott.

A legszebb ajándék, a legbecsesb örökség, melyet szülők gyermekeiknek adhatnak, a jó nevelés; „az első nevelés maradandó, csak nagy rendülések által irtható ki“¹⁾ olvassuk egyházi folyóiratunkban; „a család tisztéhez tartozik vallás-erköcsi nevelést adni a gyermeknek“ mondja B. Stauffenberg 1869. febr. 17. a bajor országgyűlésen.

37. §. Az anya fontos szerepe e jog körül.

A gyermek oktatása- és nevelésében álló természeti jog közösen illeti meg ugyan az apát és anyát, de mégis úgy találjuk, hogy azt legtöbbször majdnem kizárólag csak az anyák gyakorolják, miért is a felelőség terhe első sorban rájuk nehezu.

Van sok vallásos, anyai hivatását mélyen átérző, gyermekeinek ideig s örökké tartó boldogságát szíven viselő, s

¹⁾ Religio, 1862. 6. sz.

azért ezeket helyes irányban nevelő anya; van sok atya is, ki gyermekeinek nevelésébe nem csak befoly, de azt az anyai törekvéssel karöltve, jól, dicséretesen intézi is; de ezek többnyire csak az alsóbb rétegekben találhatók; a műveltebb osztályokban az anyák legnagyobbbrészt a korszellem igényeihez alkalmazkodnak, az atyák pedig az egészet mint hozzájuk nem tartozó dolgot mellőzik, vele nem gondolnak. Ha az atyák e magukviseletét nem lehet is tökéletesen kimenteni, mégis tekintettel a házi körülményekre, amennyiben t. i. a családatya kötelességei a család tagjainak főtartására is kiterjednek, a szülői oktatás- s nevelés elhanyagolásának bűne leginkább az anyákat terheli.

Nagyon világos dolog, hogy a gyermek első nevelőjeül maga a természet által az anya van rendelve. Ő, ki a csecsemőt emlőjén ápolja, bölcsője mellett éjjel nappal virraszt, vele mosolyog, vele sir, nem lehet másodrendű nevelő; akitől a gyermek az első hangokat, az első szavakat hallja, beszédét utánozza, szólásait eltanulja, s kit ő őrszemmel kísér, míg csak bucsút nem vesz a szülői háztól: az nem lehet csupán társalkodónői szerepre hivatva, — az ő hivatása fensőbb, magasztosb, küldetése isteni, Istentől származván, Ki maga nevelte egykoron az első emberpárt.

Egyébiránt az isteni gondviselés még arról is intézkedett, hogy az anya e küldetését sokkal könnyebben, czélszerűbben, és üdvösebben teljesíthesse, mint bárki más.

A házi körülmények, az idő s minden egyéb az anyának kedveznek legjobban. Az ő állása, köre, s viszonya mind oly dolgok, melyek a gyermek nevelését rendkívül könnyítik, mert mintegy kezébe szolgáltatják magzatának szívét, melyet ő, midőn azt képezi, viaszkep idomíthat. Az anyai szív egyedüli kincsei a gyermekek, öröme azok jóléte, boldogsága.

Már maguk a pogányok látszottak észrevenni, hogy legdicsőbb s legnagyobb férfaiuknak jó erényes anyáik voltak.

A rómaiaknál az anyák gyermekeik kiműveléséről különösen gondoskodtak. Coriolán anyja Veturia, a Grachusok anyja Cornelia, már ismeretes alakok előttünk.

Sz. Ágoston élete is fényes bizonylat arra, hogy a keresztény anyák mindenkor feltudták fogni s érdemleg méltányolni e jog körüli fontos szerepüket. Sz. Ágoston 354. nov. 13. Numidiában Tāgeste városában született; atyja jószívű, de hirtelen haragú, kicsapongó pogány férfiú volt, ki nem sokat törődött három gyermekének nevelésével. Amit azonban az atya elhanyagolt, azt a jó anya Monika helyrehozta. Ő ájtatos keresztény nő volt, s mint maga sz. Ágoston írja róla, ő gyermekeit nem csak testileg, de lelkileg is szülte. Mint egykor Sámuelnél és Jánosnál, itt is megmutatta Isten, hogy mi egy istenfélő anya gyermekeire nézve. Monika nem szünt meg Ágoston fiát ifjúi hibáira figyelmeztetni, s imádkozott érte; és meg is nyerte gyermekét az igazságnak s üdvnek. *)

Rhabanus Maurust is, ki 766. körül Mainzban született, anyja Adelgunde oktatta és nevelte nem csak a vallás igazságaiban, hanem azon tárgyakban is, melyek a falusi iskolákban nálunk eddig taníttattak, mi azon időben ritkaság volt.

Sz. István királyunk neje Gizella legelső anyai teendőjeül tekinté gyermekeit vallásosan nevelni; s alig csalódnak azok, kik azt állítják, hogy Imre herczeg szentté fejlődése nagyrészt Gizella anyai kötelmei példás teljesítésének köszönhető.

Az anyatétjjel beszívott érzést s gondolkozásmódot átviszi a gyermek az életbe, s nem vál meg tőle. Itt csakugyan áll az, hogy *iuvenis iuxta viam suam etiam si senuerit, non recedet ab ea.*

„A természet és kegyelem, mond egyvalaki, egyaránt vetélykednek egymással az anyának a gyermeknevelés fontos ügyében segélyére lenni. A természet már a születés előtt

*) Macrinárul, sz. Vazul öreganyjáról a római martyrologium azt bizonyítja, hogy ő nevelé sz. Vazult a hitben.

az anyának szive alá rejti a magzatot, hogy ez az ő érzéseit magába fölvegye; s alig hogy megszületett, mellére helyezi, hogy az anyai téjjel az ő hajlamai is közöltessenek vele. Amellett a természet a gyermeknek különösen első éveiben nagy utánzási ösztönt adott, s ez főleg anyja irányában tanúsítja azt; minden vonásait szemügyre veszi, hogy annál mélyebben véshesse lelkébe; szájára néz, s utánmondja minden szavait, hogy soha ne felejtse el; ő egészen az akar lenni ami az ő anyja. És a természet mögül nem marad vissza az isteni kegyelem láthatlan de mégis hatalmas segélyével. Mert hisz az egyház bőségét a kegyelemnek árasztja az anya és gyermeke: arra a házasság, erre a keresztség szentségében.“

38. §. A szülők e joga a régieknél.¹⁾

A szülők e természeti joga a világ minden népeinél tényleg elvolt ismerve; igaz ugyan, hogy annak a különféle népeknél elűtő gyakorlata nem felel meg mindig azon fogalomnak, melyet a mai polgárisult világban a helyes oktatásról és nevelésről alkotunk magunknak; de ez is csak azt bizonyítja, hogy minden népnél az oktatás és nevelés természeti joga, daczára az arról fogalmak különféleségének, mi azon primitiv állapotban nem lehet éppen feltűnő, első sorban a szülőket illette meg.

Midőn tehát annak bevitatására, hogy az oktatás és nevelés természeti jogát minden népnél a szülők gyakorolták, egyes népekre hivatkozni fogunk, nem találjuk szükségesnek olvasóinkat arra figyelmeztetni, hogy nem mindig találkozhatik helyeslésünkkel azon mód, mely szerint egyes népeknél oktatási és nevelési természetes jogukkal a szülők éltek.

Chinában az apa korlátlan hatalmat gyakorolt fia fölött, melynek a fiu részéről feltétlen engedelmesség felelt meg; ha az apa a bíró előtt fiávali elégedetlenségét nyilvánítja, ez

¹⁾ Kellner Erziehungs-geschichte, 1862. Essen.

tartozott azt azonnal megbüntetni. A gyermeki szeretetlenség ott semmi körülmények közt nem talált mentségre. Tseng, Confucius tanítványa mondja a gyermekeknek: „Örüljetek, ha az atya és anya szeret benneteket“ és egy más nevelési iratban olvassuk: A fiu korán keljen fel, mosakodjék, hogy illő tisztasággal jelenhessék meg atyja előtt, óvatosan járjon annak szobájában, kérdezősködjék hogyléte felül, vizet nyújtson neki, és mindenben a figyelem és gyengédség szolgálataival halmozza el őt.“ A leánygyermek oktatása és nevelése egészen a szülőkre volt bízva, mi azonban jóformán el lőn hanyagolva, mert az csak külső kellem és külső illemre szorítkozott. Az alap tehát, melyen a mennyei birodalmi apa oktatási és nevelési jogát érvényesíté, nem egyéb óriási önzésnél és szánandó kényuralomnál, mely a chinai gyermeket jogon kívül álló lénynek tekintette. A mennyei birodalomban is tehát, habár a módtól, melyen az gyakoroltatott, visszaborzadunk, érvényben volt mindig a szülőknek természeti joga az oktatásra és nevelésre.

Spartában a gyermek élte hetedik évéig a szülői felügyelet alatt állott, a fiút az apa, a leányt az anya nevelvén. A gyermek születése után egy pajzsra fektettetett s egészségi állapota hivatalosan megvizsgáltatott; ha a gyermek elég erősnek találtatott, átadatott szülőinek a fölnevelésre, ha pedig gyenge volt, a Taygetusba dobattott. Pólyázni nem szokták a gyermeket, mert akarták, hogy tagjainak használatát korán tanulja meg; majd világos, majd sötét helyen aludt a gyermek, hogy mindakettőt szokja meg s ne legyen félékeny; nyaláncságokat nem kapott, hanem inkább egyszerű ételeket. A fiút az apa az első gyermekévekben magával vitte a nyilvános ünnepélyekre, a leány ellenben majdnem mindig az anya oldala mellett maradt. Az oktatás és nevelés tehát, melyet a spartai gyermek a szülői házban nyert, a testi erő és ügyesség elsajátításában állott; a hetedik év

után az állam vette át a gyermeknevelést. Habár egyoldalú s így ki nem elégitő azon oktatás és nevelés, melyet a spartai szülők gyermekeiknek adtak, de az még is arról tesz tanúságot, hogy a szülőknek gyermekeik oktatása- és nevelésében álló természeti joguk náluk is gyakorlatban volt.

Athenben a szülők gyermekeik urai voltak, de azért azokat el nem adhatták. A gyermek tartozott szülőit tisztelni s aki szülőivel illetlenül bánt, becstelennek nyilvánított. Az újszülöttek langyos vízben megmosattak, olajjal bekenet-tek, pólyába takartattak. Későbbben, ugy öt nap múlva, a gyermeket az atya lábai elé tették, aki azt fölvehette vagy attól elfordulhatott. Az utóbbi ritkán történt, és a kitevés jele volt. Ha az atya a lábai elé tett gyermeket felvette, annak oly nevelést adott, mely a gyermek későbbi jövőjét biztosította. Itt is hetedik életéveig a gyermek a szülők szárnyai alatt maradt s csak ezután rendeltetett melléje a paedagog. Habár Athenben is azon elv, hogy a gyermek az államé, elvolt fogadva, de itt az még sem vitetett oly szigorú következetességgel keresztül, mint Spartában; mert míg Spartában a szülői oktatás és nevelés a testi erők kifejlesztésén fáradozott, addig Athenben az a szellemi tehetségek kiművelését tartá szem előtt. Annyiban különbözik tehát a soloni nevelés a lykurgusi neveléstől, hogy míg ez az önérzetet elnyomta és vak alárendeltséget követelt, addig az az ifjú szellemet is önállóságra vezetni törekedett. Habár az athenei szülők nevelési eljárása a gyermeket elpuhulásra vezette, mégis azt mutatja, hogy ők is éltek azon jogukkal, melyet gyermekeik oktatása és nevelése körül nekik a természet adott.

Mint láttuk Lykurg nevelészeti rendszere a családi életet Spartában az állam részérei nevelésnek áldozatul hozta s a gyermeket szülőitől korán elszakította; nem így a krotoni Pythagoras, ki a legnagyobb jogtalanságnak tartotta a szülőket és gyermekeket egymástól elválasztani. Valamint a nyilvános

iskolai oktatás és nevelés vallásos színezetű volt, úgy a szülői oktatás és nevelés is ily lelkület kinyomatát tükrözi élénk. Ha az előbbiekben dicsérettel kelle kiemelnünk Pythagoras tanítási és nevelési rendszerét, úgy a krotóni szülőktől se tagadhatjuk meg elismerésünket aziránt, hogy ők természetadta oktatási és nevelési joguk gyakorlatában a leghelyesebb irányban haladtak.

Plato rendszere szerint, ki mindenben nagymesterét Sokratest iparkodott követni, a gyermekek kiképzése éltük hatodik évéig a szülők által eszközöltetett, kik nem csak a test fejlesztésére, de a lelki tehetségek kiművelésére is gyermekeik korához mért gondot fordítottak, mi által ők is csak természeti jogukat érvényesítették.

Aristoteles szerint az atya gyermekei irányában oly viszonyban állott, mint a király alattvalói iránt; a férjnek viszonya neje iránt aristokratikus, a gyermekeknek viszonya pedig egymás iránt demokratikus jellegű volt. Az atya kötelességében állott a tanítás és szellemi képzés, az anya kötelessége volt a testi ápolás. A gyermekeknek kiskoruktól fogva őriztetniök kelle az elkényeztetéstől s meg kelle szokniok az elemi befolyásokat. Öt éves koráig a szülők a gyermeket meghagyták játékainál s csak azután szorították a házi oktatásra és nevelésre. Itt is, eltekintve a nevelési rendszer bírálatától, csak azt látjuk, hogy a szülők természetsabta oktatási és nevelési joguk öntudatával bírtak.

Plutarch megkívánta, hogy a szülők gyermekeik iránt a szigort az elnézéssel párosítsák, azoknak jó példát adjanak; s teljes rosszasásával sujtotta azon szülőket, kik velük született oktatási és nevelési jogukat csakhamar idegen kezekre bizzák.

A rómaiaknál a családtyának nagy volt ugyan hatalma gyermekei fölött, de korántsem volt az korlátlan, mert gyermekét csak a rokonok és barátok megegyező ítélete után büntethette keményebben. Az apa gyermekének természetes

tanítója, az anya annak természetes nevelője volt. A gyermek élte 16-ik évéig a szülői vezetés alatt állott s csak ezután kapta a toga virilist.

A kereszténység első századaiban is már kétségtelen nyomaira akadunk annak, hogy a ker. szülők is oktatási és nevelési természeti jogukat használták. Leonidas, amint Özséb egyházi történetíró róla feljegyzé, maga oktatta fiát, az oly nagy hirre jutott Origenest. Özséb így ír: „Origenes már korán jó alapra tett szert a hittanban s már mint gyermek a sz. írásban jártas volt. Az utóbbinak ismeretébe atyja avatta őt be leginkább, mert nem csak a szabad művészetekre, hanem a sz. írásra is tanította azt. Előbb oktatta őt a sz. írásra, mint a világi tudományokra; naponként kelle fiának abból valamit betanulni és felmondani. És Origenesnek erre nagy kedve volt, nem elégedett meg csupán a sz. szavak elolvasásával, hanem azok értelme után is kutatott, mi közben kérdései által atyját is többször zavarba hozta. És habár ez őt, gyakran csak külszínből, túlbuzgalmaért egy kissé megfeddette s intette, hogy korát meghaladó kérdésekkel ne bibelődjék, hanem csak ragaszkodjék a sz. írás betűihez, mégis bensőleg örült s hálát adott az Istennek ilyen fiuért. A boldog atya alvó fiának mellét nem egyszer csókolta meg mint azon szentélyt, melyben az Isten lelke lakik.“

Tehát a pogány és ker. történelem egyaránt mutatják, hogy a gyermekek oktatásának és nevelésének joga természetsszerűleg illeti meg a szülőket.

39. §. A szülők e természeti jogának viszonya az iskolához.

A szülők e fönséges és fontos természeti joguknak megfelelő nemes teendőiknek szétágazó s általuk betöltendő polgári kötelezettségeik miatt eleget tenni alig képesek; egyiknek ugyanis ideje, másiknak alkalma, harmadiknak tán kedve

nincs e sz. célra; a legtöbb nélkülözi a kellő jártasságot és tudományt, mely az oktatás és nevelés hibátlan vezetéséhez szükséges.

A szülők felhozott s más képzelhető okokból eredő elfoglaltságainak hiányait pótolni hivatva van az iskola, mely tehát helyettesíti a szülőket, az azok által megkezdett jó nevelést folytatja, a helytelenül vezetettet pedig — ha még nem késő — helyre igazítja.

A szülők oktatási és nevelési joga az által, hogy gyermekeiket az iskolába küldik, s így az iskolai oktatást és nevelést igénybe veszik, nem szűnik meg részint azért, mert az iskola az oktatás- és nevelésben az ő megbízott helyettesítőjük, részint pedig azért, mert az iskolai oktatás és nevelés közterhét, annak elodázhatlan költségeit ők fedezik.

S ha XIV. Lajos egy erkölcsileg kiaszott parlamentnek szemébe mondhatá: „az állam én vagyok,“ ugy az adózó szülők százszoza nagyobb joggal mondhatják: „az állam mi vagyunk.“ Joguk van azért a szülőknek követelni, hogy az iskolai oktatás- és nevelésből, melyben gyermekeik részesülnek, mindaz eltávolítva legyen, mi lelkiismeretüket nyugtalaníthatná.

Az iskola tehát legbensőbb viszonyban áll a szülőkkel, kiknek ilyformán nem csak jogukban, de kötelességükben is áll, az iskolába be-benézni, tudomást szerezni arról, hogy mit tanulnak ott gyermekeik a réalismeretekből, s mit az erkölcsi dolgokból? Joguk van követelni, hogy az őket helyettesítő tanító velük karöltve gyermekeik eszét és szívét kiművelje illetőleg nemesítse, akaratát szilárdítsa s képessé tegye az élet viharain át biztos lépésekkel haladni; ¹⁾ joguk van továbbá

¹⁾ A tanító e nemes hivatása gyönyörű kifejezést nyert a bajorhoni rhenuskerületi papoknak 1833. királyukhoz intézett levelében, hol olvassuk: . . . die Schullehrer nicht nur Lehrer, sondern auch im eigentlichen Sinne Erzieher der Jugend sind, und Ihnen

követelni, hogy kedvenceik jó tanításban és hibátlan nevelésben részesíttessenek, hogy semminemű tantárgyakba hitellenes, erkölcstelenítő, s a vallási szertartásokat gunyoló észrevételek ne elegyíttessenek, mint egyik tanügyi közlönyünk találóan megjegyzi.

Ily szép jogoknak mintegy méltányos elismeréseül köteleességükben áll a szülőknek az iskolát és annak vezetőit mindennel ellátni, ami a szent és főséges cél elérésére elkerülhetlenül szükséges; köteleességükben áll tanítójuknak törvénytábla illetékét, mely a tanító legnélkülözhetlenebb szükségleteit is alig fedezi, a meghatározott időben, mind mennyiség- mind minőségre nézve haladéktalanul és kifogástalanul kiszolgáltatni; köteleességükben áll tanítójuknak, ki legnagyobb jótevőik között az első sorban foglal helyet, a méltán megérdemlett tiszteletet és becsülést mindenkor és mindenütt megadni, mert csak ekkor szabad nekik elvárni, hogy szorgalmas és hivatásos tanítójuk minden szellemi tehetségeit az ő gyermekeik oktatására és nevelésére szentelje.

Munkálatunk e részében mondottak rövid tartalma ez: a tanító egyháznak isteni joga van oktatni és nevelni; a kath. hitközség joggal folyhat be az oktatásra és nevelésre; a szülőknek gyermekeik oktatásában és nevelésében természeti joguk van.

somit die Religion, wenn sie anders ihrem Berufe entsprechen wollen, nicht fremd bleiben dürfte, weil die Religion die ganze Erziehung durchdringen muss, und sie allein leiten und fördern kann. Der Schullehrer ist darum auch Religionslehrer, denn er muss die Religion als Basis der Erziehung legen, die ersten Begriffe von Gott den Kindern vortragen, sie über die menschliche Würde und Bestimmung unterrichten, und den frommen gottesfürchtigen Sinn in den jugendlichen Herzen erwecken und beleben. In der Schule muss das Kind die Pflichten, welche es als Christ und künftiger Bürger des Staates erfüllen muss, und den Grund dieser Pflichterfüllung kennen lernen, und es genügt hiezu nicht, dass die Geistlichen als Katecheten ihrer Schule den Religionsunterricht in einigen Stunden wöchentlich vortragen, sondern es muss auch

III. RÉSZ.

Az egyháznak jogi viszonya az iskolához.

Jogviszony alatt általában azon vonatkozást érthetjük, melylyel a jogalany a jogtárgy irányában áll.

A jogviszonyok annyfélék lehetnek, a hányféle vonatkozás van a jogalany és a jogtárgy között.

Nincs értelemmel és szabadakarattal bíró ember jog nélkül, s így nincs jogviszony nélkül sem; mert a jogalany fogalmát a jogviszony fogalma nélkül nem is képzelhetjük.

A világ legősbibb rendszeres moralis testületét képező kath. egyháznak mint collectiv jogalanynak szintén van jogviszonya azon eszközökhöz, melyeket célja elérésére fel kell használnia.

Az egyház jogi viszonyban áll tehát az iskolához.

der Lehrer mitwirken, er muss erfüllt und durchdrungen von der Heiligkeit seines Berufes, seine Unterrichtsgegenstände so behandeln, dass die Religion der Mittelpunkt der Erziehung werde, auf den alles bezogen wird, und von dem wiederum Geist und Leben ausgeht; der Lehrer darf bei der Bildung des Verstandes die Veredlung des Herzens nicht vergessen, und muss darum die Samenkörner der Wahrheit und Tugend, in der Seele des Kindes pflegen, und zur Reife fördern. Durch die Erfüllung dieses so heiligen und wichtigen Berufes ist das Glück des Volkes und das Heil des Vaterlandes bedingt.“ L. Roskoványi Mon. Catholica. T. II. p. 543. & Der Katholik, 1833. Dec. p. 303.

Az egyház, mint láttuk, joggal még pedig isteni joggal van fölruházva az oktatásra és nevelésre, tehát jogviszonynak is kell lenni az egyház mint jogalany, s az oktatás és nevelés mint jogtárgy között; minthogy pedig az oktatást és nevelést nevezetes részben az iskola eszközli, kell jogviszonynak lenni az egyház és iskola közt.

Hogy e jogviszonynak lényegét könnyebben átláthassuk, célszerűnek véljük azt először általában, s azután különösen hazánkat tekintve szemügyre venni; mit a következő két fejezetben veend a szíves olvasó.

1. FEJEZET.

Az egyháznak jogi viszonya az iskolához általában.

Krisztus Urunk, Kinél, ha csak emberiségét tekintjük is, ¹⁾ magasztosb alakot a világ nem látott, s látni nem fog, azon lélekemelő tette által, midőn a kisdedeket karjára vette és megáldotta, az iskolákat nem csak mintegy megszentelte, hanem egyszersmind tudtunkra is akarta adni, hogy az egyház, melyet Ő alapított és a karjaira emelt kisdedeket oktatva nevelő iskola közt oly viszony létezik, mint a szülők és gyermekek közt.

E viszony a szeretet viszonya.

Minthogy pedig az anyai szeretetet olyannak szeretjük tudni, mely gyermekeiért még áldozatokra is kész, — azért megjelölni akarván az egyháznak az iskolák iránt minden időben tanúsított szeretetteljes áldozatkészségét, azt szoktuk mondani, hogy az egyház az anya és az iskola annak leánya.

Miből az következik, hogy az egyháznak olyan viszonya van az iskolához, mint az anyának leányához.

¹⁾ Kath. Lehrvorträge, P. Carl. Passaglia. — Regensburg. 1853. 105. l.

Vagyis általában véve az egyháznak jogi viszonya az iskolához: anyai.

A valódi anya, ki anyai hivatását átérzi, nem csak földi életet ad gyermekének, nem csak addig ápolja, gondozza azt, ameddig rászorúl, hanem azután se szűnik meg szíve érte dobogni, azután is mindig óva figyelmezteti az élet veszélyes esélyeire; az anyai szeretetnek nincs határa. Ilyen anya volt az iskolák iránt mindig az egyház.

40. §. Az egyház az iskolák anyja.

Az egyház méltán az iskolák anyjának mondható, mert a kereszténység előtt tulajdonképi népiskola nem létezett; a népiskolákat a többi összes tanintézetekkel együtt egész az egyetemekig az egyház hozta létre; „az iskolák legnagyobb részét, mondja Haller, az egyház alapította.“ Az egyház azon édes anya, ki Europa nemzeteinek bölcsőjét ringatta, és azokat a vadságból lassanként kiemelvén emberekké tette. A művelt görögök- és rómaiaknál a köznép buta szolgaságban tespedett, az előkelők pedig a rabszolgákból kiszemelt magántanítókra bízák gyermekeik kiképzését; az ily magántanítók voltak azok, kikről mai napig is fönmaradt, hogy quem dii odere paedagogum fecere.

A keresztény egyház küzdve a vad és bárdolatlan népek keménységével és tudatlanságával, átalakította a világot¹⁾ nem csak, hanem a fejlődő ker. társadalom számára, szegénynek és gazdagnak egyaránt megközelíthető, s így a dicső egyenlőségi tant is érvényre emelő iskolákat állított; „az egyház volt az első, olvassuk a hollandi püspökök körlevelében, mely az alsóbb néposztályoknak, a legszegényebbeknek

¹⁾ „A kath. egyház és hierarchiája nélkül nem léteznék ker. társadalom és polgárisodás“ mondja Müller J. *Reisen der Pápste* című művében.

hozzáférhetővé tette az oktatást, mely addig a kiváltságos osztályoknak majdnem kizárólagos öröksége volt.“

A kath. egyház évszázadokon át lassú harc czczal szünteté meg a pogányság minden maradványát, eltöröltetni segítette a rút rabszolgakereskedést, magát a rabszolgatartást; s így lassanként előkészíté a jogegyenlőséget, általános szabadságot és közmíveltséget, mely utóbbinak lényeges közegéről, a tanügyről mondja Curtman: „A tanügy legnagyobb vívmányait mindig a papoknak köszönhetette a világ;“¹⁾ mit Niemeyer is elismer: „Valóban égbekiáltó igazságtalanság lenne, ha föl nem ismernők, hogy az egyház szolgálái mindig legtöbbet tettek az ifjúság nevelésére.“²⁾

Az Üdvözítő az apostoloknak mondá: „Elmenvén... tanítsatok minden népet“; s habár e parancs leginkább a hit- és erkölcstanra vonatkozik, mégis bizonyos, hogy az anyaszentegyház gyermekeinek földi boldogságáról is gondoskodván, azokat az iskolában a világi tudományokra is oktatta, az iskolákat összefüggő rendszerbe állította, s így az összes oktatás és nevelés vezére és mestere vala; és az ő védszárnyai alatt a tudományok és szépművészetek, a gazdaszat és műipar meglepőleg fejlődtek. Az anyaszentegyházat e fönséges téren valóban anyai szeretete vezérlé, mely gyermekeinek testi és lelki javáért mindenkor sokat tett, sokat áldozott. Ebbeli érdemeit józan észszel senki sem tagadhatja, s nem is tagadja.“³⁾

Csak lassanként sikerült a kath. egyháznak az általa alapított létrehozott iskolák, köztanodák, közép- s magasb tanintézetek iránt megnyerni egyik másik fejedelem, király vagy császár rokonszenvét, pártolását és nagylelkűségét; de

¹⁾ Curtman Lehrbuch der allg. Paed. 1864. III. 1. L. §. 33.

²⁾ Niemeyer Grundsätze der Erziehung etc. 1835. II. Th. §. 553.

³⁾ Kruesz pannonhalmi főapát 1869. körlevele az elemi népoktatás ügyében.

maga a nemzet, a társadalom még sokkal bárdolatlanabb volt, míg át nem alakított benne a pogány lelki renyhesség anyyira, hogy a szegény népnek neveléséről és oktatásáról szeretetteljes és közös erővel társadalmilag gondoskodni csak eszébe is juthatott volna.

Különben is az állam megbízott az egyház működésében, vele szép egyetértésben állván, őt anyai és nevelői tisztében, diszes feladatának megfejtésében nem csak nem gátolta, hanem idővel anyagi segélyt és oltalmat nyujtván minden tekintetben támogatta; az egyház pedig oda törekedett, hogy az állam szükségeinek s az azt képviselő kormány jogos és törvényes óhajainak is eleget tegyen. A legszerencsésb állapot, midőn az egyház anyai tisztét teljesítvén jól oktat és nevel: a világi kormány pedig mintegy atyai kötelességében járván el a polgárok biztonságát, szabadságát és jólétét, az ország hatalmát és tekintélyét kifelé, neveli és föntartja.²⁾

Ám lapozgassuk kath. iskoláink történelmét; nézzük azokat a hitelemző iskoláktól kezdve egész az egyetemekig.

41. §. A hitelemző iskolák.

A ker. egyház történelemben legelőször is hitelemző iskolákkal találkozunk. Pantaenus pogány bölcész áttérve a kereszténységre, 186 körül mint keresztény tanító nagy hírnevet szerzett magának az által, hogy Egyiptomban Alexandriában a hagyomány szerint sz. Márk evangelista által emelt első hitelemző iskolában, nem csak a vallás- és erkölcostant, hanem a világi tudományokat is, névszerént mennyiség- és csillagásztant tanította. Ez iskolának ő utána tanítója volt Kelemen 203—211, kit később híres tanítványa Origenes követett; ez husz éves korában vette át a tanítói hivatalt, s alapos tudományosságával kellemes előadást egyesített; pogányok is voltak tanítványai között, kik közül többeket, mint

²⁾ U. o.

Heraklest, ki később utódja lett, megnyert a ker. hitnek. Majd összefüggő beszédben, majd párbeszédben tanított, s vonzó előadásai keretébe a világi tudományokat is fölvette. Tanításának fényes eredménye felkeltette a hitetlenek irigységét és gyűlöletét, kik őt annyira üldözték, hogy védelmére a házat, melyben lakott, katonákkal kelle őriztetni. Ellenségeitől félelmében gyakran kelle lakását változtatni, mégis mint Ōzséb mondja, lankadatlan buzgalmában az éj nagyobb részét gyakran a szent iratokbani buvárkodással töltötte el. Később Caesareában áldozárrá szenteltetett, és 69 éves korában 254-ben meghalt. Roppant tudományú ember volt, 2000 darab könyv és értekezés tulajdonittatik neki.

A hitelemző iskolákat a ker. egyházban istenileg alapított tanítói hivatalnak életteljes nyilvánulataiúl üdvözölhetjük. Az akkori viszonyok természetéből könnyen megfejtethetjük magunknak azon körülményt, hogy a hitelemző iskolákban többnyire felnőttek nyertek oktatást, mert ezek is az üdvösség ismeretében nem voltak egyebek gyermekeknél. De ezek által a kereszténységnek nemes, átalakító befolyása volt a család-életre, s így a nevelésre is, mely utóbbit nem csak a nőnek igazi méltánylása, hanem a felebaráti szeretet által is előmozdította, miáltal a rabszolgaság megszüntetésének útját egyengette. Az egyház a legnyomorékabb gyermeket is Isten képmásának tekintette, s nem engedte kivetetni a kegyetlen halálnak. A sz. családot állítá föl az egyház a ker. szülők mintaképeül, kik gyermekeiknek nem csak testi, de lelki jólétéről is e dicső példa után indulva gondoskodtak.

Az első ker. századokban gyakran megtörténhetett, hogy ker. gyermekek a polgári életre szükséges ismereteket elajátítandók, a pogányok iskoláit kénytelenitettek látogatni; a veszélyt, melynek emiatt kitéve voltak, mint Tertullian mondja, csak a kényszerűség mentheti ki. Minél inkább emelkedett azonban a keresztények száma, annál élénkebb lett a jól

berendezett iskolák utáni óhaj. Így már a második században Rómában sz. Justin vértanú a szónoklatot, Athenben Aristides a bölcsészetet taníták, Beiruthban a jog, Antiochiában és Edessában a hittudományok virágoztak; mely utóbbi helyen Protogenes áldozár maga körül gyűjté a gyermekeket, s azokat az olvasásban, írásban és éneken oktatta.

42. §. A püspöki, plebániai és zárdai iskolák.

Az egyház Istentől nyert rendeltetésénél fogva egy nagy üdv- s tanintézet levén, szolgálai buzgalma folytán a ker. világ rakva lőn nagyobb és kisebb iskolákkal. A püspökségek székhelyein a püspökök iskolákat nyitottak, melyekben ők és papjaik a gyermekeket fáradhatlanul oktatták.

A 4-ik századtól kezdve északról délfeleé tolongó vad népek szilaj dühe ezen intézetek nagy részét eltiporta ugyan, azonban az egyház, mint sejtjétől fosztott méh, veszteségeit csakhamar helyrehozá. Vannak, kik a plebániai iskolák felállítását a nicaei első zsinatnak tulajdonítják; de hibásan, mert e vélemény oly canonon alapszik, mely nem tartozik azon husz canon közé, melyek authenticitása a tudósok által kétségenkívülinek tartatik. Azonban már 443. egy zsinat elrendelte, hogy minden áldozár gyermekeket vegyen házába, kiknek jó lelkiatyjuk legyen, s azokat a zsoltárok és sz. írás olvasásában és Isten törvényeiben oktassa.¹⁾ Ezen u. n. plebániai iskolák a 6-ik században igen ellehettek már terjedve; az 529-ben tartott vasioi (vasense) concilium 1-ső fejezete mondja ugyanis: „Tetszett azt rendelni, hogy minden pap, ki plebánián vagyon, azon szokás szerént, mely egész Olaszthonban igen hasznosan el vagyon fogadva.. ifjakat képezni igyekezzék.“ Az 529- és 584-ben tartott orangei és valencei zsinatok is sürgölik a plebániai iskolák felál-

¹⁾ Erziehungsslehre von Fr. H. Chr. Schwarz I. B. 2. Abth. Leipzig, 1829. 83. l.

litását. A toletumi II. zsinat rendeli, hogy az egyházi hivatalra készülők az egyházhoz tartozó épületben püspöki fölvi-gyázat alatt elöljárók által oktattassanak. A III. konstantin. zsinat 681-ben az 5. canonban meghagyja, hogy az áldozárok per villas et vicos iskolákat tartsanak.

A szerzetes rendek közül az oktatás s nevelés terén halhatatlan érdemeket szerzett magának a benczések rendje, melyet nursiai sz. Benedek 520. alapita. Csodálandó gyorsasággal terjedt e rend, s nem sokára az alapító halála után 250 zárdát számlált, melyek mindegyike egy anyalelkész-ség volt, honnan a szerzetesek helységről helysére kizarándokolva mindenfelé megszegették az élet kenyerét, s a népet földmivélés- s mesterségekre tanították; miért is „e rendet illeti meg Europa megtérítésének, a vadon pusztá vidékek megművelésének, s a tudományosság megőrzése- s föllevenítésének hármas dicsősége.“¹⁾

Nem sokára a benczés zárdákban külső és belső iskolák alakultak, amazokban a világi pályán maradó, emezekben a szerzetesire lépő ifjak képeztetvén; nagy lehetett ez iskolák tanítványainak száma, Beda Venerabilis († 699) ugyanis egy méhkashoz hasonlította azokat.

E rend érdemei a tudományok körül kimondhatlanok; e rend őrizte meg a végenyészettől a tudományok mellett a művészeteket is a régi kutfők és hagyományok leírása által. „Mi a tatárdulás dühétől megkiméltetett, a szerzetesek esz-közlék, minthogy a levéltárakat az ellenség elől vagy elrejték vagy magukkal elvivék; úgy annyira, hogy egyedül a kolostorok falai közt huzta meg magát ezen időkben minden tudomány, kézmű és művészet.“²⁾ E szerzetesek lakhelyei éjjel nappal viszhangzának a sz. zsolosmától, de egyszersmind a

¹⁾ Cantu Caesar VII. k. 386. l.

²⁾ Hetényi, Honi városaink befolyásáról nemzetünk fejlődésére. Buda, 1841. 87. l.

művészetek csarnokai is valának, hol áthagyományoztattak az utókorra a görög és latin nyelven írt munkák remek darabjai.

„A kolostoroknak czellái a tudományos és társadalmi élet terén tett vívmányoknak nem ritkán első bölcsőiül szolgáltak. Az eszmék, melyek az emberi társadalomban oly életrevalóknak bizonyultak be, nagy részben a kolostorok békés falai közt voltak képesek szilárdul s háborítlanul megjegyedni.“¹⁾ „A parlamentaris intézmények, melyekkel most az államokat boldogítani akarják, nem egyebek, mint ügyetlen utánzatai a régi kolostori intézményeknek. E kolostorokban, melyeket elleneink az elnyomatás és zsarnokság helyéül szeretnek feltüntetni, századok óta feltalálni a suffrage universelt, titkos szavazatok által megválasztott elöljárókat, felelős kormányt, időnkint összehívott gyülekezeteket, s a központi hatalmat ellensúlyozó és ellenőrző állandó tanácsot“ veszi helyesen észre egyik napilapunk.²⁾

Maga Voltaire is elismeri a benczések érdemeit: „Sok ideig u. m. vigasztalására volt az emberi nemnek, hogy találtattak nyílt menhelyek azok számára, kik a vandal és goth elnyomás elől futni akartak. A csekély ismeretek, melyek a barbarok közt megmaradtak, a kolostorokban megőriztettek. A benczések lemásoltak némely könyveket, a zárdákból lassanként hasznos tanulmányok kerültek ki, azonkívül ama szerzetesek művelték a földet, józan életűek és vendégszeretők voltak; s ekkép példájok szeleditőleg hatott ama barbár idők vad szilajságára. Nem tagadhatni, hogy a kolostorokban magasztos erények honoltak s még ma is alig van monostor, mely az emberi természet tiszteletéül bámulatos lelket ne zárna magába.“³⁾ A prot. Böhmer e rendről

¹⁾ Autonomia, 1869. 94. sz.

²⁾ M. Á. 1869. aug. 12.

³⁾ Voltaire, Essai sur les mœurs. 139. fejt.

így ír: „A tudományok ismét helyreállíttatván egy áldásos világosság támadt a zárdákban, kivált a benzéseknél, kikből mint valami trójai lóból a legjelesb férfiak kerültek ki, kiknek a tudományok előmozdítása körül szerzett érdemeiket méltán tiszteljük és elismerjük.“¹⁾ Mennyei is, mielőtt árvamegyei főtanfelügyelővé lett volna, pályanyertes nevelészetű munkájában elismeri, hogy „a hajdankorban, midőn az állam a polgároknak szellemi s anyagi művelésével keveset törődött, az egyház látta el azt is, emezt is zárdá- és plébániatanodáiban, munkára, kézművekre, földművelésre is oktattván hiveit.“²⁾

A nép képzését nem kevesbé mozdítá elő Nagy sz. Gergely pápa († 604) az isteni tisztelet emelése és a ker. zene ápolása által; ő Romában énekiskolát alapított, melybe hihetőleg árva gyermekek is vétettek föl, mert életirója ez intézetet Orphanotrophaeumnak — árvaház — nevezi; s így e sz. pápa az árvaintézetek első alapítójaúl tekinthető. Ez énekiskolák nem sokára utánzásra találtak s minthogy a gyermeknek, ki azt haszonnal akarta látogatni, olvasni is tudni kellett, bizonyosan föltehetjük, hogy azokban egyéb tárgyak is taníttattak, vagyis hogy azok népiskolák voltak. Hogy az ének és énekiskolák a nép értelmi fejlődését nagy mértékben előmozdították, emlitenünk sem kell.

43. §. Kath. iskoláink a középkorban.

A középszázadokban, melyeket a Renaissancé óta divatba jött a sötétség korának gúnyolni, az egyház az oktatás

¹⁾ Jura eccl. prot. T. 3. §. 78. p. 213. Egy benzés a föld forgását hirdette ki, egy másik fölhalálta az órát, egy harmadik vegytani kísérlet közben a lőport. Sz.

²⁾ Mennyei, Nevelés- és tanítástan, I. köt. 40. l. — XXII. János pápa a 14. száz. kiszámítá, hogy a benzések rendje 24 pápát, 183 bibornokot, 1484 érseket, 1502 püspököt, 15070 apátot, 5555 szentet adott s a constanzi zsinat idejében 15107 conventje volt az egész világon, melyek mindegyikében legalább hat szerzetes élt. L. Pistorius, Scriptores rerum germanicar. 3. köt. 389. l.

és nevelés körül kitünő érdemeket gyűjte magának; sz. Bonifác benczés, a németek apostola, a 8-ik század első felében közép Németthonban, különösen Hessen-, Thuringia-, Bajor- és Frankthonban terjeszté a ker. vallást, templomokat, zárdákat és ezek mellett iskolákat alapítván Ohrdruf-, Fritzlar- és Fuldában. Társai már a rend szabályainál fogva szorgalom-, nélkülözés- és takarékosagra szoktatva, Németországban a kertészet-, földmivelés-, baromtenyésztés- és a mesterségekben is javításokat hoztak be.

Ez időtájt keletkeztek a székesegyházak körül a káptalanok s velük együtt a cathedralis iskolák, melyek N. Károl alatt kezdtek teljesen virágzni.

Nagy Károl, a frankok királya, kit III. Leo 800-ban koronázott meg római császárnak, mint igazán ker. uralkodó, népe testi lelki boldogságában nagy örömét lelte. Az ő törvényeiből, melyeket a püspökök és apátok közreműködésével hozott s melyek ezért Capitulareknak is neveztetnek, kitűnik, hogy birodalmában a 8—9 században kiváló gond tárgya volt az oktatás.

A fönnebb említett konstantinápolyi zsinat canonja lebeghetett N. Károl szemei előtt, midőn 787-ki capitularejával meghagyja, hogy minden püspökségnél és zárdánál iskolák állittassanak; a 789-iki capitulare pedig így szól: „A kanonokok és szerzetesek nem csak a szolgák, de a nemesek gyermekeit is maguk körül gyűjtsék, állítsanak iskolákat, melyekben a gyermekeket az olvasásra, zsoltárokra, énekre, számolásra és nyelvtanra tanítsák.“ 794-ben Alkuin benczés Franciaországba jött s a nép művelésére szánt intézeteknek lelke volt, maga N. Károl sem átalotta tőle a szónoklat-, vitatkozás- és csillagászatban leczkéket venni. N. Károl nővére, leánya, ennek gyermekei s más előkelők Alkuin tanítványai közt foglaltak helyet. Alkuin iskolájából került ki Rhabanus Maurus Németország első tanítója, ki mint fuldai apát s később

mint mainzi érsek mesterének dicsőségét fokozta. Ő csak egy évig volt Alkuin tanítványa Toursban, s azután átvette a fuldai zárdaiskolának vezetését, melynek berendezésében mesterének s barátjának Alkuinnak iskoláját vette mintául. Iskolájában tanította a nyelvtant, szónoklatot és vitálytant, számtant és mértant, költészettant és zenét, természettant és csillagászatot, bölcsészetet és theológiát. Nem csak a papi pályára készülők, de előkelő világiak is hallgatták őtet.

Theodulph orleansi püspök 797-ben megyéje papságának különösen szívére köté *per villas et vicos* iskolákat nyitni. „Ha a hivek közül valaki, írja papjaihoz e gondos főpásztor, kisdedeit nektek átakarja adni, ne vonakodjatok azokat átvenni és tanítani, hanem inkább tanítsátok őket szeretettel és örömmel, megemlékezve a Sz. Lélek szavaira: „A megvilágosítottak, tudósok pedig tündöklenek, mint az éghajlat fénye, s akik sokat igazságra oktatnak, ragyognak mint égen a csillagok mindig és örökké“ (Dan. 12. 3.) Nem akarom, hogy a tanításért fizetést fogadjatok el; azonban nincs kifogásom az ellen, ha azt elfogadjátok, amit nektek a szülők ker. szeretetből ajándékoznak.“

N. Károlnak 805-iki capitulareja a legközönségesb orvosszerek ismeretét, tehát növénytant is előadatni megparancsolja; N. Károl rendelkezéseit a chalonsi zsinat 813-ban megerősíti.

N. Károl rendelményeihez hasonlókkal találkozunk ájtatos Lajosnak 823-iki capitulareiban, melyekben a püspököknek szívére köti, hogy a gyermekeknek szorgalmas tanítása mellett az egyház szolgáinak kellő kiképzéséről is gondoskodjanak.

II. Eugen pápa 826-ban a római zsinatból így ír: „értésünkre esett, hogy némely helyeken nincsenek tanítók, s a tanítás elhanyagoltatik; azért valamennyi püspöknek és az alattas plébániai közösségeknek parancsoljuk, hogy tanítókat

tartsanak, kik az olvasásban, szabad művészetekben és az üdvösség tanaiban a gyermekeket szorgalmasan oktassák.“

Püspöki körlevelekre is akadunk e korban, melyek az oktatás- és nevelésről intézkednek. Így 858-ban Herard toursi érsek meghagyja lelkészeinek, hogy „tehetségeik szerint iskolákat állítsanak, javított könyveket használjanak, és a számadást is tanítsák“; ilyféle körlevelet adott ki már előbb 827-ben a baseli püspök Haytho, s később 871-ben az orleansi püspök Walter. S mivel a lelkészek elfoglaltságaiknál fogva az iskolában nem mindig lehettek, az alsóbb egyházi rendeket fölvelt növendékpapok szorgoskodtak az ifjúság oktatásáról. „Minden lelkésznek, parancsolja 895-ben a nantesi zsinat, legyen egy clericusa, ki az isteni szolgálatnál segédkezzék, iskolát tartson, s a hiveket intse, hogy gyermekeiket a vallástanításra a templomba küldjék, hol ő maga oktassa azokat.“

44. §. Folytatás.

Az elősorolt iskolákban követett tanmódról Strabo Walafried a reichenauai benczéskolostor tanítványa egy általa szerkesztett naplóban következőleg tudósít: „Alig hogy megérkezésem után a házi rendhez alkalmazkodni megtanultam, Grimald scholasticus egy magisterhez utasított az olvasás elsajátítására. Nem egyedül valék itt, több velem egykorú gyermekek voltak nála, szegények és előkelők, de akik már tovább haladtak mint én. Néhány hét múlva mégis tanítóm segélyével annyira vittem, hogy nem csak azt, ami viaszos táblámra iratott, hanem a latin könyvet is, melyet adtak, bizonyos folyékonyssággal olvashattam. Ezután kaptam egy német könyvecskét, melynek olvasása ugyan több fáradságomba került, hanem ehelyett nagyobb örömet okozott. Mert ha valamit olvastam, értettem is azt, ami a latinnál nem volt az eset, úgy hogy elejente igen csodálkoztam, hogy

lehet olvasni és az olvasottat azonnal megis érteni. Ősszel, gyümölcszedéskor több napig nem volt iskola; tanítókkal kedvünk szerint kimentünk a tóra, vagy almát szedtünk a jól termett fák alatt, melyek a zárdát köríték. Amint ezen örömnapok elmultak, el kelle kezdenem a betűket, melyeket ismerni és egybekötöni megtanultam, viasztablámon utánrajzolni; oly munka, mi nekem nem igen akart sikerülni. Unalmamban más dolgot tettem, társaimat ingereltem, amiért meginttettem s néha meg is büntettettem. E közben az írást télen át megtanultam, s 816-ban tavasszal tíz éves koromban a grammatika tanítójához Gerard mesterhez kerültem.“ Eddig a napló, mely nem is említve az egyházi és világi felsőségek rendelményeit, egymaga megczáfolja azon nem ritkán fölhardott ellenvetést, hogy a középkorban csak a vallástan taníttatott.

A mainzi zsinat 813-ban a vallástanítást a minimumnak vette, amelyben a szülők gyermekeiket részeltetni tartoztak: „illő a gyermekeket az iskolába adni, legyenek azok bár a zárdában vagy a papok lakásán, hol azok a ker. vallást és az Ur imádságát jól megtanulják, hogy aztán ezek otthon arra másokat oktassanak.“

A 9-ik században a következő iskolák keletkeztek az egyház szárnyai alatt: a már említett Ohrdruf, Fritzlar és Fuldán kívül Aachen, Mainz, Lorsch, St.-Gallen, Weissenburg, Einsiedeln, Hirschau, Hersfeld, Paderborn, Hildesheim, Reichenau stb. helyütt; Reichenauról olvassuk: „Száz évvel azután, hogy Reichenau vadon és emberektől lakatlan vidékén szerzetesek telepedtek le, oly kolostor állott ott fön, melyben különféle germán néptörzsekhez tartozó 500 ifjú nyert oktatást, kiknek mindegyike 16 évet töltött itt önképzésben,“ ¹⁾ kik kö-

¹⁾ Leben und Wirken des h. Meinrad. Festschrift zur tausendjährigen Jubelfeier des Benediktiner Klosters Maria-Einsiedeln. 1861.

zül, mint Strabo mondja, 400 a külső és 100 a belső iskolába járt.

E században és a következőben Angol-, Francia- és Olaszban az egyház támogatása mellett iskolák támadtak: York-, Canterbury-, Orleans-, Clermont-, Pavia-, Pisa-, Roma- s Rheimsban, mely utóbbit Gerbert auvergnei szerzetes, utóbb bobbioi apát alapított, ki II. Róbert francia királyt istanította; Gerbert jártas levén a mennyiségtanban egy órát talált föl, s ő hozta be a tudományosságban oly dúsan kamatozó arab számjegyeket,¹⁾ melyek második Szilveszter pápa által lettek otthonossá egész Európában.

Más kérdés az, hogy a nép e sokféle alkalmat az ismeretszerzésre miként használta föl? Az iskolák látogatása egyrészt a világi és szerzetes papok buzgalmától, másrészt a szülők jóakarától és igényeitől függött. Annyi bizonyos, hogy a jó elmék nem igen hagyattak parlagon; számtalan példánk vannak ugyanis, hogy az alsó néposztály gyermeke a kereszténység legmagasb méltóságára emelkedett. A VI-ik toledói zsinat 638-ban 10-ik kanonjában elrendeli, hogy a szabadon bocsátottak gyermekei az egyháznál, mely az ő védőjük, s ne másutt tanuljanak. Surius megdicséré sz. Wolfgang regensburgi püspököt, hogy az alsó iskolai képzéssel nem elégedvén meg, a reichenauai iskola után iparkodott berendezni megyéje tanintézetait. Gergely toursi érsek írja, hogy Etherius lisieuxi püspök egy clericust a fogságból kimentett, s amint ez kijelenté, hogy különféle tárgyakban képes tanítást adni, azonnal az összes iskola-gyermekeket rábízta. Trithemius az ő hirschauai chronikájában 890 körül megemlíti, hogy a benczéseknek akkor majdnem minden zárdánál iskolájuk volt; s Angolországról

¹⁾ Az arab számjegyeket Algeber találta föl, ki a sevillai híres Giralda-tornyot 1195. építette azon győzelem emlékére, melyet Almansor a castiliai Alfonz elleni csatában nyert.

tudjuk, hogy ott minden grófságban körülbelül 20 apátság volt ugyanannyi iskolával, melyekben a nép oktattatott.

Daczára e számos iskoláknak, nem minden ember tanult meg olvasni, mert a nyomtatott könyvek hiánya miatt az írottak igen drágák voltak; ¹⁾ s másrészt a közlekedés sem volt oly nagy, hogy az írás ismerete mindenkinél mellőzhetlen lett volna.

45. §. Folytatás.

Az oktatás szüksége a 11. és 12-ik században már nagyobb körökben lett érezhető. A városok szaporodtak, a polgárság befolyást nyert; a rabszolgaság, az emberkereskedés és a szolgák jognélkülisége az egyház fáradozásai által a 10-dik századtól fogva megszűnt; a rabszolgák tömegéből egy szabad iparos-osztály keletkezett; a kereskedés és ipar nagyobb virágzásra jutottak, a közlekedés élénkült, a 13-ik század kezdetén a hansavárosokban a kereskedők szabályozták szállítási összeköttetéseiket, a 15-ik század vége felé észrevehető a póstai közlekedés első nyomai, a kereszteshadak nemesíték a lovagrendeket, tágitották az ismeretkört, új kereskedelmi utakat nyitottak, több kedvet hoztak a művészetekre és tudományokra nyugoton. Az ügyes czéhmester, a gazdag hansakereskedő, a világpróbált keresztes vitéz, az ihlett remekköltő vagy szerelemdalnok jobban gondoskodott gyermeke kiképzéséről, mint vadászatkedvelő, harczias vagy magába vonult elődje. Valóban új lelkesedést találunk a tanintézetek felállításában. E szellemi mozgalom élén ismét a papságot látjuk, melyet mint Raumer a protestans történet-

¹⁾ Még a 13-ik században is a könyvek ára oly magas volt, hogy gutkeledi Wid az ő nemzetségének kegyurasága alá tartozó szalai sz. Adorján apátságának bibliapéldányáért, melyet olvasás végett kikölcsönzött és 70 márka aranyért Farkas nevű vasvári zsidónak elzálogosított, kinél is az később elveszett, 1263-ban másfél falut tartozott adni az apátságnak kárpótlásul. Fejér, Cod. Dippl. 4. k. 3. r. 179. l.

író a Hohenstaufenek történetében ¹⁾ mondja, majdnem egyedül illet meg a tanodák alapításának és fentartásának érdeme.

A 11-ik oecum. zsinat, mely 1179-ben III. Sándor a nagy pápa alatt Romában a laterani templomban tartatott, így szól a 18-ik canonban: „Minthogy az Isten egyháza, nélkülöző gyermekeinek testi és lelki szükségeiről, mint egy jó anyához illik, gondoskodni tartozik, azért hogy a szegényeknek, kik szülői támogatásra nem számolhatnak, ne hiányozzék az alkalom olvasni tanulni, és előhaladást tenni, minden székesegyháznál a magister, ki a clericusokat és szegény tanulókat ingyen tanítani köteles, egy elégséges javadalmat birjon, hogy így a tanítók szükségét ne szenvedjenek, és a tanulóknak is az ismeretszerzés útja nyitva álljon.“ Ezen egyháztörvényt legelsőbben is a st.omeri megyei zsinat 1183. hozta életbe, mely (tit. XX. c. IV.) ezt mondja: „Minthogy az iskolák azok kiképzésére szolgálnak, kikre egykor az államban és egyházban a világi és papi dolgok vezetése bízni fog, azért parancsoljuk, hogy megyénk minden városában és falvaiban a plebániai iskolák, ha összeomlottak volna, helyreálltassanak, ahol még fönvannak, jobban és jobban ápoltassanak. Végre a plébánosok, a tanács és tekintélyes községi tagok gondoskodjanak, hogy a tanítóknak a szükséges fentartás megadassék. Az iskola pedig a plébániai templom közelében egy alkalmas házban tartassék, hogy egyrészt a tanítók a plébános és előkelők szemei előtt legyenek, másrészt pedig a tanulók a vallásgyakorlatokba könnyebben bevezettessenek.“ Ezen plébánia-iskolák tantárgyai az 1270-iki beziersi zsinat szerint a vallás, olvasás és írás valának.

Guibert nogenti apát († 1124) írja, hogy Franciaországban nem volt város vagy helység, amelyben iskola ne

¹⁾ VI. k. 429. l.

lett volna. Németországban a kölni egyházmegyében Brilon mellett Biggeben 1270, a badeni Eppingen helységben 1421, Durlachban 1467, Badenben 1470. voltak már plébánia-iskolák. A 16-ik század elején Plater Tamás ambulans tanuló Boroszlóban hét plébánia-iskolát talált. Hogy a plébánia-iskoláknak nagy száma volt, mutatja azon körülmény, hogy a reformatio idejében tartott nemzeti és megyei zsinatok canonjai közt igen sok iskola-canon van, melyek az iskolaügyre vonatkoztak, azt szabályozták.

46. §. Folytatás.

Az 1000-ik év után egyes nagyobb városok tanácsai is kezdtek iskolákat alapítani, mint Hamburg, Lübeck, Boroszló, Nordhausen, Lipcse, Stettin stb; Párisnak is volt több iskolája, Londonnak már II. Henrik alatt († 1198) három. Ezek részint az egyház beleegyezésével, részint annak ellenzése folytán keletkeztek; azonban mégis tanítóikkal együtt, kik már többnyire világiak voltak, az egyházi hatóság, az u. n. Domscholaster vagy Decanus vezetése, felügyelete alatt állottak. Így 1283-ban Sleziában Leobschützben is alakult ily városi iskola. Itt a városi tanács a johanniták nagymesterével egyezményt kötött, mely által egyrészt a polgárság magát kötelezte évenként 20 márka aranyat fizetni, a rendnek a plébánia-udvarhoz közelfekvő két házat tulajdonul átengedni, továbbá hogy a város falán két kaput vághat a rend, s szabad baromtenyésztést élvezhet; másrészt a nagymester kötelezte magát a plébánia-templomot nyolcz pappal, az iskolát egy mesterrel, egy cantorral s két altanítóval ellátni és ezeket fizetni.

E városi iskolák nagyrészt latin vagy trivial iskolák voltak; de voltak olyanok is, melyekben csupán csak elemi ismeretek tanítottak; így Braunschweig városa szemben az

ottani cathedralis iskolával kötelezte magát, hogy az általa alapított városi iskolában csak az olvasás és írás fog taníttatni.

A 13-dik századtól kezdve a dömések és sz. ferencziek szónoklat, az ifjúság oktatása és iskolák alapítása által tűntek ki; mint vándortanítók utaztak ők, s nem ritkán magánházakban a gyermekeket maguk köré gyűjték, hogy azokat az olvasás-, írás- és vallásra tanítsák. Ezek mellett működtek még a hyeronymianusok is, kiket Groot Gerhard a 14-ik század második felében alapított; ezek könnyebb kézi munkájuk mellett az ifjaknak az olvasás-, írás-, éneklés-, biblia- és latin nyelvbeni kiképzésre is időt fordítottak; nem csak a meglevő iskoláknak adtak jobb irányt, de újakat is alapítottak, mint Deventer-, Emmerich-, Köln-, Münster-, Osnabrück-, Hildesheim-, Erfurtban és másutt.

Leányiskolákkal is találkozunk ez időben; thüringiai sz. Erzsébetről nevezett erzsébeti apácák oktatták a leányokat. Speyer városának már 1362. volt leányiskolája.

E korban fogamzott meg a tudományok egybetartozásának eszméje, mely azon magasb tanintézeteket eredményezte, melyeknek egyetem a neve; a 12-ik század közepén Salernoban már virágzott az orvosi tanra kiváló figyelmet fordító egyetem, melyet Afrikai Constantin monte-cassinoi benczés alapított; majd azután keletkezett a német születésű Irnerius által a bolognai, mely V. Orbán pápának pártfogása mellett a római és canoni jog tanítása által a ker. Europa műveltségére nagy befolyást gyakorolt; nem kevésbé nevezetes volt a párisi is, melyben a bölcsészet és hittudomány ütötte föl sátorát. Ifjak és meglett férfiak ezrei sereglettek e három városba, magokat a tudományoknak szentelendők. Ezen egyetemek mellett idővel collegiumok azaz oly intézetek keletkeztek, melyekben a szegényebb tanítók és tanulók ingyen-lakást és ellátást nyertek; így a párisi egyetemnek 63 ily collegiumja volt, melyek közt legnevezetesebb a Sor-

bonna, melyet 1252. Sorbon Robert, sz. Lajos udvari káplánja, a sz. hittan tudora és párisi kanonok alapított részént saját magánvagyonából, részént a királytól nyert ajándékokból; később maga az egyetem is a Sorbonna nevet vette föl. A bolognai és salernoi egyetemek is birtak ily collegiumokkal; a bolognait 35-féle nemzetiségű tanuló látogatta, s pedig 17 citramontani és 18 ultramontani nemzetiségű.¹⁾ A pápák és példájukra a világi uralkodók is alapítványok és előjogokkal, pl. különös főtanodai ítélőszékkal látták el az egyetemeket. Németország se maradt hátra, mert 1348. IV. Károly alatt a prágai, 1365. az V. Orbán pápa által szép szabadalmakkal fölruházott bécsi, 1386. a heidelsbergi, 1388. a kölni, 1392. az erfurti, 1477. a mainzi egyetem alapított, melyekben a theologia, egyházi és világi jogtan, bölcselet és szabad művészetek, úgy az orvostan is többnyire papok által tanítottak.²⁾

A középkorban — mint láttuk — az oktatás már rendszeresítve volt. A plebánia-iskolák voltak az u. n. népiskolák, melyekben vallás, olvasás, írás tanított. Ezek után következtek a latin iskolák a sok zárdák és városokban; ez iskolákban kiváló gonddal tanított a latinnyelv, melyet a legcélszerűbb műveltségre is igényt tartónak értenie kellett. A latin iskolák fölött állottak a cathedralis, collegiata és némely zárdai iskolák, melyek trivial iskoláknak is neveztetnek, minthogy azokban a trivium: grammatica, rhetorica, és dialectica tanított. E középső iskolák után jöttek a híres benzés iskolák St.-Gallen, Hirschau, Reichenau, Fulda, Corvey s St.-Blasienben, melyekben a classicusok mellett a quadrivium: az arithmetica t. i. geometria, musica és astro-

¹⁾ Hist. pol. Blätter 1864. München 3. 4. 5. Heft.

²⁾ A következő §-t az olvasó figyelmébe ajánljuk.

nomia adattak elő.¹⁾ Legfelső tanintézetek voltak a 13. század óta az egyetemek, melyek közül, mint előbb láttuk, a párisin a theologia, a bolognain a jog, a salernoin az orvostan virágoztak.

Azon élénk szellemi tevékenység miatt, mely a középkorban az egész ker. világon az oktatás és nevelésügy terén egyházszerre kifejtetett, méltán tekinthetni e kort a tanügy aranykorának, mert a virágzó német egyetemek mellett III. Inceze pápa korában a bolognai egyetem 10,000, az oxfordi pedig 30,000 tanulót számlált.²⁾

47. §. Az egyetemek és a római pápák.

XVI. Gergely pápa szerint az egyetemeket mind a római pápák alapíták, vagy erősíték meg.³⁾ Igaz-e? lássuk betűrendben.

Angolországban és Irhonban a cantabrigi és oxoniai legrégibb iskolákat a római pápák különféle kiváltságokkal látták el; a dublinit 1320-ban XXII. János pápa ajándékozta meg az academiái joggal.

Belgiumban a IV. János herceg alapította löwenit dec. 9. 1425. V. Márton erősíté meg; a duacenit II. Fülöp spa-

¹⁾ A trivium és quadriviumot e két hatmértűben szokták megörökíteni: „Gramm(atica) loquitur; Dia(lectica) vera docet; Rhe(torica) verba colorat. — Mus(ica) canit; Ar(ithmetica) numerat; Geo(metria) ponderat; As(tronomia) colit astra.“

²⁾ Hurter, Innocenz III. B. IV. 596. l.

³⁾ „Celebriores illustrioresque Europae Universitates nonnisi ex sententia et assensu Romanorum Pontificum fuisse constitutas gravissimae illarum historiae amplissime testantur“ Ez állítás olvasható XVI. Gergely pápának 1833. dec. 13. a belga püspökökhöz irt levelében, melyben az általok alapított kath. egyetemet helybehagyja. l. Roskoványi, Monumenta Catholica, T. II. p. 576. & 584.

nyol kir. kérésére 1559. IV. Pius alapítá; a mechelnit 1833. a belga püspökök maguk alapíták, melyet XVI. Gergely erősített meg.¹⁾

Dániában a hafniait VIII. Erikus király 1418-ban V. Márton beleegyezésével tervezte, I. Keresztély király pedig 1478-ban megalapítá, és IV. Sixtus pápa kiváltságokkal fölruházá.

Francoziaországban az aureliait V. Kelemen erősíté meg; a burdigalit 1440. IV. Jenő, a cadurecit 1332. XXII. János alapítá; a dolanait 1423. és a VII. Károly által 1431. alapított pictaviait V. Márton erősíté meg; a pontemussanit 1572. lotharingiai Károl bibornok kérésére XIII. Gergely alapítá; a rheimsi III. Jenő rendelete folytán 1148. az ottani zsinat tartama alatt kezdődött; a tolosanit a pápai követ 1228. alapítá, 1233. IX. Gergely megerősíté, XII. János és VI. Incze több kiváltságokkal elláták; a vesuntit 1450. V. Miklós alapítá.

Németországban a bambergit 1648. Otto Menyhért püspök emelteté és X. Incze megerősíté; a baselit 1459. II. Pius alapítá; az 1385. alapított coloniait VI. Orbán kiváltságokkal ruházta föl; a dilingenit 1552. III. Gyula erősíté meg; az erfordit 1388. VII. Kelemen és 1389. VI. Orbán academiai jogokkal ékesítették föl; az oderi frankfurtit VI. Sándor engedélyezte, 1506. VI. Gyula növelte, 1515. X. Leo megerősítette; a fuldait 1732. XIII. Kelemen alapítá; a freiburgit és gryphiswaldit 1456. III. Kallixt, a graecit Styriában 1585. V. Sixtus erősíté meg; a hallit Albert magdeburgi bibornok-érsek 1531. VII. Kelemen engedélyével alapítá; a heidelbergit először XII. Benedek 1341 körül, aztán VI. Orbán 1386, IX. Bonifác

¹⁾ 1835 a löweni állam-egyetem eltörültetvén Löwen város tanácsa kérésére a mechelni kath. egyetem áttételezett Löwenbe, s 1844-ben 800 tanulója volt.

1393, III. Pál és III. Gyula 1544—1555 között megerősítették; az ingolstadit 1459. II. Pius engedélyezte; a lipcseit 1409. V. Sándor, a moguntit 1477. IV. Sixtus, az olmüczit 1572. XIII. Gergely, a paderbornit 1616. V. Pál, a prágait 1348. VI. Kelemen, a rostochit 1419. V. Márton, a salzburgit 1625. VIII. Orbán, a tübingiait 1477. IV. Sixtus, a bécsit 1365. V. Orbán, a wittenbergit Szászországban 1502. VI. Sándor és 1506. II. Gyula, a wratislavit Szeleziában 1623. XI. Incze; a trevirit 1454. V. Miklós és 1474. IV. Sixtus erősíték meg.

Lengyelországban a braunsbergit 1572 körül XIII. Gergely erősíté meg; a krakóit Kazimir lengyel király 1344. kezdte, 1364. V. Orbán szabadalmakkal földiszíté, 1400. pedig Jagello Ulászló király IX. Bonifác beleegyezésével létrehozta teljesen; a wílnait 1576. Báthory István király alapítá s 1579. XIII. Gergely megerősíté.

A spanyol és olasz egyetemeket mind a római pápák alapíták vagy erősíték meg.

Svédhonban az upsalai régi iskolát Jakab érsek kérésére IV. Sixtus 1477. akadémiai rangra emelte.

Tehát egyetemeink legnagyobb részét a pápák alapították,¹⁾ vagy legalább az ő buzdításukra alapítottak, általuk helybenhagyattak, kiváltságokkal fölruháztattak, irányt nyertek s támogattattak. Szóval az egyház nevelte, képezte, oktatta az európai társadalmat annyira, hogy még a mün-

¹⁾ Egy angol prot. pap így ír: „Ne higgye senki, hogy a középkor országai, mivel a pápának magas vezérletétől függtek, azért kevesbé szerencsések s kevesbé szabadok voltak, sőt inkább ellenkezőleg áll a dolog. Egy kézzel harczolt a pápaság a félhold ellen, a másikkal elfojtotta az éjszakaon még mindig erős pogányságnak maradványait; maga mint középpont körül összegyűjtötte az emberiségnek minden szellemi és anyagi erőit: igen, zsarnok volt ő, de így mint a nap, mely a földet maga körül engedi keringeni. Quac-terly Rewiew 1842. Joachim Ventura Christliche Politik p. 353.

cheni béke idejében is (1648) a templomok és kórodák mellett, a templomok és egyházjavarok közt az iskolákat is fölkellett jegyezni. Macaulay nem volt katolikus, de olvasta a történetben, hogy Európában mindenütt a vallást lépésről-lépésre a tudomány követte. Franciaország egy jelenlegi dissidens írója szintén elismeri, bizonynyára nem az egyház iránti rokonszenvből, hanem az igazság erejénél fogva, hogy a „klerus a tudomány birtokában levén, azt nagyoknak, kicsinyeknek bőkezűen osztogatta.“

48. §. A középkor nem a sötétség kora.

A középkor a sötétség korának van kikürtölve, pedig az „az emberiség történelmében eddigelé látott legnagyobb társadalmi haladás, a politikában érvényre jutott elvek, az életbe léptetett alkotmányok szilárdsága s e mellett a végtelenig tökéletesíthető természete, az európai nemzeteket egyetlen családdá olvasztó egység szempontja, az embereknek a ker. közjog oltalma alá helyezése s szomszédjai túlkapásai elleni biztosítása, de főleg az eszme és szellem uralmának a hatalom és erőszak fölé emelése által.“¹⁾

Gyönyörűen ír e korról Cantu Caesar: „A középkorban míg a hódítók akarata és vad dolyfe hadat, elnyomatást és boszút terjeszt, addig a kereszténység az egyenlőség, béke, igazság, észszerű alávetés s kölcsönös szeretet tanát hirdeti: egy jótékony tekintély²⁾ gondoskodik róla, hogy segélyt nyújtson a gyöngének a hatalmas kicsapongásai ellen; egy

¹⁾ Danielik. A történet szelleme. Pest. 102. 1.

²⁾ A pápai hatalom, úgy mond a prot. consistorium elnöke Párisban, azáltal, hogy a koronák felett rendelkezett, hátráltatta a zsarnokságot, nehogy az ocsmányságokra vetemedjék; nem is találunk e sötét időkben oly zsarnoksági példát, melyet Domitian-éval Romában, összehasonlítani lehetne. Egy Tiberius lehetetlen volt. Róma széttúzta volna őt.“ Coquerel Essai sur l'histoire du Christianisme.

mindenütt elterjedt papság megkevesbiti az eredet különféleségéből származott osztályokat, az általános testvériségrei figyelmeztetéssel megszerettet egy közös hazát, lerontja a nemzetek közti sorompókat, a barbárságnak jobb irányt ad, hogy a művelődés útjait neki kijelölje, a classicus írókat megőrzi és visszaállítja, megjavítja a törvényhozásokat, mérsékli az uralkodók hatalmát, védi a népet és a szabadságot, létesít egy szellemi tehetségeken alapuló hierarchiát a legalsóbb papi egyéntől kezdve föl egészen azon föig, ki előtt a királyok meghajolnak s kit a népek ítélő-bírájokul választanak. Az egyház mint mentő bárka a hajótörésben, a germánokat állandó földhöz köti s föl hívja egész Európát a kelet visszanyomására; a mongoloknak, kik a fejlődésnek indult polgárisodást újból fenyegetik, fegyverrel és sz. beszédekkel áll ellen s nem engedi, hogy a törökök az európai intézményeket megsemmisítsék: oly vállalat, mely napjainkban csak kevesek felhevülését vagy dicsvágyát költé föl.“¹⁾

Legyen szabad folytatólagosan is, ezen annyira rágalmozott kornak megismertetésére, nevezetesen pedig — hogy Danielik cz. püspökkel szóljunk — a tett szellemi s anyagi haladás kitüntetéséül napjaink legnagyobb történetírójának, a csak imént idézett Cantu Caesárnak szavaira hivatkoznunk, ki írja: „...elérvén a kort, mely fontol és megválaszt, figyelmessé lettem a gögre, mely e modorban rejlik, hogy t. i. miként alacsonyittatik a barbárok sorába Nagy Károl, Gerbert, Bouilloni Godfried, IX. Lajos, Fülöp-

¹⁾ Cantu Caesar Vil. tört. VII. k. 38. l. A középkorról a nem rég elhunyt Montalambert is így nyilatkozik: „Minden nap visszavezet minket legigazabb becsüléséhez ama nagy kath. századoknak, melyekben az egyház minden, és ahol — hála neki — a zsarnokság elmélete ismeretlen, a szabadság megszentelve és állandósítva volt; ahol ez által az uralkodók tartózkodókká, a népek védettekké, a tekintély fentartva, a művészet, a költészet, a szépség felszentelve lett minden alakban az igazság tiszteletére.“ Montalambert Des Interets Catholiques p. 43, 44.

Ágost., castiliai Ferdinand, Alfred, Kanut, d'Arc Johanna, aquinói Tamás, Nagy Albert s Dante.“¹⁾ Ez idő alatt épültek a westminsteri székesegyház, a párisi Notre-Dame 1163; a középkorban emeltettek, hogy előrébb menjünk, 963. a magdeburgi régi templom Otto császár, 987. velenzei sz. Márk temploma Orseoli vezér által; e korból valók a brüsseli 1047-ből, a pisai 1063-ból, 1074-ben bevégzett görbe tornyával, a freiburgi 1122-ből, a bécsi sz. István templom 1147-ből, a kölni dom 1248-ból ötvenhat szabadon álló óriási oszlopszatával, és a sz. Dénes-apátság temploma Franciaországban, e nemzet királyainak majd tizenhárom százados nagyszerű sirboltjával;²⁾ e korban találtattak föl az órák, szélmalmok, rongypapír, tengeri harczvezényjelek, az utcák kikövezése és világítása, az olajfestészet, kórházak, aggottak és gyermekek számára; ez időszakban Virgilius barát az ellenlábuakat sejtí már, és az 1214. Angolhon Somersetschire grófságában született ferenczrendi Bacon Roger a Hamburgban 1617. megjelent „Epistola de secretis artis et naturae operibus atque nullitate magiae“ czimű munka szerint már ezen sötétnek gunyolt korban ismeretével birt a lőpor, nagyító és kicsinyítő üvegek, a távcsövek, üveglencsék, léggolyók, gőzkocsik és hajók s több más hasonló, több századdal későbbi fölfödözéseknek; e kor a közéletbe sok kényelmet hozott be u. m. a kéményeket, kávé, czukrot, abroszokat, nyársokat és üvegtükröket; e kor felszabadítá a tulajdont és ennek felosztása által az egyenlőséget és igazságosságot készítette elő, az értékjegyeket a váltók által kétszeresíté, az eröműtan legnehezebb feladatait megoldá, a vegytant tim- és higanysóval, választóvízzel, s az égvények legtöbbjével gazdagítá; az europai kerteknek a

¹⁾ Cantu Caes. VII. k. 20. l.

²⁾ Pauer János, Emléklap a székesfehérvári székesegyház beszentelési ünnepére nov. 25. 1866. Székesfehérvár. 16. l.

hüvelyesek s hasznos növények legnagyobb részét, és a ritkább szépségű virágokat, a fényűzésnek a selymet, a lovagoknak a nyerget és kengyelt, a láttannak az üveglencséseket, a hajózásnak az iránytűt adta, s biztossá tón minden haladást a lőpor és könyvnyomtatás által.¹⁾

Azoknak, kik a középkor érdemleges méltatását részrehajlatlan toll után olvasni szeretnék, jó lélekkel ajánlhatjuk az általunk is használt Cantu Caesarnak a középkori történetekhez bevezetésképen irt „elmélkedés“ét, melyből lehetetlen megnem győződni arról, hogy a középkort csak a pedansság nevezheti barbarismus s elnyomás korának.²⁾

49. §. Az ujkor kath. iskolái.

A könyvnyomdászat feltalálása (1436) és Amerika fölfödése (1492) az ujkor szellemi haladására nagy befolyással voltak; az utóbbi az emberi tevékenység mezejét tágitá, az előbbi pedig eszközt nyujtott, hogy egyesek vívmánya eddig nem vélt könnyűséggel közjává váljék.

E korrallal a szerzetesek által lemásolt s így megmentett római és görög classicusok tanulmányozása igen előtérbe lépett; akik tanultakúl akartak föltűnni, ezekre fordíták figyelmüket annyira, hogy saját nyelvük művelését is némileg elhanyagolák. Habár e classicusok művelői közt papok és vallásukhoz hű világiak is voltak, mégis bizonyos, hogy ez iránynak hatása volt az iskolákra is, kivált akkor, midőn e classicus-kedvelők és az egyház közé, többnyire politikai viszonyok miatt feszültség fészkelte be magát. E feszültség láthatóbb alakot öltö magára a 16-ik századdal, midőn a humanisták — így neveztetnek a régi classicusok tisztelői —

¹⁾ Cantu idézett munkájában 20. l.

²⁾ Épen azért nincs igaza Mühlbach Luizának, ki írja: „Im Mittelalter die Priester die Völker verdummten“ Hofgeschichten, histor. Roman I. B. Berlin. 1862. Janke Ottonál, 5. l.

magukat a clerustól majdnem teljesen elszakíták. Amerika fölfödözésével a természettudományok ápolása is több érdeklődéssel találkozott, és Verul. Baco vezérlete mellett megalkotta a realismust. Ebből fejlődött ki a materialismus, mely a természetet isteníteni; a humanismusból pedig a rationalismus, mely eszével mindent föl akar fogni.

Midőn a tudományos világ e két szellemi irány szerint csoportosult, tűnt föl a reformáció. Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy a materialismus és rationalismus az egyház elleneinek számát növelték. S habár a westfalai békeszerződvény 1648-ban az iskolákat mint annexum exercitii religionis tekinti is,¹⁾ azért azok lassanként mégis az állammindenhatóság karjai közé kezdtek hullani. Hogy az egyháznak jogai föntartása- és gyakorolhatásáért sokat kelle küzdenie, tagadhatlan, s ő a 16. és 17-ik századok új irányzatával szemben nem is vitte a tétlen néző szerepét, mert míg Bellarmin, Petavius, Canisius, Muratori, Bossuet, Fenelon, Fleury s Tillemont a kath. egyház szellemét a 4. és 5-ik századihoz hasonló tetőpontra emelték, addig az oktatás és nevelés közterén is rendkívüli tevékenységet fejtett ki.²⁾ Valamint az

¹⁾ Godofr. Ferdin. de Bukisch et Löwenfels, „Observationes historico-politicae in instrumentum pacis Osnabrugo-Westphalicum. P. I. Viennae Austriae, Kürnernél, 1694. art. IV. §. 7; art. V. §. 25, 29. etc. — E régi könyv VII articulusra, és ezek több §§-ra osztatnak.

²⁾ Nincs azért semmi nagyítás a bajorhoni rhenuskerületi papságnak 1833. királyukhoz írt soraikban, midőn mondják: „Die kathol. Geistlichkeit . . von dem Wunsche beseelt, ihrem wichtigen Berufe in allen Beziehungen zu entsprechen, und dadurch sowohl den Bedürfnissen des Volkes, als auch den gerechten Forderungen der Kirche und des Staates vollkommen zu genügen, hat immer ihr besonderes Augenmerk auf die Schulen gerichtet, und von der Überzeugung durchdrungen, dass nur der wahre und fromme Christ ein treuer und gehorsamer Staatsbürger sein könne, die religiöse Erziehung des heranwachsenden Geschlechts als eine der heiligsten Pflichten ihres seelsorgerlichen Amtes angesehen.“ L. Roskoványi, Monum. Catholica, T. II. p. 539.

életteljes fa, ha régi ágai levágatnak, vagy száraz lombjai lehullanak, új ágakat nyer, s újra leveleket hajt, úgy ifjúdott meg az egyház is a vele levő isteni erő által az iskola terén. Szemben a materialismus- és rationalismussal szellemdús tanítókat, új congregatiókat, szerzetes rendeket és társulatokat léptetett életbe, melyek egész életüket feláldozó önzetlenséggel az ifjúság nevelésére szentelék; így állottak elő 1537-ben Merici Angela által alapítva az Orsolyaszüzek a leánygyermek nevelésére, mely rend már a 18-ik században 350 rendházat számlált a ker. világban, s hivatását ma is dicséretes buzgalommal tölti be; ez időben Ward Maria angolnő alapítá hansonczélból az angol kisasszonyokat.

A reformatio idejében alakult lojola sz. Ignác által a jezsuiták rendje, melynek az oktatás és nevelés terén kifejtett érdemei bámulatra méltók; borromaei sz. Károl milanói érsek (1538—1584) az iskolaügy emelésére fordítá minden erejét; a népet, a papságot, az előkelőket, szóval mindenkit iparkodott az iskolaügynek megnyerni; maga ment mindenütt jó példával elő; zsinatokban, pásztori leveleiben papjainak lelkére kötö az iskolát.

Ez idő körül tűnt föl kalasanzi sz. József is (1556—1648) ki a piaristák tanító-rendjét alapítá meg; Baptist de la Salle (1651—1719) alapítá az iskolatestvéreket, kik iskolájukban különös figyelmükre méltatták a nevelést; iskoláik valódi népiskoláknak tekinthetők, mert rendszerükben különös tekintettel vannak a nép szükségleteire. Berulle Péter bibornok alapítá 1611. a köznép tanításával foglalkozó oratorianusokat.¹⁾

¹⁾ Igazuk van azért a bajorhoni rhenuskerületi papoknak, midőn 1833. a bajor királyhoz írják: „Es ist gewiss, das die Geistlichen am Meisten zur Volksbildung mitwirken, und dass durch ihre Beseitigung das Schulwesen nur verlieren kann.“ Der Katholik, 1833. dec. p. 303.

A tudományok e korban kirepültek azon sz. csarnokból hol azokat a vallás önszárnyai alatt melengeté. Névszerént a csillagászat mindenütt új életre támadt, XIII. Gergely megjavította a naptárt, mely munkálatban neki kitűnő szolgálatokat tettek Castelli, Boscowicz, Piazzzi, Vico; Kopernik megalapította a világ rendszerét; Tycho de Brache tornya csucsán föleleveníté a hajdani babyloni csillagészlelők emlékezetét; Kepler meghatározá a planetapályák alakját. Azonban az Isten itt is megszegyeníté az emberek kevélységét, az ártatlanság játékanak adván meg, mit a bölcsek nyomozásaitól megtagadott; gyermekek földözék fel a távcsövet, Galilei ezt tökéletesítvén a végtelenség utai megrövidültek, az emberi lángész leszállítá magához az egek magasságát, s a csillagok leereszkedtek, hogy megméréssék magukat.“¹⁾

A 18-ik század Diderottal megtermette az encyclopaedistákat, kiknek sorából Rousseau megalkotta a communismust. E korra esik Nagy Frigyes alatt Felbiger apát iskolai tevékenysége Sleziában, később Austriában, ki az iskolák ker. alapjáért küzdött, s Mária Terézia alatt Kinderman öspörös működése. Emlitendők még e századból: Sailer Mihály, Wittman Mihály, Kollorode salzburgi érsek, ki az általa Salzburgban alapított tanító-seminarium igazgatójául Vierthaler Mihály gyakorlati tanférfiút nevezte ki. A jelen századból pedig: Dewora József trieri plébános, Jais Aegydius felső Bajorhonban, Stapf Ambró insbrucki tanár, Demeter Ignác freiburgi érsek, az 1853-ban meghalt és általánosan ismert gyermekbarát Schmidt Kristóf; Gerig, Galura, Gruber, Milde, Hergenröther s. a. t. elhallgatva a most élőket, kiváló csillagokul tündöklének az oktatás és nevelés egén.²⁾

¹⁾ Párvy Alajos Szab. Egyház 1869. 121. sz.

²⁾ A római scuda publikákról, melyekben tandij nem fizetetik, olvassuk: „Im Jahre 1856. fand Maguire eine sehr beträcht-

Az olvasó azokból, amiket e fejezetben mondtunk, könnyen állíthatja maga elé azon lehozást, hogy az egyház csakugyan anyja az iskoláknak; amikre a világ büszke lehet, üdvösre, szépre, jóra, mind annak a kath. egyház volt szülője; s igaza van Wiseman bibornoknak: „a tudományok seholse virágzottak jobban, sehol se mutathatnak föl magasztosb és hasznosb eredményeket, fölfödözéseket, mint ott, hol a kath. religio befolyása alatt műveltettek. Szóval „a kereszténység nagy dolgokat hozott létre a világon; visszaállította a békét az ég és föld között; az emberek közt egyenlő méltóságot és testvériséget hozott létre; átalakította a családot és társadalmat.¹⁾

II. FEJEZET.

A magyar kath. egyház jogi viszonya az ő iskoláihoz.

A kath. egyház hazánkban iskolái iránt tulajdonjoggal is bir különösen, vagyis azon iskolákat, melyekre igényt tart, az egyház maga saját pénzén állította, alapította, következőleg azokhoz tulajdonjoga van.

Tulajdonjog alatt értjük a jogot valamely dolog kizárólagos használatára, vagyis valamely jogalanynak olynemű

liche Zuhnahme der Schulen und Schüler in Rom. Höchst erfreulich war zumal der Aufschwung, den die Abendschulen genommen hatten. Ihre Zahl war von acht auf dreizehn gestiegen und die Zahl der Schüler von 1000 auf 1600 ... Später, nach einem zweiten Aufenthalte in Rom, schätzte er die Zahl der Kinder und jungen Leute in den verschiedenen Unterrichtsanstalten auf 23,000. Laut der officiellen Statistik des öffentlichen Unterrichtes in Italien besuchten im J. 1863 von den 3,766,000 sechs bis zwölfjährigen Kindern 939,234, also der vierte Theil, die vorhandenen 30,321 Elementarschulen und 123,581 junge Leute die Sonntagschulen. Da das Königreich Italien über 21 Millionen, Rom 200,000 Einwohner hat, so befindet sich in Rom der neunte oder mindestens der zehnte Theil der Bevölkerung, im Königreich Italien nicht einmal der zwanzigste Theil in Unterricht.“ Rattinger, der Papst und der Kirchenstaat. Maria — Lach. IV. p. 68. & 69.

¹⁾ Dupanloup leveléből a franczia cultusministerhez. „Valamint a népvándorlásnak minden létezőt romba döntő harcözönében

viszonyát bizonyos jogtárgyhoz, melynél fogva a jogtárgyat képező dolgot ő maga használhatja mindenkép, és egyszerűs mind annak használatától minden más személyt eltilthat.

A tulajdonjog tehát két főelemet foglal magában; egyik a sajátjog — *ius proprietatis* —, melynél fogva a tulajdonos rendelkezhetik a dologgal magával; másik a használatjog — *ius utendi* —, melynél fogva a dolgot eszközül használhatja a tulajdonos bizonyos cél elérésére.

A tulajdonos tulajdonjogával a szabadság köztörvénye szerént élhet, tehát nem szabad azt mások jogainak sértése végett gyakorolnia.

Külső dolgok használata nélkül az ember sem létét fön nem tarthatja, sem erőit ki nem fejtheti. Ennél fogva, minthogy minden embernek joga van létezésre, minden embernek eredetileg joga van azon dolgok használatára, melyek létének fentartására, erőinek kifejtésére szükségesek.

Ily módon az ember mint jogalany azon dolgok használatára, melyeket léte fentartása és erőinek kifejtése megkíván, tulajdonjogot szerez magának.

Viszonyunkat valamely dologhoz, midőn természetileg lehetővé lesz reá hatnunk, nevezzük birtoknak.

Ősi tulajdonjog alatt értjük azon jogot, melyet a jogalany igen régtől fogva gyakorol bizonyos, az ő léte fentartására szükséges dolgokra.

Igy nyilatkozik a bölcsészeti jogtudomány vagyis a természetjog.

a kath. egyház volt ama tömör pont, mely körül a szétporlott társadalom parányai lerakattak, s a kath. egyház szivdobbanásából nyerték a szerves működés első élet-mozzanatait; hasonlólag egyházunk és szolgálai voltak ama csodatürelmű munkások, kik az általános pusztulás közepett a társadalom és műveltség számára megmentettek mindent, mi az ismeretek körébe tartozik“. M. Á. 65-3055 sz. 1870. mart. 20. Eperjessy Fer.

Alkalmazzuk annak imént kiirt tételeit az egyházra, mint collectiv jogalanyra.

Az egyház iskolák vagyis oktatás és nevelés nélkül sem létét fen nem tarthatja, sem erőit ki nem fejtheti. Ennélfogva, minthogy az egyháznak joga van a létezésre, joga is van az iskoláknak, vagyis az oktatásnak és nevelésnek használatára.

Azon hatás folytán, melyet e viszonymnál fogva az egyház az oktatásra és nevelésre gyakorol, mondjuk, hogy az oktatás és nevelés, vagyis egy szóval az iskola az egyház birtokát képezi.

Azon tulajdonjog pedig, melyet az egyház hazánkban a magyar állam megalapítása óta, az ő léte fentartására szükséges oktatásra és nevelésre, vagyis az iskolára kizárólag gyakorolt, képezi annak őstulajdonjogát.

Tulajdonjoggal bir tehát hazánkban az egyház az ő iskoláira; még pedig először is sajátjoggal, melynél fogva az ő iskoláival szabadon rendelkezhetik; s másodszor használati joggal, melynél fogva iskoláit felhasználhatja az ő célja elérésére.

Az egyház célja pedig az emberiség boldogítása.

Azon időben, midőn őseink a ker. hitre tértek, az iskola vagyis az oktatás és nevelés hazánkban ugy szólván uratlan dolog — res nullius — volt; melyet az egyház tehát anélkül, hogy bárki jogait is sértette volna, elfoglalt; és innen datálódik hazánkban az egyház ősi tulajdonjoga az ő iskoláira.

A kath. iskolák tehát azon természetes, szent és sértetlen jognál fogva, melylyel azok hazánkban az alapítók által keletkeztek, egyházunk ősi sajátjaiul tekintendők, mit nyolczszáz éves törvényes gyakorlat is igazol. A kath. iskolák alapításáról s a nyolczszáz éves törvényes gyakorlatról a következő két pont alatt.

I. A katolikus iskolák alapítása.

A ki tulajdonában valamit alapít, ahhoz joga van, az annak sajátját képezi.

A kath. iskolákat hazánkban a hath. egyház alapította, azokhoz tehát joga van, azok az ő sajátját képezik.

Ősapáink Szalán birodalmát elfoglalván e hazát vérrel szerezték, és hogy azt késő unokáik számára is előre biztosítottak láthassák, nem messze a Körtvéltótól a Gyümölcsös erdő mellett még Árpád vezérlete alatt a nemzet nagyjai 34 napig tanácskoztak az ország ügyeiről, mely nemzeti tanács emlékét mai napig is Pusztaszer fentartotta; ¹⁾ itt vetették meg a haza alkotmányának alapját azon összerződés szerint, melynek ismeretét Béla király névtelen jegyzője őrzötte meg az utókornak, de amely szerződésben egy árva gondolat vagy szó sincs téve a magyar népnek neveltetéséről, vagy bármiféle tanításról, maguk is még pogányok, s a kard forgatásán, Németszágba, Italiába s Galliábai berontáson kívül más-hoz alig értő férfiak levén.

A honfoglalástól a magyar királyság megalapításaig egy hosszú század pergett le a vén idő rokkáján; ez időköz alatt nemzetünket fejedelmek kormányozták, s nincs tudomásunk arról, hogy a fejedelmek korában a magyar nemzet valami népiskolát állított vagy bármily törvényt, intézkedést tett volna a magyar nép nevelés-tanításának megállapításában.

Geizáról ugyan olvassuk, hogy „a ker. valláshoz vonzódván, azt nem csak maga elfogadta, hanem szabad terjesztésére országában is hatalmat engedett: mi által nemzetének jövődjé körül jelesen érdemesítette magát, megvetvén ez

¹⁾ Horváth Mihály Magyarok története rövid előadásban. Pest. 1862.

„A nép atyjainak szájából folytatnak itten
Bölcs törvények, erős alapalkotmánya magyarnak.“

Czuézor.

által nemzete boldogabb s szerencsés jövődjének, s a polgárisult europai nemzetek családjába való fölvételének első alapját“ ;¹⁾ de egyebet nem.

Az utolsó fejedelem Vajk, utóbb I. István, apostoli első sz. királyunk, atyja buzgó törekvéseit ernyedetlenül előmozdítandó, azon kor ájtatos szokásaihoz képest a kereszténység fejétől II. Sylvester római pápától királyi koronát, czimet és méltóságot kérván és nyervén, az ország tökéletesb rendezéséhez fogván, azt keresztény királysággá, a hadi erényekkel tündöklő magyar nemzetet pedig a szelidebb emberi műveltség megbecsülhetlen adományaival: új törvényekkel, vallási és polgári intézményekkel megajándékozván, keresztény néppé alakította át, a ker. Europa nemzetsaládjai közé teljesen bevezette, és egyidejűleg elhintette a ker. magyar társadalom magvait is, mi által hazánk rövid idő alatt egyenjogú állást foglalt el az europai államok rendszerében.²⁾

De még a kereszténységre történt megtérés után több századon át a legkutatóbb szellem sem talál oly okiratokra, melyek arról tanúskodnának, hogy az állam vagy társadalom a nép oktatásáról és neveléséről öntudatosan csak gondolkodott volna is.

Mielőtt nemzetünknek rendezett állama lett volna, az egyház már oktatta és nevelte annak gyermekeit; a kath. egyház szolgálja vándorbotot vett kezébe, s nem ritkán életveszély közt haladott egyik községből a másikba, s bevezette a műveltség első elemeibe a nemzet fiait és leányait; a püspökök, lelkészek, szerzetesek saját lakaikat nyitották meg

¹⁾ Récsi Emil, Magy. Ország. közjoga, Buda-Pest 1861. I. füz. 3. §. 28. 1.

²⁾ A magyar igazságügyminiszter a kereszténység államalkotó, föntartó és országmentő erejéről a képviselőháznak ez évi márc. 5-én tartott ülésében a következő frappans és minden magyarra tanulságos szavakat mondá: „Ha sz. István föl nem veszi a kereszténységet, nem lett volna Magyarország.“

hiveik gyermekeinek iskolákul, s anélkül hogy hiveik segélyét, hozzájárulását igénybe vették volna, saját költségükön az u. n. plébániai iskolákat megalapították és fõntartották.

Minél jobban terjedett hazánkban a ker. hit, a plébániák és zárdák szaporodtával annál inkább emelkedett az elemi iskolák száma is, mert az egyháziak lényeges hivatásuknak tartották mindig az iskolák alapítását.

Akárhány iskola alapítottatott a katolikusoknál hazánkban, a tulajdonjog mindig az egyházat illette, melynek papjai lelkészi teendõik halmozottsága miatt idõvel maguk mellé tanítókat kénytelenítettek alkalmazni, kiket az õ mindenki által sajátjuknak ismert iskolájukban úgy tekintettek, mint a kikrõl nekik mint tulajdonosoknak kell gondoskodniok. Még 1302. és 1348-ban a tanítót a plébános látta el minden szükségességekkel.¹⁾

Mi is Simor primással azt tartjuk, hogy ha tudományos fejlettség és közintézetek dolgában a világ elsõ rangu népeivel nem mérkõzhetünk is, mégis tekintve azon pusztító viszontagságokat és hányattatást, melynek hazánk több századon keresztül kitéve volt, nem hisszük, hogy akár az elemi, akár a felsõbb iskolák számára és minémüségére, akár az általános szellemi mûveltségre nézve sokkal kedvezõbb eredményt mutathatnának föl, ha azt az államnak saját költségén, saját közegei által kellett volna elõidéznie, amit a hitfelekezetek hivatásszerű buzgósága és áldozatkészsége létre hozott.²⁾

Tekintsük már most, kik alapították kath. iskoláinkat?

Hogy annál könnyebben és szembeötlõbben állithassuk össze iskoláinkat, nem lesz czélszerûtlen Pauer János példája nyomán hazánk iskoláinak történetében három idõsza-

¹⁾ Fejér Cod. Dipl. T. VIII. vol. 1. p. 617, és T. IX. vol. 1. p. 577.

²⁾ Simor primás beszédje 1868. dec. 1. a fõrendiházban.

köt különböztetnünk meg, u. m. az Árpádházbóli királyok, vegyes házakbóli királyok, és az ausztriai házbóli királyok időszakát.

ELSŐ IDŐSZAK.

50. §. Iskoláink az Árpádházbóli királyok alatt.

III. Sándor pápának a III. laterani zsinatban hozott ama sürgetését,¹⁾ hogy a székesegyházak és zárdák mellett iskolák nyitassanak meg, hazánkban is az egyház hűen teljesítette; sőt e zsinatot megelőzőleg már nálunk az iskolák kétségtelen nyomaira akadunk. Esztergomban az érsekség tulajdonképi megalapítása előtt kellett már iskolának létezni, mert Hartvik regensburgi püspök, s sz. István életirója szerint sz. István: „Strigoniensi oppido nativitatis exordium habuit, et puer adhuc scientia grammaticae artis ad plene imbutus est“;²⁾ ez iskolát hihetőleg a Geiza alatt hazánkban térítéssel foglalkozó szerzetesek alapították.

Nemcsak Esztergomban volt iskola, hanem a többi püspökségek és zárdák mellett is. Az első pécsi püspök Bonipert székhelyén iskolát nyitván 1009. körül Hilduint Franciaországba Fulbert carnoti püspökhöz menesztette kérvén őt Priscian nyelvtudományi munkájának egy példányáért;³⁾ e dicséretes buzgalom Bonipertnek az iskolaügy iránti meleg érdeklődéséről tanuskodik. A második pécsi püspök sz. Mór nyíltan bevallja Zoerard remetének általa irt életrajzában, hogy ő a zoborhegyi iskolát látogatta.⁴⁾ Székesfehérvárott maga sz. István nyitott iskolát, melyet a káptalan gondjai

¹⁾ Fleury, Hist. Eccl. Tom. 28. pag. 73.

²⁾ Sz. István első magyar kir. életirata Hartvik regensburgi püspök szerint, a m. n. muzeumban őrzött frankfurti codexből átirta és átdolgozta Dr. Érdy János muzeumi őr. Kiadja a sz. Istv. társulat. Pesten, 1854

³⁾ Pray H. Hung. P. I. pag. 155.

⁴⁾ Acta SS. Hung. P. II. pag. 65.

alá helyezett s mely ez időben nevezetes számu tanulóknak örvendett; ¹⁾ ezen iskola sokáig virágzott, mit III. Incze pápának 1216. kelt levele bizonyít, melyben egyik székesfehérvári kanonok *canonicus scholasticus* névvel fordul elő. ²⁾

A csanádi iskolát sz. Gellért püspök, Imre herczeg nevelője, állította, annak igazgatójaul egykori szerzetestársát a bakonybéli Walthert nevezvén ki: ez iskola csakhamar nagy hirre kapott s mint vele egy századbeli életirója megjegyzi, 30 ujon megkeresztelt magyar ur jött Gellérthez kérvén őt magzataik tanításáról gondoskodásra. Lengyel-, Cseh-, Német- és Franciaország is szolgáltattak ez iskolának annyi *contingenst*, hogy Walther nem levén már képes hivatalának lelkiismeretesen megfelelni, sz. Gellért püspök Székes-Fehérvárról „*constituit Henricum principem lectorum scholaribus, eosdem in scientiis grammaticis et musicae informari*“ . ³⁾

Veszprémben is a püspökség alapításával egykorú az iskola is, mely mind tanítóinak jelességét, mind tanulóinak számát tekintve azon idő legkeresettebb iskoláinak egyike vala; abban a szabadművészetek- és tudományokon kívül előadatott a hittudomány, a honijog tanszékkal birt és főképen országos, birói hivatalokra képezte a honfiakat. Ezen iskola fölügyelete a káptalanra volt ruházva; tanítói közül tizenöt *iuris universi doctor* volt, s kitűnő könyvtárral birt. ⁴⁾ 1276-ban Kun László király oklevele szerint ezen iskola a tanítók és tanulók számára nézve mindjárt a párisi iskola után következett. ⁵⁾ Tapoleczán Miskolecz mellett a benczéseknek volt ez időtájt szépen virágzó iskolájuk, ⁶⁾ melyet a tatárok végkép

¹⁾ Inchoffer, Ann. Eccl. Hung. ad an. 1009.

²⁾ Cod. Dippl. T. VIII. vol. 1. pag. 228.

³⁾ Gerardi Scripta et acta p. 530.

⁴⁾ E könyvtárt 1276-ban III. László alatt a pártosok feldúlták; 3000 girára vagyis 12,000 frtra volt becsülve. Cod. Dippl. 7. k. 2. r. 47. l.

⁵⁾ Katona, Hist. crit. Hung. T. VIII. előszó.

⁶⁾ Fuxhoffer Monasterologia T. I. p. 250.

elpusztítottak. Az előbb említett esztergomi iskolának többször akadunk nyomaira; így 1205. Ambrus,¹⁾ 1210. Jakab kanonok említették annak igazgatójául.²⁾ 1241. a sajói ütközetben a király oldala mellett elesett Béla kanonok és főesperes ez iskolában a törvénytudomány tanításában széles ismereteivel feltűnt;³⁾ 1272-ben Sixtus kanonok igazgatta ez iskolát.⁴⁾ A budai káptalan mellett is nevezetes iskola létezett, mely 1253. Ambró kanonok igazgatása alatt állott. Az előszámlálaton kívül még Pannonhalmán, Vácson, Pécsváradon, Nyitrán, Nagyváradon, Bakonybélben, Kalocsán s egyébütt is léteztek ez időszakban iskolák.

A nőnem oktatásáról és neveléséről is gondoskodtak már e korban főpapjaink; így veszprémvölgyi elejénte görög, később latinosult apácák zárdájáról sz. Margit életirata tanúsítja, hogy abban Katalin, Ilona s Olympias apácák oktatók, Margit és Erzsébet pedig tanulók voltak.

Senki sem fogja józanul gondolhatni, hogy e korszakban az elősoroltakon kívül más iskoláink nem voltak; ezeknek is emléke a nagynehezen fennmaradhatott történeti okmányokban őriztetett meg. De ezek is elégségesek annak kimutatására, hogy hazánk minden tudományos intézete az egyház által alapított, az egyháziak által vezettetett. Az egyháziak voltak azok, kik a harczokhoz szokott nemzettel a tudományokat s szépművészeteket megkedveltették.

Az utóbbi idők értelmi emelkedettsége e korrall összefügg, mert népünk csak így hatolhatott fel azon polczra, melyen Mátyás alatt félvilág uralta azt. A nemzeti virágzás itt nem akadt még el. A tanító egyháznak e kor ama balhiedelmét, mintha a tudományok erős és vitéz férfíúhoz nem

¹⁾ Koller Hist. Epp. V-Eccl. T. I. p. 322.

²⁾ Pray Hier. Hung. P. I. p. 123.

³⁾ Roger. Carm. mis. c. 30.

⁴⁾ Cod. Dippl. T. V. vol. 1. p. 275.

illenének, valamint egyéb megkérgesedett előítéleteket is le kelle küzdenie, s csak azután folytathatta akadálytalanul polgárosító munkáját. Csakugyan így áll a dolog. Nézzük csak a ker. hitet nem ismerő keleti népeket, s látni fogjuk, hogy ma a hittérítőknek szintén annyi küzdeni valójuk van a ker. religio elterjesztése körül, mint ezt őseinknél tapasztaltuk. Szomszédunkban van a török, mely most is a tudományoknak sajnálatosan alanti fokán áll, s századok alatt se tudott a műveltségben csak közepszerűen is előhaladni. Ennek oka a ker. hit és a ker. iskolák hiányában keresendő. Hogy őseink fokenként polgárosodtak, a műveltségben emelkedtek, a ker. egyháznak, és az általa már e korban emelt iskoláknak köszönhetjük.¹⁾

MÁSODIK IDŐSZAK.

Iskoláink a vegyes házakbéli királyok alatt.

Ez időszak alatt keletkezett iskoláink is az egyház által alapítottak; igaz ugyan, ha a mai idők szemüvegén nézzük e kort, tán nem leszünk teljesen megelégedve az oktatás- és nevelésügy azon status quojával, melyet e századok felmutatnak; de nem kell felednünk, hogy őseink még e korszakban is gyakran háborúba voltak keveredve a szomszéd népekkel, s így a tudományok ápolására nem szentelhettek annyi időt, mennyit különben tán arra fordítottak volna. A körülmények harczokra szólíták őket, s nekik harczolniuk kelle, mit ha nem tesznek, meglehet hogy most már csak a történet lapjain fordulnánk elő. A harczok lármáit a tudományok nem kedvelik, mert akkor azok mellékeseknek tekintetnek. Az egyháziak azonban pártfogolták a tudományokat; virágzottak a körülményekhez képest az iskolák,

¹⁾ I. Pauer János. Az egyházi rend érdeme. Székesfehérvár. 1855.

melyeket részint ők alapítottak, részint mások de az ő befolyásukkal.

51. §. Iskoláink a pécsi academia alapítása előtt.

Az előbbi korszakban az egyház által alapított iskolák a haza egének kékjét elborító harczi fellegek közt majd emelkedtek, majd hanyatlottak. Árpád férfiivadékának kihalásával a meghasonlás nem egyszer dúlta föl a haza békéjét, minek daczára az egyház az oktatás- és nevelésügyet a nemzet javára folyton ápolta.

1302. Pozsonyban a káptalan és városi plébános gondja alatti iskoláról már fönnebb emlékezénk; 1309. Gentilis bibornok és Tamás esztergomi érsek alatt tartott zsinat az iskolákról a következő határozatot hozta: „*Volentes animarum pericula, Ecclesiarum quoque gravamina, et multiplices laesiones, quae ob defectum scientiae, maxime Juris Canonici, magistra rerum experientia docente, proveniunt, evitare, praesenti constitutione sancimus, ut in qualibet Metropolitana Ecclesia, nostrae iurisdictioni subiecta, constituatur aliquis in dicto iure peritus, in ceteris vero Ecclesiis Cathedralibus magister idoneus in Grammatica, seu logica facultate, qui clericos eiusdem ecclesiae et scholares pauperes gratis, ac alios etiam instruat, iuxta posse; et sic demum legendi et proficiendi opportunitate captata, fructum in Dei Ecclesia afferre valeant opportunum; quibus a Praelato et Capitulo seu maiori et saniori parte Capituli, iuxta formam concilii generalis, assumptis cuilibet eorum unius praebendae proventus integri, sive alias salarium competens a Praelato et Capitulo, seu maiori parte ipsius, communiter assignentur, quos tamdiu percipiat, quamdiu perstiterit in docendo. Publicata II. Idus Julii anno 1309.*¹⁾

¹⁾ Cod. Dippl. T. VIII. vol. 5. p. 49.

A budai káptalan melletti iskolában 1311. Budaváry György ó-budai kanonok tanítá az egyházi törvényeket.¹⁾

1323. Pál és Mátyás szepesi kanonokok egy oklevelet állítottak ki, melyben szepesi préposttá a veszprémi püspökségre előmozdított Henrik helyébe Jánost választják, s magukat mint Canonici scholastici irták alá.²⁾

Esztergomban 1325. a bölcseészet, törvény- és orvostudomány taníttatott; ugyanis egy a nevezett évben kelt oklevélben Tamás nyitrai főesperes mint a törvények, János honti főesperes artium in medicinis, és András artium liberalium tanítói vanuak aláírva.³⁾ A nagyváradi iskolával 1347. találkozunk.⁴⁾

A pécsi academia előtt csak ezen iskolák nyomaira vezetnek okmányaink; ezek is az egyház pártfogása által keletkeztek és ápolattak.

Az előbb kiírt zsinati határozat azonban sejtenünk engedi, hogy e korszakban a felhozottakon kívül több iskolánk is lehettek; és e sejtelmünk nem alaptalan, mert 1332 körül a nagyváradi püspökségben kétszáz, a pécsiben 400, a veszprémiben pedig 492 plébánia⁵⁾ létezett. Kellett tehát lenni oly hazai intézeteknek, hol ennyi lelkész magát elegendőleg kiképezhette, mert az egyetemes és hazai zsinatok is szigorúan megkivánták, hogy a lelkipásztorok a kellő szellemi kiképzettséggel birjanak.

52. §. A pécsi és budai academiák.

Ekkoráig a tudományok tanulására csak azok szentelték magukat, kik a papi pályára akartak lépni. Bővebb kiképzés

¹⁾ Cod. Dippl. T. VIII. vol. 1. p. 425.

²⁾ Vagner Ann. Scepi. P. I. p. 312.

³⁾ Péterffy Sacra Conc. P. I. p. 178.

⁴⁾ Pray, Hier. Hung. P. II. p. 175.

⁵⁾ Pray Hier. Hung. P. I. p. 263. P. II. p. 139. Koller Hist. Eppat. V-Eccl. T. II. p. 356—461.

után sóvárgó ifjainknak Páris- és Bolognába kelle menniök, mely utóbbi iskola a tudományok hő keblű pártfogója V. Orbán pápa által nagy virágzásra emeltetett; ezen egyetem épületének falaiba az egykor ott tanult magyar ifjak czimerei kőből faragva beleépítvék s manap is láthatók; igaz ugyan, hogy e czimereken a jelenleg élő magyar családok egyikének sem akadhatni nevére, de ennek oka ott van, mert az akkori kor divata szerint a nevek mind latinositattak, s az olaszok a magyar hangzású neveket nem tudták kiírni; így e czimerek alatt olvashatók: Comes Petrus Fedesdii (tán Erdődy) ungarus, Petrus Regi Vith, Albertus Ullmannus (tán Almásy). Nagy Lajos király ifjainknak itthon is alkalmat akarván nyújtani a tudományok tanulására, alapítá a pécsi academiát, melyet V. Orbán pápa 1367. szép kiváltságokkal ruházott föl.¹⁾ Ez intézetben a hittudományon kívül minden egyéb tanulmányok előadattak, s oly lábon állott az, mint bármelyik ily intézet Európában. A tanárkoszorút a püspök vagy annak helyettese adta, és aki azt elnyerte, oly jogokat élvezett, mint Europa bármely főiskolájának tanítványa. Ezen academia iránt mily előszeretettel viseltetett Vilmos pécsi püspök, mutatja azon nemes áldozata, melyet reá fordított. Bolognai származású Bethini Galvan törvénytánitónak a városban lakhelyül tulajdon házát, jövedelméből pedig évenként 300 márka aranyat (k. b. 7200 fr.) és Yrugh helységet adományozta, mely adományozást 1372. XI. Gergely pápa, Galvan személyére, meg is erősített.²⁾ Tanulóinak száma olykor a négyezeret is meghaladta.³⁾ Ezen főiskolának II. Pál. pápa levele szerint fölélesztője Cesinge János pécsi püspök vala.

A Zsigmond király alatt 1388. keletkezett budai academiának gondozása a budai káptalanra volt bízva. Az 6

¹⁾ Koller Hist. Epp. V-Ecel. T. III. p. 78.

²⁾ U. o. p. 82. és 129.

³⁾ Szerdahelyi Chorog. Hung. p. 269.

budai prépost volt az elnök, a kanonokok pedig a tanítók. IX. Bonifác pápa jeles szabadalmakkal látta el ezen academiát, melynek főigazgatója Lukács prépost 1395. korlátnoksági ranggal diszítettett föl. A constanzi zsinaton 1414. Lambert óbudai prépost a törvénytudomány, Henrik budai prépost a hittudomány, s Simon az orvostudomány tudorai mint az academia képviselői voltak jelen.

E két academia azonban nem volt elégséges a tudományszomjas ifjúság befogadására; miért is a krakói, bécsi s bolognai egyetemekre még mindig szép számmal mentek ki tanulóink, kiket Szilágyi Mihály 1458. jan. 24. decretumának 10-ik cikkében a vámoktól, tizedektől és más ilyféle terhektől fölmentett.

53. §. A pozsonyi, esztergomi, váczi és nagyvárad-i iskolák.

Mátyás király uralkodása alatt a tudományokra is szebb jövő tűnt föl, mit Wallaszky egyenesen az akkori tudományos magyar püspöki karnak tulajdonit.¹⁾ Vitéz János esztergomi érsek, Cesinge János pécsi, Báthory Miklós váczi, Geréb László erdélyi püspök utóbb kalocsai érsek, Dóczy Orbán győri utóbb egri püspök, Erdődy Tamás és Erdődy Ferencz győri püspökök, Váradi Péter kalocsai érsek, Fodor István szerémi püspök, Rozgon Péter és Simon, Héderváry László, Rangon Gábor egri püspökök a tudományokat kedvelő nagy királylyal közreműködven hazánkban többhelyütt iskolákat nyitottak és azokat virágzásra emelték. Az előbb említett budai főiskolát Mátyás király a dömésekre bizta, kik közé tartozott a nagyhirű Niger Péter is. Itt tanult Verbőczy is. A részvét a tudományok iránt oly nagy volt, hogy Mátyás király Budán egy oly nevelő-intézet felállításának tervével

¹⁾ Consp. Reip. Lit. in Hung. p. 96.

foglalkozott, mely negyvenezer tanulót magába fogadhatott volna; de e terve kivételében a halál megelőzte.

Thuróczi, Schier, Schmitt történetiróink szerint a pozsonyi vagy istropolosi iskolát Vitéz esztergomi érsek alapította. A külföldről ezen iskolába oktatókul meghitt tudós férfiak iránti bőkezősége kifogyhatatlan volt, kik 1467. itt a szabadművészetet, bölcsészetet, mértant és sz. irás magyarázatát tanították. Vitéz halála után ezen iskola is hanyatlásnak indult.

Az esztergomi iskola az érsekek védszárnya alatt mindinkább emelkedett; a *visitatio canonica*, mely 1397. Esztergomban tartatott, megjegyzi, hogy ezen iskolának igazgatója az olvasó kanonok, ki gondoskodni tartozott a tanító tisztaságáról, e tanítónak ezenfölül a káptalan évenként Zewden-, Bars-, Hont- és Nyitrából a tizedet jövedelmül adta, ki azért a szegény tanulókat ingyen tartozott oktatni. Ez iskolán kívül létezett még Esztergomban egy *Collegium Christi* nevű nevelőház is, melyet János főesperes alapított. Az esztergomi iskolát a fent dicsért Vitéz érsek még nagyobb fényre emelte, s a külföldi tudósokat tanárocul alkalmazta abban. Schmitt azt állítja róla, hogy Vitéz esztergomi könyvtára Mátyás király könyvtárával vetélykedett. ¹⁾ Bonfin szerint hazánkban Vitéz állíttatta föl az első csillagásztornyot. ²⁾ Galeotus, Mátyás király könyvtárnoka írja róla: „*Tempestate nostra musas ex toto orbe fugatas ad se revocavit, Hungariamque novum musarum domicilium constituit, unde factum est, ut qui dispersi fuerant docti, ad ipsum, tamquam ad litterarum parentem turmatim confluerint*“. ³⁾ Az esztergomi iskola csak a mohácsi vész után enyészett el.

A váci iskolát Báthory Miklós váci püspök alapította,

1) Schmitt AEpp. Strig. P. I. p. 271.

2) Bonfin. Dec. IV. c. 3. p. 569.

3) Galeot. de Homine L. II. p. 87.

miáltal a hazát e korban egy nevezetes intézettel ajándékozta meg. Az előbb idézett Galeotus igen dicsérőleg nyilatkozik e püspökről is.¹⁾

Vitéz esztergomi érsek, még mint nagyvárad püspök a már létezett nagyvárad iskolát is nagyobb fényre hozta. Nagyváradon Benedek püspök alatt 1374. egy canonica visitatio dicséretesen intézkedik ez iskoláról;²⁾ itt 1446. Péter kanonok a tanulók számára lakot építtetett.³⁾ Vitéz püspök, Nagyváradon is állított már könyvtárt. Ezen iskola is a mohácsi gyásznapiok után szűnt meg.

Bonfin írja, hogy Dóczy Orbán győri püspök sok tanulót saját költségén taníttatott,⁴⁾ ki hasonlólag cselekedett Egerben is, midőn ezen püspöki székre áttétetett. Szerémben Fodor, Veszprémben Vitéz János püspök, Székesfehérvárott és Szepesben a káptalan alapítottak iskolákat.⁵⁾ Sárospatakon is jeles iskola volt 1490 körül a kolostorban, hol Zalkay egykori primás tanult.⁶⁾

Bármerre tekintsünk ez időszakban is, tudományos intézeteink emléke mindig egy-egy főpapunk nevéhez fűződik; az egyház alapította, pártfogolta, kiváltságokkal diszitette föl e századok alatti iskoláinkat is.

E korszakba esik a könyvnyomdának behozatala hazánkba Geréb László óbudai prépost által 1472-ben. Az első könyv: *Chronicon Budense*, 1473. hagyta el a sajtót.⁷⁾

¹⁾ Galeol. de dictis et factis Mathiae Regis c. 31

²⁾ Cod. Dippl. T. IX. vol. IV. p. 605.

³⁾ u. o. T. XI. p. 495.

⁴⁾ Bonfin, Dec I. L. I. p. 4.

⁵⁾ Pauer, Az egyházi rend érdeme. 207. l.

⁶⁾ Fábíán Ambrus A kath. egyház története. Pest, 1850. 98 l

⁷⁾ u. o.

HARMADIK IDŐSZAK.

Iskoláink az ausztriai házbéli királyok alatt.

Magyarországnak e korbeli püspöki karát fényes elismerés illeti meg azon példányszerű buzgalomért, melyet a haza tudományos intézeteinek alapítása, pártfogása által kifejtett; Oláh Miklós esztergomi érsek a pécsi főiskoláról még a török uralom alatt is gondoskodott, Illicin híres törvénytudóst oda kormányzóul kinevezvén, kit jövedelemmel is ellátott;¹⁾ ugyanő 1561. a nagyszombati ifjuság vezetését a jezsuitákra bízta; Dallos György győri püspök Győrött, Draskovich zágrábi püspök Zágrábban és Szombathelyen, Veráncz Antal egri püspök Egerben állítottak iskolákat.²⁾

54. §. A pesti m. k. egyetem.

A pesti egyetem alapját 1635. Pázmán Péter bibornok és esztergomi érsek vetette meg 100,000 frtnyi alapítvánnyal s pedig Nagyszombatban, ekkor, az országot minden részről dúló törökök elől ezen város találtatván a tudományok számára legbiztosabbnak; az alapítványt ugyanazon évi oct. 18-án II. Ferdinánd király megerősítette, s már nov. 13-án az iskola ünnepélyesen megnyitott.³⁾ Ez azonban csak a bölcsészeti és hittani karból állott, a jogikart Lósy Imre és Lippay György esztergomi érsekek, Pázmán közvetlen utódai alapíták meg 37,000 frttal, mely alapítvány 1667. királyilag megerősítettvén a jogi tudományok előadása is megkezdett.⁴⁾ A 18-ik század elején ez egyetem hallgatóinak száma ezer kétszázra rugott. Mária Terezia királyné 1769. a földvári apátság javadalmait adományozta ezen in-

¹⁾ Péterffy, Sacra Conc. p. 298.

²⁾ Pauer, Az egyházi rend érdeme. 378. 1.

³⁾ Fejér, Hist. Acad. scient. Pazmanianae VI. p. 17.

⁴⁾ U. o. VII. p. 22.

tézetnek az orvosi kar megalapítására; az esztergomi érsekek pedig ezután is sok éven át 10,000 frtnyi segélylyel látták azt el. Pázmán Péter alapító-levelében kimondja, hogy az egyetemet a kath. religio előmozdítása végett alapítá. Az egyetem legnagyobb alapítványát s jövedelmi forrását a jezsuiták társodája képezi, melynek alapítványi tőkéje 268,614 frtra rugott, nagyszerű három emeletes házzal, fényes templom- és szintén az érsekek által alapított két emeletes házban elhelyezett könyvnyomdával, nagyértékű könyvtárral, dúsan felszerelt csillagász-toronnyal; az orvosi kar számára külön emeletes ház- és bonczkamrával birt. Fekvő javakban pedig több nagyszombati kert a városon belül és kívül, ugy nagy kiterjedésű rétek- és erdővel, a Vágh-Sellyei urodalom, a bozók-prépostság fele, Denek puszta, Karponán gazdasági épület-, szántóföldek-, kertek- és szőlőkkel, Bohunicz és Radócz helységeiben malmok házakkal együtt, a thuróczi prépostság, Modrán ház és telkek, Sz.-Györgyön szőlők, Récsén és Nagy-Senquitzen házak, szőlők, rétek valának sajátjai. Minthogy tehát az egyetem jövedelmeit csupán tiszta kath. alapítványokból huzta, mit b. e. Mária Terezia is 1780. mart. 25-én kelt, az egyetemet Budára áthelyező legfelsőbb intézményében elismer, kijelentvén, hogy annak nem saját, nem az állam, hanem a kath. egyház javait adományozza alapúl, ezért az egyetem folytonosan érseki egyetemnek neveztetett, annak ügyeit az esztergomi sz. szék a káptalani nagypréposttal élén kezelte, ehhez intéztettek a tanulmányi tárgyakat illető leiratok, az egyetemi tanács elnökeiül egyházi férfiak neveztettek, tehát kath. jellegű lenni meg nem szűnt, s nem szünhetett meg Pestre áthelyeztetése által sem, mint ezt az egész magyar püspöki kar Esztergomban 1850. augusztus végéféle tartott értekezletéből Ő cs. kir. apost. Felségéhez intézett felterjesztésében tüzetesen kifejtette, és jogai épségben tartása mellett erőlyesen szót emelt. A pesti tudományos egyetem fekvő bir-

tokai: a pécsváradi, duna-földvári, znió-várallyai és sélyei urodalom.¹⁾

A pesti egyetem kath. jellege a mi időnkben már többször kétségbe vonatott, még pedig nem csak a hirlapok hasábjain, de 1868. országgyűlésünk termeiben is; és daczára a számos, tudományos készültség és dönthetlen érveléssel irt jogvédő munkáknak, egyetemünk kérdésének ügye Deák Ferencz egyszerű magyarázatával csak ideiglenesen oldatott meg; az ő indítványára az országgyűlés oda utasítá a közoktatási minisztert, hogy „terjeszsze elé részletesen a m. k. egyetem állapotát, fejtse ki annak vagyoni állását, és érintkezvén e czélból a kath. egyházzal, hozza tisztába mik azon javak, jövedelmek és alapítványok, melyek az egyetem jelen vagyonából, mint tisztán róm. kath. czélokra tett alapítványok a róm. kath. egyházat illetik; mik azok, melyek annak mint államintézetnek tulajdona gyanánt tekinthetők, s mik a netán kérdésesek? Mindezekről kimerítő jelentését az országgyűlésnek adja be, mely azután a miniszter előterjesztését, vagy amennyiben szükséges leend, a netán előforduló jogkérdéseknek, ha egyébként nem lehet, törvényes uton leendő elhatározásáról is fog rendelkezni.“ Arról, hogy közoktatási miniszterünk mennyire haladt ez utasítás végrehajtásában, nincs tudomásunk. A miniszternek ez ügyben teendő előterjesztése tehát lesz azon határozó szó, mely e kérdést eldöntendi; az optimisták és pessimisták is, érdekelve vannak ez ügy kimenetele iránt.²⁾

¹⁾ L. Pauer. Az egyházi rend érdeme. Székes-Fehérvár 1855. Továbbá: Egyetemes Magyar Encyclopaedia VII. köt. Pest, 1869.

²⁾ A képviselőháznak ez évi febr. 25. ülésében Ghyczy Kálmán egy 7 tagú bizottság kiküldését indítványozza, mely az egyetemi vagyon kimutatásában tett ministeri előterjesztést és okmányokat megvizsgálja; mely indítvány el is lőn fogadva, és e bizottságba Bujanovics Sándor 176, Kaucz Gyula 174, Madocsányi Pál 171, Wächter Frigyes 168, Paczolay János 164, Szaploneczay József 148, Ghyczy Ignác 144 szavazattal beválasztattak. Sz.

Ama körülmény, hogy Mária Terézia szabadon disponált az egyetemnek Nagyszombatból Budára történt áthelyezésével, szintén csak a kath. jelleg mellett bizonyít, már Pázmán az ő alapító-oklevelében kimondá: *Quodsi successu temporis, Deo Hungariam a turcico iugo liberante, opportunior urbs occurrat pro universitate, liberum sit societati hanc nostram foundationem una cum universitate alio transferre, dummodo tamen extra Dioecesim Strigoniensem non extrahatur.*¹⁾

55. §. *Academiáink.*

A győri academiát 1654. Széchenyi György veszprémi püspök alapítá 70,000 frttal, Széchenyi Pál kalocsai érsek pedig a fenálló roppant academiaépületet saját költségén emeltette.²⁾

A kassai academiát 1660. Kisdy Benedek egri püspök 60,000 frttal alapította,³⁾ melyet I. Lipót király ugyanazon évben meg is erősített.

¹⁾ A magyar országgyűlés egyetemünket államintézetnek tekinti; a cultusminister már egy 17 §-ból álló törvényjavaslattal a nevezett egyetem újbóli szervezése tárgyában elis készült, melyet hosszas indokolásaival együtt a Deák-körben beis mutatott; lapjaink is közölték már azt. Annak értelmében a kath. hittani karok mellémég két hittanikar: a prot. és g. keleti t. i., fog az egyetemen felállítani. Egy egyetemen, nézetünk szerint, ha az állami intézet, vagy minden törvényesen bevett vallásfelekezet részére kellene karokat felállítani, vagy abból valamennyit kizárni. Oly országban, hol több törvényesen bevett vallásfelekezet van, az országos egyetemen csak három hittani kart állítani föl, méltánytalanság és igazságtalanság a többi felekezetek irányában. De valamennyi számára se lehet cathedrákat felállítani, mert nem lehetne elég tanerőket kapni, mert nem lennének elég hallgatók, s mert más sok költséges melléktekintetek is figyelembe veendőek lennének; tehát legigazságosb lenne egy több vallású ország országos egyetemén egy hittani kart sem állítani föl. Ez elvet alkalmazva, a magyar kormány tartoznék kiadni a kath. egyháznak az ő pesti egyeteméből az összes kath. alapítványokat, és csak azután teremteni magának állam-egyetemet; miért is Eötvös jelzett törv. javaslata igazságtalan, kivihetetlen, s jogtalan is.

²⁾ Pauer. Az egyházirend érdeme. Székesfehérvár 1855. 380. l.

³⁾ Kazy Hist. Univ. Tyrn. p. 125.

A nagyváradí academia alapítói: Benkovich Ágoston, Okolicsányi János, Gr. Csáky Miklós, és Gr. Forgách Pál püspökök; 1759. báró Patachich Ádám püspök a bölcsészeti kart alapította, melyhez József császár egyházi alapítványokból a jogikart csatolta.¹⁾

A pozsonyi academiát Pázmán Péter 50,000 frttal alapította, a felsőbb tudományok tanszékeit Gr. Kollonich Lipót esztergomi érsek helyezé be.²⁾

A zágrábi academiát Bratulich Simon püspök hozta létre.³⁾

Tehát hazánknak mind az öt academiája: a győri, kassai, nagyváradí, pozsonyi, és zágrábi a kath. egyházat tiszteli alapítójául.

56. §. Lyceumaink.

Az egri lyceumot a püspökök alapították saját pénzükből.

Foglár György serbiai püspök s egri kanonok a jogikart létesítette 110,000 frttal, mi az 1741. országgyűlés 44-ik t. cikkébe ígtattatott hálás elismerésül; gr. Barkóczy Ferencz a bölcsészeti és hittani kart adta hozzá; gr. Eszterházy Károl egri püspök a lyceum roppant épületét két millio frt költséggel emelte, s mint Fényes Elek is Statisticájában kiemeli, nem csak hazánknak, de az egész művelt Európának is diszére válik;⁴⁾ csillagásztorony- és természetiek museumával el van látva.

A nagyszombati érseki lyceum is egészen egyházi alapítvány.⁵⁾

A pécsi gymnasium alapját 1694. Széchenyi György

¹⁾ Pauer. Az egyházirend érdeme. 1855. 380. l.

²⁾ Szerdahelyi Chorogr. Hung. p. 259.

³⁾ Kerchelich De regn. Dalm. Croat. not. prael. p. 426.

⁴⁾ Fényes Statist. III. k. 205. l.

⁵⁾ Pauer. Az egyházi rend érdeme. 381. l.

észtergomi érsek 50,000 frttal vetette meg; a lyceumot pedig, b. Szepesy Ignác megvevén a paulinusok elhagyott zárdáját 30,000 frton, annak szervezése-, a természet- s mennyiség-tani museumok kiállítására 75,000 frtot fordítván, 251,250 frtnyi tőkével alapította, s mellé 30,000 frton könyvnyomdát is szerzett.¹⁾

A rozsnyói lyceumot Scitovszky János rozsnyói püspök;²⁾ a szathmárit Hám János szathmári püspök,³⁾ s a szombathelyit a sz.-gothárdi apátság alapítá, évenként 2000 frtot erre szentelvén; előbb pedig a 6 osztályú iskolát 1773. gr. Zichy Ferencz győri püspök alapította.⁴⁾

A temesvári lyceum 1840. Lonovics József csanádi püspöknek köszöni eredetét, ki e célra 30,000 frtot áldozott, utóbb a jogikarral is gyarapította azt; a lyceumi könyvtár alapításához pedig 1846-ban 500 frttal járult.⁵⁾

A szegedi lyceumot kivéve, melyet 1720. a nemes városi tanács alapított, valamennyi lyceumaink egyházi alapítványokon állanak fön.⁶⁾

57. §. Gymnasiumaink.

Az aradi gymnasiumot Höffling Kamil minorita, tábori lelkesz, hivatala után szerzett vagyonát e célra felajánlván alapította, melyet Mária Terézia 1776. kir. iskolai rangra emelt.⁷⁾

A bajait több kegyes adakozók, köztük gr. Batthányi József kalocsai érsek létesítették; ahhoz 1842. Klobusitzky érsek 10,973 frt. 27 krral járult, ki emellett a tanítók állása biztosítására 10,000 frtot tett le.⁸⁾

Bártfán a salvatorianusok nyitottak gymnasiumot.⁹⁾

¹⁾ Szepessy. Egyházi beszédek. I. k. Pécs. 1839.

²⁾ Pauer. Az egyházi rend érdeme. 381. l.

³⁾ u. o. ⁴⁾ u. o. ⁵⁾ u. o. ⁶⁾ u. o. ⁷⁾ u. o. 382. l. ⁸⁾ u. o.

⁹⁾ Egyetemes Magyar Encyclopaedia, 5. köt. 2. rész. Pest. 1866. 737. l.

Bazinban Polenárý Ferencz nagyváradi kanonok 20,000 frttal kisgymnasiumot alapított.¹⁾

Belényesen Vulkán Sámuel nagyváradi görög kath. püspök állított gymnasiumot,²⁾ melynek tőkéjét Erdélyi Vazul nagyváradi görög kath. püspök 20,000 frttal növelte.³⁾

Beszterczebányán Lippay Görgy és Szelepcsényi esztergomi érsekek 1688-ban alapítanak gymnasiumot.⁴⁾

Breznýbányán I. Lipót császár egyházi javakból és Szelepcsényi György primás alapítói a kisgymnasiumnak.⁵⁾

Budán egykor a minden tudományok academiáját Széchenyi György esztergomi érsek 1687. hozta létre, s állása biztosítására Nesider falút, melyet 100,000 frton vett, ezen intézetnek adta, mely most nagy-gymnasium a piaristák vezetése alatt.⁶⁾

A debreczeni iskola 1719. Bakó János nagyváradi kanonok által alapítottatott,⁷⁾ Csáky Imre püspök pedig a házat építteté.

Eperjesen Gr. Kollonich Lipót állandósítá meg a már Telekesy István egri püspök által ápolt gymnasiumot, Mochnya falút és a várostól megváltott Nyási sz. Dömötör alapítványt szentelvén reá, melyet Mattyasovszky László nyitrai püspök 24,000 frttal gyarapított.⁸⁾

Érsekújvárt a kath. lakósok adakozásaiból keletkezett Sz. Ferencziek Pázmán által épített, Széchenyi György által pedig 30,000 frttal segített házukban nyitottak iskolát.¹⁰⁾

1) Egyetemes Magy. Encyclop. Pest. 1860. 2-ik köt. 240. l.

2) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 382. l.

3) Egyet. M. Encycl. Pest. 1860. 2-ik köt. 240. l.

4) Kazy Hist. Univ. Tyrn. p. 133.

5) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 382. l.

6) Bombardi Topographia Magni Regni Hung. p. 209.

7) Keresztury Hist. Epp. Magno-Varad. P. II. p. 125.

8) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 382. l. és Egyet. Magy. Encycl. 2-ik köt. 240. l.

10) Egy. M. Encycl. u. o.

Eszéken a kapisztránusok tanítanak.¹⁾

Az esztergomi iskolát 1687. Széchenyi György érsek 20,000 frttal alapította.²⁾

Fiumében hajdan jezsuiták, ma világi papok tanítanak.³⁾

Gyöngyösön Lósy és Lippay érsekek alapították az iskolát,⁴⁾ melyet Petrik András és Vagner József egri kanonokok 48,000 frttal növeltek.⁵⁾

Győrött egykor jezsuiták, ma benczések kezelik az oktatást.⁶⁾

Jászapáthin még 1774. létezett a megyei papság által fentartott iskola.⁷⁾

Kalocsán Gr. Batthányi József kalocsai érsek 1763-ban 15,000 frttal alapított iskolát, melynek első tanítója fizetésére Klobusiczky Péter kalocsai érsek apródonként 8250 frtot adakozott; 1839. e fizetés örökös megalapítására 13,000 frtot tett le.⁸⁾

A kaposvári gymnasium⁹⁾ alapításához járultak Kurbélyi György veszprémi püspök 10,000. Winkler pécsi kanonok 4000, Király József pécsi püspök 2000. Kopácsy József veszprémi püspök 6000, Nagy János tóthkeszi plébános 400 frttal.

Keszthelyen a premontreiek tanítanak, kiknek Fejér György nagyváradi kanonok 10,000 frtnyi alapítványt adott át kitűnő tanulók segedelmezésére¹⁰⁾ ösztöndíjúl.

1) u. o. 2) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 382. l.

3) Egy. M. Enc. 2-ik köt. 241. l.

4) Schmitt, AEpp. Strig. P. II. p. 150.

5) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 383. l.

6) Egy. M. Encycl. 2-ik köt. 241. l. 7) u. o.

8) Pauer, Az egyházi rend érdeme. 383. l.

9) Elejénte két, azután négy, később hat, majd ismét négy osztályú gymnasiumja volt Kaposvárnak. l. Csorba József, Somogy vármegye ismertetése, czimű munkáját, Pest, 1857. Emichnél, 116. 166. l.

10) Egy. M. Encyclop. 2-ik köt. 241. l.

A komáromi Jakosits György szerémi püspök 1637. alapítá.¹⁾

A korponai iskola Zólyom megyében Olasz Pál almissi cz. püspök és esztergomi kanonok által emeltetett 1720-ban.²⁾

A körmöczyi alapítója 1649-ből Lippay György esztergomi érsek.³⁾

A kőszegi megalapítására 1684. Széchenyi György győri püspök 70,000 frtot, áldozott.⁴⁾

Lőcsén Pethe Márton kalocsai érsek és Szécsenyi György primás;⁵⁾

Lugoson a minoriták;⁶⁾

Nagybányán Mattyasovszky László nyitrai püspök 1703-ban 50,000 frttal, alapítanak iskolákat.⁷⁾

Nyitrán szintén a most nevezett püspök 1702-ben 24,000 frttal állított gymnasiumot, mely alapítványát ő maga 6000 darab arannyal, több nyitrai kanonok szép összegekkel, Fuchs Ferencz püspök 16000, Kluch József püspök 100,000 frttal gyarapította.⁸⁾

Pápán egykor a paulinusok, ma beneczésok oktatnak.⁹⁾

Pécsett a zircieknek van nagygymnasiumjuk.¹⁰⁾

Pozsegán Babics János cz. püspök Kutyevo urodalmat adván alapítványúl, szervezte a gymnasiumot.¹¹⁾

A rozsnyói gymnasiumot Lippay György esztergomi érsek alapítá, Barkóczy Ferencz primás újra építteté, Matheides János szepesi kanon. a két felső osztálylyal bővítetté, hol jelenleg premontreiek tanítanak.¹²⁾

A selmeczi gymnasiumot Lippay György esztergomi érsek;¹³⁾

1) Pauer, többször idézett pályaművében. 383. l.

2) u. o. 3) u. o. 4) u. o. 5) u. o.

6) Egyet. M. Encybl. 2-ik köt. 242. l.

7) u. o. 8) u. o. 9) u. o. 10) u. o. 11) u. o. 12) u. o.

13) Pauer. Az egyházi rend érdeme. 383 l.

A sopronyi Draskovich György győri püspök 1636-ban alapítá.¹⁾

A szakolczainak Szelepcsényi György esztergomi érsek 95,000 frttal;²⁾

A szentgyörgyinek ugyanaz 1685-ben veté meg alapját.³⁾

A szombathelyi gymnasium alapítói Birhányi István kövesdi plébános 3500 frttal, és gr. Zichy Ferencz győri püspök, ki alkalmas házat építtetett, s az alapítványt jelentékenyen gyarapítá; az előtt a ferencziek, most a premontreiek vezetése alatt áll.⁴⁾

A szathmári gymnasium 1806. báró Fischer István szathmári püspök fáradozása mellett ismét megalakult, s minthogy a megyei papság is hozzájárult, a szathmármegyei papság gymnasiumának neveztetett, melynek csökkent alapítványát Kovács Flórián püspök kiegészítette, Hám János püspök pedig hozzá bölcsészeti osztályt alapított.⁵⁾

Sz.-Miklóson Okolicsányi János novii püspök 1733-ban kisgymnasiumot emelt 13,500 ft tőkével, melyet Ghilányi György tinnini püspök 5000 frttal szaporított.⁶⁾

Szolnokon a salvatorianusok nyitottak gymnasiumot, melynek alapítványát Laicsák Ferencz nagyvárad püspök gyarapította.⁷⁾

Trencsényben Püsky János nyitrai püspök 1644. alapított a jezsuitáknak gymnasiumot, melynek tőkéjéhez Szelepcsényi György esztergomi érsek a sz. Háromság oltárnak jövedelmeivel, Lippay György esztergomi érsek több telken kívül 121.000 frttal járult, Széchenyi György eszt. érsek végre 40,000 frttal s több fekvő birtokkal finövelvét csatolt hozzá. Itt jelenleg a kegyesrendiek birnak gymnasiummal,

¹⁾ u. o. ²⁾ u. o. ³⁾ u. o.

⁴⁾ Népmvelők Kalauza, Pécs, 1863. 19. l. és Egyet. M. Encycl. Pest. 2-ik köt. 243. l.

⁵⁾ Egyet. Magy. Enc. Pest. 2-ik köt. 243. l. ⁶⁾ u. o. 244. l.

⁷⁾ u. o.

melyhez Prileczky Béla kanonok 17000, Kluch József nyitrai püspök 6000 frtnyi alapítványa is tartozik szegény ifjak segedelmezésére.¹⁾

A székesfehérvári iskolákra Farkas Ferencz nagyprépost 125000 forintnál többet áldozott.²⁾

Nagyszombatban előbb benézések most világi papok tanítanak.³⁾

Ungvártt a jezsuitáknak volt gymnasiumjok;⁴⁾ a mostanit Hám püspöknek és Varga Istv. cz. kan. és plébánosnak köszönhetni.

Vácson Kollonich Lipót bibornok 20,000 frttal alapított gymnasiumot, melyhez Migazzi bibornok bölcsészeti osztályt csatolt, s szegény tanulók segedelmezésére 56000, Arbay prépost 500, Berkes prépost 1000, Szappanosy Márton prépost 4500, Mártonyi Pál kanonok 1000 frtnyi alapítványt tettek.⁵⁾

A jezsuiták hajdani varasdi gymnasiumát a ladislaiták vették át.⁶⁾

A veszprémi gymnasiumot gr. Volkra Otto püspök 1711. alapítá.⁷⁾

A zágrábi jezsuita-convictust Draskovich György emelé; itt 1827-ben Verhovác Miksa püspök 136,305 frtnyi alapítványt tett tanulók javára.⁸⁾

A zolnai gymnasium alapítója Szelepcsényi György primás.⁹⁾

58. §. Folytatás, tekintettel a mi időnkre.¹⁰⁾

Scitovszky bibornok és hercegprimás kiapadhatlan jótékonyságát a rozsnyói, pécsi és esztergomi megyék, melyekben

¹⁾ u. o. ²⁾ u. o. 240. l. ³⁾ u. o. 244. l. ⁴⁾ u. o.

⁵⁾ Egyet. M. Encyclop. Pest. 2-ik köt. 244. l.

⁶⁾ u. o. ⁷⁾ u. o. ⁸⁾ u. o. ⁹⁾ u. o.

¹⁰⁾ Népnevelők Kalauza. II. évf. Pécs. — Mendlik Á. IX. Pius és a magy. püsp. kar életrajz-gyűjteményét.

főpásztoroskodott, hirdetik. Pécssett a leányok képzésére emelt, s a mi-asszonyunkról czimzett nőzárdáját 200,000 frttal fölépíté és megalapítá, a balassagyarmati iskolákat bevégezve ezeket évenként nagy összegekkel segélyezé. A neveléssel foglalkozó szürkenénék pesti házára igen sokat költött. A pécsi megyében a tanító-képezdét saját erejéből tartá fön annak idejében, sok helyen néptanodai állomásokat szervezett, és gazdag alapítványaival ezeket örökitette. Tolna, Siklós, Simontornya és Dunaföldvár szólhatnak. A tanítói nyugdíj-intézetet pedig Pécssett és Esztergomban alapítványaival gyarapította. Amit ő tanügyi és nevelési czélokra fordított, bizton 300,000 forintra tehető.

Haulik bibornok és zágrábi érsek a nevelés- és egyéb tanügyi czélokra tetemes áldozatokat hozza létre, mig eldödjé Alagovich Sándor a Pozsegán alapított nevelő-intézetre 105,000 frtot költött.

Kunszt József kalocsai érsek a kalocsai főgymnasium, növelde és iskolanénék intézeteinek alapítására, a szükségelt épületek és templomaik fölépítésére legkevesebb 1,000,000 frtot adott ki.

Hám János szathmári püspök az irgalmas szerzet és az irgalmas apácák kolostorán s egyéb nemű, általa Szathmárott alapított, építettett és százezrekbe kerülő intézeteken kívül végrendeletileg nevelés-, tanügy- s egyházmegyei czélokra 600,000 frtot hagyományozott. Utódja Haas Mihály püspök hagyatékának örököséivé megyéjebeli 30 tanítót rendelt végintézkedésileg.

Fuchs Ferencz, Kluch Jósef, Vurum Jósef és Palugyai Imre nyitrai püspökök legalább is 150,000 frtot költének jótékony czélokra.

Szaniszló Ferencz nagyváradi püspök kifogyhatlan alapítványaival igen sokat áldozott a népnevelés előmozdítására,

a magyar irodalom ápolására s a szegény tanulók segélyezésére.

Girk György pécsi püspök 1856. a pécsi tanítóképezdét felszerelte s a pécsi káptalan- s megyei papsággal 17,000 frtig megalapította; emellett a pécsi kis papnövelde számára 13,000 frton házat is vásárolt, ezt céljának megfelelőleg nagy költséggel helyreállítá s ismét a káptalannal s megyei papsággal 50,000 frtnyi alapítvánnyal gazdagította. Végrendeletében hagyatékának harmadrészét jótékony célokra hagyta.

Popovics Vazul munkácsi görög kath. püspök papságával a Pócsy püspök által alapított papárvaházat a szükséges alapítványi tőkével ellátta, s így annak fennmaradását biztosította, hová a papok árva fiain kívül más árvák is befogadtatnak s czélszerű nevelésben részesülnek. Az ő iskolaügyi buzgósága folytán alig van a munkácsi megyében falu, melynek rendezett iskolája nem volna.

Moyses István beszterczei püspök sürgetésére ujra létesült a beszterczei gymnasium; 1856-ban a tanítóképezde, melynek alapjához ezer frttal járult; a tanítóképezdei és gymnasiumi növendékeket ösztöndijakkal serkenté a szorgalmas tanulásra.

Kolláresik István rozsnyói püspök a rozsnyói praeparandiára 10,000, az életbe hozandó nőnevelő intézet számára való ház megvételére 9000, árvaházra 3000 frtot adott, nem említve egyéb nemes célokra ajándékozott s nagy összegekre rugó áldozatait.

Farkas Imre székesfehérvári, Szenczy Ferencz szombathelyi, Fábry Ignác kassai püspök, oktatás- s nevelésügyi célokra tett nevezetes adományait nem egyszer regisztrálta már a napi sajtó.

59. §. Folytatás, tekintettel jelenlegi püspökeinkre.¹⁾

Bartakovics Béla egri érsek a leánynevelés czéljából alapított növeldeje által szerze magának kiváló érdemeket; ezen kívül roppant sokat áldoz évenként a tanítóképezdére, magyar irodalomra, népnevelésre, tanítói nyugdíjintézetre és ösztöndíjakra. Nyilvános tudomásra hozott adományainak összege 400,000 frtnál többre rug.

Roskoványi Ágoston váci püspök megyéjében tetemes áldozattal hozá létre az u. n. tanyai iskolákat, s a nyitrai főgymnasium három felső osztályának megalapítására 50,000 frtnyi tőkét tett le.

Ranolder János veszprémi püspök nevével gyakrabban találkozunk a közhasznú intézetekre adakozók sorában; különösen a vallási és nevelési ügyek, az egyház és iskola munkásait illető intézetek teszik gondoskodásának kedvencz tárgyait. Az urbéri kárpótlási összeget, mely évenként 38,000 frtra rug, a római pápa és a magyar király beleegyezésével „Ferencz József“ név alatt örök időkre jótékony czélokra tőkésítette; legujabban a veszprémi főgymnasiumot megalapította 10,000 frttal, mely czélra káptalanja szintén annyit szavazott meg. A leányok nevelése-, és a betegek ápolásával foglalkozó szürke nénéket 1854. vezette be Veszprémbe; 1860. az angol kisasszonyokat telepítette le székhelyén az e czélra épült pompás nőzárdába, melyhez convictus is van csatolva. A „gondviselésről“ nevezett mesteri nyugdíjintézetnek 3000, a kaposvári gymnasiumnak 6000 frtot adományozott.

Peitler váci püspök szegény, de észtehetséggel megáldott tanuló ifjak neveltetésére évenként tetemes összegeket fordít; ezeken kívül alig van hazai közintézet, melylyel bő-

¹⁾ Népnevelők Kalauza, II. évf. Pécs.

kezüségét nagymértékben nem érezte volna; az ötvenes évek sanyaru korszaka alatt kisgymnasiummá törpült váczai tanintézet az ő gondoskodása és pártfogása mellett ismét nagygymnasiummá nőtte már ki magát.

Bonnaz csanádi püspököt sürü adakozásai folytán máris országszerte tisztelettel említett egyháznagyjaink közt találjuk; Lippán egy leánytanodát 12,000 frttal alapított; a temesvár-gyárkölvárosi nótanoda nagyobbítására 4000 frtot adott; a püspökmegyei tanítói nyugdíjintézetet 525 frttal gyarapította.

Simor primásunk, s Haynald kalocsai érsek neveihez nagy tettek lánczolatát füződve látni már megszoktuk.

Mindazon alapítványokat, áldozatokat, melyeket hazánk ez idő szerénti főpapjai is az oktatás és nevelés közügyének tesznek, hoznak, — kivétel nélkül nem sorolhattuk el; ha azokat mind összeakarnók írni, egy vastag munkával gyarapodnék egyházi irodalmunk. Alig van nap, melyen a sajtó egyik másik egyháznagyunknak a közoktatás és nevelés ügyének előmozdítására tett újabb és újabb áldozatait ne közölné.

Nincs is hazánkban egyetlen egy főpap sem, ki a közoktatás terén fényes tetteivel ki ne tűnt volna.

Tagadhatlan tehát, hogy „nálunk a felsőbb tanintézetek, egyetemek, academiák, lyceumok, gymnasiumok is az egyháznagyok minden korban tanúsított hitbuzgalmának, áldozatkész és öntagadó ker. szeretetének, és a ker. közműveltség iránti lelkesültségének hagyatékai.“¹⁾

60. §. Convictusaink.²⁾

A convictusokban a szegényebb sorsú nemes vagy polgári származású ifjak minden szükségesekkel ellátva, a

¹⁾ „Szabadság, tekintély, egyház“ 6. Ketteler után Mennyei. 148. l.

²⁾ Pauer J. Az egyházi rend érdeme 1855. és Egyetem. M. Encycl. 2-ik köt. után.

szülők terhe nélkül, rendes fölvigyázók és tanítók vezérlete alatt, a haza díszére neveltetnek. Ezen intézetek létrehozásában is az egyháziak vetélykedtek a világi főurakkal. Ha tekintetbe vesszük, hogy ama háborús idők viharai közt, midőn ez intézetek keletkezésnek indultak, sok család igen elszegényedett, beláthatjuk ez intézetek hasznosjótékonyosságát.

A convictusokban nem csak az elme képeztetett, hanem a test fejlesztése- és edzésére a testgyakorlatok által kiváló gond fordított; az ennek falai közt tartatni szokott u. n. akademiákról olvasónknak — úgy hisszük — van fogalma, tudomása.

Az első convictust Nagyszombatban Pázmán Péter bibornok-primás 1616. alapítá 25 nemes ifjú állandó neveltetésére 44,000 frtnyi alapítvánnyal; szándéka volt a növendékek számát 60-ra emelni, de Bethlen lázadása ezen terv kivitelét meggátolta.¹⁾ 1624-ben ugyanő a pisetumból évenként szintén a nemes ifjak nevelésére 5000 frtot szentelt.²⁾ Ez intézetet Telegdy János kalocsai érsek hat növendékre tett alapítvánnyal gyarapította, odaengedvén egyszersmind tulajdon házát.

Lippay György esztergomi érsek a győri convictusra 40,000 frtot adott; Széchenyi György eszterg. érsek a budai convictus alapítására 1687-ben 30,000 frtot, a győrinek gyarapítására 37,000 frtot, a lőcseire ugyanő 1694-ben 40,000 frtot szentelt.

Alapy János nagyvárad kanonok 1778-ban végrendeletileg egy convictusra 48,000 frtot hagyott.

Sopronyban Draskovich György győri püsp. 40,000 frton állított convictust, Nyitrán Mattyasovszky László püspök 1705. az általa már élteben felállított convictusra örökös alapítványúl 6000 darab aranyat hagyott, melyet gr. Har-

¹⁾ Bél not. Hung. nov. T. II. p. 80.

²⁾ Podhraczký, Pázmán élete, p. 48.

rách János nyitrai püspök három növendékre tett alapítvánnyal gyarapított.

Ezen intézetekben több száz nemes ifjú minden szükségességgel ellátva, ingyen neveltetett.

József császár által a convictusok eltöröltetvén, ez alapítványok ösztöndíjakra fordíttatnak. Ujabb időben azonban ismét életbe kezdenek már lépni pl. Nagyszombaton, Kalocsán, melyek azonban az egykoriaktól sokban különböznek.

61. §. Kath. ösztöndíjak.¹⁾

Az egyháziak ösztöndíjaik által is előmozdították az oktatás és nevelés-ügyet. Így Pázmán Péter bib. a szegényebb sorsu ifjuság számára 120,000 frtot tett le ösztöndíjúl; Lippay György primás Győrött 15 nemes ifju számára letett 40,000 frtot; Zágrábban Verhovác Miksa zágrábi püspök 1827. ösztöndíjúl 136,305 frtot, Fuchs Ferencz Egerben 17,000 frtot, Pethő János cz. püspök és pécsi kanonok 24,000 frtot, Paffán Ignác pécsi kanonok 6000 frtot, Rozsnyón Budik Ádám 3074 frtot, Baranyai János 6000 frtot, Veleszlay János kanonok 2607 frtot hagytak; Szombathelyen Birhányi István kövesdi plébános 3500 frt; Váczon Arbay János prépost 500 frt, Berkes András prépost 1000 frt, Szapannosy Márton prépost 4500 frt, Mártonyi Pál kanonok 1000 frtot tőnek le ösztöndíjakul; Migazzi bibornok, váci püspök 56,000 frt, Baján Markovics Antal cz. kanonok 5,700 frt, Besztercebányán Matkovich Márton prépost 1000 frt, Belánszky József besztercebányai püspök 50,000 frt, Budán Plaschleger Mihály veszprémi kanonok 32,000 frt, Debreczenben Molnár József nagyvárad kanonok 1826-ban 16,000 frt, Nagyváradon Némethy Ignác nagyvárad kanonok 1823-ban 103,278 frt, Kalocsán Csupor Mihály nagy-

¹⁾ Pauer J. Az egyházi rend érdeme, 1855. és Népinevelők Kalauza, 2. évf. Pécs.

prépost 1842-ben 50,000 frt, Klobusitzky Péter kalocsai érsek 70,000 frtot alapítának ösztöndijakra. Gr. Nádasdy Ferencz kalocsai érsek évenként 3000 frtot osztatott ki a tanulók között; Király József pécsi püspök 1825. 207,000 frt alapítványt tón komárommegyei nemes ifjak számára, mely alapítvány a sz.-mártoni főapátság gondnoksága alatt áll; a kamatokból évenként 30 nemes tanuló ifju ösztöndij fejében egyenkint 300 frtot kap. Planitz Károl szepesi cz. kanonok 79,613 frt, Fuchs Ferencz nyitrai püspök 16,000 frt, Kluch József nyitrai püspök 22,500 frt, Wurum József nyitrai püspök 20,000 frt, ugyanitt Nozdroviczky István cz. püspök és kanonok, Lehóczky András kanonok, Nejedly József nyitrai prépost, Fricsovszky Ferencz és Porubszky György kanonokok nevezetes alapítványt tőnek ösztöndijakra.

Privigyén Hunyady László felfalvi plébános 100 frt, Podolányi János felfalvi plébános 400 frt, Turkovich János prépost 1000 frt, Zsilka Ferencz 500 frt, Szakolczán Schédy József nyitrai prépost 4000 frt, Trencsényben Prileczky Béla nyitrai kanonok 17,000 frt, Keszthelyen Fejér György prépost, nagyváradi kanon. oly alapítványt tett, melynek évenkénti 600 frt kamatjából tiz keszthelyi születésű szorgalmas ifjú részesül; Gyergyó-Sz.-Miklóson Ferenczy Péter somlyai plébános 9050 ezüst huszast hagyományozott. Ebner József német-sz.-péteri plébános 1846-ban 6500 frt; Szücs István, Külley, Laszkalner, Hosszú veszprémi kanonokok ösztöndijakra több ezer forintot adtak; Márkl Ignác veszprémi nagyprépost 6000 frt, Dobra Sándor lugosi görög kath. püspök 5000 frt, Bakay János esztergomi kanonok 10,487 frt, Pogány Béla cz. püspök 12,000 frt, Farkas József pécsi kanonok nevelésügyi czélokra 11,350 frt, Kelemen József pécsi nagyprépost 3000 frt, Daróczy Zsigmond kanonok 2600 frt, Csáky Ferencz pécsi cz. kanon. a bodonyi plébánia szegény iskolásainak 1000 frt, Ulszesz Ferdinánd pécsme-

gyei püspöklaki plébános 400 frtot alapítottak ösztöndijakúl; Lajcsák Ferencz nagyváradai püspök 107,698 frtot, Tulok József izségi plébános 6900 frtot, Katona István kalocsai kanon. 9328 frt, Miskolezy Endre pécsi nagyprépost 7392 frt, Krancsics József szombathelyi kanon. 3500 frt, Varga János győri kanon. 10,000 frt, Nagy János pécsi nagyprépost 1400 frt, Makay György mohácsi plébános 3517 frt, Hadnagy Péter villányi plébános 1442 frt, Farkas Ferencz nyomi plébános 3150 frt; Laky János, Soós István, Kovácsics Ignác, Radich György, Házy József szombathelyi plébánosok, és Foly József győri káplán 11,130 frtot tettek le ösztöndijakúl; Ágoston János nagyváradai áldozár két nagykarolyi róm. kath. tanulónak ösztöndijul 6000 frtot alapított; Oltványi István, csanádi nagyprépost alapítványt tón a Szeged városi és tanyai szegény sorsú tanulók gyámolítására; Bonnaz Sándor csanádi püspök a szegedi gymnasiumnál 2000, az aradinál szintén 2000 frtnyi ösztöndiját alapított; Pap Szilágyi József a nagyváradai görög kath. püspök hat rumán tanuló számára egyenként 300 frtnyi ösztöndíjt alapított; stb.

62. §. Kath. árvaházak.¹⁾

Árvaházakat is alapítottak egyháziaink.

Nagyváradon Salamon József örkanonok 24 ifjú számára alapítványt tett le, mely 1841-ben 53,159 frtra rugott; ezen alapítványt gyarapíták Püspöky Ferencz kanon. 2000 frt, Simon János kanon. 15,000 frt, Molnár József kanon. 20,500 frt, Langh Ferencz kanon. 15,000 frt, Thesarovich Gábor kanon. 9000 frttal.

Pozsegán Alagovich Sándor zágrábi püspök 24 fiú és 6 árvaleány nevelésére életében alapított 15,000 frtot, mely alapítványt 1837-ben 90,000 frttal gyarapította.

¹⁾ Egyetem. Magy. Encycl. 2-ik köt. és Pauer J. Az egyházi rend érdeme. 1855.

Egerben b. Fischer István érsek létesített ily intézetet; de leginkább Foglár Görgy cz. püspök és kanonoké virágzik.

Pécsett Paffán Ignác 20,000 frttal veté meg az árvaház alapját.

Kalocsán Klobusitzky Péter érsek 38,000 frtot, a nagyszerű kőszeghi árvaházra Kelz Imre kanon. 67,000 frtot, Csuppon György szombathelyi kanon. 30,000 frtot, Török József kanon. 15,000 frtot hagyományoztak; Szily János püspök pedig épületet emelt s 3754 frtot adott.

Keszthelyen Fehér György prépost 100,000 frtot alapította az árvák nevelésére, miből csak pár évig részesültek a keszthelyi árvák, mert szerencsétlen kezelés folytán e pénz elveszett.

A veszprémi Davidicumra Zsolnai Dávid fölszentelt püspök, Hornyik János és Hertelendy Gáspár kanonokok 250,000 frtot adtak.

A zsolnai árvaházat Wurum József nyitrai püspök 250,000 frttal alapította; itt több, mint 80 árva neveltetik.

63. §. Visszatekintés.

Mindazon alapítványokat, melyeket az egyházi férfiak az oktatás és nevelés terén a haza oltárára letettek, elszámolni alig tudnók; ahol püspökség, káptalan vagy szerzetesrend van, tagadhatlan, hogy ott a kath. iskolák is bőkezűleg ápoltnak; igaza van Mendlik Ágostonnak: „főpapjaink korszakot képző jótékonyága oly szembeötlő, hogy mindenki nyilvánítja, hogy a jelen évtizedekben még több történik, mint 48 előtt.“¹⁾

Elfogltság nélkül állithatni, hogy világi nagyjaink, kiket az isteni gondviselés szintén megáldott földi javakkal, felényire se áldoztak annyit oktatási és nevelési czélokra,

¹⁾ IX. Pius és a magy. püsp. kar, életrajzgyűjtemény, Mendlik Ágost. Pécs, 1864. 6. l.

mint főpapjaink. Mégis van valami hasznuk azoknak a holt kezeknek. Ha püspökeink, s más egyházi férfiak az iskolaügy felvirágoztatására annyit nem áldoztak volna, a magyar nemzet közműveltségi tekintetben a legalantibb fokon nyomorogna.¹⁾

Az alapítók akarata szent és sérthetetlen; ez oly igazság, melyet a legkörmönfontabb jogtudós, használja bár fel álkodásainak minden érveit, sem képes megdönteni; mert ha valamely alapítvány tétetik, annak érvényességére, bevett szokás szerint az állami helybenhagyás is megkívántatik, mely állam természetesen csak oly alapítványokat acceptálhat, melyek közvetve vagy közvetlenül a közjóra czéloznak. Az állam pedig mindazon alapítványokat, melyeket az egyháziak az oktatás és nevelés előmozdítására tettek, szíves örömmel helybenhagyta mint olyakat, melyek az állam czéljait nem veszélyeztetik, sőt inkább azokat előmozditják, mert az állampolgárok kiképzésére irányozvák, pedig sokkal könnyebb értelmes, jól művelt alattvalókat kormányozni, mint bárdolatlanokat.

Ez alapítványokra és az ezek által keletkezett iskolákra a magy. kath. egyháznak tehát, minthogy ennek egyházi tagjaitól erednek azok, tulajdonjoga van; őt a tulajdonjog szentségének sértése nélkül azokból kiszorítani nem lehet. Ez természetes is. Mert ha az elődről valami birtok az utódra átszáll, ez ép oly jogos tulajdonosa a birtoknak, mint az előd volt. Így vagyunk a kath. iskolákkal is. Azokat a magyar püspökök, az egyháziak alapították, s örökségkép utódjaikra szállottak azok át, tehát azokra ezek is tulajdonjoggal birnak.

¹⁾ „— főpapjaink a költséges háztartás mellett a jótékony célra adakozók közt minden időben az első helyen állottak. Ha ők nem áldoznak, úgy sokkal kevesebb főgymnasium van Magyarországon“ írja helyesen a M. A. 1870. 77—3067 sz. apr. 5.

Következőleg a magyarországi kath. iskolák azon czim-nél fogva, hogy azokat a magyar kath. egyház alapította, a magyar kath. egyháznak elidegeníthetlen tulajdonát képezik.

Ennyit tett az egyház, különösen a magyar kath. egyház az oktatás és nevelés terén!') Nem hagyhatjuk figyelmetlenül, amit egyik napi lapunkban az egyház illetén érde-meinek méltánylásául olvastunk; oly szép gondolatok vannak abban letéve, hogy mi is örömmel vesszük át azokat soraink közé: „Amely tan Isten és felebarátaink szeretetére alapítva, oly üdvös eredményeket hozza létre, miként Krisztus vallása, — mely megszentesíté a családi tűzhelyet, az emberi méltóság érzetének érvényre emelésével az emberiség magasztos czéljainak elérését munkálta, mely az egység, egyenlőség nagy eszméjének csiráját ülteté az emberi kebelbe, mely a társadalmi élet minden hasznos intézményét felkarolta, a tudomány és művészet emeléséhez ismeretes mérvben járult, az oly tan, lehetetlen hogy teljes diadalt ne arasson, lehetetlen hogy előbb utóbb az összes emberiséget kebelébe ne zárja annál is inkább, mert minden jog és méltány alapját magában birván, az emberiség feladatának, végczéljának minden időben és korban megfelelő, és isteni intézményei úgy a földi jólét mint örök üdv erős oszlopai.“²⁾

II. A magyar kath. egyház 800 éves törvényes gyakorlata.

Minthogy napjainkban a kath. iskola-kérdés nevezetes jogikérdéssé nőtte ki magát, tulajdonképen az „enyém és

¹⁾ Mennyei, a kalocsai kath. tanítóképezde egykori igazgatója találóan mondja azért, hogy az egyház „soha sem volt ellenzője, vagy hátráltatója, hanem inkább gondozója s előmozdítója az anyagi művelődésnek. Mit tett általán a polgári művelődés érdekében a jelenkorig, mit tesz a jelenkorban, s mit tehet még — minden előttünk fekszik. Ne tagadja el hát senki, ne vegye el senki tőle az ifjuság nevelésére nyert és szerzett jogát: és legyen e jogának ne csak szenvedőleges, hanem tetteges gyakorlatában.“ Mennyei: Nevelés- és tanítástan, I. k. 40. l.

²⁾ Szabad Egyház 1869. 134. sz.

tied“ fogalmainak meghatározása forogván szőnyegen, egyes idevágó jogi tételek felhozását és alkalmazását nem lehet, nem szabad mellőznünk, mert bizonyos tekintetben ezek képezik a kiinduló pontot, melyből értekezésünk fonalát tova szőjük.

Ismét egy ily praegnans jogi tétellel találkozik alábbi sorainkban az olvasó.

A magy. kath. egyház iskoláihozi jogának nem csak öntudatával birt, de azt már nyolczszáz éven át szakadatlanul gyakorolja is.

64. §. A magy. k. egyház e jogának öntudata.

A magyar kath. egyház az általa alapított iskolákat azok alapítása idejétől fogva mindig sajátjának tekintette, s ilyenül tudta azokat az állam is.

Sz. István hazánkban püspökségeket alapítván, azok mellett egyidejűleg iskolák keletkeztek, melyeket egyházunk már akkor tulajdonaiúl ismert; s így méltán mondhatjuk, hogy az egyháznak azon gyakorlata, melynél fogva az általa alapított iskolákat sajátjaiúl veszi, sz. István idejéig vihető vissza.

800 év óta él a magyar kath. egyház kebelében azon öntudat, hogy az általa emelt iskolákhoz másnak nincs köze; és csakugyan méltánytalanok lennénk a magyar állam iránt, ha arról akarnók vádolni, hogy az a magyar kath. egyháznak iskoláihozi tulajdonjogát — kivéve a legujabb időket, — valaha komolyan kétségbe vonta volna.

Usus facit legem; a szokás törvény.

Ez elfogadott jogigazság.

A magyar kath. egyház 800 év óta gyakorolta iskolái fölötti tulajdonjogát; 800 év óta a magyar állam a kath. iskolákat ugy tekintette, mint a magyar kath. egyház tulajdonait.

Tehát nyolczszáz éves szokás szól a magyar kath. egyház mellett.

Ily nagykorú szokás pedig csak elégséges arra, hogy az törvénynek tekintessék.

Következőleg a magyar kath. egyház e nyolczszáz éves gyakorlata csakugyan törvényes gyakorlat.

A magyar hazában nincs is tulajdonos, ki birtoka feletti tulajdonjogának bebizonyítására ennyi évszázadokra hivatkozhatnék.

Csak a magyar kath. egyház mutathat iskolái iránti tulajdonjogának nyolczszáz éves folytonos gyakorlatára.

65. §. E 800 éves joggyakorlat történelmi példái.

Ecclatans bizonylataink vannak arra, hogy a magyar kath. egyház ezen nyolczszáz éves törvényes tulajdonjogával mindenkor élt.

Tulajdonjogával akkor mondatik a tulajdonos élni, ha birtokával saját belátása szerint szabadon, minden másnak beavatkozása nélkül rendelkezhetik.

A magyar kath. egyház mindig szabadon rendelkezett iskoláit illetőleg. Az állam nem igen avatkozott be.

Kezdjük az Arpádok korszakánál.

A csanádi iskola vezetését Walther bakonybéli szerzetesre sz. Gellért püspök bizta, s nem az állam.

Székesfehérvárról Henrik altanítót is Csanádra a sz. püspök hitta, s nem a vármegye.

Bonipert első pécsi püspök küldött Franciaországba a carnoti püspökhöz könyvért, mely az oktatásnál kézikönyvül szolgálandott; tehát a püspök jelölte ki a használandó könyvet s nem a városi hatóság.

Egyházunk tehát az ő iskoláival már az első korszakban úgy intézkedett, mint a tulajdonos szokott az ő tulajdonával intézkedni. Az egyház alkalmazta a tanítót, az egyház

szabta meg a tankönyvet; azaz egész otthonossággal rendelkezett ez ügyben, melyet az állam is egészen az egyház belügyének, házi ügyének tekintett; az állam bele is nyugodhatott az egyház ilyenmő intézkedéseibe, mert azok neki is közvetve javára voltak irányozva.

Nézzük a vegyes uralkodók időszakát.

A pozsonyi iskolának igazgatója a pozsonyi plébános volt, mert történeti bizonyítékunk van arra, hogy pl. 1302. és 1348. a tanítót ott a plébános tartozott ellátni a szükségeseikkel; ha kötelessége nem lett volna, bizonyára nem is gondoskodott volna tanítójáról; mindenki pedig csak azt köteles a szükségesekekkel ellátni, ki kozzá tartozik. Ez tulajdonosi rendelkezésre mutat.

1309-ben Gentilis bibornok és Tamás esztergomi érsek által tartott zsinaton az iskolaügy is tárgyalatott anélkül, hogy a magyar állam beleszólt volna; kétségtelen, hogy ha e zsinat oly tárggyal foglalkozott volna, mely az ő jogkörébe nem tartozott volna, a magyar állam közbevetette volna magát; minthogy pedig ilyesminek nyomára nem akadunk, tagadhatlan, hogy az állam is elismerte a zsinat illetékességét a tárgyalások rendjébe vont iskolaügyre nézve.

A pécsi academia a pécsi püspök, a budai pedig a budai káptalan gondja alatt állott; aki pedig valami dologra gondot visel, azon dolog hozzátartozónak tekinthető; különben e két akademiát, melyeket Lajos és Zsigmond királyaink alapítottak, világiak felügyeletére bizhatták volna.

A pozsonyi vagy istropolisi iskolába Vitéz érsek hitta meg a tanítót a külföld tudósai közül; ha ezen intézkedés nem hozzá tartozott volna, nem is vállalkozott volna arra Vitéz.

Az e korszakbeli esztergomi iskola igazgatása, amint az 1397. *visitatio canonicából* láthatni, az olvasó-kanonok hivatalával volt összekötve; az iskolák fölötti igazgatóságnak valakirei ruházása szabad rendelkezést tételez föl; a *visitatio*

canonica, tehát az egyházi hatóság nevez ez iskolához igazgatót, vagyis szabadon intézkedik vele. Ezen iskolát fényre emelte a már többször dicsért Vitéz esztergomi érsek az által, hogy itt is a legjelesb külföldi tudósokat alkalmaztatta tanítókul, mely körülmény ismét az érsek szabad rendelkezése mellett bizonyít, kiki pedig csak oly dologgal rendelkezhetik szabadon, melyhez joga van.

A nagyváradi iskolára nézve 1374. Benedek püspök egyházmegyei látogatása alkalmával intézkedik.¹⁾ E püspök is jogszerűen csak arról intézkedhetett, mi hozzá tartozik.

Tehát e korszakban is a magyar kath. egyház keze az ő iskolái körül nem volt megkötve; e korszakban is egyházunk az ő iskoláiba igazgatókat rendelt, iskolái tanítóinak szükségéről gondoskodott, ha itthon alkalmas tanítót nem kapott, utána nézett a külföldön és onnan hozott; canonica visitatióban, zsinataiban az iskolaügyről intézkedik. Mindez azt mutatja, hogy a magyar kath. egyház e korszakban is az ő iskoláiban úgy forgolódott, mint aki teljes tudatával bir annak, hogy ő otthon van. És nincs bizonyítékunk arra, hogy a magyar állam a magyar kath. egyházat ezen tudatában, és e tudatnak gyakorlatában háborgatta volna.

Köszöntsünk be a harmadik időszakba is.

A pesti egyetemről már maga az alapító szabadon intézkedik, midőn alapító oklevelében nyíltan kijelenti, hogy azt a kath. vallás ügyének előmozdítása végett alapítja; továbbá midőn kimondja szintén az alapító okmányban, hogy ha idővel jónak fog láttatni az egyetemnek más városbai áthelyezése, arra előleges beleegyezését adja. Ime az alapító már maga szabadon intézkedik az egyetemmel, mint tulajdonával. Mária Terézia is levelében, melyben az egyetemnek Budárai

¹⁾ Cod. Dippl. T. IX. vol. IV. p. 605.

áttételét elrendeli, elismeri hogy annak nem az állam, nem saját, hanem a kath. egyház javait adományozta. Ezen egyetem ügyei az esztergomi sz. székhöz tartoztak, a tanárok mindig katolikusok voltak; — ha ezt a kormány nem is observálta mindig, de a magyar kath. egyház mindenkor erőlyesen föllépett az egyetemnek, mint oly intézetnek kath. jellege mellett, melyhez neki elvitázhatlan joga van.

A győri, kassai, nagyvárad, pozsonyi és zágrábi akadémiákra nézve is egyházunk mindig függetlenül gyakorlá tulajdonjogát, mert a nevezett intézetek igazgatása és tanári személyzetének meghatározása mindig az illető egyházfő jogköréhez tartozóul ismertetett el, ki is illetően jogkörében mindig függetlenül az államtól, az alapító oklevelek értelme szerént járt el.

Egyházunknak ily szabad rendelkezési jogával találkozunk az egri, nagyszombati, pécsi, rozsnyói, szathmári, szombathelyi és temesvári lyceumaink körül; ezeket is az egyháziak alapították, s fen is tartották maguknak és utódaiknak az azok körüli szabad intézkedhetést; s amint az olvasó tudni fogja, az utódok e jogukat feladni nem is szokták.

Hogy azon gymnasiumokban, melyeket egyházunk alapított, a szabad rendelkezhetési jogával a magyar kath. egyház mindig élt, bővebb bizonyításra nem szorúl, mert mindegyikünk saját tapasztalata után is tudni fogja, hogy azon kath. intézetekben, melyekben a tudományos pályára magát kiképezte, az állam felügyeleti jogán kívül semmi másféle intézkedést nem gyakorolt.¹⁾

A magy. kath. egyház tehát az általa alapított iskolához tulajdonjogát 800 éven át mindenkor függetlenül

¹⁾ A kath. egyház óhajtja is, hogy az állam e felügyeleti jogával éljen: „Wir wollen, írja Ronald lyoni biboros érsek 1843. az academia igazgatójához, dass die Erziehung der Jugend unter der Überwachung der Civilvorstände stehe.“ Der Katholik, 1843. Dec. Beilag. p. 49.

gyakorlá ; ugy tekinté magát, és az államtól is ugy tekintetett, mint azok jogszerű, törvényes tulajdonosa.

66. §. E jog gyakorlata 1848-ig.

Azonban, minthogy napjainkban a magyar kath. egyháznak iskoláihoz tulajdonjoga nem ritkán kétségbe vonatik, czélszerűnek véljük az olvasó figyelmét egyházunk történelmének elfogulatlan lapozgatására felhívni.

Magyarország e század közepéig felekezeti állam volt ; a kath. egyház vallása volt az ugynevezett religio dominans, uralkodó vallás ; a kath. egyház vallása volt a magyar állam vallása.

Hogy e körülmény a magyar kath. egyháznak erkölcsi hasznára vagy kárára szolgált-e, az ezuttal értekezésünk keretébe nem tartozik.¹⁾

A magyar felekezeti állam, azaz a magyar kath. állam mint ilyen lételének és szabadságának garantiáit abban birta, hogy minden törvényhozásait s intézményeit az uralkodó kath. vallás szelleme hatotta át.

A magyar királynak az apostoli czimnél fogva kötelességében állott a többi közt a magyar kath. egyház tanintézteit fejedelmi pártfogásában részesíteni, azok virágzását előmozdítani, s azok specialis jogait a lehető megtámadások

¹⁾ „Az uralkodó egyház kiváltságától én nem könnyes szemmel búcsuzom ; sokkal bántóbb volt az másokra, mint hasznos egyházunkra. Ha egyeseknek esetleg személyes előmenetelére szolgálhatott is, az egyetemnek, vallásunknak ártalmára vált. Mert ezen uralkodás (a mennyiben az volt) éppen nem volt olesó, az kötelezettségeket vont maga után, melyek a catholicismus tekintélyére, méltánylatára és virágzására nem voltak kedvező hatással. A kötelezettségek t. i. moralisak és így határozottan körülírhatók nem levén — tág kaput szolgáltathattak alaptalan gyanúsításokra, és egyházunkat a kormány szolgálatában állónak tüntethették elő. Innen nyeri egyik magyarozatát a világi hivek között a vallási kérdések körül azon tartózkodó magaviselet, — mely már majdnem indifferentismussá volt kinövendő Azon kiskorúság, melyben a

ellen védeni. Az állam is elismerte mindig ünnepélyesen a magyar kath. egyháznak az általa alapított tanítézetekhez tulajdonjogát, s ezek mellett az egyéb kath. tanodák- és intézetekrei vezetési és igazgatási befolyását.

A magyar kath. egyház viszonzásul elismerte az állam superinspectionalis, főfelügyeleti jogát, mely hogy miben állott, olvasóink tudni fogják; és ennek elismerése mellett az államnak mint kath. államnak egyrészről, s mint az apostoli király végrehajtó közegének másrészről, némileg együttes befolyást is engedett a kath. iskolákra, s karöltve haladott vele azok emelésére való törekvésében.

Egyházunk támaszkodva az apostoli király előbb rajzolt fővédnökségére, nem akart azon lehetőségre gondolni, hogy a magyar államot képviselő kormány visszaélni is tudjon egykor azon befolyással, melyet azzal, mint imént irtuk, némileg megosztott; amire azonban egyházunk nem remélt számítani, bekövetkezett; mert a magy. államot képviselő kormány, különösen az utóbbi száz év alatt az apostoli király jogainak örve alatt sokszor túlkapott, mely visszaélést egyik okául tartjuk annak, hogy időnkben a kath. egyháznak saját iskoláihozi joga oly gyakran és oly könnyen megtámadtatik.

Mindamellett egyházunk államvallási méltóságát, jogait és önállását e század közepéig országos törvényeink századról

kath. egyház hivei a létező szervezet szerént tartattak, illetőleg azon gyámság, melyet a tisztelendő clerus az egyház világi érdekeit is illetőleg gyakorolt, míg egyrészt a kath. hivek érdekelttségét a fagypontra szállította, — az egyház szolgálira sem termett áldásos gyümölcsöt, mert a hatalom kizáró kezelésével járó gond és küzdés terhén felül minden viliumot — ha eszéval élhetek — kívülről úgy mint talán belülről is az egyház szolgálai felé terelt volt. Levétvén tehát az uralkodás kiváltságának gyűlöletet gerjesztő, sárral jól megdobált, különben sem melegítő palástját, elhull vele az alkotmány és szabadság iránt buzgó kebelt sértő, érintettem feltevések nyomasztó hatása.“ Sok nyomós igazság fekszik Kubinyi Rudolf kir. kamarásnak a rozsnyó-egyházmegyei világi katholikuskok ez évi febr. 1-én tartott gyűlésén mondott eme szavaiban. Sz.

századra olyannyira biztosították, hogy még a forradalmi fualmak mellett alkotott 179% törvényekben is kimondatott a protestans autonomia újabb biztosítékainál, hogy azokat „a róm. k. egyház rövidsége és sérelme nélkül“ kell venni és érteni.

Az iskolaügyet érdeklőleg a magy. kath. egyház azon jogokat és szabadságot, melyek sértetlen épségbeni megtartására és megvédésére minden koronázott magyar királynak első helyen kellett ünnepélyesen megesküdnie, annyira birta és gyakorolta, hogy az államot képviselő kormánynak is tulajdonkép ő adott közegeket fölügyeleti jogának gyakorlatára, a mennyiben a kerületi tanulmányi főigazgatók a kath. egyház papjaiból választattak ki.

Igy állott a kath. iskolaügy e század feléig, tulajdonkép 1848-ig. A felhozottak kétségtelenné teszik azt, hogy ez időig a magyar kath. egyháznak saját iskoláihozi ősi joga az állam által is elismertetett.

67. §. E jog gyakorlata 1848 után.

Az 1848-iki XX t. cz. kimondta a vallások egyenjogúságát, mi által megszűnt az uralkodó vallás és bevett vallások közti megszokott különbség.

A magyar állam e törvény következtében megszűnt felekezeti állam lenni, ugynevezett jogállam lett, melynek fogalma szerint az államban létező vallásfelekezetek a törvény előtt egyenlőknek, vagy jogi műszóval élve egyenjogúaknak tekintetnek.

Az ekként jogi állammá lett magyar állam lételének és szabadságának garantiáit a vallásfelekezetek irányábani kölcsönös szabadságban, az állami és vallási érdekek különválasztásában birja; mi szükségképen maga után vonja a kath. egyház uralkodói czimének s magyar államvallási méltóságának feladását, — mit melleleg megjegyezve — a kath.

egyháznak nincs is oka sajnálnia, mert manap az államvallás szónak azon értelme van, hogy azt az állam kedve szerént fosztogathatja; példa rá legujabban Olasz- s Spanyolhon.

E jelleg-csere tagadhatlan ugyan; ¹⁾ de azért a király és uralkodásra hívott családja még mindig a kath. egyház hive; Magyarország 8—9 millió lakósa vallja még mindig a kath. hitet; tehát az ország lakóinak nagy többsége e hitcsaládhoz tartozik. E nevezetes körülmény folytán mind a méltányosság mind a jogszerűség szempontja amellett szól, hogy a magy. kath. egyháznak a 48-iki említett t. cz. életbeléptetése után is iskoláihozi tulajdonjogának sértetlen élvezetében meg kelle maradnia.

Vegyük először is a méltányosság szempontját.

A vallások egyenjogusításának törvényesítésével a magyar kath. egyháznak az ő jogkörébe tartozó dolgokra nézve az állam által oly szabad rendelkezhetése ismertetik el s emelteszik törvényi jogerőre, milyen szabad rendelkezhetés egyéb vallásfelekezeteknél a jogkörükbe vágó dolgokra nézve már előbb törvényszerű gyakorlatban volt, s jelenleg is van.

Egyéb vallásfelekezetek 48 előtt és 48 után is iskoláikkal — mint jogkörükbe tartozókkal — szabadon intézkedhettek, iskoláikhozi tulajdonjogukat mai napig se adták föl; a következetes méltányosság, melyet a 48-iki törvények pártatlan igazságosságából nem nehéz leszármaztatni, hozza

¹⁾ Korunk vezéreszmjének a szabadságnak követelményei: az önkormányzás, a tudomány- és vallásszabadság, s a jogállam. Habár ez eszmék nevében a legszentebb jogok és igazságok lábbal tiportatnak; habár a szabadság álarca alatt gyakran a legnagyobb zsarnokság üzetik; habár a szabadelvűséggel számtalan visszaélés történik, melyek az önállóságot, a szabad önelhatározást, a családi jólétet s az egyház békéjét egyaránt fenyegetik: mégis a kath. egyház hivatva van az eszmék emez áramlatában, a század eme nagy szellemi forrongása közepett, birói szavával az igazat a tévelytől megkülömböztetni, a józan szabadelvűség irányát és határait kijelölni, mert a józan szabadelvűség az egyház tanaival megfér. Sz. E. 1870. 27. sz. febr. 4.

magával, hogy a magyar kath. egyház is az ő iskoláiban — mint jogkörébe tartozókban — ezután menten minden kormányi beavatkozásoktól szabadon, oly szabadsággal, mint prot. atyánkfiai, intézkedhessék.

A jogi szempont is a magyar kath. egyház részén áll.

Egyházunknak saját iskoláihozi jogai valamint 1848. előtt főállottak, ugy jelenleg is valósággal és tényleg főállanak. Akinek a rendezett törvényhozás eljárásáról egészséges fogalma van, aki az összes ujabbkori törvények szövegezésének megtekintésére egy kis gondot fordít, az tudni fogja, hogy csak oly törvényes jogot lehet megszüntnek tekinteni, melyet ujabb törvény formászerűen megszüntnek, nem létezőnek jelentvén ki, ellenében ujabb jogot alkot. Így például a zsidók emancipatióját kimondó egyenjogusításnak törvénybe ígtatásánál az illető törvénycikk utolsó pontjában kimondatott, hogy „minden ez uj törvénynyel ellenkező eddigi törvény, rendelet vagy intézmény megszünttetetik,“ különben is általánosan elfogadott jogi elv lévén, hogy a törvény csak törvényhozás útján, törvény által szűnik meg.

Hazánk eddig szentesített törvényeiből senki sem fogja kimutathatni, hogy egyházunknak az ő iskoláira való törvényes jogai ujabb törvény által megszüntek volna létezni.

Egyházunknak saját iskoláihozi tulajdonjoga még most is főáll, ezt kívánván — mint láttuk — az egyenjogusításból folyó méltányosság és jogszerűség kellő figyelemre méltatandó szempontjai.¹⁾

A magyar felekezeti állam magyar jogi állammá változván, azon jogi viszony sem maradhat meg, mely a volt magyar felekezeti állam és a magyar kath. egyház közt létezett; változván az állam helyzete az egyház irányában, az egyház

¹⁾ Találón írja a Religio: „Ha a jogelv élelve a társadalomnak, lehet mondani, hogy a tulajdonjog életkérdés az egyesekre szintugy, mint az államra nézve.“ 1867. I. félév, 14. sz.

helyzetének is változni kell az állam irányában. E szükséges változás folytán a magyar kath. egyház a magyar jogállammal szemben az egyházi autonómiát állítja föl, vagyis az egyházi életnek olyan szervezetét, mely egyrészt az államnak biztosítja az azt jogszerűleg megillető felügyelői hatalmat, melynél fogva az állam az autonomicus egyházi életnek az ő érdekeit netán veszélyeztető nyilvánulatait visszaszoríthatja; másrészt pedig azt garantirozza, hogy a más vallásfelekezetek törvényileg biztosított kölcsönös szabadsága és joga a kath. egyház túlsulya által nem veszélyeztetik.

Az autonomia a magyar kath. egyháznak saját belügyeiben, hová iskolái is tartoznak, szabad intézkedhetést biztosít az államnak előbb jelzett felügyelete alatt.

68. §. E jog a szabad vallás-gyakorlat szempontjából.

Világosítsuk meg e tárgyat a szabad vallás-gyakorlat szempontjából is.

Mint láttuk, a magyar állam jogállam; s mint ilyen egyik vallásfelekezethez sem tartozik s nem is feladata a vallás ügyeivel foglalkozni. A jogállam fogalmával, a szabadság lényegével ellenkezik s a lelkiismereti szabadság megsértésével jár az, ha a jogállam bármely vallás ügyeibe avatkozik, szolgáljon bár e beavatkozás akár javára, akár kárára a vallásfelekezetnek; minden törvényesen létező testület, tehát a vallásfelekezetek is az állam egyenlő felügyelete alatt állván, igényelhetik a törvény egyenlő oltalmát.¹⁾ A vallásfelekezeteknek ezen egyenjogusításából a jogállammal szemben önkényt következik, hogy az állam a

¹⁾ Így van ez Amerikában is. „A vallási alaptványokat nemcsak egyesek fosztogatási vágya nem érintheti, hanem a kormány hozzányulásának lehetősége is kizáratik. Az amerikai kormányok minden vallási társulatnak védik jogait anélkül, hogy azok belső fegyelmébe bármikép avatkoznának“ írja England charlestoni püspök. Religio 1869. I. félév, 2. sz. 20. l.

vallásfelekezeteknek, az egyházi kötelék határain belül, vagyis az egyház saját belügyeiben, hova az iskolaügy, azaz hiveinek oktatása és nevelése is tartozik, teljes határozási, intézkedhetési szabadságot tartozik engedni annál is inkább, mert már a felekezeti állam is biztosította egyházunknak saját belügyeiben szabadságát.

Ugyanis az 1608-iki koronázás előtti 1. törvénycikk mondja:

„*Ut Religionis exercitium ubique liberum relinquatur. Nec quisquam omnium in libero eiusdem usu, ac exercitio a quoquam impediatur.*“ E törvénycikk a vallás gyakorlásának szabadságát mindenütt — *ubique* — tehát az iskolában is biztosítja.

Ugyanezt olvassuk az 1622. 2. t. cz. 12. §.; ugyszintén az 1638. 1. t. cz. 7 §.; nem különben az 1647-iki 5. t. cz. 5. §-ában.

Az 1723-iki 3. t. cz. így szól:

„*Sacratissima Caesarea et Regia Maiestas, universorum fidelium Statuum et Ordinum Regni, Partiumque eidem annexarum, omnia tam Diplomatica, quam alia quaevis Jura, libertates et privilegia, immunitates, praerogativas, legesque conditas et approbatas Consuetudines clementer confirmat et observabit: §. 1. Pariterque Successores, legitime coronandi Ungariae et Partium eidem annexarum Reges, in iisdem praerogativis et praemissis immunitatibus et legibus, Status et Ordines regni Partiumque eidem annexarum, inviolabiliter conservabunt. §. 2. Quas et quae praeterea Sua Maiestas Sacratissima, per suos cuiuscunque status, gradus et conditionis, observari faciet.*“

E törvénycikkben a király megígéri, hogy mind ő, mind utódjai, mind övéi, a többi között az országban létező Statu-sok jogait, kiváltságait stb. sértetlenül megtartandják; hogy e t. cikkknél nem lehet nem érteni az egyházi statust is, bizo-

nyos; tehát ennek jogait is, következőleg iskoláihozi jogait is a király megtartani és megtartatni igéri, mely törvénybe igtatott királyi ígéret által azokat ünnepélyesen elismeri.¹⁾

Az 1790-iki 26. t. cz. 11. §-ában ez áll:

„Evangelicis utriusque Confessionis, penes conditae hac ratione ac perpetuo duraturae Legis provisionem, circa liberum, Religionis suae exercitium, conservationem item templorum scholarum et Parochiarum suarum, nec non foundationum omni ratione securis redditis, pro amplius confirmanda inter illos ac Rno-cath. Religionem profitentes Regnicolas pace et concordia statuitur: ut quoad proprietatem dictorum templorum, scholarum, parochiarum et foundationum status possessionis actualis utrinque pro cynosura ea ratione adsumatur, ut foundationes Catholicorum pro Catholicis, Evangelicorum autem pro Evangelicis deinceps convertantur.“

E törvényzikk hozói a nemzet javára irányzott mély belátásuknak adták szép kinyomatát, midőn a vallásfelekezetek közti béke biztosításának szempontjából az alapítványokra nézve a status quo-t vették kiindulási pontul, világosan elrendelvén, ut foundationes Catholicorum pro catholicis, evangelicorum autem pro evangelicis deinceps convertantur.

Mint az idézett törvényzikk szövegéből láthatni, az 1790-iki országgyűlés magának az ott szőnyegre vitt alapítványi ügy fölött sem fölügyeleti, sem ellenőrizeti, sem intézkedhetési jogot nem tartott fön.

Ekként kezeltettek, a kormány felügyeletét is nélkülözhetve, napjainkig az iskola-alapítványok; törvény által volt megszabva e kezelés, melyet az absolutismusra épített 50-es évek sem sértettek meg.

¹⁾ „Én ugyan saját egyéni meggyőződésemenél fogva, melyet ha protestans vagy zsidó volnék is, vallanék, az egyházi javakat ép oly sérthetlen- és megtámadhatlanoknak tartom, mint akármely gróf vagy más birtokos magán javait“ mondja Fatér M. a M. A. 1870. évi 12. számában. Sz.

Az 1790—1-iki 23. t. cz. pedig így hangzik:

„*Maiestas Sacratissima ut supremus Ecclesiarum patronus, ecclesias Dei in suis iuribus conservabit, et fundationes cuiuscunque nominis ad mentem fundatorum, administrari faciet.*“

E törvényczikkben megczáfolhatlan világossággal a következő két sarkalatos elv nyert kifejezést:

Először is, hogy a kath. alapítványok, legyenek azok egyházi, iskolai vagy bármiféle humanus czélokra rendelve, az alapítók által tervelt rendeltetésüktől semmi körülmények között, és semmi szín alatt el nem fognak vonatni.

Másodszor, hogy ezen kath. alapítványok, mi egyébként már az 1715. és 1723-iki törvényekben is körülírva volt, a király saját személyes felügyelete alatt kezeltetnek, s a törvényhozás rendelkezésének tárgyát nem képezik.

Ha ezen orsz. gyűlés a kath. alapítványok fölötti rendelkezést jogai közé számította volna, e jogát az idézett t. cikkben bizonyosan fentartotta volna.

Ki sem mondhatja tehát, hogy a magyar kath. egyház iskoláihozi jogának védelmében a törvényen kívül áll.¹⁾ A magyar kath. egyház szemben a jogi állammal szabadságot követel, nem kíván szabadalmakat, kiváltságolást; volt idő, midőn a kiváltságolást hálásan fogadta, hanem élni, boldogítani tud anélkül is; a törvény alkalmazását sürgeti csak.

A mondottakban — mint figyelmes olvasónk észrevehette — egyházunknak saját iskoláihozi tulajdonjogát a val-

¹⁾ „A kath. egyház, mint jogi személy, pusztán természetjogi szempontból is a köztörvény pajza alatt állván, mindazon előnyökre jogosítva van, melyekkel más, a magyar államterületen létező társulatok dicsekszenek. A 48-iki törvények által uralkodó vallás lenni megszűnt ugyan, de azért törvényen kívül nem helyeztetett. Kiváltságos helyzete a közös szabadságba, mely előtt még a nemzetgyűlésnek is meg kell hajolni, olvadt. Javait ép oly joggal birja, mint a más vallásfelekezetűek a magukét.“ Dr. Schlauch M. Á. 47—3037. sz. 1870. febr. 27.

lás szabad gyakorlatának szempontja mellett más oldalról is megvilágítottuk, mit különben a tárgy fontossága is megérdemel.

69. §. E jog szemben holmi külső segélyezésekkel.

A közlöttekől kiki láthatja, hogy a magy. kath. egyház az általa alapított iskolákat azok alapítása óta, tehát már több századon át mint független tulajdonos birta, saját áldozataiból föntartotta, és a hívő sereg levetközvéen harczias szellemét, a szelidebb erkölcsök és az iskolaügy iránt mindinkább érdeklődni kezdett; és csak így találunk lassanként némi segélyezés nyomaira, melylyel az egyház intézetei istápoltattak. Sőt az oktatás- és nevelésügy lassanként némi országos részvételnek is kezdett örvendeni; ilyesmit sejthetünk ugyanis Szilágyi Mihálynak már egyszer említett, 1458. jan. 24-én kiadott decretumából, melynek 10-ik cikkében az iskolai tanulók a vámok, tizedek és minden ilyféle terhek alúl fölmentettek.

Ám az ily segélyezés csak gyéren, szórványosan s úgy szólván elvétve mutatkozott; s mint Bencze J. helyesen megjegyzi: „e segélyezés soha sem volt vételár, melyen az egyház iskolái a tanuló-egyház tagjaira, vagy collective a községekre származtak volna.“¹⁾

Mindamellettt távul van tőlünk azt állítani, miutha a magy. kath. egyház egyik másik hívének a vallás vagy iskolaügy emelésére tett adományozását kellőleg nem méltányolta volna; a magy. kath. egyház az ily tettek iránti elismerésül az adományozónak az egyházi vagy iskolai ügyek vezetése körül bizonyos befolyást, kiváltságokat szokott engedni; mely engedmény azonban csak oly szeretetteljes viszonzásul vehető, melynél az egyház iskolái iránti tulajdonjogáról soha sem mondott le.

¹⁾ Kalauz, 1869. 34. sz. 540. l.

A magy. kath. egyház saját iskoláihozi tulajdonjogát egész napjainkig megtartotta; ennek elvitázhatlan bizonyosságát azon nem kicsinylendő körülmény szolgáltatja kezünkbe, hogy hazánk összes kath. elemi iskolái manap is az egyház igazgató fenhatósága alatt állanak, és közegei által kormányoztatnak. Iskolatörvényünk óta felmerült elközösítések jogtalan eljárásból eredtek, semmis érvényűek.¹⁾

70. §. E jog és a patronusok u. n. védnöki joga.

A kath. iskolák ügyébe többhelyütt az egyházi védnököknek — patronusoknak — is van beszólásuk.

A patronusoknak a kath. iskolai ügyekben beszólása azon időből ered, midőn a magyar állam még felekezeti állam volt, midőn tehát nálunk a kath. vallás az államvallás méltóságát bírta; akkor a felekezeti államnak jóakarata- és pártfogásáért, melyet néha-néha az egyház iránt tanusított, az egyháztól némi elismerés fejében holmi előjogokat nyert a kath. iskolák körül is a kormány. Innen eredt az állam patronatusa.

A világi tehetős urak, földbirtokosok gyakran kitűnő szolgálatokat tettek, vagy nevezetesebb áldozatokat hoztak az egyháznak, mi által ezek is az egyház védnökeivé lőnek, s nem ritkán a kath. iskolaügyek körül is szép befolyást és kiváltságokat biztosított számukra az egyház. Így a pécsi egyházmegyébe a két slavoniai esperesség valamennyi kath. iskoláiban b. Prandau Gusztáv földbirtokos viseli a kegyuri jogokat és terheket.²⁾

¹⁾ Poroszhonban nem oly gyakoriak az elközösítések mint nálunk; a Posen-Zeitung legalább írja: „A porosz királyi kormány az itteni városi hatóságnak nem engedte meg, hogy az eddigi felekezeti iskolákat közössékké alakítsa át. Emiatt a városi hatóság a cultusministerhez panaszt intézett, panasza azonban vissza utasított.” M. Á. 85—3075 sz. apr. 14. 1870.

²⁾ Schematismus Cleri Dioec. V-Eccl. 1869.

Találkoznak községek is, melyeket az egyház az ő iskoláira nézve bizonyos befolyhatással ruházott föl, viszonzásul azon áldozatokért, melyekkel azok a kath. iskolát ellátták.

Elismerjük tehát, hogy vannak kiváltságok, melyeket az állam, egyházvédnökök és községek is a kath. iskolák körül birtak, birnak és birhatnak; de nem kell felednünk, hogy e kiváltságokat jóval megelőzte a kath. egyház birtokjoga. A birtokjog, mint az előbb dicsért B. I. igen ügyesen és találóan megjegyzi, mindenkor régibb a birtokos által oszt-hatott előjogoknál.¹⁾ A kath. egyház iskolái már léteztek, létezniök kellett, midőn azokra az egyház az államnak, patronusoknak, és itt ott egyes községeknek némi, többnyire a tanítói kijelölésre vonatkozó befolyást engedett.

Ekkor távulról se gyanítá az egyház, hogy ezen engedményezett befolyásokból némelyek jogczimet formálnak majd az iskola birtokolhatására; ha ezt az illetők akkor mindjárt, mikor a befolyás nekik engedtetett, kijelentették volna, bizonynyára, mint Greuter tiroli pap és austriai képviselő az osztrák isk. törvényjavaslat fölötti részletes vita alkalmával mondá, az egyház visszautasította volna az e feltétel alatt adott ajándékot.

71. §. Iskoláink és a kath. czim.

Hazánkban a kath. iskolák a kath. egyház birtokát képezik; e birtok, mint fejtegetéseink fonalán láttuk, megilleti a magy. kath. egyházat már isteni küldetésénél fogva is, mert a kath. egyház az általa alapított iskolákat hitelvei értelmében és szellemében mindig templomai előcsarnokaiul tekinté, mert a lelkész a templomi oktatás alkalmával csak azt folytatja, mit már az iskolában megkezdett; az iskolában rakja le a keresztény tudomány alapköveit, s a templomban

¹⁾ Kalauz, Pécs, 1869. 34. sz.

folytatja az épület emelését, melyet aztán az élet, e gyakorlati tanító-mester tetőz be.

Az iskola a kath. egyháztól elválaszthatlan azon megdönthetlen igazságnál fogva, mert hazánkban a katolika egyház az ő iskoláit maga alkotta, azokat a szó szoros értelmében alapította nem csak akkor több századon keresztül, midőn majdnem kizárólag a tanító egyház, a papság tartotta fön azokat, hanem újabb idöben is, midőn az egyház hivei nagylelkű hozzájárulásával alapít új iskolákat; mert először jogi elvnél fogva: „res donata cedit in proprietatem illius, cui donatur,“ ¹⁾ s mert másodszor a kath. iskolák kath. jellegét nem a fentartási alap és mód minősége határozza meg, hanem — mert azonnal az alapítás első perczében, mint a templomok kiegészítő részei az egyházéi valának, melynek szellemében, fenhatósága alatt és közegei által kormányoztattak és kormányoztatnak.

Ismét csak a többször idézett nt. Bencze István úrral tartunk, midőn kimondjuk, hogy míg valamely intézet nem a kath. egyházé, addig az katolikusként nem is tekinthető; és ha katolikus, e czim bizonyosága szerént is a birtokjog a kath. egyházat illeti, mely egyedül osztogathatja a kath. czimet; a kath. egyház pedig e czimmal még soha mást fel nem ruházott, mint akit és amit tulajdonának lenni tudott és tartott.

Emellett bizonyít a kath. iskolák fölött intézkedő egyházi fenhatóság szakadatlan joggyakorlata, miről kissé előbb körülményesen is szöltünk.

Vannak, kik a kath. egyháznak iskoláira és különösen iskolai alapítványaira való tulajdonjogát azáltal vélik meg-ingathatni, hogy szoros jogi kutatás után a kath. alapítvá-

¹⁾ „Legyünk igazságosak“ Szalai Antaltól, Pécs, 1843. 44. l.

nyok között találtathatik oly természetű is, mely az államtól ered.¹⁾

Ha megengedjük is e lehető esetet, nem kell felednünk azt, hogy az állam eddig felekezeti, kath. állam volt; s nem akarjuk hinni, hogy a magyar felekezeti államnak jogi állammá történt átalakulása visszaható erővel birna, vagyis hogy a jogi állam azon adományozásokat, melyeket mint felekezeti állam iskolai czélokra tett, visszavonná, mert Cicero szerint is: repugnat recte accipere et invitum reddere. De különben is azon javak és pénzek, melyek ekkoráig a kath. egyház tulajdonát képezték, az elévülési jog és gyakorlat által is eo ipso a kath. egyházává váltak, melynek tagjai amugy is az állam polgárainak kétharmadát teszik.

A 17. és 18-ik század vallásmozgalmai után, mint a fönnebb idézett törvények is tanusítják, országgyűlési végzések, királyi resolútiók eldöntötték már, hogy a kath. iskola-alapítványok csak kath. iskolai czélokra fordíthatók.²⁾

„Ha szabadok akartok lenni, legyetek igazságosak“ mondá hazánk bölcse; mi is azt tartjuk, hogy a kath. egyház iskoláihozi jogának beismerésére csak pártatlan igazságszeretet kívántatik.

¹⁾ A jelenlegi magyar országgyűlés is kétségbe vonta a kath. egyháznak alapítványaihozi tulajdonjogát, s Hoffmann Pál képviselő indítványára egy 12 tagu bizottságra bízta az alapítványok jogi természetének megvizsgálását, mely bizottság tagjaivá lőnek Perczel Béla 261, Hoffmann Pál 264, Simonyi Ernő 246, Ghyczy Kálmán 241, Nyári Pál 240, Salamon Lajos 240, Vukotinovics Lajos 181, Horváth Mihály 180, Szlávay József 179, Török Dániel 179, Mihályi Péter 177, Győrffy Gyula 140 szavazattal. Sz.

²⁾ Paczolay János képviselő is a magy. képviselőháznak ez évi febr. 19-én tartott 125-ik ülésében elismeri, hogy az állam köznevelési felügyeletet gyakorolni jogosítva van, de ebből nem lehet következtetni, hogy mindazon adományok, melyek a nevelésügyre tétettek, az államé legyenek, mert azok azon hitfelekezeti, melyeknek nevelésére alapítottak.“ Sz.

72. §. Az egyháznak szabadsága iskoláiban.

A kath. egyház az ő iskoláiba elvitázhatlan tulajdonjoggal lép, melynek gyakorlatát tekintve az egyházat szabadság illeti meg.

Az egyház szabadsága alatt pedig értjük az egyház jogát, saját belügyeit saját elvei szerént elintézhetni úgy, hogy e tekintetben csak általános államtörvényeknek legyen alárendelve.

Az egyház e szabadsága nem kiváltság. A régiebb korban voltak az egyháznak kiváltságai, melyek a hitegységből önkényt támadtak. De e kiváltságoknak a különféle vallásfelekezetek föltünte és állami elismerése folytán el kelle évülniök, meg kelle szükségkép szünniök.

A kiváltságokat nem kell a szerzett joggal felcserélni, melynek megvédését szintugy igényelheti az egyház, mint bármely jogbirtokos személyiség.

Különbséget kell tenni az egyház szabadsága és az államtóli függetlensége közt. Az egyház szabad akar lenni saját belügyeiben, s nem akar független lenni azon ügyekben, melyek az államhoz tartoznak.

Az egyház e belügyei közé tartozik első sorban az iskola; ebben is tehát szabad akar lenni.

Az egyháznak e szabadságai igénye négyféle czimen vagyis okon sarkallik.

Ezek a következők:

Az első czim, hogy az egyház legelső föllépésekor is Istentóli küldetésére hivatkozott. A megbizást, melyet az apostolok az iskola irányában kaptak, kifejezik Krisztus Urunk e szavai: „Amint engem küldött az atya, úgy küldlek én is titeket“ ¹⁾ továbbá: „Elmenvén az egész világra tanítatok minden népeket“ ²⁾ Az Üdvözítő és az apostolok teljes

¹⁾ Ján. 20. 21. ²⁾ Márk 16. 15.

szabadságot élveztek az emberiség tanításában, ily szabadságot igényel az egyház is iskoláiban.

A második czim, melynél fogva az egyház e szabadságot követeli: az Európában fenálló egyetemes jogállapot. A mig csak fenállanak a történelmi és positiv jogok, kell hogy az egyháznak önkormányzási joga is elismertessék. Minden törvény elismeri a kath. egyháznak eme jogát. Az egyház — mint láttuk — iskolái iránt joggal bir; mig egyéb jogok a világon elismertetnek, addig ennek is fen kell állania.

A harmadik czim, melynél fogva az egyház e szabadságot követeli: az ész- és természetkövetelte önkormányzási jog. Minden jogalanynak jogában áll önmagát kormányozni, ezt teszi az egyház is az ő iskolái által.

A negyedik czim, melynél fogva az egyház e szabadságára igényt tart, abban áll, hogy az egyház illetén szabadsága minden egyes ker. katolikusként üggye.

Az egyházat a mondottaknál fogva tulajdonjoggal birt saját iskoláiban szabadság illeti meg.

73. §. Visszatekintés.

Általában véve a kath. egyház és annak iskolái között oly viszony van, mint az anya és leánya közt; az anya szereti leányát, mert e szeretetet maga a természet oltotta szívébe; szereti azért, mert ő annak anyja; a leány hálával viseltetik anyja iránt azon sok jóért, melyekkel az által elhalmoztatott. A legbensőbb szeretet viszonya kapcsolja össze az anyát és leányt. Ily benső viszony van az egyház és iskola közt is.

Mi pedig hazánkat illeti, a felhozott alaptörvényekből és az egyháznak nyolczszáz éves törvényes gyakorlatából azon meggyőződésre juthatni, hogy nálunk a kath. egyház nem csupán a szeretet viszonyára támaszkodhatik; hanem e mellett még egy más jogczimre is építheti azon igényeit, melyeket az általa alapított iskolák irányában fentart magának;

és e jogezim a tulajdonjogon alapszik, mely pedig a művelt világ közvéleményének ítélő-széke előtt szent és sérthetlen.

Maga Uralkodó fejedelmünk is 1869-iki ápril 24-én mondott trónbeszédjében hangsúlyozva ismeri el a tulajdonjog sérthetetlenségét.¹⁾ A tulajdonjog szentségét a becsületes politikának is el kell ismerni; „a kath. egyház tulajdonjogát, mondja a luth. Pulszky Ferencz a széchenyi választó-kerület választóihoz, oly sérthetlennnek és elévülhetlennnek tartom, mint bármely magán tulajdonjogot a hazában, és ez alapon bátran kimondom, hogy minden vallásnak tisztelője levén a kalocsai érsekség javadalmait ép oly jogosult birtoknak tekintem, mint a debreczeni vagy sárospataki collegiumok vagyonát, melyhez államnak semmi köze. Minden hitfelekezet idegen befolyás nélkül gyakorolja eredeti szabadságát vallás-erkölcsi ügyeiben.“²⁾

Az egyház alapítá a kath. iskolákat, tehát azok tulajdonát képezik; e tulajdona fölött már nyolczszáz év óta gyakorolja ugynevezett uri jogát vagyis birtoklási jogát;³⁾ nem bir ugyanis a magyarok történelme oly időszakot felmutatni, melyben az egyház e tulajdonjogát akár maga adta volna föl, akár az államtól e joga semmisnek nyilvánítottatott volna.

Volt ugyan idő, midőn egyes uralkodók az egyház e jogát megszorítani megkísérették; az egyház, mely fegyveres erő-

¹⁾ „Az állam a tulajdonjogot nem teremti, következőleg nincs joga azt lerontani.“ Religio, 1867. I. f. 14. sz.

²⁾ „Ami a törvény iránti tisztelet az egyesre nézve, az a jog tisztelete a törvényhozásra.“ A XIX. század uralkodó eszméi, Ötövöstől, II. k. 403. l.

³⁾ Pulszky főnnebb jelzett ígérétét az országgyűlésen be is váltotta, mert ez évi febr. 16-án Ghyczynek nézetét nem pártolva határozottan kimondá, hogy ha a törvényhozás a határozottan kath. tanulmányi alapra nézve intézkedéseket teszen, eo ipso államvallás alkottatnék; eddig u. m. csak az izraelita és kath. alap volt a kormány kezelése alatt, a többi felekezetekéi nem, a vallásszabadság követelménye, hogy ez alapokat a tulajdonos felekezeteknek adja át.“

vel nem rendelkezett, kénytelen volt e jogesonkitást tűrni, de abba helybenhagyólag soha bele nem egyezett. Az erőszak ellen Isten és a világ előtt mindig erélyesen tiltakozott.

Egyébként valahányszor az állam az egyháznak illeten jogába beavatkozik, azt szűkebb korlátok közé szorítani akarja, mindannyiszor jogellenesen cselekszik, s bűnös merényletet követ el az egyház ellen, mert azt olyan jogában támadja meg, vagy háborgatja, melyet ő neki nem adhatott.

Napjainkban inkább mint valaha ¹⁾ van az egyháznak e tulajdonjoga ostromoknak, megtámadásoknak kitéve; a támadók közül többen nem vonják ugyan kétségbe az egyháznak említett jogát, hanem azt mondják, meg kell az egyházat e jogtól fosztani, mert azzal élni nem tud; ez állításuk igazolásául azt hozván föl, hogy az egyházi oktatás és nevelés nem bir annyi előnyökkel, mint az állami oktatás és nevelés.

Ez állítás, illetőleg vád alaptalanságát kimutatni, a következő rész feladatául tűztük ki magunknak.

¹⁾ Jól mondja Dr. Schlauch: „A zsidók tulajdonjoga nem vonatik kétségbe. A szabadelvűség nimbusa Europa színe előtt foszladoznék. — A protestánsok javai nem is érintetnek. Nem ment még feledékenységre, hogy Bernáth 1868-ban az iskolatörvény tárgyalása alkalmával kardlapjára ütött. — A görögkeletinek nemzeti egyházi vagyona nem is említettik. Az idősbik Pitt egykor a Grenville ministeriumnak gunyorosan oda veté: „van valami a trón háta mögött, mi nagyobb, mint a trón maga“ — — — — — „Csak a kath. alapok ellen intéztetik a támadás.“
M. Á. 47. 1870. febr. 27.

IV. RÉSZ.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta.

A természetes ész belátja az ő józan világával, hogy minden dolog csak annyiban válhatik igazán értékesé előttünk, amennyiben azt valódi hasznunkra fordítjuk.

Igy vagyunk az oktatással és neveléssel is.

Az oktatás és nevelés csak akkor birand belbecscsel, értékkel előttünk, ha azt javunkra, hasznunkra alkalmazzuk.

Minden dolog csak akkor szolgál javunkra vagy kárunkra, ha azzal élünk, a vele-élés mikéntjétől függvén annak jó vagy káros volta.

Az oktatás és nevelés is hasznunkra vagy kárunkra válik, amint t. i. az helyesen vagy helytelenül kezeltetik.

Az oktatás és nevelés helyesen kezeltnek lenni mondatik, ha az észtehetségek és szivhajlamok összhangzatosan, hivatás- és czélszerűen fejlesztetnek ki; ellenkező esetben helytelen az oktatás és nevelés.

Az oktatás és nevelés az imént koczkáztatott „helyes“ minőnyre akkor számíthat legelőbb, ha azt vallásos szellem lengi át.

Könnyebb áttekintés végett itt két szempontot kell megfigyelnünk; először is a vallásos oktatást és nevelést

tekintve a társadalmat, s másodszor a vallásos oktatást és nevelést tekintve a tudományokat.

1. FEJEZET.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta tekintve a társadalmat.

„Aedificium non potest firmiter subsistere absque fundamento“ ¹⁾ mondja a pécsi megyei zsinat; „Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs“ éneklé már Berzsenyink. Ez állítások elsejét a természet, másikat a történelem igazolja.

A társadalom főnállása csak úgy van biztosítva, ha erős alapon nyugszik az; ily erős alap pedig egyedül a vallás, melyet méltán nagy-hatalomnak tekinthetünk. Népek azelőtt léteztek, és ott hová a ker. civilisatio világa még be nem hatott, most is léteznek alkotmányok és felelős kormányok nélkül, de vallás nélkül — bár ferde fogalommal — sehol és soha, mert vallás nélkül az emberi társadalom főnállása nem gondolható; valamint az embert anyja, úgy a nemzeteket, népeket a vallás neveli.

A vallások különféleségétől függ az eredmény is; és így „bármennyire becsülje is valaki a régi görögök és rómaiak előmenetelét, meg kell vallanunk, hogy valamint külső műveltségre nézve minden másokat meghaladtak, úgy a becsület és humanitás szempontjából az ókor minden népei közt a leghitványabbakul tűntek ki.“ ²⁾

Ennek ellenében méltán emeltetik ki a ker. vallás. „Egész polgárosodásunk keresztény. Amiben Europa népei nem ker. kortársaikat, sőt az ókor összes népeit fölülhaladák, mind a kereszténységre vihető vissza. A családtól kezdve föl azon magasabb viszonyokig, melyek világrészeket fűznek

¹⁾ Acta et Decreta Syn. dioec. V-Eccles. 1863. Tit. I. §. 3. p. 6.

²⁾ Danielik J. A történet szelleme. Pest. 1857. 42. l.

egymáshoz, ker. eszmék körében mozgunk. Minden civilisatio vallásos fogalmak alapjára van fektetve: ezeket meg nem dönthetni a nélkül, hogy velök együtt a civilisatio is el ne enyészszék, mely azokra emelkedett.“¹⁾ Ide vágólag mondja a derék Lubrich is Baur után: „az iskolának és egyháznak nem szabad egymást kizárniok, hanem eleven viszonyhatásban kell élniök. Nevelésre nézve nincs más üdv, mint Krisztusban; ki mást vall, fölvilágosultnak hiszi magát, de csak szánandó korlátoltságát, tévedését árulja el, melynek fogása nagyokat, merészeket mondani, hogy bámulják a szellemileg szegény tömeg, s a magához hasonló nyeglék.“²⁾

74 §. A vallásos oktatás és nevelés üdvös voltának elismerése szaktekintélyek által.

Dolgozatunk belbecsét véljük ez által emelhetni, ha igénytelenségünk érvelései helyett egyes munkák- és lapokból a vallásos oktatás és nevelés üdvös voltát föltüntető idézeteket koszorúba fűzve adjuk elő olvasóinknak, kik azokból önkényt megalkothatják maguknak a természetes és elmaradhatlan lehozást, mely munkálatunk e része feladatának előnyös megoldásával örvendeztet meg bennünket.

„Az ember lelkében benn rejlik a tökéletes emberlény eszménye, mely megfelel az ember ősmivoltának, ahogyan Isten kezdetleg teremté; tehát ezen emberi tökélyre való képesség tudatát kell, hogy az oktató-nevelés a gyermeknek kellőleg megadja, és őt annak megvalósítására előkészítse azáltal, hogy a jónak minden csiráit vagyis mindazon tehetségeket és képességeket, melyeknek rügyei Istentől keblünkbe oltva eleve ott szenderegnek, czélszerűen kifejtteni segítse.

Épen ezért, az oktatás- és nevelésnek, hogy céljának megfelelőhessen, vallás-erkölcsösnek kell lenni, mihez nem

¹⁾ B. Fötvös J. A. 19-ik század uralkodó eszméi. I. 359. l.

²⁾ Lubrich, Neveléstudomány, I. k. 2. r. 2. sz.

elég csupán a vallás ismeretével birni, hanem elodázhatlanúl szükséges azon érzelmeknek kifejlesztése is, melyeknél fogva az ember előtt Isten és vallás iránti kötelemek legyenek a legszentebbek; ugyanis a vallás azon kapocs, mely az embert Alkotójához és embertársához csatolja, a vallás alapja a polgári erénynek. Valódi vallásos érzület nélkül nincs ember-szeretet, nincs hazaszeretet, nincs fejedelem iránti hűség, nincs boldog családi élet. Földi életünk viszontagságteljes; oly eset is adhatja elő magát, hogy elhagyatottságunkban nem lelünk vigasztaló kebelre; ilyenkor a szenvedéseink között is hű barátként álló vallásos hit égi balzsamot hint bajokban kifáradt szivünkbe azt türelemre és odaadásra intvén; tehát a vallásos hit az ember boldogságának első conditio sine qua non-ja: ez tölt el reménnyel, ez serkent önbecsülésre, a jó gyakorlatára, a rossz elhagyására.“ ¹⁾

„A vallásosság és erkölcsösség elvei minden jó nevelés alapját teszik,“ írja Monjean a párisi Collége municipal Chaptal igazgatója; „a vallás a tanításban és nevelésben elkerülhetlen; ezt innét kizárni annyi mint azt elnyomni... Elszakítani a vallást a neveléstől nem annyi-e mint tuladni a polgárisodáson, mint száműzni magunkat a polgárosult Európából?“ olvassuk Dupanloupnak 1869-iki jan. 8-án kelt főpásztori körlevelében. Peel Robert „a lelkiismeret jogainak nevében“ követelék, hogy vallás legyen a nevelés alapja, s az iskolai vallástanítás dogmákon alapuljon.“ Mélyen megvagyunk győződve Poroszthonban, mond Raumer, hogy az elemi iskola előmenetele az egyházzal való szoros egyesüléstől függ; a nevelésnek a ker. igazság alapján kell nyugodni, mert csak az a család, a község, az állam valódi fentartója.“

Mindenféle nevelést a vallás szellemének kell átlengeni; ezt a bajor képviselő-ház is 1869. febr. 17. ülésében, midőn

¹⁾ Tan. Lap. 1869.

az iskola-törvény nagy horderejű 3. cikkének első kikezdése tárgyalatott, kimondta; a népnevelés nagy épületének kell hogy alapja legyen a vallás, mert ha nem ez képezi a talajt, bizony csak homokra építünk.

Figyelemre méltók Krummacher szavai: „Iskolaügyünk pogányságra jutott, a ker. elem egyáltalán részént szándékosan elnyomatott, vagy hanyagságból származott könnyelműség következtében elenyészett, részént mellékes dologgá tétetett, s háttérbe szorítottatott. Iskoláink el vannak világiásodva, s majdnem csak oly intézetekül nézetnek, melyekben az ifjúság üzlet- és mesterségekre oktattatik, s azt tartják jó polgárrá nevelésnek, midőn valaki jó polgárrá válik anélkül, hogy keresztény is lenne, mintha bizony nem a keresztény vallás volna keresztény államaink és azok alkotmányának alapja és támasza.“¹⁾

„Hogy a nevelés-tanításnak vallásos alappal kell birnia, azt soha lelkiismeretes és szakértő ember kétségbe nem vonta. Állam- és tanférfiak, kik az élet viszonyait mérlegelték, s az emberinem fejlődésének történelmét nem ignorálták, egyhangúan állítják, miszerént „nem lehet népnevelés, hacsak valláserkölcson nem nyugszik“²⁾ mondá Schlauch.

75. §. Folytatás.

A vallásos oktatás és nevelés tanítja meg az embert igazi honszeretetre. Jól mondja Kölcsey: „Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkében üresség van, melyet semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.“ Az emberi ész és szív csak társaságban fejlődik ki, e kettőt kell kiválóan áldoznunk a hazának, hogy azt magunk és polgártársaink javáért boldoggá tehessük; de a haza bol-

¹⁾ Krummachers Christliche Volksschule im Bunde mit der Kirche.

²⁾ 1869. mart. 9. Vinga város közgyűlésén.

dogítása csak vallásos alapon érhető el, a vallás tanítja az ember saját érdekét másokéi alá helyezni, a polgártársakat testvérek gyanánt szeretni; ezért látjuk a hazát mindenütt és mindenkor oly szoros kapcsolatban a vallással.¹⁾

Állításunkat bizonyítja a történelem. A maroknyi görög népet nagygyá, az elejénte igénytelen Rómát erőssé és hatalmassá az erkölcsi alapra fektetett társadalom jól felfogott érdeke tette, mely míg azokat az ész és erő által tevő a nemzetek előtt tekintélyessé, nem feledé a hir és dicsőség közt a vallást sem. E népeknek szellemi és anyagi ereje azon mértékben szállott alá, amily mértékben alásülyedtek az erkölcstelenség pocsolyájába, míg végre őseik meggyalázott istene a bűnök tengerébe merült s elpuhult népét egykori nagyságuk és dicsőségük romjai alá temette. A magyarok a honszeretet legragyogóbb példáit akkor mutatták föl, midőn a vallás- és hazáért vérét s életét áldozá a nemzet.²⁾ Ott van Zrinyi és Szondi a honszeretet két legszebb példánya, ott Hunyady és Dobó az elszánt ker. hősök.

A vallásos nevelés biztosítja a polgári szabadságot is. A nép, mely szabadon imádja Istenét, az emberiség iránt lángoló szeretetet hordoz keblében, s annak jogait mint sajátját becsülni tudja. E kölcsönös tiszteletben tartott jogon alapszik a polgári szabadság; mert az Üdvözítő szavai szerint: „Amit

¹⁾ Találkoznak elegenden, kik a magyar kath. papságnak hazafiatalanságot vetnek szemére; e vád a történelembeni járatlanságra mutat. Ugyanis a régibb kort, hol karddal, észszel állottak készen és résen a hon oltalmára papjaink, nem is említve, nem kell felednünk, hogy a közelebbi korszakban is, nem egy név ragyog hazánk történetében, mely bizonyítja, hogy a talaris alatt sem szűnt meg a magyar szív dobogni a honért. Sz.

²⁾ „A kath. imádja Istenét, szereti hazáját, e kettőért feláldozza boldogságát, családját, életét, — s vajjon legutóbb is kath. ember adta-e el a hont? A kath. ember mindig hön szerette hazáját, szerette fényében, áldozott érte hanyatlásában, s vezérei meghaltak érette Mohácsnál, — meg az aradi sánczokban.“ E. Sz. 1870. 20. sz.

nem akartok, hogy az emberek cselekedjenek nektek, ti se cselekedjétek azt nekik.“ E dicső eszme lengé át mindenkor a szabad nemzetek történetét, s fejleszté ki azok szellemi és anyagi erejét. A mely nép Istentől elfordulva megvetéa vallást, a polgári szabadságot is önkénye bábjátékává alacsonyítá ; példa erre a francia nép, melynek vallástmegvető szabados-ság-hősei egykor polgártársaik vérével áztatták a Szajna vidékét.“¹⁾

Ide vág a következő passus is: „Igaz ugyan, hogy a tudományok és szépművészetek Boussuet szerint a világ leg-szebb diszeihez tartoznak, mindazonáltal azt sem téveszt-hetjük szemeink elöl, hogy a tudományok és szépművészetek ékességei ugyan a társadalmi életnek, de korántsem talpkövei. Törvényen alapszik a társadalmi jólét, a törvény pedig a mo-ralban birja talpkövét. Már pedig ami a moralnak a legszilár-dabb támaszt kölcsönzi, az emberi törvények tartamát leg-inkább biztosítja, az emberi társaság legnépesebb osztályait, a szegényeket, szenvedőket leginkább vigasztalja, a tudatlanokat fölvilágosítja anélkül, hogy őket megvesztegetné, és ami a lángelméket kellő korlátok közt tartja anélkül, hogy röptü-ket akadályozná: ez a rend és igazságnak valódi alapja, a köz-jólét és szabadság nélkülözhetlen tényezője, maga a religio.“²⁾

„A ker. vallás valamint egyrésről az értelmiség kimű-veltetésének épen semmi akadályokat nem gördít utjába, sőt azt parancsolja és legrégibb idők óta gyakorolta és gyakorolja a legsikeresben, mikor még az államoknak a népoktatásról fogalmok sem volt, úgy másrésről azon egyedüli eszköz és mód, mely által a népben mindazon moralis érzetek, erényes meggyőzések ébreszthetők s megszilárdíthatók, melyek egy boldog családi és hasznos polgári élet alapjai. Dupanloup malinesi beszédjében mondja, hogy az Üdvözítő előtt népis-

¹⁾ Pap János, Tan. Lapok. 1868. 27. sz.

²⁾ Lajthay N. János. Tan. Lapok. 1869. 27. sz.

kolák, kórházak nem léteztek; mi tovább megyünk, és azt mondjuk: az Üdvözítő előtt nép sem létezett, csak ur és rabszolga. Ezen szent és örökké igaz tant nem lehet a néptől elvonni, ez az ő tana, ez az ő boldogsága, ebben rejlik minden reménye, vigasztalása, segélye, ereje, üdve, mely neki az életviszonyok terhét legérezhetőbben viselőnek, megadja azon türelmet, engedelmisséget, belátást, kötelességérzetet, mely nélkül sem absolut, sem szabadelvű kormányok nem állhatnak fön.

„Vagy van-e egyszerűbb és mégis felségesebb, hathatósabb tan, mely ezen polgári erényességet a népek szívébe becsepegtetni képesebb legyen? Mikép és mily módon terjesztetik mai napság is az emberiségben a polgárisodás vagyis azon érzet, melyet Foissac igen ügyesen az emberi nem öntudatának — conscience du genre humain — nevez? tán tudós egyesületek által? Nem. Ezen isteni tan ereje által. A hős ker. missionariusok vadakból és rabszolgákból napról napra gyarapítják az emberiség, a polgárok számát, hiven követve a nagy Mester tanait, templomot és iskolát állítva mindenütt.

76. §. Folytatás.

Szilágyi Virgil írja: „Azt nagyon természetesnek találom, ha papságunk okvetlen megkivánja, hogy a világiak döntő befolyása alá helyezett hitfelekezeti oktatás a kath. szellemmel megegyezzen. Igen helyes. Ha a papság ezt nem követelné, kötelességét mulasztaná. De szabadjon megjegyeznem, hogy azon világi állású egyének, akik a kath. felekezeti iskola mellett nyíltan és határozottan fölemelik szavukat, — talán megérdemlik azt a föltevést, miszerént valóban kath. szellemű közoktatást és népnevelést kívánnak.

„Én részemről minden tartózkodás nélkül kijelenthetem, hogy igen is ilyent kívánok. Akik az oktatásból a vallás-erkölcsi nevelést kiakarják zárni, s ez okból ellenségei minden

hitfelekezeti nevelésnek, — azok bizonyára jól tudják: mért teszik ezt. Már első Napoleon, aki korát s kivált az emberi természetet oly mélyen ismerte, e szavakat mondotta egykor az államtanácshoz: „Akár republicanus, akár monarchista, akár katolikus, akár vallástalan társadalmat akartok, erre a polgárokat az iskolában kell nevelnetek.“ E szavak az embernek és társadalomnak ismeretéből voltak meritve. S mélyen megvagyok győződve, hogy a társadalom jövő sorsa attól függ, mikép rendezzük be az iskolákat.¹⁾ „Én a társadalom emelkedését akarom. Nem akarhatom tehát a vallástalanságot. Hanem akarnom kell a polgárok vallás-erkölcsi nevelését.“

„Az állam hatalma az értelem műveltségében áll; de a társadalom alkotó erejét a kiképzett kedély adja meg. És a kedély nemessége, az erkölcsök emelkedettsége vallásosság nélkül nem létezik. Az élettapasztalat is bizonyosságot tesz affelől, hogy a valódi tudományosság a vallásosságtól elválaszthatlan. A vallástalan tudomány — habár egy két megdöbbentő nagyságú, de ritka kivétellel — általánvéve csak charlataneria; s mentől mélyebbre hat a tudomány a nagy mindenségnek titkaiba, annál vallásosabb. A nagy tömegek értelmi műveltségétől sem félttem a vallásosságot. Egyes szellemi nyomorékok mindig akadnak arra, hogy izgassanak a vallásosság ellen, de a sokaság annál őszintébb érzéssel nyul ama lelki jótétemények után, melyeket a vallás nyújt, mentől magasabb fokára jutott a közmívelődésnek.“

¹⁾ Ugyancsak Szilágyi Korszellem című folyóiratának I. füzetében írja: „A kath. iskolákban a felekezet hazafisága ellen-súlyozni fogja a nemzetiségi törekvéseknek a községi közös iskolákban a magyar faj rovására könnyen bekövetkezhető tulzásait, s már a gyöngye ivadék szívébe csepegtetheti a magyar haza öntudatos szeretetét.“

„Én tehát, midőn az értelmi műveltségtől a vallásosságot nem féltem: igen magasra helyezem azt, hogy a közoktatásnak a valláserkölcsei nevelés lényeges alkatrésze legyen; igen magasra helyezem közerkölcsei szempontból a hitfelekezeti nevelést magát.“

„Igen! közerkölcsei szempontból. Korunkban az erkölcsei súlyedés-rémületes mérveket ölt. A közerkölcsei-érzés ereje meggyengült annyira, hogy a megbélyegzett romlottság a közélet mezején is hangadó szerepre vállalkozni mer anélkül, hogy a közérzéslet efelett megbotránkoznék, s megvetésével azt semmiségebe visszataszítaná. S mert mindezt látom, és mert tudom, hogy az erkölcsök súlyedése, s az erkölcsei érzésnek meggyengülése közvetlen bölcsője a népek rabszolgaságának: a valláserkölcsei nevelésre, s mint katolikus, a kath. szellemű valláserkölcsei nevelésre igen nagy súlyt fektetek magának a haladásnak, a műveltség jövő sorsának, társadalmi megerősödésünknek, és a szabadság biztosításának érdekében.“ Eddig Szilágyi. Arany szavak, s annál becsesebbek, mert Szilágyi szívéből eredtek azok. S csakugyan az üdvös oktatás és nevelés e nélkülözhetlen zománca hiányának tulajdoníthatjuk az erkölcsei lazultság folytán napjainkban oly napirenden levő öngyilkosságokat, a botrányos életmódokat, s a könnyen félrevezethető nyers erő korlátot nem ismerő kihágásait.

Vallásos oktatás- és nevelésért a protestánsok is küzdenek, kik közül csak a világhírű Guizottra hivatkozunk; ő egy alkalommal kijelenté, hogy a népiskolában a vallás befolyásának ételszokásként kell uralkodni. A porosz Türbinger mondja: „Nem képzelhetek magamnak oly tanítót, ki eddig felekezeti iskolánál tanított, hogy az a közös iskolában is helyt álljon. Mert már azelőtt mintegy vérbe szivta a vallás elveit, melyektől elválnia semmi föltét alatt nem lehet.“ (Nálunk az ellenkezőt tapasztalná.)

77. §. Folytatás.

„A ker. oktatás az iskolában előbb hasznos volt, most szükséges“ mond az orleansi főpap.¹⁾ Cousin a frankfurti népiskolákban a szent írást, kátét és a bibliát mint főtan-könyveket találván, mondá: „Ezen három könyv itt, alapját képezi a népoktatásnak, és ennek minden böls ember csak örülhet, mert az emberiség negyedrésze számára csakis a vallásban létezik morál, a népek nagyszerű vallási emlékei azoknak egyszersmind igazi olvasó könyvei.“ A miniszternek tett jelentésében pedig: „Jól tudom Minister ur, hogy tanácsadásaím nem fognak jól hangzani soknak füleiben. Páris engem igen ájtatosnak találánd. De én Berlinből irok és nem Romából. Aki önhöz ily hangon ír, az oly bölsész, kit a papság nem szívesen lát és üldözött is egykor, de ezen bölsésznek szíve a bántalmak fölé emelkedett; sokkal jobban ismeri az emberiséget és történelmet, hogy sem a vallást ne tekintse egy megronthatlan hatalomnak, és a jól tanított christianismust polgárosítási eszköznek és egy szükséges támasznak azokra nézve, kikre a társadalom fáradságos és lealázó kötelességeket rótt, minden jobb szerencsének reménye és önszeretetök vigasztalása nélkül.“

„Az első rendű alap a religio legyen a nevelésben, mert emellett válhatnak hasznára az embernek egyéb ismeretei és szerzett tehetségei; sokkal fontosb jól vezérelni az akaratot, mint az ismereteket bővíteni, mondja a híres Fleury. „Ha az oktató nem őszintén vallásos ember, mondja a jeles lüttichi püspök, akkor a legügyesb oktatás is valódi gyümölcs nélkül marad. A gyermekek jól fognak írni, olvasni, számolni, meg-

¹⁾ A podbieli iskolaügyben árvai hirre kapott Mennyei is egykor azt írta, hogy „— tisztán és elfogulatlanul gondolkodván, nem engedhetünk egynél több való és helyes nevelést, s ez épen a ker.vallásos nevelés“ Mennyei: Nevelés és tanítástan, I. köt. 82. l.

fogják tanulni a latin és görög nyelvet, történelmet, természettant, betűszámant, földleirást, földmérést, de nem fognak előhaladni az Isten és emberek közti viszonyok ismeretében, melyből ama erő- és vágnak kellene fejlődni, mely szerint életüket a kereszténység szelleme és elvei szerént szabályozzák.“¹⁾

„Az egész nevelési rendszer épületének a társadalmi jólét biztonsága miatt vallásos alapon kell nyugodnia, mert erkölcsös nevelés nélkül minden erőfeszítést és a leggondosb törekvéseket sem fogja tartós és biztos siker koronázni. A szabad oktatás eszméje erkölcsös nevelés nélkül a társadalmi demoralisatio csiráit hordja méhében.“²⁾

„Az oktatás szabad, mondja a belga constitutio. De nincs oktatás nevelés nélkül. Örökké igaz, schola quae se genio seculi accommodat, splendidissima, quae illum emendat, optima. A nyilvános oktatásról való elméletét maga Diderot is a religioval kezdi, ez leend ugymond, mindenkor az első leczke. Carnot a marc. 20. események után Napoleonhoz benyújtott jelentésében megjegyzi: „az oktatás erkölcsösség nélkül nem lehet egyéb, mint újabb szükségek ébresztése, sokkal veszélyesb tán mint maga a tudatlanság.“ Guizot pedig így szól: „rendeztétek mint értitek minden intézményeiteket, osszszatok fel mint tetszik minden élvezeteket, se bölcsességtek, se gazdagságtok ki nem tölti a feneketlen mélységet! Az emberi szabadság sokkal erősb minden társadalmi intézménynél, az emberi lélek sokkal nagyobb a világ minden javánál, örökké több vágyai lesznek mint a társadalmi tudomány szabályozni, vagy kielégíteni; több szenvedései, mint megelőzni tudná. Mi lesz tehát a társadalom oltalma, menedéke s támasza? A religio, feleli maga Guizot, az emberiség kiáltása mindenütt és mindenkor, kivéve a rettenetes próbának és gyalázatos sülyedésnek némely

¹⁾ Ujlaky József. Szabad Egyház, 1869. 30. sz.

²⁾ u. o. 41. sz.

napjait, a religio, hogy fékezze vagy kielégítse az emberi nagyravágyást.“

„A civilisatio bűneit egyedül a ker. hit orvosolhatja meg, — azért is mindennek, a tudomány-, művészet-, ipar-, kereskedés- és munkának ennek értelmében kell átszellemlőlni.“

Fontos a renkívüli törvényszék elnökének nyilatkozata Franciaországban, midőn egyszerre 50 tolvaj állíttatott a törvényszék elé:

„Valljuk meg uraim — így szól ő — valljuk meg nyíltan, a büntetés félelme kevés vétségnek veszi elejét, a büntető törvények ereje nem elegendő biztosíték a társadalomra. A henyélés és feslettség, ezek a valódi sebek, melyeket orvosolni kellene; ezek azok, melyek által a tolvajlás mintegy szükséggé válik. De a társadalomnak e két sebe ellen nem tehet a törvény semmit, s azokra nézve, kiket a vétkek ezen falak közé hoznak, orvosolhatlan baj....! midőn ily nyomorúságokra tekintünk, azt nyilatkoztatjuk, azt kell fenhangon nyilatkoztatnunk szavaink és példáink által, hogy a gyermekeknek erkölcsös és vallásos nevelése a társadalom minden osztályaira nézve az egyedüli biztosíték a jobb jövőre.“¹⁾

„A társadalom érdeke, annak lehető boldogsága kívánja a fiatal nemzedék vallásos oktatását és nevelését. Jól mondja az angol államférfiu Canning: „Mindaddig a nép nem lehet boldog és virágzó, míg az emberek nem tanultak meg sz. misére járni.“ Ez államférfiúi szavaknak mély jelentőségük van.

„Többet ér a jó nevelés és vallásos meggyőződés minden földi kincsnél; mert az az élet viszontagságai között is megnyugtató a lelket, és a végső kikötőbe csendesesen elkíséri az embert. A mely állam polgárai ezen kellékeket nélkülözik,

¹⁾ Ujlaky József, Szabad Egyház 1869. 23. sz.

ott a béke, a hűség és őszinteség és a közjólét, ha még el nem röpült, bizonyára szárnyait röpülésre csattogtatva távozni készül,“ ¹⁾ mondja a sz. László társulat alelnöke.

78. §. Befejezés.

„A vallásnak legnagyobb megvetői nem győzik ismételni, mennyire szükséges az a népnek; nekem pedig úgy látszik, hogy a vallás azoknak, kik a nép felett uralkodnak, még szükségesebb. Mentől tovább terjed valakire nézve a physicali lehetőségek köre, annál több szüksége van arra, hogy akarata erkölcsi korlátok által szoríttassék meg. Abszolút uralkodó, ki mindent tehet amit akar, s azt hiszi, hogy mindent akarhat, ami eszébe jut, szörnyeteggé válik, akár egyes, akár többség legyen, akár Neronak, akár Conventnek nevezék, s épen ez az, miért korunk vallástalansága kettősen szomorító. Tegyük bármit, legfőlebb azt érhetjük el, hogy az állam a többség érdekeit biztosítsa; azt, hogy az állam az egyestől semmi áldozatot ne követeljen, vagy hogy a többség pillanatnyi érdekei az egyes jogaival soha ellenkezésbe ne jöjjenek, emberi bölcsességgel nem érhetjük el, s mitvárhatunk, ha ily pillanatokban az erkölcsi érzetre, vagy arra, mi a népnél annak egyedüli alapjául szolgál — a vallásra nem hivatkozhatunk. Fenállhat-e a társaság vallás nélkül? nem tudom; de hogy az ily társaság, mely a vallást nélkülözheti, csak szolgálkból állhat, az teljes meggyőződése“ ²⁾ írja egy életbölc.

„Minden emberi bölcsesség legfőlebb odavezet, hogy az ész kedélyünk felett teljes uralmat gyakoroljon, de a vallás az észhez és kedélyünkhöz egyaránt szólván, a kettőt harmoniába hozza. Ezért a vallás tökéletesen pótolhatja a philosophiát s a legegyszerűbb keresztények között az önura-

¹⁾ Pauer János, cz. püsp. székesfehérvári kanon. a Sz. László társulatnak 1869. sept. 14. Pécsen tartott közgyűlésén.

²⁾ Részvét könyve. Gyulai Páltól. 1863. 530. l.

lomnak, megtörhetlen szilárdságnak ép oly szép s több példányait találjuk, mint a Stoa hősei közt, de a philosophia soha sem pótolhatja a vallást.“¹⁾

Közüoktatásügyi miniszterünk is 1869. jun. 24-én a képviselő-házban ünnepélyesen elismeré, hogy „a vallásosság legszorosabb összeköttetésben áll az állam jólétével annyira, hogy az állam soha sem áll biztosabban, mint midőn a polgárok vallásos érzületére támaszkodhatik.“

Ily államférfiui mély belátással nyilatkozik Haynald kalocsai érsek is 1868. decz. 1. a főrendiházban: „A vallás legjobb szövetségese az államnak. Ő mint kötelességet parancsolja hiveinek az államhatalom iránti alárendeltséget, a törvények iránti engedelmséget, a polgártársak életének, javainak, becsületének, jogainak tiszteletbentartását; még akkor és ott is, mikor és hová sem rendőr szeme be nem hat, sem a bíró büntető keze el nem ér. S a vallásosság nyújtotta ez áldásokat önérdekében nem szabad szem elül tévesztetni az államnak, a törvényhozásnak, legkevesbé pedig ami korunkban. Ugyanis nagy socialis kérdések állottak a világ, állottak minden egyes gondolkozó ember elé, állanak a törvényhozások, a népkormányzatok elé. Nagyfontosságúak azok, mert ha kellően meg nem oldatnak, magának az államnak alapjait és létét támadják meg. Általánosak, mert a kor vezéreszméinek kifolyásai s némileg kinövései, nemzedékünk szellemi életének főáramlataiból fejlődnek ki. S épen ezért mindenütt fölmerülnek nálunk és másfelé; és talán ha hazánkban mindeddig kevésbé égetőknek mutatkoznak is, mint más országokban, annyi bizonyos, hogy mi sem fogjuk kikerülni azt, hogy követelőleg ne álljanak elénk. És pedig meg vagyok győződve, hogy ezen kérdések csak azon uton fognak biztosan megoldatni, melyre a vallás-

¹⁾ Részvétkönyve. Pest, 1863. 529. l.

erkölcsi igazságok világa esik. Mindaz tehát, ami a népnek ezen igazságokban való hitét megrendíti, az ezen igazságokat ránézve közvetítő egyház iránti kegyeletet megingatja, mi a nép vallásos meggyőződését bármi tekintetben gyöngíteni képes volna, mindaz ezen kérdések megoldását nehezíteni, sőt lehetetleníteni fogja. Én tehát szemközt ezen veszélyekkel következetesen kívánom, hogy a gyermekek nevelésében minden kikerültessek, mi ő bennök a jövő nemzedék vallásos meggyőződését alááshatná.“

Simor primásunk is ugyanakkor tartott nagyhatásu beszédjében kiemelés, hogy az állam jóléte „csak akkor érhető el sikeresen, ha az ifju nemzedék a bölcsőtől kezdve vallás-erkölcsi nevelést nyer.“ A vallás-erkölcsi nevelés leginkább megfelel az emberi természetnek, mert mint Montesquieu is találóan megjegyzi: „az emberi szív fölötté hajlandó a reménységre és a félelemre, s mindig valamely valláshoz vonzódik.“

Egyik szakközlönyünkben olvastuk I. Frigyes Vilmos porosz királyról, hogy mindig maga kérde ki gyermekeit a hittanból és a bibliából, és ha leczkékjüket hibátlanul nem tudták, kurta mankója annál inkább nehezedék szegénykékre, minél inkább bántá őt a köszvény. E fejedelem saját tapasztalatai után jól tudta, hogy minden jó nevelésnek vallásos alappal kell birnia, s hogy a gyermek lelke a vallás befogadására olyan, mint a rózsafa: a legnemesb fajokat engedi magába oltatni s midőn kibimbózott s majdan virágzásnak indult, jó illatot terjeszt maga körül és gyönyörrel tölti el mind gazdáját, mind szemlélőit.¹⁾ Ugyanott olvastuk azt is, hogy II. Katalin orosz czárnő D'Alambert franczia bölcsészt udvarába hívta meg nevelőül, ki azonban belátva e pályárai

¹⁾ Tanod. Lapok, 1869. 39. sz.

hivatástalanságát — nem lévén semmi vallása¹⁾ — a meghívást el nem fogadta, azt adván válaszul: Minden, mit könyveimben taníték, kevés tudomány és elégségesnél nem egyéb.“

Az e fejezetben közlött idézetek, melyek közül egyik másik valóban classicusnak mondható, kellő világba helyezik azon, minden komoly államférfiú által vallott igazságot, hogy az emberi társadalom alapját megszilárdítani, annak fenmaradását biztosítani a vallásos oktatás és nevelés által táplált vallásos meggyőződés van első sorban hivatva.

2. FEJEZET.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta tekintve a tudományokat.

A ker. szellemnek, a vallásosságnak a tudományok emelkedésére jótékony hatása volt mindenkor; fényes betűkkel találjuk ezt feljegyezve a kath. egyház történelmi multjának évlapjain.

Az erkölcsi tökély minden ember elutasíthatlan czélja; a tökélyben fekszik — mint munkálatunk elején is hangsúlyozók — a haladás telje: a valódi műveltség; a tökély pedig csak vallás útján érhető el, miért is mindenrendű nevelésnek, a családinak ugy mint az iskolainak, vallásosnak kell lenni.

Maga Cantu Caesar, a jelenkor legnagyobb történetírója is elismeri, hogy „a ker. világ eleveenségben tartja a szellemi mozgalmat, s terjeszti az egyenlőséget,“ és bevallja ő is, hogy az igazi „tudomány a hitre vezet;“²⁾ Klopstock is mondja: „a tudományok átvizsgálva, s bővebben kimerítve a vallást szivünkben megerősítik;“ igaza van Sántha Mihálynak: „a hol a religio áldásos fénye nem ragyog, sötét

¹⁾ Horn Ede is, az annyszor képviselőjelöltül felléptetett s mindannyszor felültetett politicus, idei országos népszámlálásunk alkalmával az illető rovatba magáról azt írta be: hogy semmi vallása sincs. Sz.

²⁾ Cantu Caesar. VII. k. 38. 31. 1.

ott a sziv világa és terméketlen; s még a tudományok is csak égető prysmatükrök ott hazug fényt lövelve az ember jövőjére; ¹⁾“ vagy mint Gaume mondja: „a tudomány religio nélkül könny, melyből a kezdet és végzet hiányzik.“ A tudománynak valódi becset csak a vallásosság ad, mert „ellenmondást nem tűrő, s a mindennapi tapasztalás által bizonyított tény az, hogy az iskolában szerzett ismeretek, tudományok csakis úgy valódi gyöngyei az életnek, ha nagyobb vagy kisebb fényben törnek meg rajtok a hitsugallotta erény sugarai, s csak erény harmatcsepjeiben olvadnak föl.“ ²⁾

79. §. A ker. vallás a polgárosodás terjesztője.

Miben áll a polgárosodás, polgárisultság?

Örülünk, hogy e kérdésre egy kitűnő egyházi író szavaival válaszolhatunk:

„Az embert minden viszonyaiban tájékozó eszmék összességében áll a valódi polgárisultság; az eszmekör szolgál zsinormértékül, nem a külső fény, hirnév, ipar, hatalom. Igen kifejlődött lehet valahol az ipar, művészet, de azért az ily ország nem mindig hordozója a civilisatio magasztos, általános eszméinek. A régi Róma nagyságának fénypontján egyszersmind a művészet és irodalom remekeit alkotá, maig is bámuljuk szobrászatát, építményeit, remekíróinak műveit; de mondhatjuk-e, hogy az embert, ennek rendeltetését, jogkörét illetőleg a ker. civilisationak eszméit csak sejtette is? De magában a ker. korokban is oly államok, melyek nem a ker. religio szellemétől, hanem inkább az ipar, a kereskedés, a mesterségek érdekeitől vezéreltetnek, képviselői-e a civilisationak? Ott van Amerika, hol kifejtettebb az iparra intézett emberi erők tevékenysége, és ime véres harczot kell küzdenie a kereszténység azon nagy

¹⁾ Religio 1862. 6. sz.

²⁾ Religio, 1856. I. félév 33 sz.

eszméjének, hogy Isten előtt és rendeltetését illetőleg minden ember egyenlő, hogy nincs szabad és szolga közt különbség, ezen eszmének, mondom elvetése miatt; hol virágzóbb a kereskedés, mint Angolhonban, és vajjon a civilisatio eszméi mely állam által csapatnak ugy arczul mint épen itt? Napjaink szomorú adatokat nyujtanak majd az indusok igazolhatlan üldöztetésében, majd a rabszolgaság pártolásában, Irland elnyomásában, a katholikusoknak, lehet mondani, csak iménti emancipatiojában; nincs ország, melyben a jog- és vallás-egyenlőség oly nehéz küzdelmek után, és oly későn diadal-maskodott volna, mint épen itt, hol az ipar, a gyárak legjobban hirdetik a nemzet anyagi nagyságát!

Korunk ugyan a polgárosodás eszméit magának tulajdonítja, s mint haladása vívmányait tünteti fel azokat; azonban mindez csak visszatükrözése, kifolyása a keresztény eszméknek, melyekkel mindenütt találkozunk, minthogy a kereszténység oly eszmekört nyitott meg, melynek deleje mindent magához vonz, és minden szellemi vívmányra kiárad. A testvériség, egyenlőség, szabadság nem a ker. religio eszméi-e? A ker. religio már rég küzdött a rabszolgaság eltörlése mellett, midőn a politicának még eszeágában sem volt az emberiség némely fajtát a jogok sánczai közé felvenni; sőt politicalai érdekből épen az emberiség e szennyfoltja mellett küzdött. A kath. egyház különös szerzetet alapított, mely nem csak pénzzel igyekezett a rabszolgákat kiváltani, hanem melynek tagjai, hogy másokat szabadokká tegyenek, és az atyákat szomorgó családjaiknak visszaadják, önmaguk vették magukra a szolgaság bilincseit. A közteherviselés nem az egyenlőség eszméjén alapul-e? a jogegyenlőség a hivatalokra nézve hol találta előbb nemesebb kifejezését, mint az egyházban, melynek még legfőbb méltóságait is többnyire a legszegényebb családbeliek viselték és viselik?¹⁾

¹⁾ Pollák János, Böjti conferentia-beszédek, Pesten. 1866.

A ker. vallás e polgárosító befolyására gondolt egy másik egyházi tudósunk is midőn a Sz. László társulatnak 1869. sept. 14. Pécsen tartott közgyűlésén applausussal fogadott beszédjében mondá: „A ker. műveltség és mindazon polgári, családi és individualis erények, melyek a tiszteletre méltó műveltség összegét képezik, egy új világot alkottak az ó világ ellenében, melynek gyöngye fénye végkép elhomályosodott... A rationalismus a felvilágosodás ürügye alatt épen a ker. elveket támadja meg, melyekből a ker. műveltség és felvilágosodás származik.“¹⁾

E két ecclatans nyilatkozat után, melyeket a pécsi egyházmegye Castora és Polluxától kölcsönöztünk, mi is Szentkláray Jenővel mintegy átmenetül a következő §-ra kérdezhetjük: „A kath. egyház, ezen örökké csodálandó szellemi és erkölcsi nagyság, minden korok fejleményének portentuma, a nemesb civilisationnak megteremtője, minden tudománynak, az igaz világosságnak két ezredéves mestere, a valódi szabadságnak hirdetője, a művészetek, minden jó, igaz és szép szelid dajkája és áldozatkész pártfogója, miként lehetne egyszersmind a tudatlanság, vakság, a sötét fanatizmus, s a mások jogait nem tisztelő despotismusnak megvetendő eszköze?“²⁾

¹⁾ Baán József pécsi kanon. a nevezett gyűlésen.

²⁾ Tanodai Lapok. 1868. 7. sz. „Miként lehetne az, hogy a haladás, a józan műveltség, az igazi tudomány s a helyes értelemben vett szabadelvűség ne volna összeegyeztethető azon egyház tanaival, mely a ker. műveltség anyja, a társadalmi jólét legfőbb előmozdítója — mely első hinté el a népek szívében a szabadság magvait, mely széttörvén a rabszolgaság bilincseit, az emberek között az egyenlőség és testvériség magasztos eszméit a zsarnokok ellenében, az alkotmányos szabadságnak lőn szülőanyjává? — Miként vehetné el kárhoztatóan az újabb kor tudományos és társadalmi vívmányait — midőn a múltban az emberi szellem minden találmányát, a tudomány, ipar és művészet minden kincsét ápolóan vevé karjaira s a koronként felmerülő társadalmi eszméket saját alkotmánya terén igyekezett érvényesíteni?“ Sz. E. 1870. 27. sz. febr. 4.

80. §. A ker. vallás a tudomány és művészet előmozdítója.

Az egyház hatalmas tényezője a haladásnak a tudományok és művészetek terén. Legyen szabad itt ismét az előbb dicsért conferentia-beszédekből idéznünk:

„Az egyház volt az, mely minekelőtte a távirdák, vasutak még csak gondolatban léteztek volna, a világ minden nemzeteit, melyek most leginkább csak kereskedelmi, ipari szempontból keresnek összeköttetést, az egész világra küldött hitterjesztői által össze igyekezett kötni a hit, remény és szeretet kötelékeivel, nem földi hanem fensőbb érdekből; az egyház volt az, mely a távol keletre inditá Europa keresztéseit, és alkalmat nyújtott ezen világrészek átkutatására, földrészünkkel közelebbi egybefűzésére; és mennyit kelle túrnie ezen örökké emlékezetes vállalatáért a történetírók különféle pártszínezetétől, kik most nem tudnák eléggé magasztalni, hogy vasutak, távirdák által szorosb összeköttetésbe kerülnek a távol világrészek! Ezen kívül az egyház az ipar minden ágait saját szolgálatába is szegődteti; a gyors közlekedési eszközöket ő is felhasználja hitküldéreinek serényebb szállítására; a föld gyomrából fáradságos munka által szerzett aranyat, ezüstöt Isten tiszteletére szenteli, a tenger mélyéből felhozott drága gyöngyökkel egyházi szereit ékesíti, a bányákat szentjeinek neveivel tiszteli meg, vasutak, távirdák fölött áldását hangoztatja.

A művészet melyik ágában ellensége az egyház a haladásnak? Festészet, zene, szobrászat az ő anyai keblén nőttek nagygyá!') Nem a kath. egyház volt az, mely a képeknek, szobroknak hadat üzent; ő a művészet minden nemét isteni

1) Sevillában Ur napján az oltári szentség előtt gyermekek nemzeti tánczot járnak a templomban. A sevillei ezt természetesnek találja, ugyanis a vallásnak mindent össze kell foglalnia, tehát a művészeteket is. Ha már mindennel hódolunk Istennek, szükségképen a tánczczal is, mely szintén művészeti ág. Nem

tiszteletének sorozatába szőtte, és ekkép tartotta, emelte azokat;“¹⁾ mert, mint egyik napilapunkban olvassuk: „a kereszténység megszentelő természete különösen a művészetekben is mutatkozott, nem volt annak egy faja sem, melyben az Isten dicsőségének eszméjét ne iparkodott volna teljes erejével előmozdítani. Mindent, amivel a kereszténység szelleme érintkezésbe jött, valami csodásszerű ihlettel vett körül.“²⁾

„A tudományok fentartása, mint az említett jeles conferentia-beszédek mély tudományú írója mondja, teljesen az egyháznak köszönhető, a tudományok összege szintugy, mint azoknak egyes ágai, végkép az egyház hatalmában állottak, és ha az egyház ellensége lett volna a tudományoknak, ezek ma, korunk minden erőlködése daczára, alig állanának azon a fokon, melyen szemléljük. Azon hosszú századokon keresztül, melyekben az egész emberiség a harcmezőn kereste babérait, melyekben mint rohanó ár egyik nemzet a másikat tolta ki ősei helyéről,³⁾ és új hazát keresett mindegyik, ezen századokban a vérpatakok, a pusztító lángtengerek, kegyetlen harci zaj között az egyház vette oltalma alá a szelid Muzsákat, kolostoraiban szerzetesei által iratá le az ókor remek műveit, tudományos termékeit; ha az egyház nincs vagy ha árulást akart volna a tudományok ellen elkövetni, örökre elfojtattak volna a források, melyekből most az ő virrasztása, fáradalma

egyéb ez, mint kifejezése a vallás egyetemességének, mert a vallás semmi más, hanem minden. La religion n'est rien, si elle n'est pas tout. Stael. Sokat kell birnia a vallásnak, hogy ezt is elfoglalja, vagyis csak igen vallásos nép lehet az, mely így is dicsérheti Istenét. Zádori J. „Spanyol út 1868.“ Pest 1869. 195. l.

¹⁾ Idézett conferentia-beszédek.

²⁾ Váry Gellért, Szabad Egyház, 1869. 136. sz.

³⁾ „A ker. egyház vala az, mondja Baco is, mely a scythák éjszaknyugatról és a saracénok kelet felől áramló berohanásai alatt megőrizte kebelében még a világi tudomány maradványait is, melyek különben teljesen elenyésztek volna“ De augm. scientiarum, Bakons Works. Lond. 1818. VI. köt. 63. lap.

következtében, oly magas szemölddel, oly büszke lenézéssel meritget korunk tudós serege, és hálából az egyház ellen fordítja a tudomány fegyvereit, köszönetből az egyházat állítja pelengérre, mint a tudományos haladás ellenségét¹⁾... az ész teljes pompájában ragyoghat, a tudomány magaslatán fényeskedhetik anélkül is, hogy az egyháznak, mozdulatlan tanítmányának hátat fordítson. A legnagyobb elmék, melyek a tudományok terén babérokat arattak, az egyháznak voltak vallásos hithű gyermekei, és a legnagyobb fölfödözések katolikusok által történtek, nem azért, mivel katolikusok voltak, de mindenesetre bizonyoságuúl annak, hogy azért, mivel valaki az egyháznak, tanítmányának hive, még nincs kizárva a muzsák bőségesb kegyeiből.²⁾ Ha átfutjuk azoknak névsorát, kik a tudományokban maradandó dicsőséget, tekintélyt vívtak ki maguknak, ha szemlét tartunk azok fölött, kik lángeszű találmányaik, felfedezéseik által örökre jótevői maradnak az emberiségnek: látni fogjuk, hogy mind e ragyogó név, mind e csillogó elme a kath. egyház egén ragyog, még mielőtt más egyházak keletkeztek volna; és azután is kiállják a versenyt a felekezetbeliekkel, kik különben szintén nem azért voltak nagyelméjük, mivel nem voltak katolikusok; ily adomány ingyen-adománya a gondviselésnek, minden tekintet nélkül nemzetre, nyelvre, vallásra, állásra nézve.“

1) Az egyháznak a tudományok- és ismeretekre vonatkozó első normatívuma „mindent felkarolni, mindent ápolni és terjeszteni, tudományban, művészetben, ipar- és mesterségekben, miáltal az embert felemelni, nemesíteni, az életet szépitni, szükségeit kielégíteni, nyomorait enyhíteni, lehetséges.“ M. Á. 65—3055. sz. 1870. márc. 20. Eperjessy Fer.

2) „Az egyház és szolgálai természetes hivatásuknak ismerték és ismerik ma is a tudományok minden ágát művelni, terjeszteni, s áldásával boldogítani az emberiséget, s elhinteni azoknak magvait a legtávolabb világrészek amaz ösvadonjaiban, hol a tudomány s műveltség első hajnalsugara gyanánt egyre a kath. hitküldéreket látjuk feltűnni.“ M. Á. 65—3055. sz. 1870. márc. 20. Eperjessy Fer.

Az egyházatyák diszes sorából igen sokan az ó remek iskolájában művelték ki magukat,¹⁾ mi azt mutatja, hogy a kereszténység, a vallásosság és classicus műveltség könnyen összeegyeztethetők; a kath. egyház örömmel szemléli, ha hivei a valläserkölcsei tökélyvel az ipar és művészi készütséget, tudományos műveltséget, s finom ízlést maguknak elsajátítják, mert az oly egyház, mely mint láttuk, a barbár idők viszontagságaiban menhelyet nyújtott a muzsáknak, és ápoló karjaira vevén a művészetet Rafaelnek, Rubensnek, Michel Angelonak, Canovanak, Antonio Allegri de Corregionak stb. ecsetjét, vésőjét foglalkoztatta, az nem lehet ma sem a tudományok, szépművészetek mostohája, miről legujabb korban egyháznagyjainknak az ipar, művészet, tudomány és közműveltség felvirágoztatására és terjesztésére tett áldozataik tagadhatlan bizonytságot szolgáltatnak. A vallásosság és tudomány ikertestvérek, mind a kettő Istentől származik, s mind a kettő oda vezet.²⁾

81. §. Némely ellenvetések megczáfolása.

„Az egyháznak, mondja a „keresztény vezérczikkek“ írója, mely a rabszolgának leszedte lábairól a lánczokat, nem szokása békóba verni a tudományt. Az egyház hitrendszerével csak a tévektől óvja meg a maga hiveit, többnyire nem lánczokat, hanem szárnyakat ad az elmének, és fölkarol minden nemes ügyekezetet. A hitbeli meggyőződés nem

1) „Isten, így ír Baco, kiküldé isteni igazságát a világba, melyet a tudomány egyéb ágai kísérők s szolgálók gyanánt követnek. Ugy látjuk, hogy sok régi püspök és egyházatyja a pogányok tudományában igen jártas volt, olyannyira, hogy Julian császár rendelete, mely a keresztényeket a tanodáktól és tangyakorlatoktól eltiltá, a hit sokkal veszélyesb megtámadásának tekintetett, mint elődeinek véres üldözései.“ „De augmentis scientiarum“ Bakon's Works. Lond. 1818. VI. köt. 63. l.

2) A kath. egyház fiai újabb időben: Chateaubriand, de Maistre, Filipp, O'Connel, Nicolas, Montalembert, Berrier, Hurter, Lamoriciere, Cantu Caesar stb. Sz.

lankasztotta Hunyadi honszerelmét, nem bénította Zrinyi vitézségét, nem szegte szárnyát Faludy vagy Mindszenti Gedeon költészetének, Lonovics lángeszének, O'Connel szabadságerzetének.“ Ide czéloz Jámbor Pál is, midőn írja : „Muzsa és szószék közel állnak egymáshoz ; mindakettőnek égi légköre van ; mindakettőnek szárnyra van szüksége, hogy fölemelkedjenek az ihlet és az igazság kutforraisaig.“¹⁾

„A tudományok nagyon is összeférnek a kereszténység tanaival ; hiszen a kereszténység isteni Alapítója sem szeretné, ha elveszne az ő népe, mivelhogy tudomány nélkül való. . . . A kath. egyház nem kárhoztatja a valódi tudomány előrehaladását ; ő szolgáltatta ős időktől fogva a legkitünőbb bölcsekségeket, természettudósokat ; az egyház megengedi, hogy a légkörnyyel bíró égi testeken : Merkur, Venus, Mars, Jupiter, Saturnus stb. élő vagy eszes lények is lakhatnak, mert Zádori Jánossal szólva, földünk nem hittani központja a mindenségnek. Őt földrészen hirdeti a kath. egyház a civilisatiót, műveli a tudományokat, s széthordja az igazi fölvilágosodottságot.“²⁾

„A vallás nem akadályozza a tudományos nevelést, nem fél az ész viláगतól sem ; voltak és vannak ugyan ellenei, kik fegyvereket véltek találni ellene főleg a természettudományokban.“³⁾ Sőt mivel némely tudósok állítólagos találmányai a sz. könyvekben följegyzett állítások- és tényekkel ellenkeznek, azért a vallás a haladás ellenségének nyilvánított. De újabb időkben a tudósok valamennyien megegyeznek már abban, hogy a kereszténység kath. alakja, mint azt

¹⁾ Egyházi beszédek, írta és mondá Jámbor Pál. Szabadkán, 1862. előbeszédben.

²⁾ Kalauz, 1869. 20. sz. Pécssett.

³⁾ E tárgyról bővebben értekezik Nicolas Ágost. A kereszténység bölcseészeti tanulmányozása czimű munkájában, melyet ismeretes Majer Károlyunk ültetett át nyelvünkbe. Pest, 1860. Lauffer és Stolp.

legújabbban Thiers mondá, oly kevésbé ellenkezik az észszel, s a tudományos kutatásokkal, mint a tudomány a kereszténységgel, sőt mi több győzelmesen bizonyítják, hogy minden tudományos kutatások inkább a bibliai történetek megerősítésére szolgálnak, s hogy ekkép a religio a tudományban nem ellenségére, hanem segédeszközére talál.“¹⁾

„A bölcsezszt nem ellenkezik a ker. vallás elveivel. Elismeri az Isten létét, a lélek halhatatlanságát sem tagadhatja meg, valamint nem tagadja a természeti törvény és rend létezését. A történet, az események, a tények előszámlálása nem árthat a vallásnak, a vallás elveinek még akkor sem, ha Möhler után a történelmet az isteni gondviselés naplójának tartanók; legfőlebb azt bizonyíthatná be, hogy a vallás elveit annak hívői, az Isten parancsait az emberek nem tartották meg; egyéb semmit. A természettudományoktól mit sem félhet a vallás,²⁾ miután ezek az inductio módszere folytán az észrevevés, megfigyázás, kísérlet és tapasztalás alapján rendezik az egyes eseteket, és ezekből származtatják le az axiómákat, a törvényeket. — A geologia soha sem döntheti meg a mózesi Hexaemeront, míg elismeri, hogy vívmányai nagyrészt hypothesiseken alapulnak, míg szem elől nem téveszti, hogy a sz. írás minden embernek, és nem egyedül tudósoknak íratott, tehát sokat *secundum communem usum loquendi* ad elő, hogy a bibliának nem feladata természeti eseményekről, a természeti tudományokról tökéletesb ismereteket adni, mint a minőket az emberek az empirismus útján szerezhettek vagy

1) Szabad Egyház, 1869. 41. sz.

2) Hogy az újabb időben kitünőleg emelt természettudományi mozgalom számos tudós által a kereszténység ellen fordítottatik, az korántsem a tudománynak, mint inkább az illető tudósok alanyi felfogásának következménye. A tudomány maga mindig Istenhez vezet.

szereztek meg. — Az anatomia nem bizonyíthat a lélek szellemisége ellen, mert ez nem vág körébe.“¹⁾

Nem ritkán lehet hallani vagy olvasni, hogy csak a protestantismus szükséges feltétele a felvilágosodásnak s haladásnak. Lássuk, hogy áll a dolog. Mielőtt a protestantismus létezett volna, léteztek a legnevezetesebb találmányok: a festészet, szobrászat, építészet, zenészet remekei; a sajtó, a puskapor stb. már fel valának találva; az aranybullát, a magna chartát nem prot. szónoklat vitta ki; a villámhárítót előbb találta föl egy kath. pap, mint Franklin stb., mi arra mutat, hogy a katholicismus nem butítja el az embert.

Ám halljunk e tekintetben egy prot. tudóst. Cobbet William a „prot. reform története“ című munkájának 34. és 35. számában statistikai adatokkal párhuzamot von a katholicismusnak és protestantismusnak a tudományok- s művészetekrei befolyása közt. Az 1600-tól egész 1787-ig terjedő időközt veszi föl, mely idő alatt Franciaország azon befolyás alatt állott, melyet az ifjú Rose György „a kath. egyház sötét despotismus“-ának nevezett, és mit Blakstone szerzetesi tudatlanság- és babonának czimez, mely időszakban Anglia azon világosság fényében uszott, mely Luther, Knox és követőikből kisugárzott. A párhuzam a Tanodai Lapok után ekként áll:

1600—1787.	Angol-, Ír- és Svédhonban van	Franciaországban	Olaszországban
Jogi író	6	51	9
Mathematicus	17	52	15
Orvos s sebész	13	72	21
Természettudományi író	6	33	11
Történetíró	21	139	22
Színműíró	19	66	6
Nyelvész	7	42	2
Költő	38	157	24
Festő	5	64	44
Összesen :	132	676	164

¹⁾ Kalauz, 1869. 23. sz. O. a. felekezeti tanodákról. V. ö. különösen Reusch Henriknek „Sz. Írás és Természet“ című derék munkáját.

Íme a sokszor hánytorgatott protestáns szellemi többség! ¹⁾

A vallásosság tehát, különösen a kath. vallásosság a tudományos kutatásoknak nem áll útjába, mert — mint előbb megjegyzők — tudomány és vallás egy kutfőből — Istentől — származnak.

82. §. A Galilei-pör.

A kereszténység kezdete óta a kath. egyház ellenei csak egy vádat tudnak felhozni a katolicismus, mint állítólag a tudományok ellensége ellen. És ez: Galilei elítéltetése.

De ezen egyedüli vádat is maguk a józanabb prot. írók, Galilei barátai, Galilei maga is a valódi tényállás kimutatásával rágalomnak nyilvánítják.

Galilei kitűnő csillagász, de rossz theologus volt. Tanába, hogy a föld forog a nap körül, senki sem ütközött meg, csak ne akart volna homileta lenni, mint egyik lapunk megjegyzi. Irigyei voltak felfedezései miatt; hanem az egyházi törvényszék elé csak vallási vitái miatt lőn idézve.

„Galilei azt kívánta, írja Guichardin marquis, ki Galileinek barátja volt, 1616. mart. 4-én, hogy a pápa és a sz. széki hivatal Kopernik rendszerét a biblián alapultnak nyilatkoztassa ki. Galilei az egész ügymenetben túlságos heveskedést tanúsít, és saját véleményét többre tartja, mint minden tudós barátjait összevéve.“ ²⁾ Marino Marini: „Galileo e l'inquisitione“ czimű munkája szintén ilyesmit állít. Ezért volt megidézve.

¹⁾ Hazánkra nézve sem áll máskép a dolog; Szilágyi Virgillel mondjuk: „Ha összehasonlítjuk hazánkban a katolikusok kulturai állapotát a protestánsokéval, azon meggyőződésre kell jönnünk, hogy a katolikusok a kedély műveltségében, a szellem élénkségében, erkölcsökben s a műveltség többoldalúságában kétségbevonhatlan előnyökkel bírnak.“ Sz.

²⁾ Nicolas, Le protestantisme, et le Socialisme, II. k. 269. l.

Lássuk az ítéletet maga Galilei után:

„A pápa becsülésre méltónak talált. A Trinité du Mont gyönyörű palotában vala lakásom; két sz. Jakabrendi barát egész illemmel felszólított védíratom elkészítésére. Büntetésem az volt, hogy a népesb köröktől eltiltottak, és öt hó múlva szabadon bocsátottak. Florenzben dögvész uralgván lakhelyül legkedvesb barátom Piccolomini siennai érsek palotáját jelelték számomra, hol a legkellemesb nyugalomban töltém napjaimat. Jelenleg arcétrei falusi magányomban lakom, hol a mezei üde léget szívom, közel kedves honomhoz.“ ¹⁾

Igaz ugyan, hogy a vizsgáló bizottmány Galilei főnebb jelzett tana fölött a következő ítéletet hozta: „Solem esse in centro mundi et immobilem locali motu, est propositio absurda et falsa in philosophia, et formaliter haeretica, quia est expresse contraria S. scripturae. Terram non esse centrum mundi, nec immobilem, sed moveri motu etiam diurno, est idem propositio absurda et falsa in philosophia et theologicè considerata adminus erronea in fide;“ tehát azt kárhoztatá, de „a bibornokok gyülekezetei soha sem voltak csálhatatlan törvényszékek, s kivált a Galileit elítélő gyülekezet nem képviselte az egyház csálhatatlanságát; mert tudni való, hogy a klerus Galilei rendszerére nézve nagyon meg volt oszolva. Dömések és jezsuiták vádolták, az igaz; de ugyanazon szerzetbeliek védelmezték, számos tekintélyes püspökök pártolták, pápák fogadták el az ő, tulajdonképen Kopernik kanonok rendszerét, melyet ő terjesztett elő s védelmezett III. Pál pápa előtt a jelenlevők nagy tetszése között.“ ²⁾

Galilei nyugodtan fejtheté ki rendszerét, az egyháziak bámulva ismerték el e rendkívüli lángész nagyszerű felfedezéseit; 1624-ben VIII. Orbán által nyugdíjjal tiszteltetett

²⁾ „Lettre de Galilée au P. Receneri son disciple“ idézve Falloux által „Biographie de Galilée“ értekezésében.

²⁾ Nicolas, Le protestantisme, et le Socialisme, II. k. 270. l.

meg, melyről Dávid Brewster angol prot. író így nyilatkozik: „E nyugdíj nem oly jutalom vala, milyennel a fejedelmek szokták alattvalóik szolgálatát megjutalmazni, mert Galilei nem volt római, s irányában az egyházi államok uralkodójának semmi kötelezettsége nem vala. Miért is e nyugdíjt úgy kell tekintenünk, mint a római pápa által a tudománynak magának adott ajándokot, s mintegy kinyilvánítását annak a ker. világ előtt, hogy a religio nem féltékeny a bölcsészet iránt, s hogy a római egyház mindig s mindenütt tiszteletben tartá s ápolá a lángelméket.“¹⁾

Szépen ír e tárgyról Wiseman is: „Galilei ugyanazt tanítá, mit Kopernik kanonok és Cusa bibornok tanítottak, kik ezt minden közbeszólás nélkül szabadon tették, amint azt Galilei is teheti vala, ha egyik rosز órájában eszébe nem jut, hogy az egész tárgyat hittani kérdéssé változtassa. Midőn ő egy nem általa tett tudományos vizsgálódás eredményeivel, hanem egy más által felállított elmélettel állt elő, melyről ő azt hivé, hogy kétségbevonhatlanul bebizonyítá annak igazságát, melyet azonban, mint általánosan tudva van, ő soha sem birt kellő világossággal bebizonyítani; midőn ő ez elméletet mint egyedül helyeset akará minden áron életbe léptetni, s követelé, hogy az ellenkező vélemény felett mondassék ki a kárhoztató ítélet, s az ő véleménye nyilvánittassék a sz. írással összhangzónak; szóval midőn ő nyilvánosan közlött leveleiben az egészből hittani kérdést csinált: ekkor, s csak is ekkor lépett közbe az egyház.“²⁾

Adtuk az annyiszor fölfordott Galilei-pörnek tárgyilag os rövid leírását. Commentár nélkül is az ép ítéletű olvasó könnyen fölismerheti abban a valódi tényállást.

Ám nézzük Keppler csillagász történetét: „E bámulatra méltó lángész, mondja Kepplerről életírója Brittschwerd

¹⁾ Brewster, Les martyrs de la Science, idézve Falloux által.

²⁾ Stimmen zur Orientirung, 222. l.

„Das Leben und Einfluss Kepplers“ czimű munkájában, ki a csillagrendszer törvényeit fedezé föl, Weilban született. A tübingiai prot. hittanárok kárhoztatták fölfödözéseit, mert a biblia azt tanítja, hogy a nap forog a föld körül. Keppler már megakará munkáját semmisíteni, midőn Grácban menhelylyel kínálják meg, honnét nemsokára Rudolf császár udvarába hivatott. A jezsuiták, kik leginkább tudták érdemeit méltányolni, a legszívélyesen bántak vele, noha legkevésbé sem titkolta, hogy protestans. Ezekután csak titokban üldözték hitfelei, s édesanyja, kit kuruzslásról vádoltak, csak nagynehezen menekült meg a máglyától.“ Ez idézethez sincs mit hozzá adnunk.

83. §. A vallás és tudomány.

E fejezetben föltüntetni iparkodtunk azon kellemes eredményeket, melyet a vallásos oktatás és nevelés létrehozott. Ugyanazon okok ugyanazon okozatot adják; az egyház befolyásának az oktatásra és nevelésre — mint láttuk — tulajdoníthatjuk azt, hogy a közműveltségnek azon fokán állunk, melytől a ker. civilisatiót nem ismerő népek oly szánandó távolságban tespednek.

A vallásos befolyás ezután is, ha az őszinte hévvel felkaroltatik, megtermi kedves gyümölcseit; a társadalom állása ugy biztos, ha vallásos alapon nyugszik; a tudományok akkor virágoznak legüdvösben, ha a vallásosság harmatja táplálja azok fiatal hajtásait.

„Ne mondja senki, hogy a tudományban nincs vallás; a vallás a nap, melynek fényében tűnnek föl csak igazán a világ tárgyai, és ezeknek viszonya egymáshoz; és mi a tudomány, ha nem e viszony tudata?“

„Manap önámítás nélkül alig mondhatja valaki, hogy a tudományoknak a valláshoz nincs közük; mert hiszen a bölcsészet a lét fő eszméiről beszél, és maga is bizonyos vallási

rendszereket alkotott; a történelem nem mehet el figyelem nélkül az Isten földi országa mellett, melyben az emberiség mozog; a természettudományok valóságos tárházzá váltak, honnan a kinyilatkoztatott vallás elleni támadó fegyvereket szedegetik; manap a kátét Laplaine és Dorwin elméleteinek, a bibliát Humboldt Kosmosának forgácsaival perzselgetik. Az objectív tudomány szerintünk sem ellenkezhetik a kinyilatkoztatott vallással, az érzés és értelem világa egy teremttől származván. „Fons sapientiae et religionis Deus est, a quo hi duo rivi si aberraverunt, arescant necesse est, quam qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi“ Cicero. Ámde az iskolában a tudomány nem magától sugárzik, hanem emberek adják elő; és tudjuk, hogy az értelem sokszor elszegődik az akarat szolgálatába, amikor aztán hazudik a tudomány terén éppen úgy, mint a gyakorlati életben.

Másrészről az értelem is tévedhet, és visszahat az akaratra; egyszóval az iskolában minden tanító önmagát követi és reprodukálja.... Az erkölcsös tanár erkölcsös tudományt szerkeszt és tanít, az erkölcstelen tanító megmételezi a tanítvány szívét. Erről az élet tanúskodik, tanúskodnak azon gyászos emlékü kihágások, melyeket a párisi és brüsseli egyetemek növendékei a párisi és lüttichi deák-congressuson elkövettek; tehát nem áll, hogy a tudományban nincs vallás, sem az, hogy a tudomány nem foly be az erkölcsiségre“ mondá a pannonhalmi tudós főapát 1868. decz. 1-én a főrendiházban az új iskola-törvényjavaslat fölötti vita alkalmával.

Tudomány- és vallásnak együtt kell haladniok; ¹⁾ a

¹⁾ „Ha kiderülend, írja Origenes, hogy a ker. vallás az embereket tudományra bírja és ösztönzi, akkor azoknak komoly feddést kell érdemelniök, kik azáltal igyekeznek tudatlanságukat palástolni, hogy oly módon beszélnek, mely még másokat is szorgalmoktól kell, hogy elidegenítsen.“ Contra Celtam, III. R. I. köt. 476 l. De la Rue kiad.

tudománynak igazi becsét, valódi értéket csak a vallásosság adhat. Ezt a mindennapi élet számtalan példákkal, a népek történelme fényes adatokkal igazolja.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös voltát kimutattuk azáltal, hogy a felhozott idézetekkel annak szükségét állítottuk olvasóink elé. Helyesen mondja azért a pécsi egyházmegye főpásztora püspöki székének ünnepélyes elfoglalásakor hiveihez tartott beköszöntő beszédjében: „Vajmi siralmasan tévednek, kik polgári erényeket várnak az embertől vallásosság nélkül, mert aki elég lelketlen arra, hogy Isten törvényeit megvesse, nem fogja az soha, de soha sem, tiszteletben tartania hazai törvényeket sem. Az egyház hű fiai egyszersmind a hazának is kötelességérzettől áthatott hű polgárai. Mindennek a vallás az alapja; nélküle semmi sem biztos, semmi sem állandó; nélküle sem nyugalom, sem bizalom, sem kegyelet nem létezik; csak a vallás vezet az örök üdvre, és ezáltal a földi biztos jólétre is.“¹⁾

A vallásos oktatás és nevelés szükséges, és mert szükséges, üdvös is.

¹⁾ Kovács Zsigm. pécsi püspök székfoglaló beszédje. Pest. 1869. Rudnyánszky Bélánál.

V. RÉSZ.

Az iskola-elkülönítés szomorú következményei.

Csekély lehet azon emberek száma, kik a multat, annak minden intézményeit, kivétel nélkül helyeselni tudnák:¹⁾ a mult intézményei közt találunk olyakra, melyek czéljuknak nem csak egykor, hanem ma is megfelelnek; s találunk ismét olyakra, melyek czéljuknak egykor megfeleltek, de ma már nem. Amazok megtartása mellett akár körömszakadtig küzdeni észszerű dolog; emezek fentartásáért buzogni haszontalan idő- és erővesztegetés lenne.

Azonban ama kérdésnek eldöntése, hogy ezen vagy azon intézmény megfelel-e czéljának, nagyrészből az alanyi felfogástól függ; lehet ugyanis intézmény, mely az én felfogásom szerint, vagy az én nézpontomról véve helyesnek tűnhetik föl, mely intézmény ellenben más embertársam felfogása szerint, vagy az ő szempontjáról nézve éppen nem nyer helyeslést.

Ez megcáfolhatlan valami. Ezt már természetünk gyarlósága hozza magával. Ennek lélektani alapja van.

¹⁾ „Nekünk katholikusként ovakodnunk kell a külszíntől, és azért a kath. sajtónak is kerülni kell azon látszatot, mintha mi a létezett állapotokat, a multnak társadalmi és politikai formáit javíthatlanoknak tartanók, mintha a mi törekvésünk volna azokat minden tekintetben dicsérni s a jövőnek egyetlen gyógyszerül ajánlani“ mondja szépen Ketteler. Szabadság, tekintély, egyház, ford. Kasinszky Gy. Eger, 1863. 6. 1.

E velünk született természeti gyengeségünknel fogva nagyon bajos eligazodni és az egyedül helyes álláspontra helyezkedni a mult oly intézményének részrehajlatlan megítélésénél, melyet korunk kérdéssé téve, a nyílt megvitatás nem mindig igazságos terére huzcol.

Tagadhatlan, hogy e természeti gyarlóságunknál a részrehajlásnak nem kis szerepe van gyakran. Így volt, és így lesz ez mindig az embereknel!

Ily kérdéseknél tehát, hogy lehetőleg helyesen járjunk el, legjobb a dolgot úgy venni, amint van; leghelyesb a tárgyalagos szempontra fektetni a fősulyt.

A mult ily intézménye korunkban az iskola-ügy.

Részünkről úgy vélekedünk, hogy háladatlan munkára vállalkoznék az, aki be akarná bizonyítani, hogy az iskola-ügy jelenlegi statusquojával minden tekintetben megelégedhetünk.

Mi katolikusok iskoláinkkal nem vagyunk megelégedve, tanügyi lapjaink mellett a mindennapi tapasztalás bizonyítja ezt; nincsenek iskolájukkal megelégedve protestans atyánkfiai sem, mint ezt a Prot. Egyházi és Iskolai lapból láthatni; s habár Beutum Salamon rabbi az izraelita congressus bezárása után hitsorsosai előtt büszke önérzettel mondá is, hogy „hazánk legnagyobb szak- és államférfiai elismerték, hogy a zsidó népiskolák a legjobbak az országban,“ a zsidók sincsenek mind megelégedve iskoláikkal, amint ezt „A zsidók reformatioja“¹⁾ czimű röpirat tanúsítja.²⁾ Általános az elégtelenség iskoláinkkal.

¹⁾ Megjelent Pesten, 1867.

²⁾ A „Jüdischer Schulbote“-nek somogymegyei levelezője 1868-ban ezeket írja: „Az egész megyében nincsen négy osztályú zsidó elemi tanoda. A legtöbb községben nem tartatik iskola; s csak itt ott, ha a gyermekek már nagyon lármáznak és alkalmatlanok lesznek, fogadnak egy, a székesfehérvári vásáron hálóba került tanítót, nem tekintve azt, vajjon alkalmas-e az illető egyén a reá bizott növendékeket oktatni. A tanítóknak u. m. fölfogadásánál kevesebb elővigyázattal járnak el, mint bármely szakácsnéjénál.“

A malinesi kath. congressus azon elvnek adott kifejezést, hogy legjobb mindent a maga nevén nevezni; mi is ezen elvnek hódolunk, midőn kendőzetlenül kijelentjük, hogy jelenlegi iskoláink nem felelnek meg a mai kor iskolai igényeinek, a miért is azok regenerálására okvetlen szükség van.

Hazánk főpapjai is azon országgyűlési tárgyalások alatt, melyekben a 68-iki iskola-törvény vitattatott meg, többször kinyomtatot adtak abbeli meggyőződésüknek, hogy az iskola-ügygyel, úgy amint az jelenleg áll, ők sincsenek megelégedve.

Minden okozatnak van oka; az iskolaügy mai kifogásos állapota is okozat, melynek szintén kell okának lenni.

Ez ok meghatározásában kétféle véleménynyel találkozunk; vannak, kik az egyházat, mely eddig egészen magára hagyatva vezette az oktatást, marasztalják el; vannak ismét, kik más körülményekben keresik iskoláink hátramaradottságának okait.

Azok után, miket munkánkban eddig is a történelem világa mellett iskoláinkról mondtunk, olvasóink egészséges ítéletére bizzuk annak eldöntését, vajjon a kath. egyház a jelzett elmarasztalást csakugyan megérdemli-e; s minthogy álláspontra kell helyezkednünk, a hátramaradás okainak kérdésében mi azok nézetét tartjuk helyesnek, kik azon okokat más körülményekben keresik.

„Hogy a multat helyesen megítélhessük, jól mondja valahol Montalambert, benne kellett volna élnünk; hogy elkárhoztassuk, nem kellene semmivel sem tartoznunk neki;“ a mai kor pedig nagyon sokkal tartozik a multnak. Az alapot, melyen a mai műveltség áll, a mult vetette meg; hogy a jelenkor azon a műveltség diszes épületét még teljesen fel nem emelte, a multat okolni épen nem lehet.

Iskoláinkat illetőleg, nagyon távul állunk attól, hogy az optimismus karjaiba dőljünk; de a pessimistákhoz sem szegődhetünk feltétlenül; annyit elismerünk, hogy „a mult-

ban sokat mulasztottunk, a közelmúltban nem sokat tettünk, a jelenben sok a kívánni valónk,“¹⁾ s azért iskolaügyünkön immár lendíteni kell.

84. §. Iskoláink hátramaradásának ki az oka?

Vagy az egyház oka iskoláink hátramaradásának, vagy más.

Mi sem történik czél nélkül; úgy az egyház is ha iskoláinkat elhanyagolni akarta volna, erre nézve kitűzött czéllal birt volna.

Az egyház illetén czélja, habár azt még oly széles keretben képzeljük is, nem lehetett volna más, mint önzés és uralom vágy.

Az egyháznak hivatása, érdeke Jézus Krisztus hit- és erkölcsigazságai által az emberiséget végczéljához, az örök boldogsághoz vezérelni „Ez az örökélet, hogy megismerjenek Téged egyedül igaz Istent, s akit küldöttél Jézus Krisztust.“²⁾ Az egyháznak tehát elvont önérdeke nincs; érdeke az isteni érdekekkel azonos, melynek bizonyára nem az a természete, hogy butítson, vakítson, félrevezessen; hanem épen az ellenkező: hogy a pozitív igazságokat megismertesse, felvilágosítson, az emberi rendeltetésnek megfelelő eszközöket szolgáltatasson, vagy módokat kijelöljön, és a tiszta erkölcsiség biztos utjain a végczélhoz vezéreljen.

Ez az egyház érdeke az iskolában; ez által nem nyomta el, nem vakította, nem fanatisálta az iskolát, de igenis a korigények s vajmi gyakran oly mostoha körülmények közt megóvta, fenntartotta, s a mennyire teheté, felemelte az iskolát; tett annyit mindig, amennyit anyagi ereje engedett, s alkott, nevelt édes anyai ölében egy fokunként emelkedő, a tu-

¹⁾ Waldfogl Kár. A közös iskolák kérdése. Pécs, 1867. 40. l.

²⁾ Ján. 17. 3.

dományok összes birodalmát meghódító művelt, civilisált világot.

S mégis mindennek daczára a hátramaradás okául az egyház vádoltatik: hogy különösen miért nem tette meg azt, mit B. Eötvös őszinte vallomása szerént még az állam sem birhat meg, hanem kell, hogy minden apa, minden honpolgár áldozatkészen részt vegyen a terhekben.

Ha az egyház azon eszközöket birta volna, melyekkel korunk rendelkezik; ha kezében birta volna azon módokat, melyeket az időben szüntelen működő emberi ész saját tökélyesbülésére immár megszámíthatlan mennyiségben, alkott; ha látta volna azon akaratot és vágyat az összes emberiségben, melyet a kor szelleme és árja magával hozott, mely szeret gondolkozni, gyönyörködik szélesb láthatárán, s nem hunyja be szeméit az ismeretek országának ragyogó fénye előtt: bizonyára a polgárisultság, melyre a modern világ méltán büszke lehet, századokkal előbb virágzott volna!

De a fulminans philippikák vérmesgyártói uralomvágyról is beszélnek, melynek kielégítését az egyház először is az iskolának szellemi elnyomása, s másodsor a tanítók erkölcsi és lelkiismereti szabadságának aláásása által iparkodnék elérni.

E vádnak első része, hogy t. i. az egyház az iskolának szellemi elnyomása által uralomvágyát akarta volna kielégíteni, logikai tévelyt foglal magában.

Mert ha e vád alapos volna, akkor ugyanazon tényezőnek ugyanazon egy cél elérésére egymással homlokegyenest ellenkező eszközöket kellett volna használnia. Az egyház feladata lévén meggyőző okokkal tanítani és vezérelni az igazság céljához, amint ezt egész léte bizonyítja, s józanul tagadni nem lehet, ennek elérését nem birhatta egyszersmind az erőszakban létező s minden meggyőződést kizáró szellemi elnyomással akarni. Az egyháznak uralomvágya ily értelmében képtelenség, mert nem gondolható. Az ezzel ellen-

kező érdemében pedig nemcsak gondolható, hanem létezik is, mert szent, mert jó, czélszerű és hasznos; vád gyanánt tehát fel nem hozható.

A vádnak második része pedig, mintha t. i. az egyház a tanítók erkölcsi és lelkiismereti szabadságát uralomvágyból aláásni törekedett volna, több roszakaratot mint nevetségést foglal magában.

Ha itélni akarunk, tudnunk kell mint veszik ama zelőtők az ő eszményök szerénti tanítók erkölcsi és lelkiismereti szabadságát; de tudnunk kell azt is, hogy a kath. egyház a kath. iskolát mindenkor oly intézetnek tekintvén, melyben fenjelölt érdekének az isteni akarat és emberi rendeltetés szerént nevelt egyént a fenálló viszonyok közt előirt ismeretek alapján az örök igazságok minél könnyebb és behatóbb felfogására képesítse: természetes, hogy intézeteiben csak oly tanítókat törekedett alkalmazni, kiknek erkölcsi és lelkiismereti szabadsága kath. erkölcsi és lelkiismereti szabadság volt, milyenről salesi sz. Ferencz mondja, hogy a lelki szabadság nem egyéb, mint a szívnak teljes elfordulása minden hiúságtól, hogy annál szabadabban teljesíthesse mindenekben Isten akaratát, mely kath. józan elvekből folyt ki, s az örök igazsággal, minden tanításnak, tudománynak és ismeretnek feladatával, nem ellenkezett; természetes, hogy iskoláinak saját normativuma és maximái szerénti berendezését és igazgatását jogosan tartá fen magának, — s ha várakozásaiban csalódott, köteleességszerű méltányos ellenbefolyást gyakorolt az illetőre, ennek mindig szabadságában maradván a helyet és pályát, melyen egyénileg vett erkölcsi és lelkiismereti szabadsága szerént nem működhetett, elhagyni. Ki kellene tehát mutatni, mi rosz van az egyháznak ezen nagyon is észszerű eljárásában, be kellene bizonyítani a kath. szellemenben értelmezett erkölcsi és lelkiismereti szabadságnak téves voltát és helytelenségét, mielőtt gáncsolódni és elnyo-

másról beszélni bátorkodnánk ; ¹⁾ s daczára mindennek „napjainkban sok hypochondriás python van, kik olyatén Gallistl, Binston, Soucoup, Leidesdorf, Pape stbféle, a népboldogítás kificzamult reguláit eleven hermesek gyanánt homlokukon körülhordó, a tanpályán állítólag practicus tekintélyekre oraculumszerű fontossággal hivatkozva, az iskolát, illetőleg a néptanodát egyházunk felügyelete, joghatósága és igazgatása alatt akár egy elviselhetlen bilincsekben görnyedező Theseusnak tekintik; tudatlanságot, vakságot, elnyomási és fanatisálási szándékot, merev despotismust octroyálván az isteni megváltás dicső műveinek e legdicsőbbikére, s fanyar epicureisták gyanánt serkentvén mindenkit idejekorán menekülni e szigorú vaspálcza alól.“ ²⁾

Nem fog ártani az annyiszor emlegetett hátramaradás mibenlétéről meggyőződünk, illetőleg arról tiszta fogalmat nyernünk; mi végből üssük föl Hunfalvy János „Europa államainak rövid statisticája“ czimű munkáját, és hasonlitsuk össze más művelt nemzetek közoktatási adatait a mienkével.

Franciaországról úgy találjuk, hogy 1863. az iskolába járható gyermekeknek körülbelül 77°/_o-ka járt iskolába, de ezeknek egy harmada csak féléven át látogatta azt. Olaszországban az 186²/₃ iskolai évben az iskolaképes fiúknak átlag csak 38°/_o-ka, a leányoknak 30°/_o-ka járt iskolába. Lombardiában az iskolázhatók 48°/_o-ka, Közép-Olaszországban 24°/_o-ka, Nápolyban és Siciliában 12°/_o-ka járt tetteleg az iskolába. És nálunk? A fiúknak 75°/_o, a leányoknak 70°/_o-ka. S ha felteszszük is szerzővel — amint még be is kellene bizonyítani — hogy a tanköteles gyermekek száma többnyire csekélynek van kitéve, s ekkép a tényleg iskolába járók száma is kedvezőleg van föltüntetve; mégis, miután szerző maga

¹⁾ Készséggel bevalljuk, hogy e két vádnak ily szabatos megcáfolását a Tan. Lapok 1868. 8. számából vettük át.

²⁾ Szentkláray Jenő Tan. Lapok, 1868. 7-ik számában.

is megjegyzi, miszerént az osztrák-magyar birodalmat tekintve „a magyar tartományokban a népességhez viszonyítva jóval több népiskola van, mint a német-szláv tartományokban“ világos: hogy mi közoktatási tekintetben épen nem állunk a Lajthántúliak vagy az olaszok után, sőt a gloire-jára annyira büszke francia nemzettől sem állunk kétségbe ejtő távolságban.¹⁾

„Magában Anglia fővárosában is valóban el kell szörnyedni a nép tudatlanságán. A bűnvádi kimutatásokból tudjuk, hogy 1847. Londonban 62,000 befogott egyén között 22,000 sem olvasni, sem írni nem tudott, 35,000 csak nehezen, 4000 némi könnyűséggel, s csupán 400-on látszott valami jobb nevelés. Anglia az, hol minden európai állam között legkevésbé kapott lábra az oktatás. Én nem merném ezt állítani, ha az alsó házban Fox statisticával kezében, ugyancsak még ő előtte lord John Russel, Macaulay és Hume ugyanezt nem bizonyították volna;“²⁾ mi magyarok ennyire nem vagyunk.

Primásunk azon beszédjében, melyet a népiskolai törvényjavaslat ügyében a főrendiháznak 1868. decz. 1-én tartott ülésében elmondott, Poroszországra utal, melyre napjainkban mint a cultura mintájára szokás mutatni, hol mint a közelebbi ujoneozás alkalmával kitűnt, az ifjak közt száz közül 22 nem tudtak olvasni, és így a népműveltség legalsó fokát is nélkülözték; alig lehetne elhinni, hogy hazánk nagy részében ezen primitív tudatlanság ennél magasb százalékot tüntetne föl.

¹⁾ A francia népoktatás elhanyagolására ujjal mutat a Siecle: „A tanítók mint ismeretlen hősök a legborzasztóbb nyomorral küzdenek. Mily fáradságukba kerül, hogy éhen ne haljanak! s ilyen példátlan 50 évi lét után, 50 évi hű s hasznos szolgálat után, midőn a kor s törekenység bucsúzásra készítik, ekkor az állam erszényét nagylelkűen kinyitja, s föntartásukra naponként 17 centimest ad!“

²⁾ Margotti, Róma és London. Győr. 1863.

Iskolai helyzetünket azért azonban kielégítőnek még nem mondhatjuk; hogy tanügyünk állapota általán, s népiskoláinké különösen még a szerény igényeket sem elégíti ki, kevesek kivételével mindnyájan szívesen elismerjük, mondja egyik politikai napi lapunk; s van valami a dologban, mert belrendezés tekintetében még csakugyan sokat kell tennünk; de azért az egyházat marasztalni el iskoláink hiányosságai miatt, elhamarkodott, szeretetlen eljárásnak tartjuk; az egyháznak köszönhetjük nagyrészt, hogy iskoláinkat illetőleg, még úgy vagyunk, ahogy vagyunk.

Egyéb honi viszonyaink is elmaradtak, melyekben a kath. egyház elég indemnitást bir tanügyünk ki nem elégítő voltára nézve¹⁾ Egyebütt kell tehát keresnünk iskoláink hátramaradottságának okait.

Nem akarunk ezen egyéb okok után sokáig fürkészni, nem akarunk — magyarán mondva — a dolognak nagy fenekét keríteni; azért nyílt őszinteséggel kimondjuk, iskoláink hátramaradásának fő oka az állam eddigi közönyössége volt, melynélfogva nem csak hogy nem törődött ekkoráig az oktatás- és nevelésügygyel sokat, hanem még nem ritkán akadályokat is gördített annak útjába az

¹⁾ „Van-e nép nyugaton, melyet a pusztai élet vad szabadsága annyira elidegenített volna a tanodától mint a mienket, mely tanodáira nem örömet költ. Ahol az országos szellemi égaljnak ily kedvezőtlen viszonyai észlelhetők, hol a tanügy iránt csak most kezdenek érdeklődni, hol a társadalom zöme e téren oly keveset tett, hol az iskolai törvény valami új dolog: ott nem a hátramaradás, hanem az előmenetel volna bámulandó; ott a mulasztás mindnyájunk bűne, miért is ha az egyházat vádolja valaki amiatt, ha pártatlan akar lenni, vádolnia kell egyszeresmiud a harcziás villongó századokat s az erre következő hosszú de magyarázható szunnyadásunkat, késő ébredésünket, a hatalmas cancellárokat, a gyámnokoskodó dicasteriumot, a gravamenekkel küzködő országgyűléseket, a vármegyéket, melyeknek több gondjuk volt a hus-limitatióra, mint tanodák emeltetésére, a tanítók legalább meglehetős díjazására, a gyermekek iskolába járása, stb. M. Á. 63—3053. sz. 1870. márc. 18.

által, hogy a népre oly terheket rótt, melyeknek eleget tenni a legszentebb nevelési jogainak feláldozása és ebbeli kötelességeinek elmulasztása által volt csak képes. Az egyházat az állam egészen magára hagyta, azzal nem fogott kezét; s így az egyháznak törekvését, mely a nép szellemi kiművelésére irányult, nem istápolta, egyedül az anyagi erőre, az anyagi haladásra támaszkodván; s csak most, miután Königsgrätznek is van az ujkori történelemben lapja, kezd érdeklődni az iskolaügy mint oly ügy iránt, melytől nagyban függ az anyagi erőnél is hatalmasb értelmi haladás kérdése. De ezen érdeklődése is a helyzetnek hamis felfogásából indult ki, s így czélhoz ismét alig fog vezetni. Az államnak e kérdésben őszinte támogatást kellett volna nyújtani az egyház nevelési igyekezetének, s a siker biztosban leendett volna elérhető, mint az államnak azon, majd nyíltan kijelentett, majd burkoltan elárult tendenciájával, mely az iskoláknak az egyházi befolyás alóli lassankénti elszakítására tör.

Az állam e jogsértő tendenciája sok rosznak csiráját hordja méhében; mely rosz következmények senkinek javára, kárára mindenkinek lennének; s mégis elegenden vannak, kik szüntelen emancipálást, tanoda-felszabadítást hangoztatnak; pedig ami iskoláink eddig se voltak rabszolga-intézetek; a protestans, görög keleti és zsidó iskolák sokkal szorosban függnék saját egyházuktól, mint a kath. tanintézetek.

A nem kath. iskolák tanítói korántsem birnak oly egyéni és vélemény-szabadsággal, minőnek a kath. tanfériak örvendhetnek. Nagy Sándor prot. tanár mondja, hogy: a protestans tanítónak hét éles szurony között kell mozognia, hogy a tanító csak rabszolga s szabadakarától egészen megfosztott ember, hogy neki a dekanok, az alperest s a szülők kedvéért nyolcz exament kell adni, a lelkészért nem is tudja hányat.“¹⁾ Az emancipatio szólama már divatban van; po-

¹⁾ Prot. Egyházi és Iskolai lap. 1867. 5. sz. 137. lap.

litikai s nem politikai lapok, napi és heti közlönyök, néplapok és tudományos színezetű folyóiratok, sőt még tanügyi közlönyök is emancipatio, iskolafelszabadítással foglalkoznak.¹⁾

Nézzük már most részletezve azon rossz következményeket, melyek az iskoláknak az állam részére való teljes átadásából származnának.

85. §. Az iskola-elkülönítés első eredménye lenne a: „reactio.“

Actio parit reactionem, a hatás visszahatást szül.

Ez természetes dolog, melyet az élet, a történelem számtalan példákkal igazol.

Ha nekem valami birtokom van, melyhezi tulajdonjogomnak teljes öntudatával bírok, mely tulajdonjog élvezetében apám, nagyapám, őseim voltak, igen természetes, hogy e tulajdonjogomról az erőszakoskodás ellenében semmi áron, s senki kedvéért le nem mondok; birtokomat elveheti tőlem a fegyveres hatalom, de ahhozi tulajdonjogomnak öntudatát elmémből kiűzni a föld valamennyi hatalmassága sem képes. Birtokomat elvehetik, de jogomat soha. Aki birtokomat el-lenszegülésem daczára elveszi, rablást követ el; mely ellen a törvény sorompói előtt orvoslást kereshetek, s a törvény tar-

¹⁾ A mult évben Eisenachban tartott socialista congressus is, hol Bebel, Liebknecht, Schweitzer és Mende annyira szerepeltek, legsürgösb követelményei közé sorozta az általános választási jog behozatala, a népek indítványozási és visszautasítási jogával összekötött törvényhozási joga, a társadalmi osztály, birtok, születési és vallásfelekezetből eredő összes jogok eltörlése, a rendes hadseregnek néphad általi helyettesítése, a törvényszékek függetlenítése, az esküdtszékek és nyilvános szóbeli eljárás behozatala, korlátlan sajtószabadság, legszabadabb gyülekezési, egyleti és coalitio-jog, a munkaidő meghatározása, a női munka megszorítása, a gyermekeknek munkától eltiltása, a közvetett adók eltörlése, és egyetlen, közvetlen, fokozatos jövedelmi adó életbeléptetése mellett az egyház különválasztását az államtól, az iskola különválasztását az egyháztól, a népiskolában kötelező és ingyenoktatást.

tozik nekem orvoslato adni még azon esetben is, ha birtoktól az állam képviselője a kormány fosztana is meg, mert a törvény sorompói előtt a kormány és kormányzott egy rangban áll.

Ha pedig ez utóbb feltételezett esetben nekem a törvény orvoslato nem nyujtana, mit elgondolni lehet, de föltenni nem szabad, ki fogja nekem rossz néven venni, ha a törvény szakaszainak pártatlan végrehajtására rendelt kormányközegek ellen embertársaim erkölcsi érzetét, mely az én tulajdonjogomnak lábbal tapodása által szintén kell hogy sértve érezze magát, felköltöm s csatarendbe állítom, s oly elégtételt veszek magamnak, melyet ez esetben jogom egyedüli védelmének kell tekintenem.

A kath. egyház az ő iskoláihoz tulajdonjogának teljes öntudatával bir, mely öntudatát egészen első századaiból származtathatja, mely létevel egykorú; igen természetes, hogy az egyház e tulajdonjogáról az erőszakoskodás ellenében semmi áron, s senki kedvéért le nem fog mondani; iskoláit a nyers erővel rendelkező hatalom elveheti tőle, de azokhoz tulajdonjogának öntudatát, ujuljanak bár meg az első századok üldöztetései, szoríttassék bár ujulag a katakombák sötét üregeire, az emberiség boldogításáért már majdnem kétezer év óta lüktető kebléből kiirtani nem engedi. Iskoláit elvehetik, de azokhoz jogait soha. Aki az egyháztól, az ő ellenszegülése és tiltakozása daczára, az ő iskoláit elveszi, legyen annak Nero vagy állam a neve, rablást követ el, mely ellen az egyház a törvény sorompói előtt orvoslato kereset; s a törvény tartozik is orvoslato adni, mert a törvény előtt nincs személyválogatás, annak alá van rendelve a kormány úgy mint a kormányzott.

Azon képzelte esetben ugyan, ha t. i. az egyház iskolái ellen az állam követné el a rablást, az egyház physical megtorláshoz nem folyamodhatik, de az erkölcsi megtorlásban

kezeit békókba verni senki sem képes; az egyház birja az utat hiveinek sziveihez egyedül, ide folyamodnék az erkölcsi védelemért, támaszért. A bajor főpapokról tudjuk, hogy 1850. tiltakozva az állam fosztogatása ellen, újra felekezeti iskolákat nyitottak meg és a ker. szülőket vallásuk szentségére kötelezték, hogy gyermekeiket ezen iskolákba küldjék. A pár évvel ezelőtt tartott nevezetes baltimorei II. zsinat az állami népiskolák látogatását az azokban uralkodó vallási és erkölcsi közöny miatt rosszalja; a kath. gyermekeket azoktól óvja és eltiltja, és az ugynevezett plébánia-iskolák alapítását ajánlja és sürgeti.¹⁾ Szükség esetében ilyen eljárást követne minden kath. püspök. És a ker. civilisatio közlelkiismerete az egész világon, kelettől nyugatig, északról délig kárhozható s tiltakozó szövegét emelné az állam által elkövetett rablás ellen!

Ez hatalmas erkölcsi reactio lenne; mert „a már egyszer felállott és megerősített országban nem lehet disputálni arról, e vagy ama jus mikor kezdődött, lehetne-e elvenni, másnak adni vagy megszorítani, mert ezek magokkal vonnak az ország felfordítását.“²⁾ 1848-ban a magyar országgyűlésen a közoktatás kérdése kerülván szőnyegre, a haza bölcse valódi higgadtsággal szólalt föl a felekezeti iskolák mellett; felszólalásában az ily lehető reactióra mintegy ujjal rámutat, midőn mondja: „hivatkozom azon urakra, kik nem vakbuzgók; ha valamely intézkedésben kényszert látnának saját vallási vagy vélemény-szabadságukra nézve; ily zsarnokságra nem zúdulna-e föl ezen urakban minden érzelem, s nem volnának-e készek annak védelmére fegyvert ragadni, mi még most úgy hiszem nincs megtámadva. Ez az emberi termé-

¹⁾ Concilii plenarii Baltimorensis II. Acta et Decreta. Baltimore. 1868.

²⁾ Szigethi Mihály, „Ne nyulj hozzám“ értekezése egy helvét hitvallású honfinak a papi javak elvételéről. Eger, 1842. 18—19. l.

szetben fekszik, s fekszik még inkább a nép természetében, amely minél inkább küzd a sors terhével és csapásaival, annál inkább ragaszkodik a vallásossághoz.“ Mondják, hogy az egyház, mely a békességet hirdeti, ily reactiót nem támasztana. A békesség hirdetése mellett az egyház a jogosság őre is. Valamint mások részére, úgy önmaga részére is követeli a jogosságot. Nagy veszélyeknek nézett már szemébe az egyház, mely tűr addig, ameddig lehet, de a türelemnek is van határa. Gyáva az egynáz nem volt, nem is lesz; bizonyítja ezt majdnem kétezer éves története.¹⁾

Az isteni gondviselés az emberiség kormányzására az egyházi és világi felsőbbiséget rendelte, melyek mindegyike a maga jogkörében mozogva felel csak meg nagyszerű feladatának. Az egyházi hatóság nem avatkozik a világi hatóság jogkörébe; a viszonyosság örökké érvényes elve úgy hozza magával, hogy a világi hatóság se avatkozzék az egyházinak körébe; egymás irányában e kölcsönös figyelmet megtartva, szépen megférnek egymás mellett, és hatalmasan előmozdítják az emberiség közjavát. „Ha az állam az egyházzal karöltve halad, csak ekkor képes a progressiv haladást, s a polgárisodás újabb vívmányait biztosítani, gátot vetvén azon áramlatoknak, melyeknek erős hullámcsapásai a legszebb remények áldásait rendesen elmoszák“²⁾ mondja ide vonatkozólag egyik napilapunk.

Az egyház az emberiség szellemi erejével rendelkezik, az állam az anyagi erőre támaszkodik; ha a világ kormányzatának e két tényezője közé a meghasonlás üszke meggon-dolatlanul dobott, oly reactio fejlődhetik ki közöttök, melynek siralmas következményeit a késő nemzedék is megérzeni. Az állam az egyház képviselőit akár be is börtönöztetheti, de

¹⁾ Lásd Roskoványi Monumenta cathol. 2 köt. roppant munkáját.

²⁾ Szabad Egyház, 1869. 24. sz.

azok szellemét lebilincselni soha sem tudja; az egyház, ha porig aláztatnék is, az elnyomó államnak mindig szemébe mondhatná: „levertél, de nincs igazságod!” Igaza van Tylor Alfred angol államférfiúnak: „Minden állami intézet, mely az iskola-ügyekre nézve az államtól szerveztetett, természeténél fogva támadólag hat; mert lehetetlen, hogy akár magánosokkal, akár társulatokkal mint egyszerű versenytárs haladhasson: erre nézve csak azon alternatíva áll, hogy vagy feloszlik, vagy az összes vezériséget kezeihez ragadja.”

86. §. Folytatás.

„Ne bántsd a másét” mondja a magyar közmondás.

„Ne orozz” tiltja az Isten a tizparancsolatban.

A lopás vétek, a rablás nagyobb vétek; mert míg a lopásnál ellenállás nincs, a rablásnál az ellenállást is előbb le kell győzni. Ezt nem csak a ker. moral tartja, ezt tanítja az emberiség közérzülete is.

Ha gazdag embertől rabol valaki, vétkezik; ha szegénytől még inkább vétkezik.

Ha szegény ember rabol, vétkezik; ha gazdag ember követi el a rablást, ennek vétké sokkal nagyobb amazénál, ez oly elismert valami, mit nem csak az erkölcs- és jogtanárok tanítanak, hanem a közlelkiismeret is helybenhagy.

Ha egy ember rabol, vétkezik; ha többen társaságba állva rabolnak, sokkal nagyobb vétkeket követnek el, mint az egyes rabló, mivel ilyenkor a collectiv rablás mindegyiküknek betudatik. Ezt se tagadja senki.

Ha alattvaló rabol, vétkezik; ha elüljáró, kinek jó példát kellene adni, rabol, ennek vétké nagyobb amazénál. Ez is természetes.

Ezek a rablás beszámításának fokai alanyi szempontból. Nézzük a tárgyilagosság szempontját.

Ha valaki egy krajczárt rabol, vétkezik; ha száz forintot rabol, nagyobb vétket követ el. Ez világos.

Ha valaki magánházban rabol, vétkezik; ha a közönség köztulajdonát rabolja el, vétke nagyobb. Ez bővebb bevitatást nem kíván.

Ha valaki világi használatra szánt dolgot rabol el, vétkezik; ha valaki Isten tiszteletére szentelt dolgot rabol el, nagyobb vétket követ el amannál. Ez tagadhatlan.

A mondottakból a következő lehozást adjuk:

Ha az államot képviselő kormány, melynek tagadhatlan kötelességében áll nem csak az alkotott törvények pontos végrehajtása, hanem alattvalói tulajdonjogainak szent és sértetlen megtartása fölött védelmezőleg őrködni; az egyház saját iskoláit, melyeket ő maga hozott létre magának, melyeket az maga tartott fön, melyekhez következőleg több százados tulajdonjoga van, az egyház ellenszegülése, tiltakozása daczára magához ragadná, e tette által rablást követne el, mely beszámítás tekintetében a beszámításról alanyilag és tárgyilag mondottak folytán a nyilvános botrányok krónikájában páratlan állást foglalna el.¹⁾

Rabolni nem szabad senkinek, tehát a kormánynak sem.

A rablót előbb utóbb megbünteti a törvény szigora; a kormány által elkövetett rablás fölött pedig kérlelhetlen ítélet mondana a közvélemény, a történelem ítélő-széke.

E pontnál tán kissé élesen színeztünk?

Nem azt mondjuk mi, hogy a mi kormányunk így tesz; azokkal, kik kormányunk eddigi működéséből tán ilyes követ-

¹⁾ „Magyar hazánk sok nyomoruságon ment már át s volt idő, melyben tulajdon hazájában hontalan levén, nem talált követ, melyre fejét nyugalomra hajthatta volna. De kétségbeesésében sem nyúlt a másé után soha. Nemzeti jelleme e szenytől tiszta maradt... Jogsérelem soha jogbiztonságot nem szül. Elvet le lehet rombolni, de ennek rettenetes logikája van, s ennek csapásait azok sem kerülük el, kik azon egyszerűtörvényt félre ismerik: „Ne bántsd a másét.“ írja Dr. Schlauch a M. Á. 47—3037 sz. 1870. febr. 27.

keztetésekét vonnak le, mi nem tartunk; csak azt akartuk hangsúlyozni, hogy bármely kormány, mely a hitfelekezeteket megfosztja iskoláiktól, a világon a legnagyobb rablást követi el.

A rablást tiltják isteni és emberi törvények; aki tehát rablást követ el, az vétkezik az isteni és emberi törvények ellen.

A társadalom alapját a vallás által megtartatni ajált isteni és emberi törvények biztosítják; aki tehát e törvények ellen vétkezik, az vétkezik az emberi társadalom ellen; vagyis a rablás az emberi társadalom elleni vétek.

Az oly kormány tehát, mely az egyház iskoláit elrabolja, annak azokhozi tulajdonjogát nem becsüli, s tiszteletben nem tartja, az emberiség ellen vétkezik; „merényletet követ el az emberiség létezése ellen.“¹⁾

Se az isteni, se az emberi törvények nem engednek meg oly kivételes eseteket, a melyekben a rablás menthető, vagy megengedhető volna.

Ha tehát valamely kormány az iskolákat az egyháztól elszakítaná, ez által szabadalommal látná el a vétket, világra szóló példájával másokat is felhivna hasonló cselekedetre. Pedig a világ erkölcsi rendjében csak a jónak van joga létezni; rossz is létezik ugyan, de nem jogosan, hanem az emberiség gyarlósága miatt. Az ily fosztogató kormánynak egész lelki bátorsággal szemébe lehet mondani a jogöntudat erélyes „non licet“-jét, emlékeztetve őt egyszersmind a történelemből folyó azon tanulságra, mely szerint, mint egyik jeles írónk mondja: „A jog minden egyházi és államintézmény alapja, és a kobzás védelme kétélű fegyver, mely nagyobbára a jog-

¹⁾ Hauth Matth. Die Verbindung der Schule mit der Kirche, Trier, 1869. 35. 1.

sértőket is megsebzí. "Per quod quis peccat, per idem puni-tur et idem.¹⁾

Az iskolák elkülönítésének első rosz következménye lenne a reactio, a vétek kiváltságolása, a rablás jognyerése.

87. §. Az iskola-elkülönítés második eredménye lenne az állammindenhatóság, az államomnipotentia.

Sok elme kifáradt, és sok toll forgattatott már az állam-mindenhatóság káros voltának kimutatásában. Napjainkban, hol az alkotmányosság érzete a civilisált népek közt világ-szerte érvényre tör, alig van megvetettebb eszme az állam-mindenhatóságnál.²⁾ Ezen eszme magában foglalja a állam-egyedárúság, az állammonopolium fogalmát, mely azon ki-ficzamodott feltevés kinövése gyanánt tekinthető, mintha a nép volna az államért, s nem az állam a népért.

Vannak erkölcs- és jogtanárok, kik némely esetben az állammonopolium védelmére kelnek, annak jogossági czimet adnak. Ha az ember e jog- és erkölcstanárok érvelését meg-figyeli, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a bizonyos esetben védett államegyedárúság mellett egy szempont áll, míg el-lene száz is küzd.

Nem tartozik értekezésünk keretébe ilyes eseteket fel-hozni; csak azt mondók vagyunk, hogy az államnak az isko-

¹⁾ „Álladalmaknak nem szabad a moral törvényeit megsér-teniök, s ha más álladalmak irányában állásukat nem akarják kockáztatni, maguk sem nélkülözhetik a becsületérzést, melynek az összeütközés pillanatában mindent fel szokás áldozni.“ Eötvös b. A XIX. század uralkodó eszméi I. k. 265. l.

²⁾ Mégis Ghyczy Kálmán a magyar képviselőház ezévi febr. 16. ülésében a közoktatást és köznevelést állami ügynek declaralta. Helyesen felelte Samassa erre, hogy ha ez így van, akkor az állam ugyancsak későn ébredt kizárólagos mesteri hivatásának öntuda-tára, akkor t. i. midőn már mindenkinek volt mindennemű iskolája, csak az államnak nem. Miből Danielik Jánossal azt következtet-hetni, hogy az állam tanítói hivatása nem gyökerezik az emberiség öntudatában, s hogy az oktatás és nevelés inkább socialis, mint állami feladat.

lákra vonatkozó monopoliuma mellett egyetlen egy észszerű elvet se lehet felhozni, ellenben ellene számtalant.

Ezzel korántsem akarjuk azt állítani, hogy az államnak mi köze sincs az iskolához; akik ezt vitatnák, mi azok ellenben készek lennének a szellemi küzdomokra kilépni; inkább azt mondjuk, hogy az államnak igen is van köze az iskolához, mert polgárait az iskolából nyeri; vagy mint Szilágyi Virgil mondja: „Az államnak, a politicalai kormányzatnak igen is joga van, sőt kötelessége a köznevelés terén éber figyelmet fordítani a kor igényeinek kielégítésére, s pótolni, alkotni ott, ahol az egyéni, társulati, egyháztestületi tevékenység elégtelennek mutatkozik. De nagyon csalatkoznak azok, kik talán azt hiszik, hogy a politicalai kormányzat a nevelési ügyben képes mindent oly olcsón előteremteni, mint az egyesületi tevékenység, melynek sorában az egyházak, mint élő egyesületi organismusok a legmagasb állást foglalják el.“¹⁾

Az állam nem rendelkezhetik korlátlanul az iskolával; annak az iskola irányában csak főfelügyeleti joga — ius supremae inspectionis — van, melyet a győri püspök egyik főpásztori levelében főbetekintési jognak nevez. E főfelügyeleti jogot az állam gyakorolta is miniszteriuma közvetítésével, néha nagyon is tág körben, amint ez Rauscher bécsi bibornok-érsek körleveléből kitűnik, hol írja: „Schon unter der Kaiserin Maria Theresia hat die Staatsgewalt sich in allem, was nicht offenbar ausser ihrem Bereiche liegt, der Gesetzgebung über die Schule vollständig bemächtigt. Die Gegenstände des Unterrichtes, die Lehr- und Hilfsbücher, die Lehrweise sowie die Zahl und Eintheilung der Stunden wurden durch Gesetze und Verordnungen auf's genaueste bestimmt, und weitentfernt der Kirchengewalt die Herrschaft der Schule zu überlassen, ward ihre selbstständige Wirksamkeit so enge

¹⁾ Szilágyi Virgil. Az Autonomia kérdéséhez, röpirat. Pest, 1869. 15. l.

beschränkt, als es möglich war; sogar in Betreff der Regierung in's Einvernehmen zu setzen. Wenn also jemand der Meinung ist, bei der Anleitung zum Lesen, Schreiben, und Rechnen werde eine minder zweckmässige Lehrweise befolgt, oder es sei der Kreis der Lehrgegenstände zu enge gezogen, so wende er sich desshalb nicht an die Kirche, sondern an den Staat, durch dessen Verordnungen das ganze Schulwesen bis in's kleinste hinabgeregelt ist.“¹⁾

Az államnak e főbetekintési jogát gyönyörűen írja körül hgprimásunk: „Az államnak joga és kötelessége gondoskodni, hogy a szülők czélszerű nevelési eszközökben ne szükkölkedjenek, s hogy azokat használják is; az állam tüzetesb gondjaira méltassa a nevelés ügyét, a szülők és család nevelési jogát ne ragadja magához, ne akarja az oktatás- és nevelésügyet monopolisálni, mert valamint nem szabad az államnak monopolisálni a sajtót, úgy nem a tan- és iskolaszabadságot, melyek közt analogia van, amennyiben a sajtó írásban, az iskola pedig szóval tanít; hanem az állam tűzze ki a célt, mely a népiskolában elérettesséks azután ügyeljen föl arra, hogy az iskola e célnak megfeleljen, lépjen föl mint közvetítő, mint a szülők és családok meghatalmazottja, s mint ilyen biztosítsa a családi nevelés folytatását az iskolában, s nyugtassa meg a szülőket és családokat az iskolai nevelés valláserkölcsei szelleme iránt.“ E primási nyilatkozatban katolikus szabadelvűséggel van körülpontozva az állam főbetekintési joga, melyen, ha túlkap az állam, jogsérelmet követ el, olyasmibe avatkozván, amihez nem ért; az állam ugyanis sohasem volt s nem is lesz tanításképes; az állam köteles „a nevelés és oktatás lehetőségét megadni, hol ez megvan, elősegíteni, mególtalmazni; ahol tovább ment, jogokat tapodott, zsarnokságot gyakorolt, szeleket

¹⁾ Rauscher bib. érsek körlevele 1869. jun. 19-éről 16. l.

vetett, vihart aratott,“ mert a történelem tanuskodása szerint az államnak a tanítóskodhatnámiban álló erőszakos jogbitorlása mindig megbosszulta magát.¹⁾

Vannak napjainkban is rajongó cosmopoliták, kik az állammindenhatóság moloehjának még az iskolaügyet is feláldoznák; de ezek nem tudják, mit cselekesznek; vagy ha tudják, annál rosszabb.

88. §. Folytatás.

Amint a 18-ik századdal az állami absolutismus érvényre emelkedett, mindinkább kezdett terjedni azon nézet is, hogy az oktatásügyet az államhatalomnak kell intézni; végre a német birodalom összeomolván az állam mindenhatóságának eszméje tetőpontját érte el, és ekkor minden más tekintet nélkül, egyedül az államhatalom részére vétetett igénybe a jog tanodákat állithatni, s a közoktatás ügyét minden más befolyás kizárásával intézhetni. Az elemi tanügyben, minthogy ez a szülőket oly közvetlenül érinti, s annak az egyházhoz tartozása oly föltűnően fölismerhető, ezen elv még teljes érvényre nem vergődhetett. A divatos államnak alaptanai a tények és valóság hatalmával e téren mindez ideig éles ellentétben állanak, melyet ugyan majd így majd amugy iparkodtak elrejtteni. De a közép és

¹⁾ Nem vesszük zokon, sőt inkább elismeréssel fogadjuk Jókai Mór képviselőnek a magyar képviselőház ez évi febr. 19-én tartott 124-ik ülésében tett némileg idevágó nyilatkozatát: „Hazánkban a nevelésügye nagyon hátramaradt s az egész országnak életfeltétele, hogy e téren a művelt nemzeteket utolérjük; azért ne vegye egy hitfelekezet se jogtalan beavatkozásnak, ha a törvényhozás a nevelési ügyben számára elérendő célokat tűz ki. E célok elérésére anyagi módszerekre van szükség. Ily módszerek némely felekezetnél nagy bőségben vannak, másiknál elégségesek, ismét másnál elégtelenek. Az államnak szabadsága és joga van megkívánni minden hitfelekezettől azt, hogy ami módszerei a nevelésügyre vannak rendeltetve, azok rendeltetésük céljára fordíttassanak, s amelyiknél elégtelenek, az ország által pótolttassanak.“

főtanodákat teljesen (?) és föltétlenül (?) hatalmába vette az állam, és azóta minden államban a közoktatásügyi miniszter intézte az összes felsőbb irányú tanügyet, mi mellett azonban a család és egyház igényeinek és érdekeinek tekintetbe vétele — legalább elméletben — kizárva nem volt.¹⁾

Csodálkoznunk lehet, hogy az államoktatást épen azok védik, kik az állami mindenhatóságot szivből ellenzik, kik a törvényes szabadságot melegen pártolják; pedig, mint derék Lubrichunk mondja: „akik az egyházat alávetik az államnak, azok már csak abból is beláthatnák tévedésöket, hogy az államot mindenhatóvá akarják tenni, hatalma alá hajtván a gondolkozást és lelkiismeret szabadságát is.“²⁾ S csakugyan a szabadsággal, különösen a lelkiismeret szabadságával mi se ellenkezik annyira, mint az államoktatás.

A vallás, a lelkiismeret, a lelki tehetségek lehető tökéletesedése képezik minden embernek Istentől adott s semmi szín alatt el nem idegeníthető jogait, melyek közé benyulni az államnak nem szabad.

A modern államtudósok a jogállamot állították föl mintául, mely szerént az állam élete a jogon alapul. De a jog nem czél, hanem csak eszköz az élet összes céljainak elérésére. Az állam tehát utat készíthet, eszközöket nyújthat, közbenjáró lehet; de sem vallási, sem erkölcsi, sem tudományos tekintélyt nem ölthet, sem bírói szerepet nem gyakorolhat oly kérdések eldöntésében, melyek vallási, erkölcsi vagy tudományos tárgyakba vágnak. A művelődést előmozdithatja, segedelmet nyújthat, a tudományt és ennek eredményeit gyümölcsözővé teheti, de a művelődés jellemét és terjedelmét önérdékből szolgájává nem alacsonyítja.

¹⁾ „Szabadság, tekintély, egyház“ b. Ketteler után Mennyei. 143. l.

²⁾ Lubrich, Neveléstudomány III. könyv III. szakasz, 93. §.

A népnevelés irányát, annak korlátait vagy terjedhetőségét az állam elvont fogalmából kifolyó jog ellenében azon örök változhatlan jog határozza meg, mely az ember egyediségét az államban való elmerülésből kimenti, függetlenségének s az önbecsérzetnek öntudatára ébreszti, s az embert megtanítja, hogy ő mint egyén az állam létezésében számba veendő. Az állam kívánhatja, hogy minden gyermek oktattassék, de rá nem parancsolhat a szülőkre, hogy azok gyermekeikre nézve az oktatás egy vagy más nemét, egy vagy más módszerét egyebek fölött elfogadják.

Az államoktatás védői így okoskodnak: az államnak a közbiztonság fentartására joga van minden eszközt fölhasználni, ezek közé pedig a népoktatás is tartozik, vagy mint a Pesti Napló 1868-ik évi octob. 23-iki számában Macaulay idéztetvén, állittatott: ha az államnak joga van akasztani, joga van tanítani is.

Tagadhatlan, az állam köteleztetik a jogbiztonság fentartására, de erre nem szabad oly praeventiv szabályokat alkalmaznia, melyek mások jogaiba ütköznek. Praeventiv rendszabályoknak csak ott van helyük, ahol jogsérelemtől tarthatni; különben megszűnik a szabadság. A szellemi dolgoknál kényszerrel alkalmazni nem lehet. Valamint abból, hogy az állam köteles az erkölcsiséget védeni s ápolni, nem következik, hogy joga van valláserkölcsei tanítóul fellépni, ép oly kevésbé lehet a jogbiztonság fentartási jogáról következőt vonni az államoktatás jogosultságára.

„Az államnak nincs joga tanítani, mondá Moy de Sons báró a németországi katolikus egyetek 17-ik közgyűlésén Trierben, — az állam nem tanításra, hanem erőre van alapítva; nincs küldetése tanítani, azzal soha sem birt, napjainkban azzal még kevésbbé bir, mint valaha; e térről távol kell magát tartania.“

89. §. Folytatás.

Aki a népnevelést kezében tartja, az rendelkezik a nép erejével is, mert rendelkezik a népszellem irányával. Becsületes kormány kezében ez áldásos lehet, de rossz kormány kezében veszélyes fegyverül szolgálhat a szabadság elnyomására s a nép megrontására. A nemzet jövőjét pedig egyesek subiectivitására bízni nem tanácsos, nem is szabad. Talleyrand, kit a történelem Franciaországnak habár nem legjellemesb, de egyik leggenialisabb államférfiának vall, az 1791-iki Constituantban a közoktatásról azt mondá, hogy az éltető része azon alkotmánynak, mely a szabadságot s egyenlőséget hirdette; az alkotmányt tanulni kell, s a jogok magyarázata képezendi ezután a jogok új katedáját.

1791-től 1802-ig, tehát tizenegy év alatt Franciaországban nyolcz oktatási törvényjavaslat terjesztetett elő a népképviselőknek; Talleyrand, Condercet, Lepelletier, Robespierre, Daunou, Lacanal, Roger-Martin, Chaptal, Lucian-Bonaparte, Fourcroy voltak e törvényjavaslatok szerzői; e törvényjavaslatok mindegyikében nemzeti nevelésről, köztársasági erényekről, az államnak népnevelési jogáról, régi előítéletek kiirtásáról, államtörvények szellemébeni tanszabadságról, vallásnélküli közerkölcsiségről történik említés; és életrevalósággal egy sem birt.

Az 1791. mozgalomban, mely a szellemeket megragadta, a socialis élet minden rétegeit mélyen áthatotta, nem volt intézmény, mely gyökeres átalakulást nem szenvedett volna. A rázkodtatás nagyszerűsége a lélek legfőbb kincsét: a vallást, és ennek leghűbb őrét: a család szentélyét sem hagyhatta érintetlenül. Danton kimondotta, hogy „a gyermek előbb a köztársaságé, azután a szülőké.” Ez lett a jel-szó. A régi államgépezet megdöntetett, az új intézmények pedig a nép szívében még meg nem honosultak. Az új nem-

zedéket tehát ki kellett ragadni a család kebléből, s az állam ellenőrzése alá helyezni. Lepelletiernek tartatott fön a dicsőség a conventben ezt, még pedig a leggyűlöletesb módon indítványozni. Szerénte a figyermek az ötödik évtől a tizenkettedikig, a leányok pedig a tizenegyedik évig közösen a köztársaság költségein a szabadság szent törvénye alatt a régi feudal várakban volnának nevelendők.

Az állam kezére kerité a fiatal nemzedéket, felkereste a gyermeket anyjának kebelén, atyjának karjain. Az állam az u. n. köztársasági felvilágosodás terjedését csak közös nevelés által vélte eszközölhetőnek, miért is kényszerítette a gazdagot, hogy gyermekeit a szegények gyermekeivel ugyanegy nevelés alá adja. E közös nevelésnek többen ellene voltak, de hiába; hasztalan mondá Fourcroy, hogy itt is, mint minden köztársasági intézménynél a szabadság az első s legbiztosb emeltyűje minden nagynak, minden fenségesnek, s hogy a *laisser-aller* az üdvös eredménynek egyedüli titka s útja. Danton győzött. „Ideje, ugymond, hogy valahára azon nagy elv visszaállitassék, mely félreértve lenni látszik, hogy t. i. a gyermekek előbb a köztársaságnak, mint szülőiknek tulajdonai. Senki sem tiszteli inkább a természetet nálamnál, de a társadalom üdve követeli, hogy minden érzelmek csak benne összpontosuljanak.“ „Mig közös nevelés által szegényt a gazdaghoz közelebb nem hozzatok, hasztalan hirdetitek a törvények sz. egyenlőségét“ visszhangzott az egész országban. Huszonnégyezer nemzeti tanoda állittatott fel negyvenezer tanító- s tanítónővel. Az erőlködés nagy volt. Robespierre első adá ki az iskola kényszerre vonatkozó rendeletét, alapítván azt a gyermekeknek a nevelésre való jogaira; ezen rendeletet Talleyrand barbár intézkedésnek nevezé, mely a francziák földjén nem élhetett sokáig. A költségek roppantak voltak, s az eredmény semmi. Már a köztársaság VI-ik évében Gilbert Demoliéres felkiáltott: „a nyilvános oktatás

semmis, a kiadások rémitők; az ellenszenv az államoktatás ellen oly nagy, hogy a tanítók száma némely helyen felülmulja a tanulókéét.“

Midőn Napoleon első consul volt, a francia társadalmi bajok forrásának fölismerése végett a Departements-k felszólítottak lelkiismeretes jelentést tenni a közoktatás állapotáról. Portalis államtanácsos volt megbizva a beérkezett jelentésekről a törvényhozó testületnek számot adni. És ő a X. év 15-ik Germinaljában ugyanazon ülés előtt, melyben a Concordatum került szőnyegre, egész mezetlenségükben terjeszté elő a beérkezett jelentéseket.

S mit tartalmaztak e jelentések?

„Ideje már, hogy az okoskodások elhallgassanak a tényekkel szemben. Nincs oktatás nevelés nélkül, nincs nevelés vallás és erkölcs nélkül.“

„A tanárok tanítása pusztába hangzott, mert elég eszélytelenül kihirdettetett, hogy az iskolákban a vallástannak hire se legyen.“

„Tíz év óta az oktatás semmi. A nevelés alapjáúl a vallás veendő.“

„A gyermekek a legveszélyesb semmittevésre, a legnyugtalanítóbb kőborlásra adták magukat.“

„Az Istenről minden fogalmat nélkülöznek, nincsen ismeretök a jog- és jogtalanságról, azért az erkölcsök durvák és barbárok, a nép elvadult.“

„Ha összehasonlítjuk a jelen oktatást azzal, amilyennek lenni kellene, csak felsohajthatunk azon sors fölött, mely a jelen és jövő nemzedéket fenyegeti. Így kiált egész Franciaország a vallás után, az erkölcsiség és társadalom megmentésére.“

Valóban alig lehet az államnak népnevelésbeni tehetetlenségét komorabb színekkel festeni, mint a közvéleményt jelző felhozott departements-i jelentések. Az összpontosítás megboszulta magát, s ép azokat sujtotta leginkább, kik annak

legbuzgóbb viadorjai voltak, s eszközül szolgált későbbben minden szabadság elnyomására.

90. §. Befejezés.

Az 1804-ben kikiáltott császárság a közoktatást összpontosította. A francia törvényhozó testület 1806. máj. 10. megszavazta a törvényt, mely szerint „a császári egyetem neve alatt egy testület alakittatik, s a nyilvános oktatással és neveléssel az egész birodalomban kizárólag megbizatik;“ minek folytán a párisi egyetem valamennyi közoktatási intézetek fejévé lőn. Ez birta a közoktatás monopoliumát; míg a törvényszékek, az igazságkiszolgáltatást, a hadsereg az összes hatalmat monopolisálták.

Ugy látszik, hogy Chaptalnak e jóslata: „Oly kormány, mely a közoktatás korlátlan urává tenné magát, előbb utóbb veszélyes czélokra zsákmányolhatná azt ki: ezen emeltyű hatalmasb, mint bár mely más, s kezeiben a szolgaság első eszközévé válhatnék“ I. Napoleon gögös szívében méltó földre talált; ezen férfiúról mondják, hogy megkoronáztatása utáni napon Ducros tengerészügyi miniszterhez e szavakat intézé: „Én későn jöttem, az emberek már felvilágosodtak! a régi Caesarok istenekként ültek a trónon, én ma a próféta szerepét se viselhetem.“ Azonban e nagy férfiú későbbben feltalálta magát, azon jellemző nyilatkozatra fakadván: „Szuronyaimmal a testeken, egyetemem által a szellemeken uralkodom.“ És ugy tőn. Az ő független szelleme korlátlanul uralkodott az egyetemen, és ez által az ország minden tanintézetein.

1808-iki márcz. 17-én 144 czikkből álló rendelettel az összes tanügy rendeztetett, valamennyi tanintézet az állam részére lefoglaltatott, s annak közvetlen felügyelete alá került. Tanító csak az lehetett, ki az egyetemnél oklevelet szerzett magának; ily oklevelet kath. pap ritkán birt kiérdemelni, s

így a papság teljesen ki volt zárva az oktatás és nevelés köréből. Az összes oktatás- és nevelési ügy secularisálva az állam kizárólagos uralma alá hajtattott.

A rendszernek elég ideje volt megerősödni, s gyümölcsseit végképen megérlelnie. 1800-tól 1848-ig zavartalanul uralkodott. A gyümölcs megérett ugyan, de éppen ez az, mi iszonynyal tölté el Franciaországot. A nép feljajdult azon rákfene láttára, mely az ifju francia-nemzedéket lélek és test szerént pusztítá.

1849-ben a köztársaság nemzetgyűlése elé a közoktatásügyre vonatkozólag egyszerre két törvényjavaslatot terjesztettek, egy ideiglenes és egy végleges értelműt. Azon kérdésre, mire való a provisorium, ha végleges törvényjavaslat is terjesztetik egyuttal elé, a vallás- és közoktatásügyi miniszter azt válaszolta: a provisorius törvényjavaslat kivételes törvényt kér a borzasztó iskolamesterek ellen, kiknek Franciaország prédájává lön s kiknek socialis elveiket tekintve, gyalázatoságukat csak iszonyu erkölcstelenségük mulja fölül!“

A gyűlés teljhatalmazottakat küldött ki az ország veszélyének elhárítására, kik százával szórták ki a bűnösöket. A végleges törvényjavaslattal Franciaország összezuzta az államegyedáruskodást és a közoktatás ügye szabaddabbá téve örvendetes lendületet nyert.¹⁾

Tehát a történelem, Franciaország történelme kézzelfoghatólag mutatja, hogy az állam, azaz az azt képviselő kormány nincs hivatva a közoktatás részrehajlatlan vezérlésére, s ha vezeti, nem boldogul vele.²⁾

¹⁾ A francia főtanügyi tanács (Conseil supérieur impérial de l' instruction publique) tagjai jelenleg: a senatus, államtanács és semmitőszék 3—3 tagja, 5 érsek vagy püspök, 3 nem kath. pap, 5 akadémiai tag, 8 tanfelügyelő és 2 magántanintézeti képviselő.

²⁾ Kalauz, 1869. 13. és 4. számok után.

Ami közoktatásügyi törvényünk fölött egy nyilatkozványt olvastunk az esztergomi főmegyéből, mely arról olyfelét mond, hogy az olyan ibis-redibis-féle modorban van szerkesztve s mintegy meg látszik rajta, hogy az állam-mindenhatóság karjai felé indítja az iskolát. E nyilatkozatnak idevágó passusa ez:

„A fő-fő elv az állam mindenhatóság. Ki van mondva: „a hazában létező egyházak, községek stb. állíthatnak és fentarthatnak nyilvános és magán-tanintézeteket. De hozzá van adva: a törvény által megszabott módon.“ E törvény pedig ezen egy szóban össz pontosul: állam. Az 57. §. értelmében ugyanis: „a közoktatási miniszternek jogában és tisztében áll, tisztán államköltségen... népnevelési tanintézeteket állítani.“ Ugy szintén a 8. §. szerint: „minden hitfelekezeti népnevelési tanintézet az állam felügyelete alatt állván, a kormánynak joga és tiszte e célból a felekezeti iskolákat is közgei által időnként meglátogatni stb.“ A 9-ik §. szerint előfordulhat eset, hogy a megyei iskolatanács ajánlatára a népiskolát a kormány be is zárathatja; a 92-ik §. szerint a képezdek állami intézeteknek nyilváníttatnak stb. Minde-nütt a kormány és állam szerepel tehát, stb. Mi egyéb ez, mint állami mindenhatóság? Távol legyen tőlem, hogy az állam jogait csorbitani akarjam, vagy tekintélyét aláássam. De mégis különös, hogy ezek az államok oly későn kezdik gyakorolni ezen fontos jogukat s a papságot, mely eddig ugyszólván magára hagyatva élt ezen joggal, most egyszerre ignorálni akarják.“¹⁾

Commentar nélkül adtuk e nyilatkozványt; legfőlebb azt tehetnők még hozzá: a figyelmes olvasó vegyen magának annyi fáradságot és olvassa el behatólag magát a 68-iki

¹⁾ Tanodai Lapok, 1868. 38. sz.

iskola-törvényt, hogy így maga győződjék meg afelől, vajjon a közlött nyilatkozat mennyiben bir alapossággal.

Három évtized mulva a 19-ik század is az előbbieket követve a mulandóságban eltűnik; ez idő alatt nyitva állott az ut, hogy az állam mindenhatóságának fogalma a tanügyre is kiterjesztessék; akadtak is egyesek — mint láttuk — kik e világbontó czél elérésében hősiesen szerepeltek; de szereplésük nem tartott sokáig, mert az eszme, melyért küzdöttek, halvaszületett eszme volt.

Az állam hivatása a jogvédelem. „Wesentliche Aufgabe des Staates ist nur der allseitige Rechtsschutz; denn alle übrigen Lebenszwecken können möglicher Weise durch die Einzelnen, oder durch freiwillige Vereine Einzelner, ohne Dazwischentreten der Staatsgewalt erreicht werden. — — Desshalb soll sich die Thätigkeit des Staates in den Dingen, welche nicht zum Rechtsschutze gehören, nach den Grundsätzen der gesunden Vernunft richten.“ ¹⁾

Az állammonopolium mindenüvé zsibbasztólag hat; az iskolára is.

91. Az iskola-elkülönítés az államkiadások emelkedését is eredményezné.

Készséggel elismerjük, hogy az állam iskolai célokra eddig is szokott áldozni, mert többször olvashatni lapjainkban a miniszterek országgyűlési előterjesztései között, hogy közoktatási célokra ennyi és ennyi kéretik megszavaztatni; de másrészt tagadhatlan az is, hogy ha a felekezeti iskolák mind az állam kezeibe átszármaznának, azok fentartására az államnak oly roppant kiadásokat kellene eszközölni, rendes folyamatba hozni, melyeket ez időszerént, midőn majdnem minden államnak pénzügyi helyzete legkevesbé kecsegtető, megbirni alig lenne bármely állam is képes.

¹⁾ Hist. polit. Blätter 62. B. 2. H. 1868. §. 119.

Egy ház vezetése is a házfőnek nem ritkán gondokat okoz; a naponként előforduló kiadások s a bevételek közti arányt rendesen fentartani nem csekély dolog; tudja ezt mindenki, aki — hogy magyarán fejezzük ki magunkat — a maga kenyerét eszi. Természetes, hogy a jó beosztástól sok függ, lehet mondani, minden. Ez egy. Takarékoság által is sok hasztalan kiadást lehet mellőzni; ez is tudva van a jó gazda előtt. Mig egyik magának csekély birtoka mellett jó beosztása és takarékosága által tőkét szerzett, addig a másik ugyanazon birtok mellett rossz beosztása és pazarlása által adósságokba veri magát. Ilyesmi gyakran történik az életben, mely számtalan példával illusztrálja állításunkat.

A gyakorlati gazda kiadásaiban mindig szem előtt tartja azt, a mi szükséges, hasznos és kellemes; ez utóbbiakra addig egy krajczárt sem ad ki, míg a szükségeseket be nem szerezte. Sőt a szükségesek beszerzésénél is óvatos megkülönböztetéssel jár el. Előbb szerzi meg az elkerülhetlenül szükségest, s csak azután azt, ami nem épen elkerülhetlenül szükséges; addig a hasznosról szó sincs, a kellemesre pedig még gondolni se mer. De még tovább megy a jó gazda. Az elkerülhetlenül szükséges beszerzésénél is, ha az idő engedi, gondosan utána lát, miként lehetne azt könnyebben és mégis jól elérni. Az okos más kárán tanul, mondja a magyar közmondás, melyet a gondos gazda soha se feled el; ha pedig mégis számításaiban csalatkoznék, gazdaságában károsodnék, bizonyosak lehetünk afelől, hogy ő e balesetéből oly körülmények között óvatosságot fog meríteni, mely nem fogja lehetővé tenni annak ismétlődését.

A mondottakban egy kis ház kormányzását, vezetését rajzoltuk le az olvasónak.

Mi egy ház egy ország- vagy államhoz képest? Egy ház szerencsés vezetése gondot ad; és gondot ad egy állam szerencsés vezetése is; de e két gond között roppant különbség létezik.

Az államnak is vannak kiadásai, s vannak bevételei, melyek közt a kellő arányt fentartani csak gyakorlati államgazda képes. Itt is minden a jó beosztástól, a takarékosagtól függ.¹⁾

Az államkiadásoknak különféle czimei vannak, melyek, hogy jó beosztás mellett s a lehető takarékoság határai közt nyerjenek kielégítést, a józan államgazdászati elve hozza magával, mely a legtermészetesb életbölcselemen alapulván azt írja elő, hogy az állam is mindenelőtt a szükségesek fedezéséről gondoskodik.

E szükségesek közé soroljuk mi s mások is az állam kormánya, a közigazgatás ágai, rendőrség, igazságszolgáltatás, s honvédelem mellett a közoktatást. Az államnak erről is elkerülhetetlenül gondoskodnia kell; de ezen elmaradhatlan gondoskodásában nem szabad elfelejtenie, hogy azt könnyebben és jól, s terhesebben és még sem egészen jól eszközölheti.²⁾

Az állam nagyon jól tudja, hogy a közoktatás körüli gondoskodása könnyebben és jól úgy fog kiütni, ha az egyházat, mely a közoktatás intézésére — mint tudjuk — isteni hivatással bír, ez anyai működésében készséggel támogatja. Az egyház már rég megalkotta magának az ő iskoláit, mely

¹⁾ A magyar képviselőháznak ez évi jan. 15-én tartott ülésében, midőn az állandó pénzügyi bizottság általános jelentése az országos költségvetés felett volt napi-rendben, Simonyi Ernő képviselő kormányunknak szemére lobbantotta, hogy annak az ország vagyona kezelésénél követett eddigi eljárásával nincs megelégedve, mert három fő elvnek, t. i. hogy a közterhek aránylagosan osztassanak fel, hogy a nemzet anyagi és szellemi ereje hasznos beruházások által növeltesék, — hogy az államkiadásoknál lehetőleg takarékos eljárás alkalmaztassék, nem tett eleget.
Sz.

²⁾ Schwarz Gyula képviselő ez évi jan. 17. tartott orsz. gyűlési beszédjében kormányunknak oly politika üzését ajálta, mely a hadseregi és pénzügyi tetemes kiadásoknál megtakarításokat, a közoktatásra pedig több kiadásokat enged.
Sz.

körülmény az állam e részbeni gondoskodását kimondhatlanul megkönnyíti; az egyház, minthogy ő csak szellemi hatalommal rendelkezik, mást nem kíván az államtól, mint azt, hogy azon lehető esetben, ha hivei közül egyik másik gyermekei nevelésében álló szülői kötelességét menthetlen okokból, vagy vétke könnyelműségéből netán elhanyagolná, azokat imponáló atyai tekintélyével e kötelességük lelkiismeretes teljesítésére komolyan szorgalmazza. Ez az állam közoktatási gondoskodásának sokkal könnyebb s jobb megfelelését foglalja magában, mint ha az állam maga állít iskolákat.

Képzeltetlen kiadásokat kimélhet meg ekként az állam.¹⁾

92. §. Folytatás.

A történelem bizonyítja, hogy azon államoknak iskolai célokra tett roppant kiadásai, mely államok az iskolát magukhoz ragadták, csakugyan haszontalan pénzfecserléseknél egyebeknek nem tekinthetők.

A francia forradalom alatt, midőn — mint láttuk — minden tanintézetek az állam részére confiscáltattak, Fourcroy, ki a nyolczadik oktatási törvényjavaslatot terjesztette elő a conventnek, ellenezni akarván a tanügy teljes monopolizálását, nem mulasztotta el figyelmeztetni azt azon roppant kiadásokra és teherre, melyek a nemzetre háramlanának a nyilvános állami tanodák által; de figyelmeztetése siker nélkül hangzott el. Csak később, a köztársaság 6-ik évében, midőn látták, hogy a nagy erőlködések, rettenetes költségek mitsem eredményeznek, hallgatták meg Gilbert Demolières

¹⁾ Irányi Dániel képviselő a m. képviselőház ez évi jan. 17. ülésében csak azon államkiadásokat helyesli, melyek országos szükségleteinket fedezik, s ezekhez sorolja a többi közt az állami biztonság mellett a közművelődést. Tehát ő is különbséget tesz az elkerülhetlen és hasznos beruházások, s az elodázható kiadások közt.
Sz.

felkiáltását: „a nyilvános oktatás semmis, a kiadások rémitők“; és kezdtek intézkedni.

Korunk nagyon szeret hivatkozni a szabad Amerikára; nézzük tehát annak iskoláit. Az északamerikai államiskolákra — commonschools — roppant költség fordítottatik, melynek jelentékeny részét a katolikusok fedezik; a „townships“-re osztott bizonyos területek jövedelmeinek $\frac{1}{16}$ része iskolai czélakra szenteltetik. És e költségeknek megfelel-e a siker? Az anyagi igen, de a szellemi nem. Tanoda-épületeik nagyszerűek, berendezésük bámulandó, vasárnapi iskolájuk előbbre van, mint a mienk. De a szellemi siker? Jól tudnak számolni, de elveiket — ép úgy mint a portékát — áruba bocsátják; és emellett nyílt titok az, hogy az amerikai közös állami népiskolák, a hivatalos államtanároknak részént kiállhatlan türelmetlensége, részént kényelmessége miatt már többnyire üresen állanak, s a katolikusok visszaborzadva az állami iskolákból kikerült hitetlen ifjú nemzedéktől, jogukhoz képest mindenütt saját felekezeti iskolákat is állítanak, hová most már a protestáns szülők is örömeztőbb küldik gyermekeiket. Baltimoreban 8000, Brooklyn és Chicagóban 10,000, Philadelphiában 12,000, Cincinnatiában 13,000, Saint-Luisban 14,000, New-Yorkban 20,000 gyermek nyer oktatást és ker. nevelést a kath. népiskolákban,¹⁾ melyekre meglegédezzel tekint az állam, és örömmel üdvözli azokat.

Bajorországban mult évben az új népiskola-törvényjavaslat feletti vitatkozás alkalmával, mely törvényjavaslatot Hasner lovag az iskolának az egyháztóli elválasztása alapelvén dolgozta ki, dr. Jörg ismeretes szerkesztő kimutatván az új törvényjavaslat hiányait, birt annyi lelki erővel, hogy kimondta, miként nézete szerint, daczára a két milliónyi

¹⁾ Die kath. Bewegung in Deutschland. II. évfoly. II. füzet.

tehernek, melyet azon törvényjavaslat az adózókra ró, az iskolai helyzet náluk változni illetőleg javulni nem fog.

Németalföldön a közoktatás vagyis az államiskolák 3 $\frac{1}{2}$ millióba kerülnek, és a kegyetlen iskolatörvény még a legszegényebb alattvalótól is kicsikarja az egy forint iskola-adót, ámbár a lakosság közül 1,500,000 az államoktatást megvevő. ¹⁾ Ugyanitt Rotterdamban számos felekezeti mintaiskola és két képezde virágzik, s túllátogatott, az állami iskolákat 1869-iki hivatalos kimutatás szerint 1260 tanuló látogatta, és 27,808 frt deficitjük volt.

Ricciardi nápolyi képviselő 1861. május 20-án az olasz kamara előtt így nyilatkozott: „Soha se volt a nápolyi királyságban a nyilvános oktatás oly szomorú állapotban, mint ma; s különös, soha se került annyiba, mint most. A nápolyi egyetem majdnem elhagyatott; ezen fölül igen sok tanszék ad hominem emeltetett, és tiszteletre méltó egyéneknek adatott ugyan, kik azonban soha sem tartottak, s nem is fognak tartani előadást. Némely tanszékek azért alapítottak, hogy Titus, Cajus, Sempronius alkalmaztathassék. Az academia kilencz hónap óta be van zárva; mindamellett most 7000 arany helyett 13,000-be kerül, vagyis az academiának bezárását az állam most 6000 arannyal drágábban fizeti.“ ²⁾

¹⁾ A népnek nem is igen kell az államiskola; a Köln. Volkszeitung írja: „Hogy a nép szava Isten szava, alkalmazzuk az iskola-kérdésre is. Ziegler képviselő az utolsó előtti ülésszakban a porosz cultusministert megtámadta, s támadásakor fölkiáltott: A nép szava Isten szava! Ám jól van, menjen Ziegler képviselő ur a kérvényezési bizottság archivumába, ott felfogja találni ama számtalan kérvényt, melyeket a felekezeti iskolák fentartása mellett több százezer önálló porosz polgár irt alá, s ott megfogja érteni, mit mond a nép szava, mely Isten szava is egyszersmind.“ M. Á. 85—3075. sz. 1870. apr. 14.

²⁾ A M. Á. ezidei 119. sz. olvassuk: Nápolyban legközelebb bezárattott az egyetem; ez intézkedés általános sajnálatot gerjesztett, de a fenforgó körülmények közt elkerülhetlennek tekintetik mindenki által. Tudva van ugyanis, hogy a nápolyi egyetemen az u. n. associazione giovanile, mely 150 tanulóból áll, Mazzinihoz

E történelmi adatok elégségesek annak bevitatására, hogy az állam a tanodakezelés tapintatlansága mellett, a tanodák elkülönítésével kiadásainak amugyis roppant összegre rugó mennyiségét még olyannal is nevelné, melyet elkerülnie lehetett volna.

Van elég el nem odázható kiadása az államnak.

„Az államok szükségletei az újabb korban igen nagy mérvet öltöttek föl, melyekkel szoros kapcsolatban van az államkiadások növekedése. A magasb polgárisultság igényei következtében a közigazgatás minden ága nagyobb beruházást kíván, mint a műveletlen s közigazgatással alig bíró országokban; de ezenfölül europaszerte a fölötte költséges hivatalnoki összpontosított közigazgatás hozatott be; az európai mesterkelt államrendszer az egyensúly neve alatt egymás folytonos ellenőrzését, és így roppantszámú hadseregek s hadszertárak tartását föltételezi; évtizedekig tartott ismételt háborúk folytán magasra nőttek az államadósságok.“¹⁾ Csak ezeket győzze az állam. Több tekintet visszatart bennünket némely államok azon válogatott nevű kiadási rovatainak elsorolásától, melyek nem mindig szabvák az államgazdászati észszerű követelményeihez; csak ezekről, vagyis ezeknek gyakorlatiasb beosztásáról gondoskodják hivatalból az állam; a szellemi érdekek körét körülpontozó oktatás- és nevelési ügybe csak támogatólag folyjon be.

szit, s a köztársasági eszmék pártolója. Ez egylet képezi ugyyszólván minden demonstratio kiindulási pontját, s a hirre, hogy Catanzaróban fölkelő bandák mutatkoztak, az egylet rögtön fölhívásokat intézett a tagokhoz, csatlakoznának a fölkelőkhöz. A felhívás szerencsére nem nagy sikert aratott, de a kormány mégis kénytelen volt az egyetemet bezárni, mert zavargások támadtak, mely alkalmal az ifjuság Mazzinit, a köztársaságot, és Garibaldit élteté. Midő az épületek egy része rendőrök által szállatott meg, az izgatottság csak növekedett, s a rendőrség több elfogatást eszközölt. Erre elbocsátattak a növendékek.

¹⁾ Egyet. magyar encyclop. 4. köt. 835. l.

Nálunk is a 68-iki iskolatörvények által alkotott, s valljuk meg e törvények által pártfogolt¹⁾ állami közös népiskolák érdekében roppant kiadásokat tett már az állam,²⁾ a vallás- és közoktatási miniszterium 1870-iki költségvetése szerint csupán a népnevelési tanfelügyelőségek fizetéseinek fedezésére 243,540 forint fordítottatik. Minő lesz a siker? Nem mernők s nem is tudnók biztosan megjósolni. Amire azonban mi vállalkozni nem merünk, vállalkozik arra Szilágyi Virgil autonomicus röpiratában: „Népnevelési törvényünk, ugymond, igen gyér eredményt fog előállítani, s pedig különösen két oknál fogva. Első az, hogy a nevelés-ügyet centralisálja, és egy igen költséges államkormányzási gépezet működésének tűzi feladatául. Ez a gépezet az ő nagy fizetésű, s kevés hasznót hajtó tanfelügyelőivel,³⁾ végnélküliapidijaival felemészti azon egész, különben sem nagy összeget, melyet az állami költségvetés a nevelésügy részére megállapíthat. Ezen összegből a költséges felügyelési gépezet miatt magára a sajátképeni nevelés emelésére nem jut ugyyszólva semmi... Ezért jött a törvénybe azon rendelkezés, hogy ahol közös iskolák állíttatnak, ott az egyenes adó öt száztóli-

¹⁾ Az árvamegyei podbieli kath. községnek leégett iskolája felépítésére a magyar kormány 100 frt. segílyt úgy ígért, ha iskolájának felekezeti jellegét feladva, azt közösíti. l. M. Á. 55—3045, és 67—3957. számait. A magyar képviselőház pedig ez évi marc. 11-én tartott ülésében Majthényi Dezső indítványára 114 szavazattal 100 ellenében megtagadta a pesti angol-hölgyek intézetében nő-tanoda föntartására létező fejedelmi alapítványból évenként járó 4000 frt. segílyt. Sz.

²⁾ Simonyi Ernő képviselőnk a képviselőháznak ezidei jan. 15-iki ülésében ellenkező nézetének adott kifejezést. Igaz ugyan tárgyilag tekintve a dolgot, kormányunknak nevelésügyre tett kiadásai nem roppantak; de államadósságunk számbavétele mellett mégis elég nagyok azok. Sz.

³⁾ Ez idei febr. 16. és 17-én országgyűlésünkön Schwarz Gyula és Paulini Tóth Vilmos képviselők közoktatási miniszterünknek szemére veték, hogy tanfelügyelőkül némelyek kellekek hiányával lettek kinevezve. Sz.

jának kivetésére és beszédésére a község feljogosittatik. A közös iskolák jó karba helyezésére tehát az állam alig ad egyebet, mint adófelemelési szabadalmat. Hanem épen ez képezi a másik okot, amiért a népnevelési törvény végeredményében meddő marad, . . . mert a nép minden adóemelést szivattyúzásának újabb eszközeül tekint, melyre önkényt vállalkozni nem fog.“¹⁾

Az 1848. XX. t. cz. 3. §-a mondja: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek.“ Ez esetben az állam „az ismeretes kezelés mellett három annyi confiscált vagyonból sem győzné mindazt ellátni, ami most egyes vallásfelekezetek alapítványaiából láttatik el, és nem uszik-e az állam különben is nyakig az adósságban, daczára annak, hogy az adók már is oly mérvűek, hogy azokat föllebb csigázni a legkétségsbeesettebb eljárás leendne.“²⁾ Egyházi lapunk pedig így ír: „A legnagyobb igazságtalanság, hogy például a katholikus, protestans vagy zsidó cultusra adózzék, hogy a szegény pór, a kinek fia az elemi tanodákon túl nem megy, a gazdagok számára gymnasiumot, egyetemet fizessen. A kath. egyház igazságos, a gazdaghoz fordul, nyisson bőkezűségből iskolákat a szegénynek; a szabadelvűség a szegényhez fordul: „fizess a gazdagok fiainak neveltetésére az egyetemben.“³⁾

Ezek után, ha az állami tanintézetek multjából lehozásokkal szabad előállnunk, ha továbbá honunkban némely eddigi városi kath. vallású iskolák államivá degradálásának folyamát, és az ennek következtében már országszerte felébredt kath. öntudat nagyszerű manifestatióit tekintjük, alig fogunk hibázni, egyenes nyíltsággal abbeli nézetünknek adván kifejezést, hogy ami állami közös iskoláink is csak azon sors-

¹⁾ Szilágyi Virgil. A kath. auton. kérdéséhez. Pest. 16. 1. 1869.

²⁾ Tanodai Lapok, 1866. nov. 29.

³⁾ Religio 1866. oct. 4.

ban fognak részesülni, amelyben a közös iskolák mindenütt részesültek eddig is.¹⁾

Az állami népiskoláknak nálunk nincs jövőjük, még pedig két oknál fogva: „az egyik, hogy a magyar állam azon terhek miatt, melyeket a monarchiai egység eszmájének hozni kénytelen, állami bevételeiből a kulturai érdekek előmozdítására keveset tehet, gyökeres és gyors javításra e téren nem vállalkozhatik. Másik, hogy ha valamely szerencsétlenség érné alkotmányosságunkat, mind az a vagyon, melyet a nevelésügy közössé tételének czime alatt a hitfelekezetek ma az állam rendelkezése alá adnának, holnap veszendőbe mehet, és emellett nevelésügyünk önállósága kulturai és állami érdekeink kiszámíthatlan kárával egy újabb összpontosítási kísérletnek eshetik áldozatául.“²⁾ Protestansainknak nem kell közösiskola.

Albion országában a forradalom sértetlenül vonult el az iskolák mellett, ott azok most is felekezetiek. Az állam néha-néha segélyzi azokat, de a gyakorlati angol, mintha csak a „timeo danaos et dona ferentes“ jutna eszébe, e segélyezést is gyanús szemekkel nézi. „A kormány szándokai nem tiszták, ugymond Bain, jobb volna, ha a kormány visszavonulna.“³⁾

„Nem lehet kiszámítani a rosszakat, mondja Haller, melyek a valláson, tudományon, emberiségen, a közjón az által üttettek, hogy a tanintézetek újabb időben magányosok befolyása alúl elvéve az állam ügyévé tétettek.“

¹⁾ Amiért is jól mondta Mennyei: „A confessionalis (hitfelekezeti) nevelés helyébe a közös (községi) nevelést ajánlani, valóban — nem gyakorlati észjárás.“ Mennyei: Nevelés- és tanítástan, I. k. 82. l.

²⁾ Szilágyi, többször idézett röpiratának 17. lapján.

³⁾ Kiváncsiak vagyunk arra, hogy a nálunk újabban a szegényebb falusi iskolák javára rendezett állam-sorsjátéknak 200,000 frtnyi jövedelme minő kules szerint fog kiosztatni? Sz.

A poroszok sem igen szerelmesek az államiskolákba; bizonyítja maga a poroszországi közoktatási miniszter, ki az elemi iskolákról így ítél: „Die Elementar- und Mittelschulen haben neben der Bestimmung gewisse Kenntnisse und Fertigkeiten mitzutheilen, auch einen pädagogischen Zweck. Diesen Schulen ist zur Erreichung des paed. Zweckes ein religiöser Character unentbehrlich. Die wichtigsten Erziehungsmittel sind von demselben abhängig, und können nur wirksam werden, wenn die Lehrer einer solchen Anstalt nach dieser Seite hin den Schülern gegenüber im Wesentlichen eine Einheit bilden. Von den hieraus erkennbaren, aus der Natur der Sache hervorgehenden Grundsätzen kann bei der Organisation der höheren Schulen nicht abgegangen werden.“

A jeles Curtman a közös állami iskolákról így nyilatkozik: „Die Simultan-Schulen gleichen so ziemlich den gemischten Ehen, zum häuslichen Glück haben sie nirgends geführt. Lässt sich also um das sauersüsse Glück der Simultan-Schulen hereinkommen, so wird der Unterricht gewiss gemüthlicher, tiefer, greifender, erfolgreicher sein!“

A brüsseli egyetem rectora nem régen egyik beszédjében sajnálattal constatólja, hogy míg a belga állami és szabad egyetemek gyéren látogattatnak, az alatt a löweni kath. egyetem az ország ifjúságának egy harmadát foglalja magában.

Svájczban is sok a panasz a közös iskolák ellen. *Opiniones commenta delect dies, naturae indicia confirmat.*¹⁾

93. §. Az iskola-elkülönítés vallástalanságot is eredményez.

Vallás nélkül állam fen nem állhat; vallásosság nélkül államot kormányozni nem lehet; tudja ezt minden tapasztalt államférfiú.

¹⁾ Kruesz pannonhalmi főapát 1868. decz. 1.

A régi törvényhozók is mindig istenekre hivatkoztak, mint Minos Zeusra, Lykurgus Apollóra, Numa Egeriára, Zamolxis Vestára, a peruviai Manko-Kapak és neje Mama-Huako a napistenre, hogy törvényeiknek nagyobb tiszteletet, foganatot szerezhessenek. Plutarchnál olvashatni, hogy valamint a légben nem lehet várakat emelni, úgy vallás nélkül nem lehet kormányokat alkotni; ¹⁾ szintén ő mondja: Róma minden nagyobb szerű vállalatait az auspiciumok és ősök vallásos gyakorlatával kezdé; ²⁾ Livius is (Hist. Lib. I.) Numa Pompilius félszázados békés kormányzását annak tulajdonítja, hogy a rómaiakat idejekorán vallásos eszmékhez szoktatta. A vallás és vallásosság szüksége tehát történelmileg igazolt igazság.

Minden államban, birjon az monarchikus vagy köztársasági kormányformával, vannak elöljárók és alattvalók, kik ugyan valamennyien tartoznak a törvényeknek engedelmeskedni, de emellett a törvények megtartása fölött amazok öröködnék. Engedelmesség van kétféle: önkényes és kényszerített engedelmesség. Az állam biztonsága érdekében áll, hogy az alattvalók önkényes engedelmességgel viseltessenek a törvények iránt; ily engedelmességre pedig azokat csak a vallás tanítja, melynek első elemeit a gyermekkori oktatás és nevelés által szívja az ember magába. Kényszerből is, a büntetéstől félelemből t. i. engedelmeskednek gyakran az alattvalók, ám az ily engedelmesség minden biztos alapot nélkülöz, az ily engedelmességre nem lehet építeni semmit, mert az első kedvező alkalommal lerázza az magáról a kényszer békóit, és a legfélelmesb engedetlenséggé fajul át.

A valláserkölcsi nevelés által tanulja meg az ember, hogy minden hatalom az Istentől ered, hogy tehát lelkiismer-

) Plut. c. Colot. Epicur. p. 1125.

2) Plut. Tom. II. p. 284.

reti dolog a törvényeknek engedelmeskedni. Az állam az egyháznak erkölcsösség, szeretet és felsőbbtség iránti engedelmességre intő tanítása által sokkal inkább erősödik az ő hatalmában,¹⁾ mint a szuronyok milliói által, melyek a netáni mozgalmat rövid időre ugyan elnyomják, de a méltatlanságon kesergő szívet soha le nem lánczolják.

A népet, melyet sokszor önhibája által előidézett, vagy pedig fölülről vagy alulról okozott mostoha helyzete gyakran megsiratott szélsőségekre ragad, csak az egyház tudja szeretetteljes bánásmódja és oktatása által megtartani az engedelmességnek azon tiszteletre méltó korlátai között, a melyeken belül öncélja elérésén fáradva a közjót mozditja elő. Az egyház már az iskolában az ifjú nemzedék fogékony szívébe csepegteti az elüljárók iránti köteles tiszteletet, kiket a közjó biztosítása miatt hozott törvények őreiül mutat be a gondjára bízottaknak; az ifjúságot, melyből idővel az állam adózó tagjai kerülnek ki, az egyház már idején megtanítja azon kötelességekre, melyeket mint leendő államatagok betölteni tartoznak.

Legszerencsétlenebb gondolat vallás nélkül kormányozni.

Egy társaságban fölmerült vita közben az értelmiség osztályába tartozó egyén ily kifakadásra engedte magát ragadtatni: „mire való ami megyénkben az a 300 pap, mi hasznát vesszük nekik?” E nyilatkozat általános megütközést okozott; néma csend állott be, melyet csakhamar egy jelenlevő kath. pap e válaszzal szakított félbe: „arra való ami megyénkben az a 300 pap, hogy a nép az urakat el ne kergetse”; mit közhelyeslés követett. És csakugyan így áll a dolog.

¹⁾ „A közjó oszlopa a polgárok engedelmissége“ mondja S. Jeromos in epist. S. Petri 2, 13.

Miért is egy komoly államférfiú, egy tapasztalt tanférfiú nem pártfogolhatja a vallás-erkölcs nélküli népnevelést.¹⁾ A tán elvétve találkozhatott egy két illetén ábrándozót az emberiség történelmében nyilatkozó mindennapi élet desavouirozta s bizonynyára kijózanította. Egy bölcs mondá: „Ha valamely országot vagy társadalmat el akarsz sikkasztani, legelőször olstd ki szívéből a vallást, mert hol vallás nincs, ott jó erkölcs sincs, hol nincs jó erkölcs, ott nincs jó lelkiismeret, hol ez nincs, ott nem lehet sem haza, sem felebaráti, annál kevésbé isteni szeretet és félelem, ott a törvénytelenység, önkény, s minden képzelhető gonosz garázdálkodik, sőt uralkodik.

Csak egyetlen, de nem sokáig tartó korszak volt, mely a népnevelés vallásos alapját félreismerte; ám az istentelenség e pillanatnyi diadala mellett sem találkozott senki is, ki az atheismust a népnevelés alapjául merte volna ajánlani. Azon kormány, mely ez iránynak hódolna, a vallással együtt számüzné a rendnek leghatalmasb támaszát, önmagát elitélné a kormányzottakkal corps-a-corps küzdeni, lenne bellum non habentium contra habentes, és véglegesen a despotismus küzdelme az automatókkal.

A társadalmi elemek ma nagyobb mérvben forrongnak, mint valaha, s ezen chaoticus mozgalmakban ne ámitsa magát semmi állambölcsesség, regeneratiót eszközölhetni

¹⁾ Érdekes az, mit a M. Á. ez idei 116. számában: „Prot. meeting a vallástalan nevelés ellen“ czim alatt olvashatni. Manchesterben apr. 25-én a Frée-Trade-Hallban a nemzeti közoktatási egyeslet, az ottani püspök elnöklete alatt, meetinget tartott. A püspök sajnálatát fejezte ki afölött, hogy a közoktatási kérdés elméleti és elvont téren vitattatik meg, s épen azok kezébe jutott, kik a világon legkevesbé alkalmasak egy gyakorlati kérdés tárgyalására, t. i. bölcsészek, doctrinairek, s rendszeralkotók kezébe. Közoktatási biztosi minőségben szerzett tapasztalására hivatkozva tagadá a vallási nehézség létezését. Ő az egyházi katekizmust akkép kívánná módosíttatni, hogy a sakramentumokkal összekötött rejtelmes tanok tanítására, vonatkozó kérdések kihagyatnának. Erre Ca-

pusztán külső törvényekkel, melyek csak a physikai megtorlásnak szentesítésével láttattak el. Iszonynyal tölt el minden kebelt azon gondolat: miként jöhetne hazánkra idő, melyben a fékvesztett nyers tömeg, kivetkőzve minden szelidebb, a vallás által nyújtott s ápoltt érzelemből, rémitő módon megbosszulandná azon political hibát, mely népet vallás nélkül nevelni akarna.¹⁾

94. §. Folytatás.

Az állam iskoláiban az ifjúság vallásra szert nem tehet; az államról újabb fogalmak szerint ugyan az államnak nincsen vallása, mert az államok ma már nem felekezeti, hanem nagyrészt jogi államok, vagyis az állam ma már sem katolikus, sem protestans, sem zsidó, hanem minden vallás iránt egyforma engedelkenységet, egyforma osztó igazságot gyakorol. A vallásról lemondó állam iskolái vallásosságra nem vezetnek, mert *nemo dat, quod non habet*. Az adózók filléreit sem fordíthatja a jogállam oda, hogy azokra vallásos meggyőződéseiket ignoráló oktatást törvényesítve tukmáljon, ha ezt tenné, a polgárokat szívében, legbensőbb hajlamaikban, szokásaikban, legszentebb érdekeikben sértené meg; s ezáltal kivált nálunk oly tömött ellenzékelt keltene maga ellen, mely legüdvösebb szándékait is meghiusíthatná. Pedig

lender indítványára ezen határozat lön elfogadva: „E meeting véleménye szerint bármely oly nemzeti oktatási rendszer, mely alatt a vallási oktatás ki van zárva az iskolából, teljesen ki nem elégítő, s nem méltó nemzeti támogatásra.“ Továbbá az elnök a meeting nevében a parlamentnek benyújtandó következő kérvény aláírására kéretett föl: „A kérvényezők mély aggodalommal látják, hogy jelenleg kísérletek tételnek az elemi oktatás tisztán világi rendszerének behozatalára, s a bibliának és minden meghatározott vallási oktatásnak az elemi iskolából való kizárására. A kérvényezők megvannak róla győződve, hogy a kizárólag világi oktatás ellenkezik az ország népei nagy zömének óhajtsai s meggyőződésével, mely ker. oktatást kíván egy ker. nemzet számára.“ Sz.

¹⁾ Kalauz, 1869. 13. számából.

non est imperium tutum, nisi benevolentia subditorum mun-
nitum.¹⁾

Az állam iskoláiban minden vallási tan egyenlő tekintélyben részesül; ily iskolákban pedig, mint herczegprimásunk mondja, lehetetlen, hogy vallásos szellemet szivjanak magukba a gyermekek; ezen iskolákból büszke, kevély, elbizakodott, mulékony tudományában felfuvalkodott, minden erkölctant hiú feszegetéssel megvető, ujdonsült felvilágosultak kerülnek ki. Szép igazság rejlik Lamartine e mondatában: „A világot alázattal szolgálni sokkal szebbnek tetszik, mint azon uralkodni; de ez tetőpontja az erénynek. A vallás ide vezet egy nap alatt, a bölcsészet csak egy hosszú életen át szerencsétlenség és halál által vezet ide.“

A vallástalan nevelés iszonyatos következményeit borzasztó alakban hozta felszínre az 1791-iki francia forradalom, melynek hősei a gyermekek erkölcsi viselete fölötti örökösödést még az apától és anyától is elakarták venni, addig hagyván azokat a szülői védszárnyak alatt, míg eszmélui és valamennyire beszélni képesek, azontúl állami intézetekben való nevelésöket javasolván; mert attól tartottak, hogy felekezeti iskolák által az erkölcs és vallásos eszmék itt ott ismét visszatérnek.

De a köztársaság harmadik évében az elsőrendű iskolákra vonatkozólag mégis — mint valahol olvastuk — egy törvény hozatott, mely a polgároknak megengedé magán és szabad iskolákat állithatni az illető hatóság felügyelete alatt. A harmadévi alkotmány 300-ik czikke szerint az egyeseknek joguk van magán tanintézeteket felállítani. De mindamellett tartós megállapodást eszközölni nem tudtak, terv tervet ért, mert ellökték azon szilárd alapot, melyen a nevelés épületének nyugodnia kell.

¹⁾ U. o.

Maguk a forradalom hősei is az állami iskolák neveléséből száműzött vallás pótlásának szükségét megrettenve belátták; a közerkölcsiség bukása a legvakmerőbbeket is megállapodásra készíteté.¹⁾ A trón felforgattatott, kiáltá Gauthier, egy a nyilvános oktatás szervezése ügyében tett indítványnál; még egy van lerontani való; ez az, melyen a halhatatlanság ül! Mindenfelül a romlottság környez, ez oly pusztító ár, melyet semmi gát föl nem tartóztat. Még egy pillanatnyi késedelem, és elnyeli a serdülő nemzedéket.“

Különösen nevezetes Portalis államtanácsosnak a francia törvényhozó testületben az oktatás rendezése körül tett azon bátor nyilatkozata, melyet akkor egész Európa megbámult, s mely — mint egyik napi lapunk szépen megjegyzi — enyhítő balzsamként hatott a kisirt religiónak mély sebeire, melyeket a forradalom ejtett rajta.

„Az oktatás, u. m. az embernek egyik szüksége, szüksége különösen a társadalomnak, és mi ne pártolnók a vallásos intézményeket, melyek mint megannyi csatornák által szivárognak a társadalom minden osztályaiba a rendnek, kötelességnek, a humanus érzelmeknek, s az igazságnak eszméi! A tudomány mindenkor csak csekély számúak osztályrésze lehet — de religio által tanult leend az ember anélkül, hogy tudós volna.²⁾ Ez tanít, ez nyilatkoztat ki minden hasznos

¹⁾ „Az állami tanintézetekben hihetetlen fegyelmetlenség és féktelenség uralkodik. Hogy pedig ezen féktelenkedő szellem az academiai ifjúság közé is beharapódzott, bizonyítja a turini orvostanhallgatók magatartása, kik a természettan tanára Gilberto Govi elleni zajos tüntetések folytán kezét foghatnak párisi collegáikkal.“ M. Á. 119—3109. sz. 1870.

²⁾ Ide vonatkozólag mondja a tudós Palásthy: „Sok olvasó, sok író igen tudatlan, igen műveletlen; sok pedig, habár írni nem tud, olvasni sem tanult, igen művelt és sok ismerettel bir. A kath. egyház mindig nevelt, mindig oktatott. Tudni keresztény és polgári kötelességeit, és ezeket megtenni, ez az igazi műveltség. Egy kath. ember, aki ismeri az örökélet főigazságait, őrzi, tiszteli azokat, s azok szerint intézi életét, műveltebb, mint az, akinél a lelkiismeret

igazságot azon embereknek, kiknek sem idejük, sem módjuk nincs annak fáradságos keresésére. Ki kívánná tehát e szent oktatás forrásait kiapasztani? mely minden irányban oly jótékony életszabályokat terjeszt, mely azokat minden egyénnek sajátjává teszi, mely az életrevaló intézményeket átlengvén azokat megörökíti, s neki oly népszerű és tekintélyes typust kölcsönöz, mely nélkül ismeretlenek lennének a népre, azaz csaknem minden emberre nézve!”

Végre Bonaparte ragadta magához az állam gyeplőit; a vallások szabadságát kikiáltotta, és szebb napokra virradt a francia nemzet.

Olvasóink tán nem veszik zokon, hogy a francia forradalomra oly gyakran hivatkozunk; az Isten detronisatiója, a vallás száműzése által az a világ legborzasztóbb forradalmának egyikévé lőn, mely a legkézzelfoghatóbban mutatja az emberiségnek, mire vezet a vallástalanság, melynek magvait az államiskolák vetik el a rosz- és tilosra amúgy is hajlandóbb emberi szivbe.

95. §. Folytatás.

Az államoktatás védői azt állítják, hogy az államiskolák ép úgy mozdíthatják elő a vallásosságot, erényességet, mint a felekezeti iskolák; mit állítani igen, de elhinni nem lehet.

Ugyanis az államiskolákban vagy van vallástanítás vagy nincs; ha van, az oly szűk óraszámra van szorítva, hogy a

az ő akaratja alá van rendelve, s nem az akarat a lelkiismeret alá, habár írni és olvasni tud. Egyes hiveink műveltebbek, mint a pogányság minden tudósai összesen, mivel több igazságot ismernek. Az igazság ismeretére pedig olvasáson kívül van más mód is (a ker. nevelés.) Mai nap olvasási képesség, az írási mesterség szélesebb mint egykoron; de azért az élet főigazságai nem csak nem világosbak, sőt sok elme előtt homályosabbak, más sok elme előtt pedig éppen nem léteznek.“ — „Napjainkban egy hét éves (ker.) gyermek többet tud Istenről, mint Krisztus születése előtt a legelső pogány bölcssek.“ Szombathy Sándor. A kath. ember könyve, Kálcsa, 1864. 44. l.

vallástanár habár tisztében legbuzgóbban jár is el, habár ékesszólásának minden hatalmát használja is fel, habár körültekintő éberségének előnyeit kamatoztatja is, még sem leendő képes hivatásának a tárgy méltóságához képest megfelelni, annál kevesbé ellensúlyozni azon rontó szellemet, mely a többi tantárgyak tanárainak előadásán vörös fonalként áthúzódik; az egy pár órai vallástanítás még nem mozditja elő a vallásosságot; a hetenkénti 2—3 óra, mely az államiskolában a vallásoktatásra engedtetik, nem elég arra, hogy a gyermek a szükséges hitismereteket elsajátítsa, s vallását igazán megszeresse. S föltéve, de meg nem engedve, hogy a gyermek megszerzi magának a hit szükséges ismereteit, ez kevés arra, hogy benne a vallásosság felköltessék, s annak jövője biztositassék. „A vallás, az erkölcsiség, a jámborság oly valami, mit a gyermek szívébe oltani még vallásbuzgó s igazán ker. tanítónál is nagy feladat;“¹⁾ mert „az ifjúság valláserkölcsei nevelése nem kizárólag s nem egyedül a vallásoktatás által eszközöltetik, mert a többi tantárgyak is illő tekintet- és figyelemben részesítendőek. Ellenkező esetben alaposan és indokoltan lehet tartani attól, hogy a gyermek vallásos, erkölcsi és intellectualis kiképzésében az összhang, mely minden nevelés főczélja, veszélyeztetik.“ Így szól a bajor kormány 1869. évi mart. 27. Münchenből kibocsátott rendeletében, melyben a felekezetnélküli népiskolák ellen kikel, s a fürthi hatóság ez ügybeni határozatát, mint illetéktelent, megsemmisíti.²⁾

Ha minden tantárgy vallásos vonatkozásokkal adatik elő, ha az ifjak a vallás nyilvános gyakorlataiban, sz. cselek-

¹⁾ Horváth Ede, Magyar Állam 1870. 5—2995. számában.

²⁾ Az angol parlamentben is jelenleg sokat foglalkoznak az iskolakérdéssel. Szónokok találkoznak pro és contra, s majd azt indítványozzák, hogy az iskolából ki kell küszöbölni a vallást, majd meg, hogy kötelező tantárggyá kell azt tenni. Ezen utóbbi nézetet vallja Dixon és pártja, az elsőt pedig Fawcett és követői,

ményeiben, ájtatos járdalataiban ünnepélyesen részt vesznek, lehetünk csak biztosítva afelől, hogy kiképeztetésük vallásos szellemben eszközöltetik.

A vallásos oktatás és nevelés fontossága hangsúlyozva van a magyar katolikusok 1848-iki petitiojában: „Az egyház nem elégedhetik meg azon csekély biztosítékkal, melyet a kormány vagy törvényhozás az által köt le részére, hogy a vallási oktatást az iskolában gondosságára bizza. A vallás nem csupán elméleti tudomány, melyet néhány órai előadásban elég volna a tanítványnyal megértetni; a vallás a szív és érzelem birtokát is igényli magának; itt kell neki székelni, hogy malaszterejével a szenvedélyek vétkes ingereit legyőzhesse. Nem elég, ha a fő megismerkedett a hit elveivel, de tanai a növendék gyöngye szívére meg nem hatották; a vallásosságnak a szívben kell meghonosodnia, az életbe kell átültettetnie, mindennapi gyakorlattá, megkedvelt szokássá válnia, a család és rokoni viszonyok sz. kapcsaiba átszövődnie, az élet örömeibe s szenvedéseibe vegyülnie s magukon a polgári társaság institutióin is világító szövétnek gyanánt fényeskednie.“ S a prot. Guizot: „Mindnyájan mondják, mindnyájan elismerik, hogy az első oktatásnak lényegesen vallásosnak kell lennie, de ennek nem szabad egyszerű, természetlen közhelyet képeznie, gyakorlati valósággá kell válnia. Mi tehát valóban vallásos nevelés? Ez nem csupán a katekizmus elbeszélése s oktatás a dogmában és a ker. vallás alapelveiben, meghatározott órán át. Ez a hit és az iskolában való vallásos befolyás állandó s mindig tevékeny jelenléte, népnevelés lényegesen vallásos légkörben és lényegesen

kiket a kincstárnok marhacsordához hasonlított, mely otthagynya a kövér legelőt s viaskodik néhány fűszálért. De nem maradt adós Fawcet sem, s azzal tromfolta vissza, hogy a ministerium pedig hasonlít azon népszövetségi disznónyájhoz, mely a tóba ölte magát. M. Á. 1870. 71—3061. sz. márc. 29.

vallásos életben.“ És ezt kívánják mindnyájan, akik valamihez értenek“ teszi hozzá P. Secondo.¹⁾

Ha pedig a második eset áll, ha t. i. az államiskolából a vallástanítás egészen kizáratik, kiki beláthatja, hogy az ilyen iskolák mire vezetnek. Az államnak célja az ifjuság értelmét kifejleszteni, azt tudományokkal túltömni, de a szív nemesítésére mi gondot se fordít; pedig hogy az iskola teljesen megoldja feladatát, annak oktatnia és nevelnie kell; nevelni pedig, hogy a nevelés áldásosan gyümölcsöző legyen, csak vallásosan lehet.

B. Eötvös azon válaszában, melyet 1869. oct. 28-án Eger város képviselőjének iskolaügyi interpellatiojára adott, hivatkozva arra, hogy az új iskolatörvény a vallástanítást a tantárgyak között első helyre tette, visszautasítja azon föltevést, mintha új iskolatörvényünk a vallási érdekekkel ellentétben állana; míg egyrészt B. Eötvöstől, ki Haynald kalocsai érseknek ugyancsak az új iskolatörvény fölötti vita alkalmával mondott beszédjére adott válaszában azon meggyőződését fejezte ki, hogy az államnak nincs magasb érdeke, mint a polgárok vallásos érzete, mert „a legvallásosb ember a legjobb polgár,“ — ily tiltakozást méltán elvárhattunk; úgy másrészt azon csodálkozásunknak kell kifejezést adnunk, hogy a felhozott vita alkalmával épen B. Eötvös felszólására nem fogadtatott el Haynald érsek azon indítványa, hogy az iskolatörvényben mondassék ki, miszerint a vallástanítást az iskolából kiküszöbölni nem lehet.²⁾

¹⁾ P. Secondo Franco S. J. Handbuch populärer Antworten stb. Átdolgozta Sincerus. Wien, Mayer és C. 1866. II. k.

²⁾ Ehelyütt mi is följegyezzük, amit tanügyi lapjainkban Tirolból olvastunk:

„Pontlatz férfiainak, kik 1704. és 1809. a történeti nevezetességű hidon rettentően számoltak azokkal, kik Tirolt ősi fejedelmétől elszakítani akarták, méltó utódai jöttek 1870. febr. 26-án Prutzban, szorosan ama hid mellett, tiltakozandók a rájuk octroyált isk. törvény ellen.

96. §. Folytatás.

Oly nemzetet, mely a vallást ellökte magától, amint Voltaire is beismeri, nehéz kormányozni; s Cousin gazdag tapasztalatai után azon őszinte nyilatkozatot tette, hogy minden iskolában a szilárd vallásos oktatásnak megállapítása nélkülözhetlenné vált a felizgatott társadalom érdekeinek megóvása tekintetéből; ép azért Stanley lord és Gladstone esztelen és veszélyes eszmének nyilvánítják a vallásnak a neveléstől való elválasztását; „készebb volnék meghalni, írja sir Strafford Northcoté, mint gyermekeimet vallástalan tanítók szeszélyeinek kitenni“; „a nevelésnek, mond Raumer, a kereszténység alapján kell nyugodnia, mert csak az a család, a község, az állam valódi fentartója“; éppen így nyilatkoznak Sthal, Hengstenberg protestansok és más nevezetes férfiak.

„Az államiskolából, honnan a vallás kiküszöböltetett, lassanként az erény érzete is bucsút vesz; mire nézve a pogány bölcsnél is ezt olvassuk: „Est quodam incredibili robore animi: exilium ibi esse putat, ubi virtuti et religioni non sit locus.“ E meggyőződés a tévelyeből kiábrándult Rousseau lelkében is kezdett később gyökeret verni, midőn mondá: „Eddig azt hívém, hogy hit nélkül is erényes lehet az ember, azonban e tévedésemről a tapasztalásból eléggé meg

Tiltakozásuk így hangzik: „Magas helytartósági elnökség! Mi alázattal alúlirottak, mint ker. kath. férfiak, községi elöljárói és tanácsosi minőségünkben halaszthatlan kötelmünknek ismerjük községünk érdekében, az új ideiglen általhozott falúsi iskolátogatás megszüntetését kérni, mely az egyházi tekintélyt önkényileg mellőzi, és pedig következő indokolás alapján:

1. Az új isk. rendszabály nem alkotmányos uton, a tiroli tart. gyűlés határozatainak ellenére pusztán administratív módon hozott be a cultusminister által, így tehát nemis valóságos törvény.

2. A rom. kath. egyház, melyhez alúlirottak tartozhatnak szerencsések, az új isk. rendszabályt felekezetenküli jellege miatt aligha fogja valaha elismerni, és pedig annál kevesbé, miután a neki eddig biztosított isk. felügyelet tőle egyoldalúlag megvonatik.

kelle győződnom.“ Őszintén meg kell vallani mindenkinek, ki az országok és népek történetében csak kevésbé is jártas, miszerént csakis az a nemzet lehet igazán boldog, hatalmas és művelt, mely hittal bir és annak gyakorlatában él. Az egyház mellőzésével az iskolákban a szív is rideg marad, és parlagon fog hagyni, s csak az elme kizárólagosan műveltetni és ismeretekkel túlterhelteni. Midőn az elmének műveltetésével a szív képzését különösen hangoztatjuk, ne vélje senki, hogy mi mint a tudomány és ismeretek ellenei szándékozunk föllépni. Nem, ez távol legyen tőlünk. Ez által nem akarjuk sem a tudomány ápolása iránti buzgalmat csökkenteni, sem pedig az annak művelésére szánt időt elveszítettnek kikiáltani; csupán arra szándékozunk figyelmeztetni, hogy melyik állás tulajdoníthatja magának mindeddig ama dicsőséget inkább, mint az egyháziaké, hol a szív nevelésének fönséges czélja az ész kiképzésével együtt leginkább ki vala tűzve? Akkor, midőn egy Petau és Juveney, Santeuil és Commire, Racine és Boileau, Bossuet és Fenelon, Massillon és La Bruyere éltek, igen jól értették meg ugy Homér és Demosthenes, mint Cicero és Virgil nyelvét; s mégis akkoriban a vallás, mely a szív nemesítését is kiváltképen szem előtt tartá, alapja és lelke volt a nevelésnek; össze tudták akkor egyeztetni a vallásos gyakorlatokat a tudományos ta-

3. Az új isk. rendszabály a községi lakosok között nagy megütkezést és elkeseredést okozott; s alúlirottak nem vállalhatnak felelőséget a nép legszentebb érdekeinek ily gyengédtelen megsértésével szemben a naponként ismétlődő kihágásokért.

A szülők semmi áron sem akarnak tágitani, hogy gyermekeik rom. kath. neveltetésben részesüljenek, s a legmesterkétebb szemfényvesztés és példálózgatás sem képes őket eltántorítani. Jól tudják ők, hogy Istennek s nem a világi kormánynak tartoznak felelőséggel az Istentől rájuk bízott gyermekek neveltetése miatt s meg vannak győződve, hogy jó nevelés csak az igaz hit alapján nyerhető. A nevelés nemcsak az életnek van, hanem az örökkévalóságra is kihat.

nulmányokkal, s belátta minden józan keresztény, miszerént a hit, míg a lelket nemes és nagy gondolatokkal gazdagítja, a hajlamot pedig jóra, minden nemes és erkölcsösre vezérlé és serkenté, a természetes tehetségeket is nagy mérvben kifejlesztette! Jól mondja Fransincus: „Jelen korszakunk vaksága oly nagy, hogy az oktatás vétetett tekintetbe, a nevelés pedig legkisebb figyelemre sem méltattatott. Csak az ész akarták fölvilágosítani, a szív képzése pedig azalatt egészen el lön hanyagolva. Azt gondolták ugyanis, miszerént az ember, a család és társadalom érdekében minden meg van téve, ha a gyermekek fiatal koruktól kezdve a mennyiségtanban, a művészetekben, az ó vagyis holt és élő nyelvekben és természettudományokban oktattatnak. Ellenben föl nem tudták érni észszel azt, hogy a szív a legszelesebb és leggazdagabb ismeretek daczára mégis hibáiból ki nem vetkőzik, s hogy korántsem elegendő az elmét kiművelni, ha csak egyuttal az akarat is meg nem erősbül, s az ifjúság a gonoszság mindennemű megtámadásai ellen föl nem vértetetik. Mert az igazi erő és támpont mindig csak ott keresendő, hol az létezik vagyis a hitben, a vallásban.“ ¹⁾

„Ha a tanítást a vallástól elválasztják, mondja Greuter tiroli képviselő, úgy az összes nevelés alapját rombolják szét.“

Mi kezeskedhetik más és jobban az államnak arról, hogy nemes, hasznos, megbízható, áldozatkész és bátor férfi-, — nemkülönben, hogy becsületes, tiszteletreméltó, munkás és szelid nőnemzedék sarjadzik föl, mint a kath. nevelés, úgy az iskolában mint azon kívül?

Szomoru, minden mértéken túl szomoru, hogy egy kath. derék népet, mely századok óta minden megszakítás nélkül életét, javát és vérét az osztr. magas uralkodóházért feláldozta s feláldozni mindig szívesen kész jövőre is, ősi megszerzett és minden tekintetben megőrzött ker. jogaitól, kül. az iskola és házasság tekintetében minden vétke és hibája nélkül egyszerűen megfosztani és reá utált kereszténytelen ujitásokat erőszakolni akarnak.

¹⁾ Nándorvölgyi, a Tanodai Lapoknak 1868. 33. számában.

Általánosan elismert dolog, hogy nincs ország, mely ker. nevelés, ker. erkölcs nélkül boldog lehetne; honnan az erkölcs számüzve van, elköltözik onnan a boldogság, jólét, megelegedés és mint azt a történelem, jelenleg éppen a szerencsétlen Olaszország helyzete szomorúan tanúsítja, helyét a forradalmak, felforgatás, sülyedés végre a megsemmisülés foglalja el.

Ne tagadjuk, hogy az erkölcsi sülyedés hazánkban is nagyobb és nagyobb tért foglal el mindinkább, és már eddig is számtalan áldozatokat ragadott magával; ha e mételey az ifjúságban hasonló fokozatban fog harapózni, mint eddig történt, úgy hazánk történelmének utolsó lapját is nem sokára meglehet írni, és reá e végzetteljes szavakat: *Finis Hungariae*. E végzetteljes kimenetel elé gátot csak a minden jobblelkűek által összetett erővel felkarolt ker. nevelés és ez által közlött ker. erkölcs vethet.“¹⁾

97. §. Befejezés.

Korunk gyors léptekkel közeledik a materialismus felé; pedig „a materialismus-tanok törekvése, ugymond Mazzini, oda irányul, hogy a tömeget az érdek útján az egoismusra²⁾ vezessék. Megrettenek, midőn látom, folytatja Mazzini, hogy ezen tanokat számos fiatalság hirdeti, és azért mindenre,

Valóban nem nagy szerencse oly alkotmány, mely ily roppant és beláthatlan anyagi vagy szellemi áldozatokat követel s mely ily keserű gyümölcsöket terem.

Az alázattal alúlirottak kéri a magas helytartóság elnökét az általok képviselt községek nevében, hogy az iskoláknak legujabban elrendelt inspectioját egyelőre beszüntetni méltóztassék, míg a tartományi gyűlés érzésbeli határozatai az annyira óhajtott és megérdemlett elismerésben részesülve, életbe nem lépnek.“ Prutz, febr. 26. 1870. Következnek az aláírások. Sz.

¹⁾ Tanodai Lapok, 1868. 32. sz.

²⁾ „Der Egoismus ist der Beherrscher der Welt, ich will sein erster Diener sein.“ e szavakat adja Pére La Chaise, XIV. Lajos francia király gyóntatója szájába Mühlbach Luiza, Hofgeschichten, histor. Roman. III. B. Berlin, 1862. 121. l. Janke Ottonál.

ami szent, kérem vegye komolyan fontolóra azok erkölcsi következményeit, főképp tanulmányozza azokat egy szomszéd nemzet példájából, mely a mult században tulságig vitte a tagadást, s melyet jelenleg az anyagi érdekek tisztelete tart körmei között; csakis a materialismus hivei akarják a vallást a neveléstől elszakítani, amint Vogt a materialismus egyik fővezére, ki napjainkban Pesten is megfordult, nyilván ki is jelenté 1848-ban a frankfurti parlament előtt: „El kell u. m. választani az egyházat az államtól úgy, hogy minden ami az egyháznak nevét viseli, megsemmisítessék, amit egyháznak neveznek nyomtalanul tűnjék el a földről; eltörölendő tehát minden oly rendszer, mely az embernek gyermekségétől fogva a jövőbeni hitet csepegteti szívébe, kell hogy szabadjon atheusoknak lennünk.“

„A mostani társadalom, olvassuk Greguss Ágostnak 1859. jul. 11-én mondott magyar academiái székfoglaló beszédjében, . . . e földi lét szük korlátai közé szorul s azon túl semmit sem hiszen, semmit sem vár; lelki életét hanyagolva mindenki csak arra törtet minden áron, hogy jó dolga legyen: s e jelenség korunk anyagias irányzatának legjellemzőbb tüneténye, az anyagelvi fölfogásnak — a gyakorlatban — első szülöttje, maga pedig a legvastagabb önzésnek szülője.“

„A növelésnek, oktatásnak — az emberi társadalom jelen válságos szakában — főfő feladatául kellene néznie, hogy a kor ezen kórjának ellene dolgozzék, nem részére. De mit látunk? Itt is a szelleminek hátrátételét s az anyaginak fölülkerekedését.“ . . . „A vallás pedig? . . . Mit hallani e tekintetben legtöbbször azoktól, kik magokat korunk műveltségi színvonalán képzelik? „Mindegy — úgy mondnak — akármi vallása van az embernek, csak becsületes legyen.“ E mondást pedig a napjainkban diadalra jutott türelem és emberség jeles példájaul szeretik fölhozni. Legyen türelem,

legyen emberség; de az is áll, hogy a napjainkban szintén diadalra jutott vallási közöny is lappang alatta. Mi volna más? Hiszen csakis a vallási közöny lehet közönyös a vallás iránt. Pedig e közönyösök még nem is teljes anyagvallók, még csak utban vannak az anyagvallás felé; a teljes materialismus nem közönyös, semleges nézője többé, de megtámadója s üldözője a vallásnak.“¹⁾

Jól mondja a Kalauz is: „Az olyan se hideg, se meleg vallású emberek gombaként növekednek, — és ez a polgári társadalom békéjének, sőt életének sirját ássa meg előbb utóbb. Az erény, erkölcsi és vallási szokások pelengőrré állítása vallástalanságra, s a vallástalanság maga materialismusra vezet. Mindamellett azonban sokan, kik különben minden valláson kívül állnak, elismerik a vallási intézmények szükségességét a „műveletlenek“ számára. Mi nem egy uri egyént ismerünk, kik lerázva minden vallási bilincset magukról, mint materialisták bevallják, hogy a társadalmi rend fentartása végett kell lenni vallásnak. Ugy tesznek, mint mesterök Voltaire, kinek állítása: „ha Isten nem volna, tenni kellene.“ Igen, ők szükségesnek tartják a vallást, az örök élet, a halhatatlanság hitét, s tettekkel, példájokkal mégis ezek lerombolására törnek. Feledik, hogy a példa többet tesz a pusztá szónál.“²⁾

„Mert mi tartja fön az emberiséget? Hit, erkölcs, kegyelet, szeretet, eszmék tisztelete, meggyőződés, egyéni önérzet. De épen mindezt semmisíti meg az anyagelvi fölfogás; ez bontja föl a kötelekeket, melyek embert emberhez csatolnak s a társaság fenállhatását biztosítják. Ha azok oda lesznek, oda lesz az emberiség. Az emberiség ekkor irtó háborút viselvén saját maga ellen, mint öngyilkos fogna a föld

¹⁾ A Materialismus hatásairól. Greguss Á. acad. székfoglalója, Pest. 1859. Emich.

²⁾ Kalauz, 1869. 20. sz.

szinpadáról letűnni“; e szavakkal zárja be Greguss említett academiai székfoglalóját.

Az államiskolában nem levén tekintet a vallásra, bármely vallású tanító taníthat s bármely vallású tanuló tanulhat, mert ezekben vallási dolgokról szó se lehet. A tanító a vallást érdeklő dolgokat mellőzni fogja, mit a tanulók vallásuk iránti közönynek veendnek, miért is tőlük nyíltságot, szeretetet nem várhat a tanító, ki beszélhet nekik eleget emberbaráti érzelmekről, vallásbecsülésről, arról hogy minden vallás jó vallás „a gyermek, kit vallásos érzelmű szülője és papja nem így tanít, nem fogja becsülni tanítóját, s így nem hallgat negélyező szavaira; s az oktatás e szerént eredménytelen lesz. Vagy ha hallgat is rája, de nem fog hinni neki, mert a gyermekész is belátja azt, hogy ilyen tanítója őt a jóra nem szívének sugallata, hanem eszének ridegen okoskodó bölcselkedése által akarja vezetni.

„Kárhuzatos veszélyes eljárás, mint valahol olvastuk, mely minden hitbeli meggyőződést fenekestül felforgat, mely elveszi az éltető erőt a lélektől és emiatt gyámoltalanul tévelyegni kénytelen, mely nem ad biztos és örvendetes irányt a tökéletesülés után törekvőnek, ki erre nézve tekintélyt és példát nem állíthat föl magának. Az Isten szavain és gondviselésén való megnyugvás ily iskolákban alig, vagy nem is fog válni a gyermekek tulajdonává; az önuralmat, alázatosságot csak hiréből fogja ismerni. A hit élő fája gyökerében lesz megingatva.“

„De minek azt elméletileg bizonyítgatni, olvassuk u. o. folytatólag, ami gyakorlatilag megczáfolhatlan? Ott hol az állam ragadta magához az iskolákat, mennyi család szerencsétlen tönkrement, mennyi hitetlenség, öngyilkosság, párvialdal, kétségbeesés, átok van napirenden! Az élvezet, tetsz- és hirtű, földiek tulságos hajhászása, hajmeresztő istentelenség-

gek, a népműveltség elaljasodott iránya, hol hitet, lelket becsületet pár krajczáron megvásárolhatni, hol — hiszen a nyugoti műveltség frivol jellegű regényeinek oly nagy mértékben való kapóssága mindezek kétségtelen bizonyosságai — ezernemű kalandok, istentelen elveteműltséggel és állatias ösztönnel üzetnek; hit, erény, becsület koczka csak, melyet a világi élvek nyerő asztalára dobnak, hol a külsőség uralkodik az ember belső világán, hol a szerencsésebbek iránt irigység és boszú, a szerencsétlenek iránt irgalmatlanság és megvetés mutattatik, hol az elnyomottak, ügyefogyottak jajjait nincs a ki meghallgassa, hol minden anyagilag tönkrejutottak egyzersmind lelkileg is szerencsétlenné válnak. Hol az anyagimádók szilaj vágya minden nagyot és nemest utjából elsöpörni igyekszik. Voltaire, Rousseau, Brissot, Vergniaud stb. az államintézetek mint megannyi magasztalói, mint a történelem bizonyítja, a végórához közel lelkiismereti elmélkedésekbe mélyedtek, magukba szálltak.“

Talán soká is időztünk e tárgynál? B. Eötvös miniszterünk Haynald érsek aggodalmára, hogy az új iskola-törvény által előírt közös iskolák a vallástalanságot fogják terjeszteni, azon választ adta, hogy „az érsek állítása még bebizonyításra szorul, nevezetesen be kellene bizonyítani először, hogy a felekezeti iskolák elégségesek a nép vallásos érzelmeinek megerősítésére; másodsor, hogy a vegyes iskola veszélyezteti a vallásos érzetet. Elméleti viták e kérdést nem fogják eldönteni.“

Sorainkban az olvasó nem csak elméleti lehozásokkal, de történelmi adatokkal is találkozok, melyek kétségtelenül felmutatják, hogy például a francia convent által decretált államiskolák vallástalanságot eredményeztek; másutt, s így nálunk se fognak azok egyebet eredményezni, mert earundem causarum idem sunt effectus.

98. §. Az államiskolák nem eredményeznek vallási türelmet.

A közös iskolák ajánlására annak pártolói azt szokták felhozni, hogy azok a gyermekeket idejekorán egymás iránti vallási türelemre szoktatják; pedig azt legkevésbé eredményezik.

Ha a különféle vallású gyermekek társalgása és együttléte a vallási türelem életbeléptetésének egyik föltétele volna, akkor az államnak azon kellene iparkodni, hogy az országban létező különféle valláshoz tartozó ifjúság egy templomba is járjon, mit elérnie nem lehet. Különben is az élet a közös iskolák védőinek ez állítását rútul cserben hagyja.

Sokan járnak ugyanis együtt az iskolába, ugyanazon tanítókat hallgatják, egy szellemben neveltetnek, s mégis — mint egyik tanügyi szaklapunk helyesen észreveszi, — azt tapasztaljuk, hogy akik egymás mellett ültek az iskola padjain, az élet küzdhomokján szemközt állanak, elkeseredetten küzdve egymással, s nem ritkán üldözve is egymásnak eltérő nézeteit. Bizonyos tehát, hogy az együttlét is megtermi a türelmetlenség szuró töviseit; az ilyen együvé erőszakolás által nem is oldhatni meg a türelem kérdését, hanem azáltal, ha minden vallásfelekezet szabad kézzel intézkedhetik a maga hivei közt az oktatás és nevelés terén, hol szabadon érvényesítve vallásos elveiket, üdvös versenyre kelnek egymással; minél mélyebb gyökeret vert a szívbén a vallásosság, minél tisztábban ég a kebelben annak szentelt lángja: annál fogékonyabb lesz a kebel a mások iránti türelemre.

„Régóta bolyongnak a világon — olvassuk egy pécsi röpiratban — a humanismus, a valódi keresztény felebaráti szeretet ezen árnyának eszméi, hogy — mint apostolai mondják — az egyes vallásfelekezetek közötti ürt áthidalják; 90 éve már körülbelül, hogy a dessau Philantrophin (emberbaráti intézet) létezik; és mégis, sohasem tűntek ki élesebben

a vallásfelekezetek között létező ellentétek, mint épen napjainkban. Természetes ez. A lelkiismereti szabadság korszakában élünk, minden törvényesen elismert vallásfelekezet érzi jogosultságát s önálló, független fejlődésre törekszik. És amit eddig annyi bölcészeti forradalom s forradalmi politika nem volt képes egybeforrasztani, annak napjainkban a közös iskolák lennének olvasztó hutája? Lehetetlen!

Elégséges lesz, ha itt Zittel protestans lelkész, badeni követnek s a közös iskolák egykori előharczosának a durlachi tanítói tanácskozmányon tartott beszédéből a következőket közöljük: „Volt idő, midőn az egybeolvasztástól (a közös iskoláktól) többet ígértem magamnak, mint az oktatás és a községi pénztárak nyereségét, azt t. i. hogy a gyermekek ily egyesülése az iskolában a vallási türelem szellemét fogja terjeszteni. Sajnos! e remény már nem él bennem. Most minden máskép van, annyira, hogy a kölcsönös elszívelésre alkalmasabbnak látszik, ha az iskolák nem jönnek igen közeli érintkezésbe egymással. Fájdalom, hogy így van; de úgy kell vennem a körülményeket, melyeken nem változtathatok, amint vannak. Ha tény az, hogy az új művelt evangélikus községek mindenütt, sokszor nagy áldozatokkal is s mindenekelőtt evangélikus iskolákat iparkodnak fölláltítani, úgy sokkal igazságosabbnak látszik előttem, hogy indokaikat elismerni s méltányolni törekedjünk, mint hogy őket előítéletes elfogultságról vádoljuk. Egyáltalán nem vehettem észre a községekben hajlamot a felekezetileg elválasztott iskolák egyesítésére; sőt ahol ezen egyesítés előbb létezett, úgy látszik most eltűnt. A tanítók nagy többsége sem látszik ezen egybeolvasztást óhajtani. Nem akarják magukat kizáratni engedni a gyermekek vallásos neveléséből és ugyanezért a hitoktatásban való részvételből sem. Valószínűleg ők sem tudják velem együtt elképzelni, mikép tarthatnának a gyermekeknek oly általános hitoktatást s különösen mikép szok-

tathatnák őket valamely vallásgyakorlatra, ha emellett minden felekezetes alaktól s egyik vagy másik vallástársulati jellegtől tartózkodniok kell. Protestantismus és catholicismus nemcsak különböző vallásalakok, hanem egymással ellentétes életelvek, melyek nem kevésbé állnak szemben a politikai és társadalmi, mint a vallási téren, és nem fogják tőlünk protestansoktól épen most, midőn a catholicismus merev következetességében elvéhez vonul vissza, rossz néven vehetni, ha ily körülmények között ügyünket szívesen magunknak tartani s rendezni akarjuk. Meglehet, hogy a jövőben ezen ellentét le lesz küzdve (habár nem látom be, mikép?); most azonban, a harcz idejében, az a fődolog, hogy álláspontunkat megtartsuk. Ki akarják az iskolát az egyház kezeiből ragadni s minden hierarchikus befolyástól megvédeni, én is emellett vagyok; de ez-e az út hozzá? Minden hitközségnek lényegében fekszik, hogy övéit növelje, azért az iskolát nem mellőzheti. Ha emiatt kizáratik a nyilvános községi iskolából, arra fog törekedni, ha csak létéről nem akar lemondani, hogy vallásfelekezeti magántanodát alapítson, és hiszem, hogy különösen a kath. egyháznak nem fognak az erre szükséges eszközök hiányzani. Nemsokára, a közös iskolák legnagyobb hátrányára, mindenütt egyházi iskolák keletkeznének, s így az iskola, mint Belgiumban, nagy részben elvonatnék az államtól.“¹⁾ Így szólunk a protestansok; így szólni joguk van — teszi hozzá a nevezett röpirat jó tollú írója — és szükségök a katolikusoknak is, Magyarországon ép úgy, mint másutt.

Az állam iskolái tehát nem forrásai a vallási türelemnek; másutt, a vallásfelekezeti iskoláknál találjuk fel azokat; W. K. megyésünk nem veendi zokon, ha talpraesett röpiratából, melyet bár előbb kaptuk volna kezünkhöz, ismét

¹⁾ Idézve Waldfogl Kár. A közös iskolák kérdése, Pécs, 1867. röpiratából. 26. l.

egy tárgyunkba illő passust átveszünk: „A sajtó seb, írja ő, melyet a vallásszakadások idéztek elő, nem várhat mástól kiméletet, mint a kölcsönös jogbecsüléstől s azon őszinte isteni félelem ápolásától, mely a hitben elszakadt kedélyeket is jobban vezeti össze, mint törvénczikkek, külső intézkedések, vagy éppen azon tulterjeszkedő, tapogató oktatás- és nevelésrendszer, mely csak pöffeszkedő, önző és hideg észembereket teremhet. A meg nem hamisított keresztény felebaráti szeretet még ellenségre is kiterjeszkedik: miért ne karolná át az egymással békében élni ohajtó külön vallásfelekezeteket? Ha ily szeretet növekedik föl a gyermekkel, biztosak lehetünk, hogy a szeretet tárgyának jogait tisztelni fogja. Jelentékeny segédkezet nyújt ennek elérésére a vallási könyvek megtisztítása minden, más felekezetet sértő tövistől; s ahol éppen szükséges az eltérő viszonyok megjelölése, történhetnék ez, anélkül, hogy a felekezeti álláspont veszélyeztetnék, oly egyszerű, ohajtanám, gyengéd modorban, mely az ellenkező meggyőződések iránt tiszteletet gerjeszt. A kath. tankönyveket e tekintetben válogatás nélkül merjük hibátlanoknak állítani. Hogy ezen okos és mégis őszinte szeretet és béke példányképe a tanító legyen, magától értetik.“

Commentárt nem függesztünk e szép nyilatkozathoz.

99. §. Az iskoláknak az egyháztóli elkülönítése nem helyeselhető azon ingadozások miatt sem, melyeknek az államiskolák kivannak téve.

Az állam alatt saját kormányzattal bíró országot értünk általában véve; de ha az állam jogairól, intézkedéseiről van a szó, akkor az állam alatt, mint Kruesz pannonhalmi főapát mondja, a kormányt értjük, és legfőlebb azon pártot, melyből a kormány alakult, mely párt ha kissebbségben marad, rendesen magával viszi mind azt, amit a kormány az állam nevében teremtett.

Alkotmányos országban a kormány mindig a többség kifolyása; míg az ilyen többség föntartja magát, addig azon törvények is, melyeket a kormány e többséggel megszavaztatott, biztosítva vannak; ám ha e többség megbukik, vagyis ha az új választásoknál numericus előnyeit nem tudja továbbra föntartani, magával rántja a kormányt is, minek folytán a kormány által létrehozott intézkedések fölé Damokles kardja illesztetik. Az új többség már, és az ebből szükségképp kifolyó kormány az előbbi többségből alakult kormány intézkedéseit továbbra is föntarthatja, vagy új törvények által módosíthatja, de végkép megis szüntetheti. Föntartja, ha azokat az ő céljainak megfelelőkül tekinti; ha pedig azok céljaival nem egyeznek meg, úgy vagy módosítja azokat, ha módosítás-képesek, vagy pedig egészen tulad rajtuk.

Az alkotmányos országokban gyakrabban előforduló kormányváltozások által okozandott fluctuatiók igen kártékony hatásuak lennének az iskolaügyre nézve; mert amit az egyik kormány ez ügyben építene, azt a másik csakhamar leronthatná. Az ily fluctuatiók az országra nézve egyéb tekintetben is káros eredményűek lennének; de ilyenek lennének legelső sorban az iskolaügyet illetőleg, melyre nézve pedig minden politicalai pártárnyalatnak egy véleményűnek kellene lennie, ha azt óhajtjuk, hogy az mindenha virágozzék.

Mi haszna volna ugyanis a kormány iskolaügyet érdeklő intézkedéseinek, ha attól kell tartani, hogy ez intézkedések csak addig biztosítvák, míg a kormány megmarad; sokszor megtörténhetnék ilyenkor, hogy éppen akkor, midőn a kormány iskolai intézkedései szépen fejledezni kezdenek, az új kormány új intézkedésével állna elő, be sem várva az előbbi intézkedéseinek eredményét.

Nem azt mondjuk mi, hogy minden kormány az előbbi kormány intézkedéseit sorban mind megszünteti; ez igen bátor feltevés lenne, mert a történelem még nem mutatott

föl oly kormányt, melynek valami jó intézkedést nem lehetne köszönni; — mi csak a lehetőséget emeljük ki, melynek esélyeitől pedig minden oly ügyet, mely közérdekű, megkí-mélni kellene; ily közérdekű ügy pedig az iskolaügy is, mit ki sem fog, s ki sem akarhat tagadni.

Ha van közérdekű tárgy, mely higgadt megfontolást igényel, bizonyára az iskolakérdés az; ha valamiben, ugy ennek ügyében kétszeresen, de sokszorosan is veszedelmes dolog a folytonos experimentálás; ily ügyet nem a politicalai párt-nézetek szemüvegén át kell mérlegelni; ide komoly, minden befolyástól ment nyugodt lelkiismeret kívántatik, mit pedig hiába keresünk — mert ott alig találhatnók fel — a politicalai pártok heves küzdelmeiben.¹⁾

Az iskolaügy felvirágzása nem egy-két évtizednek, de századoknak ad munkát; ha minden kormány uj és uj intéz-ke-déseket tesz ez ügyben, ugy alig találkozik majd ember, ki ez intézkedések eredményét megérhetné. A történelem bizo-nyítja azt, hogy ez ügyben a gyakori experimentálás óhajtott czélhoz nem vezet.

Itt elv-stabilismusnak kell uralkodni, mely áldásossá tételének mikéntje körül mi se zárjuk ki a javasolt módoza-tok alkalmazásának megkísértését; ezen állandó elv más nem lehet, mint ez: „legyenek jó iskoláink.“ Ezen elvnek leglelkiismeretesebben felelt meg a kereszténység; a keresz-

¹⁾ Politicusok kezében a tanügy veszélyeztetve van, bizo-nyítja a tanügy története. Franciaországgra vonatkozólag olvassuk: „Keine der Gewalten ist spurlos an dem Unterrichtswesen vorüber-gegangen. Die Tendenzen der Politik spiegeln sich mit besonderer Klarheit in den Massnahmen ab, welche für die Erziehung der Jugend getroffen wurden. Die richtigen pädagogischen Grundsätze kom-men dort nur selten zum Durchbruche, wo man die Institutionen des Unterrichtswesens durch die Brille der Parteiansicht und die Jugend den jeweiligen politischen Ansichten gemäss heranbilden will.“ A. Beer und F. Hohegger: „Fortschritte des Unterrichts-wesens in den Culturstaaten Europas.“ I. 1.

ténység iskoláinak köszönheti a mai világ azon civilisatiót, melyet bir; az állam tehát minden törekvését oda irányozza, hogy a ker. egyháznak az általa emelt iskolák felvirágoztatásában segédkezet nyújtson.

A mult század végén a francia forradalomban nyolcz iskolatörvény-javaslat nyújtatott be rövid tizenegy év alatt a conventnek, mi azt mutatja, hogy a kormány személyzete, vagy legalább is annak az oktatásügy vezetésére rendelt osztálya, ugyanannyiszor változott. Már azon körülmény, hogy nyolcz törvényjavaslat adatott be, mutatja, hogy egyik sem tartatott a czélnak megfelelőnek egyrészt s mutatja másrészt azt, hogy a politicalai pártok mily könnyedén bánnak el a legszentebb ügygyel, ha az rájuk bízatik.

Azon sok változások, melyek az iskolaügyet illetőleg mindazon államokban, hol a kormány ragadta magához az iskolákat, előfordultak, világosan azt constatalják, hogy az állam az iskolaügyhöz, annak vezetéséhez nem ért; segédkezet nyújthat, és ezt az egyedül illetékes egyház szívesen fogadja is, de vezérszerepet nem játszhatik, még pedig azért nem, mert az oktatás és nevelés, nemesb értelemben véve, lelki, szellemi dolog, ahová pedig beavatkozni az államnak soha sem kellene annyira, hogy jogokat sértsen.

A Corpus iurist mi annyira még nem forgattuk; de azért még sem hisszük azt, hogy az állammindenhatóság apostolai abban oly szakaszra bukkanhatnának, mely az államnak a tanügy teréni kizárólagos illetékességét megállapítaná; modern fogalmak szerént az állam jogállam, s mint ilyen, köteles a törvényes létező jogokat védeni s minden jogsértést visszatörölni.

Emlékezzünk az ötvenes évekre; tudjuk, hogy azon idő alatt hazánkban az atyáskodó civilisatorok mennyi experimentationak vetették alá a tanügyet; s azoknak mi lett eredménye? Az lett, hogy iskolaügyünkben annyira jutottunk,

miszerént jelenlegi kormányunk indittatva érezte magát s szükségesnek látta iskolatörvény alkotásával helyrehozni segíteni azon hiányokat, melyek azon emlékezetes időkből még fennmaradtak.¹⁾

A hányszor a kormány, annyszor változhatnak a törvények paragrafusai is; az államnak nem arról kellene gondoskodni, hogy ő állítson iskolákat, hogy ő tanítson, mert az állam nem iskolamester; hanem arra kellene törekednie, hogy a tanköteles gyermekek szorgalmasan látogassák az iskolákat, ez egy; és másodsor, hogy oly helyeken, hol iskola tán nincs, az oktatás és nevelés illetékes tényezőjének az egyháznak segélyére legyen az iskola létrehozásában.

Az iskolaügy sz. ügy; pedig res sancta, sancte tractanda.

100. §. Az iskola-elkülönítés a tanszabadság megszorítását vonná maga után.

A bölcs Alkotó belénk önté a szabadság utáni vágyat; szabadakarattal megáldott lények vagyunk. E szabadakaratunkat mindazon téreken, hová közünk van, gyakorolni kívánjuk, s ebben bennünket ki sem gátolhat. E szabadságukat a szülők gyermekeik oktatása és nevelése körül is akarják érvényesíteni, mihez — mint a szülők nevelési jogáról értekezve láttuk — természeti joguk is van.

Már a pogány ó-korban a legkorlátlanabb, föltétlen tanszabadság létezett; nem is lehetett máskép, mert néptanodák, nyilvános tanintézetek nem voltak; vagy ha itt ott tán voltak is, csak a magasb rangúak gyermekei élvezhették azoknak

¹⁾ A tiszántuli ref. egyházkerület 1869. aug. 15. Debreczenben tartott közgyűlésén, tanügyi bizottmányának javaslata folytán az 1868. közoktatási törvényt sérelmesnek tekinti egyebek közt amiatt is, hogy „oly törvénykezési viszonyok közt, amilyenek 1849 óta hazánkban gyorsan váltják fel egymást, ez esetleg rövidebb vagy hosszabb ideig fönálló kormány s országgyűlési többség rendelkezése alatt gyermekei nevelést biztosítottnak nem tarthatja, stb.“

jótéteményeit. Mindenki, aki tehette, szabadon fogadott gyermekei mellé paedagogot.

Amellett, hogy a kath. egyház mindenfelé, ahol szükség vala, felállítá iskoláit, a tanszabadság mégis fönmaradt, mert iskolái látogatására kényszerítő eszközöket soha sem használt, s mindenkinek megmaradt joga gyermekei oktatása és nevelése körül szabadon intézkedhetni; azonban e joggal, leszámítva tán az első pár századot, midőn Tertullian bizonyítása szerént a ker. gyermekek a polgári ismeretek bővebb elsajátítása végett a pogányok iskoláit is néha látogatták, a számos, s a körülményekhez képest jól berendezett egyházi iskolák mellett ritkán élt valaki.

Napjaink tendenciája oda megy ki, hogy az iskoláknak az egyháztóli elszakításával e tanszabadság is megszorítás-sék, melynélfogva a szülők kényteleníttessenek gyermekeik oktatása és nevelése végett az államiskolákat igénybe venni. A tanszabadságnak ily megszorítása, mely a szülőknek a gyermek testi szükségéi fedezésén és a tanító fizetésén kívül egyebet nem hagy meg, a közművelődés, fölvilágosodás czé- gébe takartatik, s nem egyéb, mint a legveszélyesb alakú absolutismus.

Vannak jogtudósok, kik azt vitatják, hogy az államnak van joga a tanszabadság megszorítására; a kath. egyház ellenben a tanszabadságot mindenkor tiszteletben tartotta, s csak a szülők lelkiismeretére iparkodott hatni. Innen van, hogy a kath. népnél, melynek szabadságérzete rendesen igen élénken van kifejlődve, a tankényszer mindenkor határozott ellenkezésre talált. Amiért viszont sokan vannak, kik azt hiszik, hogy az államnak nem áll jogában külső tankényszert alkalmazni. Mi e két vélemény között a középutat tartjuk, és azt állítjuk, hogy az állam azon esetben, ha a szülők gyermekeik oktatását és nevelését képtelenségből vagy rossz akaratból elhanyagolják, élhet a tankényszerrel, de ilyenkor is

az iskolának, a szülők vallási meggyőződésével és lelkiismeretével nem szabad ellenkezni. Ahol egy vallás van, ott az állam megbizhatik az egyházban, hogy ez az általa alapított és vezetett iskolákban az állam céljaival ellenkező tanokat megengedni vagy megtűni nem fog; ahol ellenben több vallásfelekezet van, ott az állam főfelügyeleti jogához képest maga néz utána, hogy a vallásfelekezetek iskoláiban tanítás nem ellenkezik-e az ő józan céljaival?

Ha az oly államokban, melyekben vallásegjenjogosság létezik, föltétlen tanszabadságot nem is követelhetünk, mégis a föltétes tanszabadságra a lelkiismereti szabadság, a szülői természeti nevelési-jog, s a valódi tudomány nevében, egész határozottsággal kell igényt támasztanunk. Aki az államnak teljes biztosítékot nyújt aziránt, hogy a közerkölcsiség az iskolában meg nem sértetik, hogy az alkalmazott tanítók is a közerkölcsiség, a vallásosság, valamint az általánosan igényelt elemi képzettség követelményeinek tökéletesen megfelelnek, annak föltétlen joga is van saját és benne megbízó szülők gyermekeinek tanítására. Csak ily föltételek mellett lehet szó a tanszabadságról, a szabad tudományról. Oly tudomány, melylyel az állam egyedáruskodik, amilyen a zsar-nok és jogfosztó liberalizmus a népeket megajándékozni akarja, nem szabad tudomány, hanem egy pártnak, pártszellemnek tudománya, azoknak kiszabott, kimért tudománya, kik az állami tanügy élén állanak. Ennek irányában a jelenkornak kiáltó szüksége: a jól rendezett tanszabadság, mely szerént lehetővé váljék a ker. igazságokon alapuló tudományokat ker. szellemben kifejteni, és a tudományokkal egyedáruskodó államnak iskoláiból kikerülő hitetlenségnek ellenébe állítani. Az ily tanszabadság elidegenhetlen joga az embernek, a családnak, egyháznak, tudománynak. És e tanszabadság van veszélynek kitéve az államiskolákban.¹⁾

¹⁾ „Szabadság, tekintély, egyház.“ b. Ketter után Mennyei.

Az állam czélja a polgárok számára a kül- és belbiztonságot előteremteni, a polgárokat erkölcsi és polgári jogaik gyakorlatában megvédeni, egyeseket úgy mint családokat és törvényes társulatokat létök czéljának elérésére irányzott törekvéseikben támogatni. Tüntesse ki az állam az előnyöket, melyek a jó neveléssel és oktatással összekapcsolvák; a józanok és eszesek előrelátásból, a hanyagabbak tapasztalat által fognak arra indíttatni, hogy a jót, sőt jobbat válasszák, s amit önszántokból választottak, azt szeretni és tartósan gyakorolni fogják.

A kényszer gyűlöletet szül, és ez a szellemi oktatásra nézve csak szerencsétlenség; az iskolakényszer első lépés a communismus felé; ha az államnak joga volna a szellemi nevelést kizárólag vezetni, miért nem tehetné azt meg a test szeréntivel is?

Athen szabadon nevelte polgárait, s ime Athennek emlékeit ma is csodáljuk; Spartái nyom nélkül enyésztek el; legfőlebb a lakonicus felelet emléke maradt meg.

Ha az állam viszonyai kifogástalanok volnának, ha egy hit, egy nemzetiség, egy érdek, egy remény lelkesítene bennünket, még akkor sem volna szabad erőszakot használni az erény gyakorlatára, mert ehhez szabad önelhatározás kívánatik.

„A családok belviszonyaiba avatkozni, az atyai tekintélyt megsemmisíteni, a gyermeket tőle elragadni, hogy neveltetését az állam céljai szerint szabályozzák, kiállhatatlan és ártalmas despotismus“ mondja Haller.

Az iskolakényszer a francia forradalom találmánya, de a francia nemzet elvetette, Talleyrand megbélyegezte azt Robespierrenek erre vonatkozó rendeletét barbár rendeletnek nevezvén, mely a gyermeket a család kebeléből kiragadja, és a nevelés jótéteményét kemény szolgasággá változtatja;

szerénte Robespierre e barbár rendeletével csak iszonyú zsarnokságára tette föl a koronát.

Midőn 1867. a francia közoktatásügyi miniszterium ismét megpendítette a kényszert, a törvényhozó testület indignatioval utasította vissza szándékát. Jellemzők Perieu alelnöknek szavai: „Nem hiszem, mondá, hogy a francia népjellemmel az iskolakényszer megférhetne.“

Belgiumban is megpendítették, de a törvényhozó test itt is visszautasította; Orts és Broukère szabadság elleni merényletnek nevezi a tankényszert; Verhaegen a régi spartai zsarnokság maradványának, másrésről nemzetgazdászati szempontból első lépésnek tartja a communismus és socialismus felé.¹⁾

A pannonbalmi főapátnak a tankényszerre vonatkozó eme nézeteit és idézeteit annak föltüntetéseül hoztuk föl, hogy bemutassuk, miszerént az államiskoláknak, habár nemis bevallott, de mindenesetre odairányuló törekvésük van, hogy a tanszabadság megszoríttassék, s a tankényszer behozassék; ott pedig, ahol a tankényszer alkalmaztatik, távulról sem mutathat föl az iskola oly örvendetes eredményeket, mint a jól rendezett tanszabadság mellett.²⁾

Amire az államiskolák másutt vezettek, arra vezethetnek nálunk is; absolut kormány alatt az államiskolák által behozott tankényszert értjük, de alkotmányos kormány alatti tankényszernek más értelme nem lehet, mint az, hogy azon kormánynak szolgál-neppel van dolga; mert szabadságkedvelő nép nem szívesen tűr magán kényszert.

¹⁾ Hist. polit. Blätter. 54. Band. 5. Heft. 1864. 404. l.

²⁾ Bonald Mór bibornok s lyoni érsek 1843. okt. 11-én az academia rectorához intézett levelében szintén a tanszabadságotsüregeti: „Wir wollen die Lehrfreiheit, weil sie eine natürliche Folge der religiösen Freiheit ist. Ein jeder bekennet seine Religion mit der nämlichen Freiheit, und erhält für seinen Cult den gleichen Schutz.“ Der Katholik, 1843. dec. Beilage, p. 49.

Az államiskolák tehát csak a nép értelmiségének szegénységi bizonyítványaúl vehetők.

Hogy félre ne értessünk, körvonalozzuk azt, amit mi a jól rendezett tanszabadság alatt értünk.

Először is kimondjuk azt, hogy mit nem értünk alatta?

A tanszabadság alatt nem értjük azt, hogy az államnak mindegy legyen, akár járnak iskolába a kötelezettek, akár nem.

Tehát miben áll a jól rendezett tanszabadság?

A tanszabadság abban áll, hogy a szülőknek lehetővé tétessék tanköteles gyermekeiket az oktatás és nevelés illetékes közegeinek vezetése alatt álló, s az ő meggyőződésikkel nem ellenkező iskolákba beküldhetni. Ebben áll nézünk szerint a jól rendezett tanszabadság.

E pontnál a kíváncsi olvasó azon kérdést támaszthatja elénk, vajjon ami iskolatörvényünk a fogalmazzuk tanszabadságot kellőleg respectálja-e? egyenes válasz helyett e kérdésre azt mondjuk: ott az iskolatörvény, tolle et lege.

101. § Az iskola-elkülönítéssel a tanítók sorsa jobbra nem fordul.

E ponttal igen kényes, ruganyos kérdést érintünk; s tán darázsfaszekbe is nyulunk, de óvatosak leszünk.

Az iskoláknak az egyháztól való elszakítására e pont nyújtja a legerősebbnek hitt indokok egyikét; a tanítói testületben legtöbben vannak, kik ez elszakítás mellett küzdenek, ettől várva jövőjük jobbrafordultát.

Nincs mit palástolnunk a dolgot; a tanítók nagy része szabadulni óhajt azon viszonytól, melyben az iskola az egyház irányában állt; lapjaikban nyíltan ki is jelenték már, hogy az egyházat mostoha anyjuknak tekintik, kitől ép azért búcsút venni akarnak.

Mint minden okozatnak, úgy ennek is kell okának lenni.

Többféle véleménynyel találkozunk ez ok megállapításában, melyek mindegyike ugyan figyelmet érdemel, s bizonyos helyekre szorítva, tekintetbe véve a helyi viszonyokat, tán alaposnak is mondható; ám azért mégis tagadhatlan, hogy tanítóink ugynevezett emancipationalis törekvéseinek tulajdonképen, in ultima analysi csak egy fő oka lehet.

Vannak tanítóink, kik azt mondják, el kell választani az iskolákat az egyház befolyásától, mert e befolyás az oktatás és nevelés menetét hátráltatja. Szépen van ez kigondolva, és szépen is van így mondva. Ez okot nem fogadhatjuk el. Olvasóink dolgozatunk eddigi soraiból is meggyőződhetnek arról, hogy az egyházi befolyás az oktatásnak és nevelésnek nem hátrányára, hanem inkább előnyére szolgál. Ugy hisszük, hogy azon tanítók, kik ez okot felelmegetik, ha kezüket szívére teszik, s őszinték tudnak lenni, önmaguknak legalább bevallják, hogy ez okot csak takaróul használják, mert szándéklaikkal nem mernek szint vallani. Önmagukat csalják meg tanítóink, ha azt gondolják, hogy az egyházi befolyás netáni megszüntével az iskolák majd mindennemű befolyás alól kivételnek. Az egyháznak megszüntetendő befolyását majd pótolandná az állami befolyás, mert azt csak okos ember nem fogja képzelhetni, hogy az iskolák minden felügyelet nélkül hagyatnának; ahol pedig felügyelet van, ott igen természetesen felügyelői befolyásnak is kell lenni. Az egyház befolyását ismerik már tanítóink; s így azok, kik e befolyást megszüntetni, illetőleg felcseréltetni óhajtanák, olyasmi után óhajtoznak, mit nem ismernek, pedig — ha van is tán valami panaszuk az egyházi befolyás ellen — tudniok kellene az élet által is igazolt ama német közmondást: „kommt selten etwas besseres nach.“

Találkoznak továbbá a tanítók között nem kevesen, kik azért óhajtanák az iskolának az egyháztól való elválasztását, mert függetlenek szeretnének lenni. Az egyház felügyelete

mondják, a tanító öntevékenységet elzsibbasztja, őt tanítógéppé, önmozdonynyá teszi. Szép az a függetlenség! csak az a baj, hogy azt az életben érvényre emelni nem lehet. Elvont függetlenség van, de gyakorlati függetlenség nincs; függetlenséget képzelni lehet, de találni nem. Tökéletesen független embert még Diogenes lámpájával se találunk e világon. Nem független a koldus, a király sem független. Kivált oly ügyben, mely a nagy közönség, az emberiség érdekét tartja felkötve, a képtelenségek közé tartozik a függetlenségnek még gondolata is. Az emberiség egy osztálya sem tud annyi garantiát felmutatni, hogy függetlensége általánosan elismertethessék. Csak némely tanítóink agyában támadt az idétlen gondolat olyasmi után törekedni, mit elérni nem lehet. Lehetetlenséget az életbe behozni nem lehet, eddig sem lehetett, ezután sem lehet.

S föltéve, de meg nem engedve, hogy az iskolák az egyháztól csakugyan elválasztatnak, a tanítók még se lesznek függetlenek; nem lesznek pedig azért, mert alkotmányos országban alkotmányos fogalmak szerint nem képzelhető oly közügy, melynek emberei függetlenek lehetnének, s így nem lehetnek függetlenek az iskolaügy szolgálatában álló tanítók sem, mert elvitázhatlan dolog, hogy az iskolaügy az emberiség legtermészetesb közös ügye; ily ügyet pedig kizárólag az ő belátásukra, önkényükre bízni nem lehet, hisz ők is csak emberek, alávétvék gyarlóságoknak, különben is nem az iskola a tanítók miatt, hanem megfordítva a tanítók levén az iskola miatt.

De ha valahol az életben képzelhető volna függetlenség, az bizonyosan az iskolaügyben lenne a legkárosb hatású; a tapasztalás eléggé bizonyítja, hogy az oly tanító, ki az egyházi fölügyelet alatt szabadon intézkedhetett, iskolai kötelességeinek igen hiányosan felelt meg; vannak községek, hol alig egy pár ember tud írni és olvasni; és ez onnan van, mert az egyházi felügyelet csak névleges volt, a tanító egé-

szen önkényileg intézkedett az iskolaügyben; ime a tanítói függetlenség gyönyörű eredménye! Korántsem mondjuk mi azt, hogy mindenhelyütt, hol az egyházi fölügyelet nominalis, lazább volt, a tanító visszaélt volna e helyzetével, mert igen gyakran lehet tapasztalni, hogy az ily tanítók is hivatásuknak lelkiismeretes pontossággal iparkodnak megfelelni; az ilyenek ügybuzgóságáról az egyházi felügyelő annyira meg van győződve, hogy fölügyeletének csak külső látszatát, czímét tartja meg, az egész ügy vezetését nyugodtan hagyhatván tanítójára; az ilyen tanító aztán egyházi elöljáróját soha sem tekintheti alkalmatlan felügyelőnek, hisz benne fáradozmainak és érdemeinek legilletékesb tanúját és bírálóját kell üdvözölnie, ki neki nem egyszer eszközli ki a közelismerést, sőt méltányos jutalmat is.

102. §. Folytatás.

A tapasztalat is mellettünk bizonyít; ahol az iskolák az egyháztól el vannak már választva, a tanítók álmodott függetlensége még ott sincs keresztül vive. Valakitől mégis kell függni a tanítónak; függ pedig az államtól, azaz legközelebb függ a város vagy község maga czimén nevezendő elöljárójától, függ az iskolaszéktől általában és annak tagjaitól egyenként. Tanítói függetlenség tehát annyi, mint fából vaskarika. Tanítóink tehát az egyházi függést a világi függéssel cserélnék föl, s így mit sem nyernének; részünkről, ha már teljesen függetlenek nem lehetünk, inkább óhajtunk egy oly embertől függni, ki gyarlóságain felülemelkedni, ki szenvedélyein uralkodni tud, mint olyantól, ki gyarlóságainak rabja, ki szenvedélyeit leküzdeni nem tudja.

Fiat applicatio, ut fieri queat recta sententia.

Mindenféle fölügyeletet törvények szabnak meg; az egyházi fölügyeletet is a törvények írják körül. A tanító, ki hivatással bír, tudni fogja, hogy az egyházi fölügyeletet meghatározó törvények az egyházi fölügyelő által lelkiismeret-

retesen megtartandók, hogy van fensőbbiség, mely a tanítót a pap állítólagos tulkapásaitól megóvjá és védelmezi; e törvényekre szükség esetében hivatkozni, e fensőbbiséget megkeresni s ekként magának jogorvoslatot szerezni ki sem tilthatja meg a tanítónak. A tanító se törvényen kívül álló lény.

Az állam is nem hagyhatván iskoláit felügyelet nélkül, minden községben elrendeli az iskolaszéket, mely falúhelyütt, hol az értelmiségnek a papon és tanítón kívül alig akad képviselője, a köznépből alakúl; már pedig tapasztalat után tudhatni, hogy népünk azoknak, kikkel csak némileg is rendelkezik, parancsolni szokott. A pap a közös iskolaszék tagja nem lehet, s így a tanító néhány iskolaszéki polgárembernek alája rendeltetik. Nem irigylendő függetlenség!

A papi elüljáróban a tanító szeretetet talált; a pap a tanítót munkatársának, jobbkezének tekinti. Belátás is volt a papban, ki eddigi rendezetlen viszonyaink között holmi beválthatlan igények kielégítését nem kereste az iskolában. Szakértés se hiányzott a papban, ki a tanító fáradalmaival méltányolni s becsülni is képes volt. Sajnos! hogy voltak kivételes esetek is, de ezek száma felette nagynak nem mondható. — Bármennyire is magasztalja valaki népünk természetes józan esztét, azok kik a nép közt gyakrabban megfordulnak, vele huzamosb ideig érintkeznek, közte élnek, tudni fogják, hogy a nép közt önzéstelen szeretetet, elismerő belátást, szakértelmet hiába keresünk. Ahol nincs, ott ne keress, mondja a magyar. Önérdék az többnyire mind, amit a nép tanítója iránt tanúsít.

A legszerencsétlenebb azon ember, ki a nép kegyétől függ; azt hamar meglehet nyerni, de hamar el is lehet játszani; a legszerencsétlenebb tanítónak tartjuk azt, ki a néptől függ; mi sincs oly változó, mint a nép szeszélye; ma egekig emel valakit, holnap sárba rántja azt; homokra épít, ki a néptől vár valamit; a nép nem törődik senkivel,

csak önmagával. Szerencsétlen gondolat a népre olyasmit bizni, amihez nem ért; az állam a tanügyet a nép által soha sem fogja viráგzásra emelni, mert a nép gyermekeinek iskolába járását ezidő szerént tehernek tekinti. Az államiskolákban ily önző, szeretetlen, közömbös népből alakult iskola-szék képezi az első forumot, mely a tanító fölött intézkedik.

Valaki azt mondhatná erre, hogy mi egy kissé vastagon irtunk, erősen színeztünk; mi ugy adtuk elő a dolgot, amint látjuk, hogy van, amint azt lenni tapasztaljuk. A falusi polgárembert csak otthon lehet igazán kiismerni; egy pár-szori találkozás nem elég arra, hogy vele egészen tisztában legyünk; csak házi tűzhelyénél, midőn családja körében, sorsosai közt figyeljük meg őt ugy, hogy ő észre ne vegye, tanulhatjuk őt megismerni igazán. Mi is ily szempontot foglaltunk el, midőn e rajzot adtuk. Lehetnek kivételek, de azok csakugyan kivételes esetek. S ha vannak, tisztelet azoknak.

A közös tanító az iskolaszéktől függ, melynek tagjai vagy eljárnak hivatalukban, vagy nem. Ha eljárnak, ne várja a tanító, hogy az iskolaszék tagjai vele tartsanak, neki kell azokhoz alkalmazkodni; tehát a tanító vagy velük tart, vagy nem; ha velük tart, azok tán rokonszenveznek vele, de e rokonszenvet nem ritkán keserves áron kell neki megfizetnie; ha nem tart velük, kevélynek mondják; ha az iskolaszéki tagok gyermekeit megdicséri, egyebek irigységét kelti föl; ha pedig azokat szükség esetén megfenyíti, szülőik nehezte-lését vonja magára.

Soha sem irigylendő a tanító állapota, kétszeresen sajnós a közös tanítóé falun. A városi tanítók könnyen beszélnek, értelmes emberekkel van dolguk az iskolaszékben; nem így a falusi tanító, itt egészen más szél fuj. Az egyházi befolyás alatt ott volt a pap, ki tekintélyével is képes volt tanítóját a netáni félreértések, rágalmak ellen megvédeni s nem engedni

a nép önkényének áldozatául esni. Példákkal bizonyíthatnók be ebbeli állításunkat. Vegyük az esetet, hogy a közös tanító meghasonlásba jön az iskolaszékkal; orvoslátot ugyan kereshet s ha panasza alapos, talál is a megyei iskolatanácsnál; de ő neki mégis a nép között az iskolaszéki tagok közvetlen főnöksége alatt kellend maradnia, kik pedig nem egyféle-képen állhatnak méltatlan boszut tanítójukon, ki ugyis a legháladatlanabb pálya férfia a világon.¹⁾

103. §. Befejezés.

Néhutt a tanító és pap közé meghasonlás fészkelni be magát oly okok miatt, melyeknek megjelölésére eleget mondunk, ha az okat házi körülményeknek nevezzük. Sajnos! hogy ilyen okok is vannak; ezeket körülményesben leírni elhagyható dolognak tartjuk, már csak azért is, mert jobb szeretnők, ha ilyen okok nem léteznének. Ám ezen okokat is a plébánosnak a plébániaházban s a tanítónak saját családjában függetlensége s erélyes föllépte szilárd akarattal párosulva megszüntetheti; megszünvén így az okok, az általuk okozott surlódás is elenyészik, vagy legalább is komoly jellegét elveszti. Legyen a pap ur a maga házában, tudjon cselédjeinek parancsolni, határozottan vonalozza nekik körül munkakörüket s komolyan szoktassa őket azon gondolathoz, hogy ők csak cselédek s másoktól is a pap cselédjei gyanánt kell tekintetniök; bizonynyára ez leend a legegyszerűbb és legcélszerűbb mód az innen eredhető surlódásoknak egyszer mindenkorra elejét venni. Némely agg-plébánosok azon állítólagos tapasztalata, hogy a papnak a tanító és harangozó legnagyobb ellenségei, ilyen tűzhelykörűli okokból eredhetett.

¹⁾ A tanítók igazán magukra alkalmazhatják Rimay Jánosnak a XVII. századbóli versét:

„Bízd a jövődökre érdemed jutalmát

Ha szolgáltad, időd vékony alapát (jutalmat) ád.“

Ezek és ilyfélék az okok, melyek a pap és tanító közt többhelyütt észlelhető meg hasonlások forrásaiul állíttatnak a tanítók által; pedig ha a dolgot mélyebben és behatóbban vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a valódi okokkal nem mindig állnak elő az illetők.

A valódi ok: némely tanítók mostoha anyagi helyzete, gunyosan csekély fizetésében keresendő és találandó föl; ¹⁾ ez okot ugyan ritkán hozzák föl a tanítók, mert nem szeretnének a rossz nyelvű világ előtt olyanokul feltűnni, kiket anyagi érdek vezérel. E mostoha helyzet javításáért eleget sóhajtoztak ők, s minthogy biztatásnál egyebet nem nyertek, ²⁾ türelmük is kimerült s oda jutottak, hogy az elszakadás pengetett eszméjének valósulásától várják sorsuk javulását. ³⁾

Hogy lehetett volna-e tanítóink szomorú anyagi helyzetén ekkoráig is segíteni, nem feszegetjük; de azt kereken kimondjuk, hogy kellett volna már azon segíteni; miért nem osztjuk bizonyos valakinek azon odavetését, hogy a mostani tanítók azt a fizetést se érdemlik meg, amit kapnak; hát ki érdemli meg, ha ők nem? ⁴⁾ Leszámítva egy-két netán hanyagabb tanítót, tanítóink nagy része megfelelni iparkodott azon várakozásnak, melylyel működésüket kísérik az érdeket-

¹⁾ Az a 300 frt, melyet iskolatörvényünk 142. §-a meghatároz, szintén csekély. Ezt beismerjük mi is a pécsi Néptanodával. l. Néptanoda, 1870. 8. sz. Pécs, 115. lap.

²⁾ S nem is nyerhettek, mert kath. alapjaink kezelésébe azoknak, kikhez tartozott volna, csak névleges befolyásuk volt.

³⁾ Teljesen igazat adunk Kirschnek: „Die Lehrer dürfen verlangen, nicht bloss, dass man sie gegen Nahrungssorge schütze, damit sie sich ihrem Berufe ungestört widmen können, sondern auch, dass ihre Thätigkeit anerkannt und gelohnt, ihr Feierabend erheitert, ihre Hinterlassenen versorgt werden; denn wo die Gegenwart umdüstert und die Zukunft trübe, da wird die Kraft gelähmt, der Geist niedergedrückt.“ Kirsch. Das deutsche Volksschulrecht, I. k. 19. l.

⁴⁾ A pécsi Néptanoda ez évi 8. számában Krób ref. tanító is azon véleményt nyilvánítja, hogy a jelenlegi tanítók — kevesek kivételével — magasb fizetést nem érdemelnek meg.

tek. Tettek ők annyit hivataluk körében, amennyit csak tehettek; és ha az eredmény mindenütt nem felelt is meg a várakozásnak, nem kell felednünk, hogy iskoláink berendezése ekkoráig épen nem volt kifogástalan, a tanulók hanyagok voltak az iskolalátogatásban, az iskola-könyveket melyeknek szintén megvolt hiányuk, nem minden gyermek birta. Ily körülmények között valami kitűnő eredményt fölmutatni és várni sem lehetett. Csak legyünk méltányosak e téreni követeléseinkben is; fontoljunk meg jól minden körülményeket, melyek az iskolaügyre hátráltatólag hatottak, és — tanítóink iránt igazságosabbak leszünk.

S ha az állam veszi át egészen az iskolaügyet, lesz-e kielégítőleg segítve a tanítók anyagi helyzetén? ¹⁾ Fizetésük fellebb emelését kimondja ugyan az állam, de annak olyan beszerzéséről, mely a tanítót kellemetlenül ne érintse, nem gondoskodik; a közös iskolatanítót vagy a község fizeti vagy az állam; első esetben ott maradunk, ahol voltunk; a másik esetben az állam a tanítóval, mint egyéb szolgálójával szabadon intézkedhetik, azt disponálhatja ide vagy oda.

A tanítók tehát anyagi helyzetük megérdemlett javításának bekövetkezését az államiskoláktól is hiában várják körünkben, midőn a tanító sorsának javítása a nép belátására hagyatik; ugyanis napjainkban, az állam minden intézkedéseit democraticus alapokra fektetvén, az iskolaügybe is a

¹⁾ A „Hétfői lap“ 1868-iki 1. számában írja: „Meklenburgban, a mogyoró pálcza hazájában, ujólag szőnyegre kerül az országgyűlésen a tanügy. Sok jót nem várunk. Így pl. a kormány a tanítók fizetésének javítását sürgeti; mert a tanítók fizetése jóval csekélyebb a napszámosokénál. Mi a határozat? A tanítók fizetése elég nagy, mert ha nem elégsznek be vele, ki gátolja őket még más mesterséget is űzni? A mecklenburgi junkerek azonkívül még azt kívánják, hogy a tanítás csak 10—12-ig tartson, „mivel ha a gyermekek a káténál többet tudnak, s különösen, ha az írást is olvashatják, a birtokos már nem koczkáztathatja iratait s leveleit az asztalon hagyni.“ Ilyen logica mellett lehetetlen a haladás.“ Ez idézethez commentárt nem adunk.

népnek oly mérvű befolyás biztosittatik, melynek hasznos gyakorolhatására az még kellő érettséget nélkülöz; egyébként is vizsás dolognak tetszik egy értelmes embert, egy honoratiort, milyennek lenni a tanítót az 1845. jan. 28-án 3968. sz. alatt kelt királyi rendeletnél fogva tartjuk, a rövid belátású köznép önkényének eszközévé degradálni.

Emelni kellene a tanító tekintélyét, nem pedig csonkítani; ¹⁾ a tanítónak az iskolaszék hatósága alá való helyezése nem emeli annak tekintélyét; más, ha az iskolaszéki tagok az intelligentiából valók volnának, kik már értelmi fejlettségüknél fogva némileg illetékesekül tekintethetnének a tanító hivatalos ténykedéseinek megítélésére; az ilyenek fölügyelete csak emelné a tanítói tekintélyt. De ahol az iskolaszék a polgárokból alakul, kiknek nagy része nevét is alig tudja kiírni, ott ezek fölügyelete csak zsibbasztólag hat a hivatásos tanítóra, kire megalázó valami fekszik abban, hogy közvetlen elüljáróiu olyanokat kénytelen látni, kikben már maga a képesség hiányzik az ő munkálkodásának megítélésére. Ily elüljárók szemeiben a tanító tekintélye csökkenni fog; mert a pórnépből való elüljáróban annak tudata, hogy őt a törvény rendelte tanítójuknak elüljárójává, csak a büszkeséget fogja ápolni, melynek szokása, s elmaradhatlan corollariuma a lenézés, kicsinylés, s nem ritkán a megvetés.

De az államiskolai tanítónak nem is lehet már a dolog természeténél fogva oly tekintélye, mint a vallásfelekezeti iskolai tanítónak; mert az államiskolában a tanító csak tanít, a hitfelekezetiben pedig egyszersmind nevel is; az államiskolák csupán tanintézetek, a felekezetiiek pedig tan- és nevelő intézetek egyuttal; a tanító pedig onnan meritheti csak annyira szükséges tekintélyét, ha e mindkét oldalú nemes hivatásának megfelelhet, mi csak a felekezeti iskolákban lehetséges.

¹⁾ Ein öffentlicher Stand verdient auch öffentliche Ehre, mondja Niemeyer Erziehungsgeschichte I. k. 467. l. és igaza van.

Szépen ír e tárgyról Waldfogl: „Nem született arra minden tanító, — ha mint az igaz ember vallásából és vallása szerént él — hogy gyermekek, kiskorúak közé helyezve, ne beszéljen nekik arról, amivel szíve, lelke telve van. Nem lehet valódi kath. vagy prot. tanítót képzelni, hogy a hitet, melyet vall, melyért él és hal, ne óhajtana a gondjaira bízott kis gyermekekkel megismertetni, iránta szívökben tiszteletet, szeretetet ébresztetni, s ennek elérésére a legkisebb kínálkozó alkalmat is fölhasználni. Ha tehát a kereszténység csakugyan semmiféle hátrányt nem szenvedne azáltal, hogy a vallás-tanítást elvonja a tanítótól, s mindent a lelkészek által végeztetne: úgy a tanító megfosztatik méltóságától, meg nevelői jelentőségétől. Mert a gyermeknevelés kezdete, alapja s folytonos vezérelve vallásos. Lehetetlen a gyermek szellemi erejét és kedélytulajdonait kifejleszteni anélkül, hogy jóra vagy rosszra vezettetnék; és éppen abban áll minden tanító méltósága, hogy a rábízott gyermekeket ahhoz vezesse, aki a világosság, mely őket felvilágosítsa, és a nap, mely kedélyöket megmelegítse. Az nem lehet, hogy egyik tanítson a másik neveljen; a tanítónak nevelnie, a nevelőnek tanítania kell. „Bölcsesség és erkölcsösség, mondja maga a különben rationalista költő s műkedvelő nevelész Jean Paul Levanájában, nem elkülönített s összehordó tevékenységek halmaza, hanem a szellemi utóvilág organicus szülői.“

Az erkölcsösség azonban a valláshoz társul, a vallás pedig a felekezethez. „Mint egy légben függő gyümölcs tűnik fel előttem a dogma-, a vallásnélküli erkölcs. Az erkölcsnek gyökkel kell birnia, melyen áll, talajjal, melyen tenyész, szemléleti alappal, melyből származik. Az ember él amint hisz, s aki mitsem hisz, annak semmi élete is.“¹⁾

¹⁾ Dr. Schenkel: Die protestantische Geistlichkeit und die Deutschen Katholiken. Zürich. 1846.

Önként következik, hogy csak jó keresztény lehet jó nevelő. A neveléshez ugyanis három főtenyező kívántatik, tanítás, szoktatás és példa. E három tényezőt még egy nevelésznek sem jutott eszébe elválasztani egymástól. Azon tanítók, kik egyedül az olvasás, írás és számolás gépies ismereteinek tanításában, vagy néhány ugynevezett reáltárgy előadásában találják föl hivatásukat, önmagukat alacsonyítják le s megfosztják magukat tevékenységek legnagyobb támaszától, t. i. a tisztelettől, melylyel jó ker. szülők jó ker. nevelő iránt viseltetnek. E tiszteletet — s tegyük hozzá a bizalmat — pedig mi sem szerzi meg inkább a tanítónak, mint a vallásközösség azon körülmény, hogy a tanító a házi nevelésnek, mely vallásfelekezeti, lehető segédkezet nyújt az iskolában. Parisis arrásis püspök (meghalt jan. 28. 1866.) saját tanoneczéletéből ezeket említi: „Ismerünk egy tanítót kinek nevére ma is emlékezünk, akinek egyszer egyik tanonecza ellen kifogása volt az osztályban. Ez az öregebbek egyike volt, felkel helyéről, közel jön a tanítóhoz, számot kér, hogyan meri őt megfeddeni. Egyszerre egymásba kapnak, birkóznak, egymás tütlegeznek, a tanoneczok fölugrálhatnak, a tanítóra rohannak, földre rántják, mit tettek vele? nem kell regélni.“ ¹⁾ Ez államtanodában történt. A hasonszellemű közös népiskola tanítója nem számithat — ha nem is üttlegekre de — ily tiszteletlenségre, durvaságra? Innét van az, hogy az amerikai tanító, kinek vallásoktatáshoz sémni köze, annyira távol áll a családtól, ennek tisztelete és szeretetétől, hogy a pensylvániai polgár csak négy szem közt tanuk nélkül beszél a parjának tekintett tanítóval.“ ²⁾

Ilyen az államiskolai tanító; tekintélye így jutalmazza az állam az ő tanítóját, ki életét egészségét hozza az oktatás terén áldozatul.

¹⁾ Religio, 1866. majus 23.

²⁾ Waldfogl Károl. A közös iskolák kérdése. Pécs 1867. 24. l.

Az eddigi felekezeti iskolákban sem volt a tanító helyzete kecsesgetető; de ennek oka csak is abban rejlett, mert az egyház szabadon nem intézkedhetett azon vagyonnal, melynek fundus studiorum — tanulmányi alap — a neve, vagy más szóval mert nem volt autonómiánk. A tanítók anyagi sanyarú helyzetén mi se segíthet annyira mint az autonomia vagyis a katolikusok önkormányzatának életbeléptetése; ez azon mentődeszka, mely a kath. tanítókat az anyagi küzdelem teréről az anyagi, és ezt követő szellemi megelégedés boldog révpartjára vezetendi. „Ha önkormányzatunkat megalkottuk, azon eszközökkel, amelyek felett mi katolikusok rendelkezünk, a köznevelés terén csodákat művelhetünk.“ ¹⁾

104. §. A népiskolák közösítése a községekre újabb terheket ró.

Iskolatörvényünk 104. §-a így szól:

„A tanító országos, vármegyei, városi, községi és egyházi képviselő, valamint esküdtszéki tag is lehet ugyan; de semminemű hivatalt a tanítóság mellett nem viselhet.

Olyan teendőket azonban, melyek helyben és a tanórákon kívül véghezvihetők, az iskolai felsőség előleges engedelmével elvállalhat.

„A felekezeti iskola-tanítók az isteni tiszteleten és temetéseken segédkezhetnek.“

Nem sok ügyesség kell e törvénycikk sorai közül kiolvoshatni azt, hogy az elközsített iskoláknál a cantori vagyis éneklészi hivatal elkülönítendő a szorosan vett tanítói hivataltól.

¹⁾ Szilágyi Virgil, Az autonomia kérdéséhez, Pest 1869. 18. l. „Istennek hála! Nagyszerű alapítványaink vannak. Ha ezeket a kath. autonomia saját kezelése alá veszi, erősen hisszük, hogy mostani jövedelmöket megkétszerezik. E jövedelem, mely szegényebb kath. községek papjai s tanítóinak segélyezésre fog fordíttatni, oly hatalmas lesz, milyent az állam egyelőre nem fordíthat népiskoláira.“ Bodnár Zsig. Sz. E. 1869. 46. sz.

Minden hitfelekezetenél az éneklészi hivatal köréhez tartozik az isteni szolgálat végzésénél s más egyházi ténykedéseknél előirt éneklészi teendők elvégzése; e hivatal ekkoráig a tanítói hivatallal össze volt kötve, minthogy az iskola az egyház kiegészítő részének, előcsarnokának tekintetett; s így a tanító iskolai teendőin kívül az éneklészi teendőket is végezte, miért is ő nem csupán tanító, hanem kántor-tanító volt. Így tapasztalhatni ezt nem csak a katolikusoknál, de a protestansok és zsidóknál is.

Nagyobb helyen, népesb és vagyonosb hitközségekben e két rokon-hivatal, kivált ujabban időben, már többhelyütt elválasztatott, nem ugyan azért, mintha nem volnának összeegyeztethetők, hanem csakis azért, hogy a nevezett két hivatalnak külön teendői minél pontosban végeztethessenek el. Kisebb helyeken azonban ez elválasztás még nem kísértetett meg, mert az célhoz sem vezetne, minthogy ily helyeken e két hivatalt ugyanazon egyéniség anélkül, hogy bármelyik teendőit el kellene hanyagolnia, vagy kevésbé lelkiismeretesen végeznie, viselheti; s továbbá mert az elkülönítés által a tanítónak különben is nem valami fényes anyagi helyzete aggasztóbbá válnék, minthogy a hivatalok megosztása a kántor-tanító fizetésének megosztását is maga után vonná, ugyanis a felekezeti tanítók illetéke nem mint egyedüli tanítók, hanem mint kántortanítóké van törvényileg megállapítva.¹⁾

Vegyük például azon esetet, hol a községben csak egy

¹⁾ Fzzel korántsem azt akarjuk mondani, hogy e két rokon-hivatalt nem kell egymástól elválasztani; sőt ellenkezőleg azt állítók vagyunk, miszerént e két hivatalt gyakorlatilag aként elválasztani, hogy mind a kettőnek képviselője állásához mértén tisztességesen elláttassék, tanácsosnak, szükségesnek is tartjuk amiatt is másrészt, hogy a két hivatal művelői hivatalukban maguknak lehetőleg teljes szakképzettséget sajátítsanak el, mit a nevezett hivatalok egyesítésekor nem mindig lehet elérni. — Ahól tehát e két hivatalt haszonnal ellehet egymástól különíteni, ott az elkülönítésre szavazunk; de csak is ott.

hitfelekezet van; ha ennek iskolája elközösítettik, a tanítói hivatalt eo ipso el kell választani a kántori hivataltól, mert a közös iskola tanítója bármily vallású egyén lehet. Egy kath. község elközösített iskolájának esetlegesen protestans vagy zsidó tanítója, nem lehet ugyanazon községnek egyszersmind kántora is, kire az éneklési teendők, melyek az isteni szolgálatnál s más egyházi ténykedéseknél előfordulnak, bizandók lehetnének. Ugyanezt mondhatni a protestans vagy zsidó hitközségek elközösített iskoláiról is. Ilyen esetben tehát a hitközségnek külön kántort kellene tartania, annak állása szerinti tisztességes fizetést biztosítani, illő lakást adni. Megbirná-e ezt minden község? kételkedünk benne.

Vegyük a másik esetet. Egy községben például háromféle hitfelekezet van: katolikus, evangélikus és zsidó; ha ezek iskolái elközösítettnek, a tanítói hivatalt eo ipso el kell választani a kántori hivataltól. Lesz pedig egy közös tanító, ki egyszersmind mind a három hitfelekezet kántora nem lehet; így tehát e három hitfelekezet mindegyike fogadhat magának külön kántort, azokat külön fizetheti, azok mindegyikének külön lakást adhat, mert csak egy födél alá, kivált ha még családosa is, mindhármukat nem szoríthatja. Megbirhatja-e ezt minden vegyes vallású község?

Ilyen zsákutczába vezet ami iskolatörvényünk.¹⁾

Vannak községeinknek elég kiadásaik; azokat is alig győzik; ki a nép közt lakik, legjobban tudja ezt; mire való lenne tehát *multiplicare gentem, et non laetitia*m? mire való lenne a községekre oly terheket róni, melyeket el nem viselhet?

A közös iskolatanítót, mondják, az állam fizeti; ki az az állam? végtére is nem más, mint maga a község. Ez tehát először mint állam fizeti tanítóját, másodszor mint hit-

¹⁾ Iskola-törvényünk tökéletlenségét, habár már nézpontból, Simonyi Ernő képviselő is hangsúlyozta országgyűlésünk képviselő házának ezidei jan. 15-iki ülésében. Sz.

község fizeti kántorát. Elvben, gondolatban ez még megjárja, de kivitele igen sok nehézségbe ütközik. s gyakran lehetetlen; a lehetetlenségre pedig senki sem kötelezhető.

Mit ér az olyan törvény, melyet életbeléptetni nem lehet? A czélszerűtlen törvény törvenyszegésre vezet; törvenyszegés által pedig semmi sem fog virágozhatni, tehát az iskolaügy sem. Oly iskola-törvény lehet tehát csak kívánatos és gyakorlati, mely a nép életéből, életszükségleteiből van merítve, s melynek teljesítése másodszor nem jár lehetetlenséggel.

Ami iskola-törvényünk pedig — legtöbb esetben — e két egészséges kelléket nélkülözi; hihetőleg úgy járunk vele, mint a népnevelési egyletekkel.

Idealismussal manap mire sem megyünk; azért csakis gyakorlati iskolatörvény lesz életrevaló.

A vádat, mely a közlöttek folytán ellenünk támasztható lenne, hogy t. i. mi népünk értelmi fejlettsége ellen bizalmatlanak vagyunk, visszautasítjuk.

Mi népünk értelmi fejlettségében azon határig, meddig tapasztalat után tudjuk, hogy biznunk lehet, bizunk; ám annak anyagi képességében méltán bizalmatlankodhatunk.

Azok, kik azt tartják, hogy népünk, mely elejénte nem szívesen hozza meg anyagi áldozatát iskolájának, befogja látni ez áldozatnak az iskolaügy felvirágoztatása által gyermekei helyesb oktatásában és nevelésében feltüntetett jó eredményét, s így nem fogja azt sajnálni, sőt örömmel fogja azt azután folytatólag meghozni — egy jó adag jóhiszemű túlbizalommal viseltetnek népünk iránt.

Népünk az iskolára csak annyit áldoz, amennyire képes; többre kényszer által sem lehet rábírni; a kényszer gyűlöletet szül; az iskolaügyet pedig nem meggyűlöltetni, hanem megkedveltetni kell, ha azt akarjuk, hogy tartós virágzásra emelkedjék az; ez pedig, úgy hiszszük, mindnyájunk közóhaja.

105. §. Az iskolaszéki intézmény nem vezet mindig célhoz.

Iskola-törvényünk értelmében iskoláink az iskolaszék felügyelete alatt állanak; az iskolaszéki intézmény elméletileg sok előnnyel látszik kecsegtetni, ám az eddigi gyakorlat több helyütt ép az ellenkezőről tőn bizonytságot; tanügyi szaklapjaink ugyanis, tekintet nélkül arra, hogy azok majd a felekezeti, majd pedig a közös iskolák eszméinek hordnokai, számtalan adatokat közölnek annak megmutatására, hogy az iskolaszéki tagok vagy ferdén fogták fel állásuk kötelmeit, vagy pedig az iskolaügygyel mit sem törődnek.

Maradjunk az utóbbi esetről.

Felekezeti iskoláinknál a lelkész, ki iskolaigazgató is egyszersmind, többször meglátogathatta az iskolát, mely látogatásnak, föltéve hogy mind neki mind tanítójának szíven feküdt a gyermekek üdvös kiképeztetése, meg is voltak jó eredményei, mit tagadni nem lehet. Az ily felekezeti iskola elközsítetvén, a lelkész igazgatói tiszte megszűnik, az iskola tulajdonképi igazgató nélkül marad, minthogy a lelkész meggyőződése szerint nem állhat oly iskolaügy élén, melynek elve, habár nem is mindig számításal, a vallástalanság s hitközöny terjesztésére irányul; az elközsített iskolában a lelkész a hitoktatáson kívül egyébre nem terjesztheti ki figyelmét, mi áll különösen az olyan iskolákra nézve, melyeknek tanítója a közös iskolák felkentje; mert ilyen esetben attól lehet tartania, hogy legjobb szándékból eredhető közbeszólása a tanító részéről visszautasításal találkozhatik; az ilyen lelkész tehát az iskolaügyet egészen az iskolaszék kezén hagyja, aminthogy mást nem is tehet.

Mit tesz az iskolaszék?

Némely helyütt hivatalában pontosan eljár kivált városainkban, hol az iskolatörvény meghagyásához képest figyelemmel lehetett lenni aziránt, hogy annak tagjaivá az

oktatásügyhöz annyira mennyire értő egyének választattak meg; de ezek is csak elejénte buzgólkodnak tisztükben, amig t. i. annak ujsági ingere tart, később azonban lelohad buzgalmuk annyira, hogy a nyílvános vizsgálatra is alig jelennek meg; és így történik, hogy az iskolaügy elhagyott, árva ügygyé törpül, melylyel ki sem törődik.

Faluhelyütt az iskolát meglátogatni hacsak egypárszor is, elégségesnek gondolja az iskolaszéki tag; — nyáron kivált, midőn a falusi gazda külső munkájával van elfoglalva, mindenre gondol inkább, csak az iskolára nem. Tapasztalásból tudjuk, hogy a kilencz iskolaszéki tag mindegyike az iskolát egyszer meglátogatván, a lelkész és tanító abbeli felszólítására, hogy látogatásaikat ismételjék, azon választ adták, hogy ők nem érnek reá, ott a plébános és a tanító, azok jobban ráérnek.

Az iskolaszéki intézmény tehát nem vezet mindig célhoz.

Az iskolák elkülönítésének szomorító eredményeit e részben iparkodtunk feltüntetni, mely műveletben az elmélet mellett a gyakorlati élet tapasztalatait is kellő figyelembe vettük. Elfogulatlan olvasónk is velünk fog tartani, midőn himezetlen nyíltsággal kimondjuk, hogy az iskolák elkülönítését az iskolaügy egyik tényezőjének érdeke se kívánja.

Nyujtson az állam segédkezet az egyháznak, és lesznek jó iskolák. Más expediens nincs, vagy ha volna is, tartós eredményre nem vezet.

* * *

„Az iskola feladata: az oktatás és nevelés, melyre az egyháznak isteni, a szülőknek pedig természeti joga van. Az egyház viszonya az iskolához méltán anyai viszonynak mondható, mert az egyház szülte és ápolta az iskolákat, melyekben a kereszténység a mai nagykorúságra emelkedett; a magyar

kath. egyháznak iskoláihozai tulajdonajoga kétségtelen bizonylatokon nyugszik. Az egyház illetén viszonya csak előnyére volt az iskolaügynek; e viszony erőszakos felbontása előre alig sejthető rossz eredmények csiráit hordja méhében.

Ezt kimutattatni kívánta a pesti m. kir. kath. egyetem hittani kara, midőn a fönnebbi pályakérdést ismételve kitűzte.

E feladatot megoldani mi is megkísértettük; amennyiben az tán sikerült volna, azon munkáknak s lapoknak kívánjuk azt betudni, melyekre munkálatunk folyamában hivatkozni el nem mulasztottuk.

A kath. intelligentia a kath. egyház iskolái által jutott föl az értelmi fejlődés azon magaslatára, melyen ma áll; ez elvitázhatlan valami; miért mi is azon katolikusoknak, kik az annyira divatos elközösítés uszályhordozói szerepére vállalkoztak, csak azt mondjuk:

„Auctori tuo reverentiam rogamus.“

TARTALOM.

Előzmények.

§.	Lap.
1. Előzmények	9
2. A haladás kérdése	10
3. A haladás lehetősége	11
4. A haladás lényege	12
5. Az öntudatos haladás nemei	13
6. A haladás kérdésének állapota	14
7. Az anyagi és szellemi haladás korunkbani status quoja	15
8. A haladás kérdése magyar szempontból	17
9. A haladás kérdésének jogosultsága	21
10. A haladás kérdésének egyéb kérdésekhez viszonya	22
11. Ez érdekek összegegyeztetése	25
12. Az iskolakérdés és annak fontossága	26
13. Az iskolakérdés létezésének kelete	28
14. Az iskolakérdés jogosultsága	29
15. Az iskolaügy érdeklett tényezői	30

I. RÉSZ.

Az iskola és annak feladata.

16. Az iskola feladatának meghatározásai	33
17. Az iskola feladatának helyes meghatározásai	36
18. Az oktatás és nevelés közti párhuzam	39
19. Az oktatás és nevelés szükségessége	40

1. FEJEZET.

Az ész és észtehetségek kiképzése.

20. Az ember és szellemi tehetségei	42
21. Tanítás a chinaiaknál	44

§.	Lap.
22. Tanítás a görögöknél	46
23. Tanítás a rómaiaknál	49

2. FEJEZET.

A szív és szívhajlamok kifejlesztése.

24. A szív és annak hajlamai	51
25. Nevelés a chinaiaknál	54
26. Nevelés a görögöknél	55
27. Nevelés a rómaiaknál	57

II. RÉSZ.

Az egyháznak és szülőknek joga az oktatásra és nevelésre.

1. FEJEZET.

Az egyháznak joga az oktatásra és nevelésre.

28. a) A tanító egyháznak isteni joga az oktatásra és nevelésre	64
29. Folytatás	66
30. Folytatás	67
31. Befejezés	69
32. Az egyház ezen isteni jogának megtámadása	71
33. Az egyház ezen isteni jogának köre	73
34. b) A kath. hitközség joga az oktatásra és nevelésre	76

2. FEJEZET.

A szülőknek természeti joga az oktatásra és nevelésre.

35. A szülőknek e joga kétségtelen	79
36. A szülők e jogának fontossága	81
37. Az anya fontos szerepe e jog körül	84
38. A szülők e joga a régieknél	87
39. A szülők e természeti jogának viszonya az iskolához . . .	91

III. RÉSZ.

Az egyháznak jogi viszonya az iskolához.

1. FEJEZET.

Az egyháznak jogi viszonya az iskolához általában.

40. Az egyház az iskolák anyja	96
41. A hitelemző iskolák	98

§.	Lap.
42. A püspöki, plébániai és zárdai iskolák	100
43. Kath. iskoláink a középkorban	103
44. Folytatás	106
45. Folytatás	109
46. Befejezés	111
47. Az egyetemek és a római pápák	114
48. A középkor nem a sötétség kora	117
49. Az ujkor kath. iskolái	120

2. FEJEZET.

A magyar kath. egyház jogi viszonya az ő iskoláihoz.

1. Kath. iskolák alapítása.

ELSŐ IDŐSZAK.

50. Iskoláink az Árpádházból királyok alatt	130
---	-----

MÁSODIK IDŐSZAK.

Iskoláink a vegyesházakból királyok alatt.

51. Iskoláink a pécsi academia alapítása előtt	134
52. A pécsi és budai akademiák	135
53. A pozsonyi, esztergomi, váci és nagyváradai iskolák	137

HARMADIK IDŐSZAK.

Iskoláink az ausztriai házból királyok alatt.

54. A pesti magyar kir. egyetem	140
55. Academiáink	143
56. Lyceumaink	144
57. Gymnasiumaink	145
58. Folytatás, tekintettel ami időnkre	150
59. Folytatás, tekintettel jelenlegi püspökeinkre	153
60. Convictusaink	154
61. Kath. ösztöndíjak	156
62. Kath. árvaházak	158
63. Visszatekintés.	159

II. A magyar kath. egyház 800 éves törvényes gyakorlata.

64. A magyar kath. egyház e jogának öntudata	162
65. E 800 éves joggyakorlat történelmi példái	163
66. E jog gyakorlata 1848-ig.	167

§.	Lap.
67. E jog gyakorlata 1848. után	169
68. E jog a szabad vallás-gyakorlat szempontjából	172
69. E jog szemben holmi külső segélyezésekkel	176
70. E jog és a patronusok u. n. védnöki joga	177
71. Iskoláink és a kath. czim	178
72. Az egyháznak szabadsága iskoláiban	181
73. Visszatekintés	182

IV. RÉSZ.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta.

1. FEJEZET.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta tekintve a társadalmat.

74. A vallásos oktatás és nevelés üdvös voltának elismerése szaktekintélyek által	187
75. Folytatás	189
76. Folytatás	192
77. Folytatás	195
78. Befejezés	198

2. FEJEZET.

A vallásos oktatás és nevelés üdvös volta tekintve a tudományokat.

79. A ker. vallás a polgárosodás terjesztője	202
80. A ker. vallás a tudomány és művészet előmozdítója	205
81. Némely ellenvetések megczáfolása	208
82. A Galilei-pör	212
83. Vallás és tudomány	215

V. RÉSZ.

Az iskola-elkülönítés szomorú következményei.

84. Iskoláink hátramaradásának ki az oka?	221
85. Az iskola-elkülönítés első eredménye lenne a reactio	228
86. Folytatás	232

§.	Lap.
87. Az iskola-elkülönítés második eredménye lenne az állam- mindenhatóság (államomnipotentia.)	235
88. Folytatás	238
89. Folytatás	241
90. Befejezés	244
91. Az iskola-elkülönítés az államkiadások emelkedését is eredményezné	247
92. Folytatás	250
93. Az iskola-elkülönítés vallástalanságot is eredményez .	257
94. Folytatás	261
95. Folytatás	264
96. Folytatás	268
97. Befejezés	271
98. Az államiskolák nem eredményeznek vallási türelmet .	276
99. Az iskolának az egyháztól elkülönítése nem helyesel- hető azon ingadozások miatt sem, melyeknek az ál- lamiskolák ki vannak téve	279
100. Az iskola-elkülönítés a tanszabadság megszorítását vonná maga után	283
101. Az iskola elkülönítésével a tanítók sorsa jobbra nem fordul	288
102. Folytatás	291
103. Befejezés	293
104. A népiskolák közösítése a községekre újabb terheket ró .	300
105. Az iskolaszéki intézmény nem vezet mindig célhoz . .	304

38.602

270	100. Az iskolai feladatokról általánosan
271	101. Az iskolai feladatokról általánosan
272	102. Az iskolai feladatokról általánosan
273	103. Az iskolai feladatokról általánosan
274	104. Az iskolai feladatokról általánosan
275	105. Az iskolai feladatokról általánosan
276	106. Az iskolai feladatokról általánosan
277	107. Az iskolai feladatokról általánosan
278	108. Az iskolai feladatokról általánosan
279	109. Az iskolai feladatokról általánosan
280	110. Az iskolai feladatokról általánosan
281	111. Az iskolai feladatokról általánosan
282	112. Az iskolai feladatokról általánosan
283	113. Az iskolai feladatokról általánosan
284	114. Az iskolai feladatokról általánosan
285	115. Az iskolai feladatokról általánosan
286	116. Az iskolai feladatokról általánosan
287	117. Az iskolai feladatokról általánosan
288	118. Az iskolai feladatokról általánosan
289	119. Az iskolai feladatokról általánosan
290	120. Az iskolai feladatokról általánosan
291	121. Az iskolai feladatokról általánosan
292	122. Az iskolai feladatokról általánosan
293	123. Az iskolai feladatokról általánosan
294	124. Az iskolai feladatokról általánosan
295	125. Az iskolai feladatokról általánosan
296	126. Az iskolai feladatokról általánosan
297	127. Az iskolai feladatokról általánosan
298	128. Az iskolai feladatokról általánosan
299	129. Az iskolai feladatokról általánosan
300	130. Az iskolai feladatokról általánosan

38.602

